

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტი
საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტი

თედო დუნდუა

საქართველოს უძველესი და ძველი ისტორიის ნარკვევები

თედო ღუნდუა

**საქართველოს უძველესი და
ძველი ისტორიის
ნარკვევები**

გამომცემლობა „პერიდიანი“

**თბილისი
2017**

მონოგრაფიის ქრონოლოგიური ჩარჩოები ძვ. წ. XV-ახ. წ. III საუკუნეებია. ის განკუთვნილია ისტორიკოსების, სტუდენტებისა და საქართველოს ისტორიით დაინტერესებული მკითხველისთვის.

© თედო დუნდუა, 2017

© გამომცემლობა „მერიდიანი“, 2017

ISBN 978-9941-25-348-5

სარჩევნი

შესავალი	5
დიაოხი და კოლხა	9
აღმოსავლურქართული შუა ბრინჯაოს ხანის (თრიალეთური) კულტურა და არიული receptio	14
ბერძნულ-რომაული სამყარო და საქართველო – წყაროთმცოდნეობითი ბაზა	18
კოლხეთი და ქართლი/იბერია – ქრონოლოგიური ნარატივი	35
ქართლი/იბერია და ლაზიკა – ქრონოლოგიური ნარატივი	48
კოლხეთი/ლაზიკა – თემატური ნარატივი	58
კოლხეთი ძვ. წ. VI-IV სს. ბერძნული ახალშენები დასავლეთ საქართველოში	58
კოლხეთის და პონტოს პოლიტიკური ურთიერთობის ისტორიიდან. კოლხების აჯანყება და მითრიდატე უმცროსი	75
კოლხეთის პოლიტიკური ისტორიისათვის პოლემონების ხანაში	102
დევნილი პაპი კლემენტი (Clemens Romanus) და მისი „კოლხური“ პროზელიტიზმი	116
დასავლეთ საქართველოს ჰეგემონი ლაზთა მეფე პაკორი	119
ფრანკი ლიმიტანები ლაზიკაში	125

ქართლი/იბერია – თემატური ნარატივი	129
ბაგრატი, ძე ბივრატისა	129
იბერიის და პონტოს სამეფოს ურთიერთობა	135
ΜΟΣΧΟΣ ΜΟΣΧΟΥ	146
პუბლიკიუს აგრიპა, ფლავიუს დადე და ორმაგი მოქალაქეობა – არის თუ არა ეს მომავალი ევროპის მოდელი?	152
გაიოს იბერი – დოკუმენტურად დადასტურებული პირველი ქართველი ქრისტიანი	157
უცხოური ფული ქართულ სამონეტო ბაზარზე (ძვ. წ. VI-I სს.)	159
რომაული ფული საქართველოში	175
ΜΙΘΡΑΣ საქართველოში (თანავტორი ნ. სილაგაძე)	188
საქართველო და გარე სამყარო – კომპარატივისტული შტუდიები (ანტიკური ხანის გლობალური პარალელები)	242
Georgia – Early Origin and Antiquity (Summary)	249

შესავალი

საქართველოს ისტორია ის კულტურულ-პოლიტიკური და კულტურულ-ტექნოლოგიური პროგრესია, რომელიც კონკრეტულ ეთნოსტილისტურ ჩარჩოებში ხორციელდებოდა. ეს ისტორია ამავე დროს საოცრად არის ინტეგრირებული სხვადასხვა ევროპული მეტროპოლისის ევოლუციასთან. ასე რომ, ზოგადად, კვლევა ამ მიმართულებით ერთდროულად ორიგინალურიცაა და ინტერკულტურულიც.

კვლევა საქართველოს ისტორიის პერიოდიზაციის სფეროში განსაზღვრავს საქართველოს ევოლუციურ კომპარატიულ ტემპებს. ამაზე დაყრდნობით კი შეიძლება პერიოდიზაციის ლოკალური სქემის შემუშავება ვიწრო შიდასტრუქტურებით. ფაქტობრივი მასალის ლაკონურ სქემაზე დაყვანა, ისტორიის ინსტრუმენტალიზაცია – სწორედ ეს არის დისციპლინის პერსპექტივა. უფრო დეტალური პერსპექტივა კი ასეთია: 1) პერიოდიზაცია, როგორც ისტორიის სქემატიზაციის და ინსტრუმენტალიზაციის მეთოდი. ცნობიერების ევოლუციის ტიპოლოგიურად იდენტური ქრონოლოგიური (წლიური) პლასტები – ერთი პერიოდი. სამი თუ ოთხი დეტერმინირებული პერიოდი ათეული ათასობით წლის მაგივრად, 2) ეკონომიკური სისტემების ევოლუციური დონეების მონაცვლეობის თითქმის იდენტურობა; უნივერსალური პერიოდები. თითოეული მათგანის ზოგადი დახასიათება, 3) ფორმაციები თუ საზოგადოებები – დიალექტიკა თუ მეტაფიზიკა; მსჯელობა ამასთან დაკავშირებით, 4) დიალექტიკური მეთოდის უპირატესობა – მსჯელობა ამასთან დაკავშირებით, 5) „მედიტერანული“ სპეციფიკა – ციკლური დიალექტიკა, 6) ეკონომიკური სისტემის ევოლუციური დეტერმინიზმი; მსოფლიო ევოლუციური დეტერმინიზმი – ავანგარდული მაკრორეგიონული სისტემის სოციალურ-ეკონომიკური დეტერმინანტის უპირატესობა ამ კუთხით, 7) საქართველოს ისტორიის პერიოდიზაციის ზოგიერთი შტრიხის შესწორების ცდა, 8) ქართული პროტოფეოდალიზმის ქრონოლოგიური ჩარჩოების შეუსაბამობა ანტიკური პერიოდის ზოგად ქრონოლოგიასთან, ტერმინის გავრცელების მიზანშეწონილობის ხარისხი საქართველოს ისტორიაზე; პროტოფეოდალური საქართველო თუ ანტიკური საქართველო, 9) პროტოფეოდალიზმი და მისი დიფერენტები, 10) ეკონომიკური დეპრესია, სოციალური რეორგანიზაცია და ფეოდალური „რევოლუცია“ საქართველოში, 11) ფე-

ოდალიზმი და მისი დიფერენტები, 12) კაპიტალიზმი და მისი დიფერენტები და ა.შ.

ინტერკულტურული და ინტეგრაციული შტუდიები უკვე სხვა პერსპექტივაა. ევროპა სპეციფიური ტერმინია დედამიწის იმ ნაწილისათვის, რომელიც დღეს ან ხვალ ცნობიერების, ძირითადად, ერთნაირ ავანგარდულ დონეს განაპირობებს. ევროპული ინტეგრაციის იდეა კი ამ რეალობის ფიქსაციაა. საქართველოს ადგილი აქ დეტალურად შესასწავლია. სხვადასხვა საინტეგრაციო ზონის ქვეყნების ისტორიის სინქრონული წარმოჩენა ინტერკულტურული კვლევის ამოცანაა. სოციალურ-ეკონომიკური კონკრეტული ევოლუცია ფიზიკურ-გეოგრაფიული კონკრეტული ბაზისის სუბიექტია. კონკრეტულ შემთხვევაში მატერიალური ბაზისი დუალურია, ქართული ეთნოკულტურული დიფუზიის დასავლური სექტორი სარწყავ ფუნდამენტურ მინათმოქმედებას არ საჭიროებს. საქართველო, როგორც ეკონომიკურ-გეოგრაფიული რეგიონი, სარწყავი მემარცვლეობის ქართლის ბაზისს ემყარება. განა ურწყავი დასავლეთი უფრო რენტაბელური მეტროპოლისი არ უნდა ყოფილიყო?! დასავლეთი და აღმოსავლეთ, ევროპა და აზია, ურწყავი და სარწყავი მეურნეობები – ყოველივე დიალექტიკური მიმართებაა. ეკონომიკური პრიმატის ზონალური მონაცვლეობის ზუსტი სქემის დადგენას კი მოჰყვა გარკვეულწილად ციკლური განვითარების თეორიის რეანიმაცია და ახალი მეთოდის – ციკლური დიალექტიკის პრეზენტაცია. კოლხეთი და იბერია, ლაზიკა და იბერია, დაბოლოს, საქართველო პერმანენტულ კაპიტალისტურ გარემოცვაში იმყოფება. კონკრეტული მიმართებანი საოცრად რენტაბელურია, იგივე შეიძლება ითქვას კვლევაზე ამ მიმართებით და პრობლემების ასეთ ბლოკზე:

ბერძნულ/რომაული სამყარო და საქართველო (კოლხეთი/ლაზიკა და ქართლი/იბერია)

ა) შავი ზღვის ქვეყნების ეკონომიკური ინტეგრაციის ელინური ექსპერიმენტი და საქართველო

ბ) ორმაგი (რომის) მოქალაქეობა – ევროპის ინტეგრაციის ფორმალური გამოხატულება. რომის სასაზღვრო პოლიტიკა აღმოსავლეთით (პონტოს ლიმესი)

გ) ინდური საქონლის ტრანსკავკასიური ტრანზიტი და საქართველო – ევროაზიური კომერციული დერეფნის ისტორიული პროტოტიპი.

საქართველო ბიზანტიურ „თანამეგობრობაში“

ა) ბიზანტიური „თანამეგობრობა“, აღმოსავლეთ ევროპის საინტეგრაციო ზონის პროტოტიპი, და საქართველო

ბ) ქართველ მეფე-მთავართა ბიზანტიური ტიტულატურა (ორ-მაგი მოქალაქეობა) და საიმპერიო ინსიგნიები. ბიზანტიური არქიტექტურული სტილის უნივერსალიზაციის ისტორიული ინტერპრეტაცია

გ) ქართველები საიმპერიო სტრუქტურებში

დ) საქართველო და ოსმალები – ქართულ-ბიზანტიური ურთიერთობების რემინისცენცია.

საქართველო და აზიური კონფედერაციები

ა) ქართლი და აზიური (ზოროასტრული) საინტეგრაციო ზონა. ქართველ მეფეთა აზიური ტიტულატურა

ბ) საქართველო და ისლამური სამყარო.

აღმოსავლეთ ევროპული ბლოკი და რუსული ჰეგემონია საქართველოზე

ა) ქართულ-რუსული ურთიერთობების სათავეებთან (X-XVIII სს.)

ბ) საქართველო რუსულ საიმპერიო სისტემაში

გ) საქართველო საბჭოთა საიმპერიო სისტემაში.

დასავლეთ და აღმოსავლეთ ევროპის უნიფიკაციის პროცესი და საქართველო

ა) დასავლეთ ევროპა და საქართველო – ურთიერთობების სათავეებთან (XI-XIX სს.)

ბ) საქართველო და ევროსაბჭო

გ) საქართველო და ევროკავშირი

დ) საქართველო და ნატო.

ინტეგრაციული პერსპექტიული აქცენტი უკვე პრობლემების ისტორიოსოფიური გადანყვეტაა. ინტერდისციპლინური რეცეპცია ისტორიასთან შემდეგი ფილოსოფიური შტრიხების ინტეგრირებას საჭიროებს: იდეა, მატერია და დრო – სუბსტანციები; დიალექტიკა – იდეის, მატერიის და დროის მიმართება; ფორმაციები; გეოგრაფიული დეტერმინიზმი, და ა.შ.

ფაქტობრივი მასალის ლაკონურ სქემაზე დაყვანა, ისტორიის ინსტრუმენტალიზაცია, ინტერკულტურული და ინტეგრაციული შტუდიები, პრობლემების ისტორიოსოფიური გადანყვეტა – ყოველივე ეს დისციპლინის ევოლუციის პერსპექტივაა, ისევე როგორც პალეოეკონომიკური შტუდიები, კერძოდ კი, ქართული სასაქონლო ბაზრის ისტორიის პრეზენტაცია მისი გენეზისიდან დღევანდელ დღემდე. ფული

საქონლის ეკვივალენცია, ერთ სულ მოსახლეზე წარმოებული პროდუქციის რაოდენობრივი ზრდა ფულის კურსის სიმტკიცის გარანტი-აა, ცხოვრების ისტორიული დონის პალეოეკონომიკური გამოთვლები შესაძლებელია და სწორედ ამაზე უნდა იყოს ყურადღება გამახვილებული. წერილობითი წყაროები, განსაკუთრებით კი ნარატიული ძეგლები, ძირითადად, პალეოეკონომიკური ინფორმაციის სუსტი მატარებელია. ეკონომიკური დეტერმინიზმი კი ისტორიული სურათის რეკონსტრუქციისათვის აუცილებელია. ფული საქონლის და ტექნოლოგიური დონის ეკვივალენცია. თუნდაც მხოლოდ ამ მასალით მანიპულაცია საშუალებას იძლევა დავადგინოთ ეკონომიკური ევოლუციის ძირითადი სქემა.

წარმოდგენილი ნაშრომი სწორედ რომ ზემოთ აღნიშნული მონახაზის განხორციელების ცდაა.

ღიარონი და კოლხა

ძვ. წ. II ათასწლეულის II ნახევრიდან საქართველოს ტერიტორიაზე გვიანი ბრინჯაოს ხანა იწყება. ძვ. წ. I ათასწლეულის დამდეგიდან კი საფუძველი ეყრება რკინის მეტალურგიას. ტრადიციულად, ამ პერიოდის არქეოლოგიურ მიმოხილვას დასავლეთ საქართველოდან იწყებენ, სადაც აღნიშნული დროისთვის ბრწყინვალე კულტურა ფორმდება.

ძვ. წ. II ათასწლეულის II ნახევარში დასავლეთ საქართველოში მეტად თავისებური კულტურა ჩამოყალიბდა, რომელსაც სპეციალურ ლიტერატურაში კოლხურს უწოდებენ. მასში გამოიყოფა განვითარების 2 ეტაპი: გვიანი ბრინჯაოს (ძვ. წ. II ათასწლეულის II ნახევარი) და ადრერკინის, რომელიც ძვ. წ. VII ს. მინურულიათვის მთავრდება. კოლხური კულტურა ქრონოლოგიურად ადრეული კულტურის ევოლუციის შედეგია. მისი გენეზისი ზღვისპირა ზოლში განხორციელდა, ყველაზე აქტიური კერა კი ჭოროხის აუზი იყო სპილენძის მდიდარი საბადოებით.

კულტურის გავრცელების არეალი ბევრად უფრო ფართოა, ვიდრე დასავლეთ საქართველოს ტერიტორია: ორდუს იარაღების განძი აღმოსავლეთ და სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ინტენსიურ ეთნოკულტურულ კონტაქტებზე მეტყველებს; ართვინის რაიონი კოლხური კულტურის ფარგლებში ხვდება, ასევე – სამცხის დიდი ნაწილიც; ყარსის ოლქში როგორც დასავლური, ასევე აღმოსავლურქართული გავლენა იგრძნობა. ძვ. წ. II ათასწლეულის მინურულიდან ეს კულტურა სვანეთში ვრცელდება, თუმცა მალე თავისებურ ხასიათს იღებს. კოლხეთის ჩრდილო-დასავლეთი ნაწილის კულტურა კოლხური კულტურის ლოკალური ვარიანტია. ამის მიზეზებია – 1) მჭიდრო ურთიერთობა ყუბანისპირა კულტურასთან, 2) სამეურნეო თავისებურებანი. განახლდა კონტაქტები დასავლეთ და აღმოსავლეთ საქართველოს შორის და ამ მიმართებებში ამჯერად წამყვან როლს კოლხური კულტურის მატარებელი ხალხი ასრულებდა. დასავლეთის კულტურული გავლენა საკმაოდ ძლიერი იყო შიდა ქართლში, განსაკუთრებით მის ჩრდილოეთ ნაწილში (თანამედროვე ცხინვალის რაიონი) – აქ ერთმანეთს ხვდებოდა დასავლურ და აღმოსავლურქართული კულტურები. ძვ. წ. II ათასწლეულის მინურულიდან შიდა ქართლზე ალაზან-ივ-

რის აუზის კულტურული რადიაცია იგრძნობა, აქედან კი ის იმერეთსა და რაჭა-ლეჩხუმზე ვრცელდება.

კოლხური კულტურის ეკონომიკის საფუძველს განვითარებული მინათმოქმედება და მესაქონლეობა შეადგენდა. ხორციელდებოდა სავაჭრო კონტაქტების ინტენსიფიკაცია. სანარმოო იარაღების (კოლხური ცული, წალდი, ნამგალი, სეგმენტისებური იარაღი) განძები საქონელ-ფულის გენეზისზე უნდა მიუთითებდეს. ძვ. წ. I ათასწლეულის დასაწყისში კოლხური კულტურა განვითარების კულმინაციას აღწევს. ისახება რკინის მეტალურგია, თოხვნითი მინათმოქმედების პარალელურად ფართოდ ვრცელდება სახნავი მინათმოქმედება. ამავე ეტაპზე იშლება ზღვარი ლოკალურ ვარიანტებს შორის და მთელ დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე ერთი სტილის კულტურა ვრცელდება.

ტექნიკური პროგრესი აჩქარებდა სოციალურ პროგრესს. ჩვენთვის საინტერესო ეპოქაში ქოროხის აუზში კოლხას წინაფეოდალური/პროტოფეოდალური (ადრეკლასობრივი) გაერთიანება ყალიბდება.

რაც შეეხება აღმოსავლეთ საქართველოს გვიანი ბრინჯაოს-ადრერკინის ხანის კულტურას, ის გენეტიურ კავშირშია თრიალეთურ კულტურასთან. ამაზე მეტყველებს ზოგიერთი მომენტი (ყორღანული ტიპის სამარხების გავრცელება გვიანი ბრინჯაოს პერიოდის ადრეულ ეტაპზე, კერამიკის იდენტური სტილი და სხვ.).

გვიანი ბრინჯაოს ხანის ადრეულ ეტაპზე აღმოსავლეთ საქართველოს მთელ ტერიტორიაზე ერთი სტილის კულტურა არსებობდა, მისი გავრცელების არეალი, ძირითადად, თრიალეთური კულტურის გავრცელების არეალს ემთხვევა. მოგვიანებით აქ ორი სინქრონული კულტურა ჩამოყალიბდა – შიდა ქართლის და იორ-ალაზნის აუზის. დასავლური გავლენის მიუხედავად, შიდა ქართლის კულტურა მაინც დამოუკიდებელი ფენომენია. ძვ. წ. II-I ათასწლეულების მიჯნაზე კი შიდა ქართლი და იორ-ალაზნის აუზი უკვე ერთი კულტურული არეალია. ასეთი განვითარების საფუძველი იყო კახეთის კულტურული ექსპანსია დასავლეთის მიმართულებით.

აღმოსავლეთის კულტურული რესტავრაცია გარკვეულწილად დაკავშირებული იყო რკინის მეტალურგიის სწრაფ ევოლუციასთან. ძვ. წ. II ათასწლეულის მიწურულიდან რკინის იარაღები სულ უფრო ხშირად ჩნდება სამარხეულ მასალაში. ძვ. წ. I ათასწლეულის დასაწყისიდან მათი რაოდენობა იმდენად მატულობს, რომ ეს ქრონოლოგიური მონაკვეთი მიჩნეულია რკინის ფართო ათვისების ხანად. ძვ.წ. I ათასწლეულის შუა ხანებისთვის საბოლოოდ განიდევნა ბრინჯაოს იარაღი. ბარის რაიონში სარწყავი არხების ფართო მშენებლობა ამაზე უნდა მეტყველებდეს. გვიანი ბრინჯაოს ხანიდან ინტენსიურად გამოიყენება

კერამიკული მორგვი – სხვა სიტყვებით, ათასწლეულების მიჯნაზე აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე ყველა პირობა არსებობდა აქ სახელმწიფოებრივი ორგანიზმების შემდგომი განვითარებისთვის.

შრომის პირველი დარგობრივი დანაწილების არსი მინათმოქმედებისა და მესაქონლეობის გამოცალკეებაში მდგომარეობს. ტექნიკის განვითარების საფუძველზე შექმნილი ჭარბი სასოფლო-სამეურნეო პროდუქტის გაჩენის ფაქტი კი ქმნიდა ნიადაგს ჯერ ხელოსნური, ხოლო შემდგომ სამხედრო-ორგანიზაციული ფუნქციების პროფესიონალიზაციისათვის. თავდაპირველი სამეურნეო ერთეული სოციალური და პოლიტიკური ასპექტით თანასწორი მწარმოებლებისგან დაკომპლექტებული თემი იყო. ქართულად მას საძმო ეწოდებოდა. მრავალი ასეთი საძმო არსებობდა. შემდგომ კი ეკონომიკური წინსვლის ლოგიკამ მოითხოვა წარმოების საორგანიზაციო ფუნქციების პროფესიონალიზაცია, გარკვეული სოციალური ფენის ხელში მისი მოქცევა. ეკონომიკური საორგანიზაციო ინიციატივის განხორციელება განსაკუთრებულ სტიმულს საჭიროებდა, რის გამოც მინა მცირეთა მფლობელობაში უნდა გადასულიყო. ქვედა ფენების რეველუციის შესაძლებლობა პრივილეგიებული კლასის პოლიტიკურ ინტეგრაციას უნდა მოესპო. ასე იქმნება სახელმწიფო. აღნიშნული პროექტის რეალიზაციის მეთოდი საძმოთა შორის ომია. ერთი ეკონომიკური სისტემის ფარგლებში მცირერიცხოვანი საძმოების გაბატონება მოსახლეობის ფართო მასაზე მათი რალაც ეკონომიკური უპირატესობის შედეგია. ალბათ, ისინი ფლობდნენ ლითონის მადანს და ჰქონდათ საშუალება თავიანთი ინტერესებიდან გამომდინარე მოეხდინათ ამ სტრატეგიული ნედლეულის განაწილება. ასე ჩამოყალიბდა პირველი წინაფეოდალური სახელმწიფოები, სადაც მწარმოებელი იურიდიულად მინისგან გაუცხოებული იყო, პირად თავისუფლებას კი ფლობდა.

ძვ. წ. XII-IX სს-ის ასურული და IX-VIII სს-ის ურარტული ლურსმული წარწერები მეტად საინტერესო ცნობებს შეიცავს ისტორიული საქართველოს სამხრეთ-დასავლეთ და სამხრეთ რაიონებში არსებული დიდი გაერთიანებების შესახებ. ესენია დიაოხი (ტაო), კოლხა, ზაბახა (ჯავახა, ჯავახეთი), ვიტეროხი (ვიძეროხი, ოძრხე), ქათარზა (კლარჯი) და სხვ.

დიაოხი და კოლხა ადრეკლასობრივი (წინაფეოდალური) გაერთიანებები იყო. მათი პოლიტიკური ისტორია გამუდმებული ბრძოლებია ასურეთის და ურარტუს წინააღმდეგ. დიაოხი ხშირად კოალიციებს ადგენდა ამ აგრესიის მოგერიების მიზნით. ეპიგრაფიკული მასალა მნიშვნელოვან ინფორმაციას შეიცავს ქვეყნის დიდი ეკონომიკური პოტენციალის შესახებ. ძვ. წ. XII ს. მიწურულს ევფრატის სათავეებთან

არსებული ქვეყნების კოალიციას მეთაურობდა დიაოხის მეფე სიენი. აცნობიერებდა რა აღნიშნული მხარეების პერსპექტიულ უპირატესობას, მათ ასურეთი უპირისპირდებოდა. ასურეთის მეფემ ტიგლათფილესერ I ძვ. წ. 1112 წ. დაამარცხა სიენი, შეიპყრო ის და თან წაიყვანა თავის ქვეყანაში. შემდგომ ტიგლათფილესერმა შეიწყნარა სიენი და უკანვე დააბრუნა მორჩილების პირობით. სიენის შესახებ საუბარია თვით ტიგლათფილესერის წარწერაში. დიაოხის სხვა მეფეა ასია (ძვ. წ. IX ს. შუა წლები). ასიას შესახებ ცნობილია, რომ მან მორჩილება განუცხადა და ამის ნიშნად ძღვენი – ცხენები – მიართვა ქვეყანაში შემოჭრილ ასურეთის მეფეს სალმანასარ III. ასია იხსენიება სალმანასარის წარწერაში. ძვ. წ. IX ს. მიწურულსა და ძვ. წ. VIII ს. დასაწყისში დიაოხის მეფე იყო უტუფურსი. ის ცდილობს თავი დაიცვას უკვე ურარტუელთა პრეტენზიებისგან; მაგრამ ამაოდ. ურარტუს მეფემ, მენუამ, დიაოხს ტერიტორიები ჩამოაჭრა, ქვეყანა კი დახარკა. ურარტუს მომდევნო მეფეს, არგიშითი I-ს, უტუფურსი აუჯანყდა, მაგრამ – კვლავაც დამარცხდა. უტუფურსი არ ცხრება, ის კიდევ ერთხელ აჯანყდება. რაც შეეხება კოლხას, ის თავდაპირველად ჭოროხის აუზის შუა წელს მოიცავდა, შემდგომ კი ჰეგემონია განავრცო მთელ დასავლეთ საქართველოზე. სწორედ კოლხეთის ამ სამეფოს დიდება აისახა მითში არგონავტების შესახებ, რომლის შექმნის საფუძველიც ბერძნული სამყაროს აღმოსავლეთ შავი ზღვისპირეთთან პირველი ექსტენსიური კონტაქტები იყო. ძვ. წ. I ათასწლეულის დასაწყისში კოლხთა მეფე აეტი იყო. აეტი ელინური ეკონომიკური ექსპანსიის გარიჟრაჟს მოესწრო. ზუსტად არ ვიცით რა მოხდა, მაგრამ ერთი რამ აშკარაა – კოლხთა მეფეს გაუჭირდა ბერძნული სამხედრო ექსპედიციის (არგონავტები) შეტევის მოგერიება – მოსულებმა ხომ ოქროს საწმისი გაიტაცეს. უფრო ადრე კოლხას მეფე სავლაკი იყო. რომელიღაც აზიურ (ხურიტულ) გაერთიანებასთან ერთად მას თვით აზიაში გადმოსული ეგვიპტელებიც კი დაუმარცხებია.

კონფრონტაცია არსებობდა თვით კოლხას და დიაოხს შორის. ძვ. წ. VIII ს. I ნახევარში ეს უკანასკნელი განადგურდა – მისი ჩრდილოეთი ტერიტორიები კოლხამ, ხოლო სამხრეთი – ურარტუმ შეიერთა. ძვ. წ. VIII ს. 20-იან წლებში კიმერიელთა შემოსევის შედეგად კოლხეთის სამეფო დაეცა – სერიოზული ზარალი განიცადა ეკონომიკურმა ბაზამ, თუმცა ეს იყო აქ სოციალური პროგრესის მხოლოდ დროებითი შეფერხება. კოლხას განადგურებით ისარგებლა ქათარზამ და ზღვისპირეთისკენ გაიჭრა. ჰიპოთეტურად აღმოსავლურქართული კულტურის მატარებელმა ამ გაერთიანებამ შეაფერხა კონტაქტები კოლხური კულტურის ორ არეალს – აღმოსავლეთ და სამხრეთ-აღმოსავლეთ შა-

ვიზღვისპირეთს შორის.

ძველადმოსავლური წყაროები გვაძლევს ინფორმაციას ასევე აღმოსავლურქართული კულტურული წრიდან (?) მცირე აზიაში გაჭრილი მუშქების (მესხების) შესახებ. მათი პირველსაცხოვრისი ისტორიული სამხრეთ საქართველო იყო, მუშქები ცენტრალურ ანატოლიაში ძვ. წ. XIV-XIII სს., ევფრატის ზემო წელზე კი XII ს. ჩნდებიან. სავარაუდოა მათი ნაწილობრივი ხეთიზაცია. ძვ. წ. VIII-VII სს. ანატოლიელი მესხები ფრიგიის სამეფოს შემადგენლობაში შედიოდნენ. მისი განადგურების შემდგომ (ძვ. წ. 676 წ.) ისინი ჩრდილო-აღმოსავლეთის მიმართულებით დაიძრნენ. ისტორიული საქართველოს ტერიტორიაზე შემოღწეული მუშქები აქტიურ როლს ასრულებდნენ აქაურ პოლიტიკურ ცხოვრებაში. მათ სახელს ატარებს ერთ-ერთი ქართული ისტორიული პროვინცია სამცხე (=სამესხე). აქედან ისინი უფრო ჩრდილოეთითაც გავრცელდნენ. ერთ-ერთი ასეთი მესხური სამოსახლო გაჩნდა დღევანდელი მცხეთის ტერიტორიაზე, ეს ტოპონიმი თვით მესხების ეთნონიმიდან უნდა იყოს წარმოქმნილი (მცხეთა, მესხ-თ-ა).

**აღმოსავლურქართული
შუა ბრინჯაოს ხანის (თრიალეთური) კულტურა
და არიული RECEPTIO**

არის მასაზრება იმასთან დაკავშირებით, რომ სადღაც ძვ. წ. II ათასწლეულის შუა ხანებისთვის აღმოსავლეთ, სამხრეთ და სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს მომცველი ეკონომიკური სისტემა *receptio*-ს პრინციპს დაექვემდებარა – სამხრეთისკენ დაძრული არიული კლანების ნაწილი აქ დარჩა, ის შეერწყა ადგილობრივ მმართველ ფენას და ასიმილირდა. მმართველი ფენა კი დანამატს, ალბათ, ნამდვილად საჭიროებდა, თუნდაც იმიტომ, რომ ეს ხანა სწორედ რომ ეკონომიკური სისტემის გენეზისის ხანაა, საძმოთა შორის დაპირისპირების ხანაა; ეკონომიკური ინტეგრაციის შორეული პერსპექტივა კი საყოველთაო სოციალური კონტრაქტი უნდა ყოფილიყო. არქეოლოგიური მასალა არიელების შემოჭრის შესახებ მხოლოდ ფრთხილი ჰიპოთეზის კონსტრუქციის საშუალებას იძლევა. ლექსიკური მონაცემები უფრო კატეგორიულია. აშკარაა, რომ მართვასთან დაკავშირებული ტერმინები არიული ღმერთის, მითრას სახელს უკავშირდება (თ. დუნდუა. ქართული ეთნოკულტურული ევოლუცია და დასავლეთი ნუმისმატიკური მასალების მიხედვით. თბ. 1997, გვ. 194-198; თ. დუნდუა, ნ. სილაგაძე. საქართველოს ისტორია: თემატური თუ ქრონოლოგიური პრინციპი? თბ. 2000, გვ. 37; თ. დუნდუა, ნ. სილაგაძე. *MIOPAS* საქართველოში. თბ. 2010, გვ. 6-16). შესაძლებელია თუ არა, ლექსიკურ ფონზე დაყრდნობით, კიდევ უფრო შორს წასვლა?!

ეკონომიკური სისტემისადმი კუთვნილების, ანუ ეთნიკურობის, შესაბამისი ტერმინის მანარმოებელი სუფიქსები ინდოევროპულ ენებში ჩვენი კვლევის საგანია.

English, Irish, Danish, Swedish, Finish, Polish, Spanish – სუფიქსი *iz*.

Chinese – სუფიქსი *iz*.

Norwegian, Hungarian, Bulgarian, Serbian, Georgian, Armenian, Iranian – სუფიქსი *ian*.

American – სუფიქსი *an*.

Slavonic (?) – სუფიქსი *ik*.

ე.ი. ინგლისურ ენაში კონკრეტული კუთხით საინტერესო სუ-

ფიქსების სისტემა ასეთია: **iš, iz, ian/an, iḱ** (Webster's Third New International Dictionary of the English Language Unabridged. Springfield, Massachusetts. USA. 1981). დამატებით, ეს სუფიქსები ზედსართავ სახელს აწარმოებს.

რუსულში **iḱ**-ს ენაცვლება **sḱ** (русский), ან **iaḱ** (поляк), **ian/an**-ს **anin/in** (англичанин, грузин), **iz**-ს **ec** (голландец), ეს უკანასკნელი ენაცვლება აგრეთვე **iš**-ს, და, ალბათ, **iḱ** -საც (П. Я. Черных. Историческая грамматика русского языка. Краткий очерк. Москва. 1952, გვ. 126-130; Русская грамматика. т. I. Москва. 1980, გვ. 471). ეს სუფიქსებიც აწარმოებს ზედსართავ სახელს.

Φασιανός, Воспорιανός, Βακτριανός, Έλλην – იშვიათად, ბერძნულში ეთნიკურობის მანარმოებელი სუფიქსებია **ian, en**. ეს სუფიქსები არ აწარმოებს ზედსართავ სახელს. თუმცა არის მოსაზრება, რომ ყოველივე წინაბერძნულიდან არის შეთვისებული (რ. გორდეზიანი. მედიტერანულ-ქართველური მიმართებები. II. წინაბერძნული. თბ. 2007, გვ. 29-37).

i, aiiana, ā/āna, iia – პატრონიმების მანარმოებელი ავესტასეული სუფიქსებია (Personal Names, Iranian II. Avestan Names. Encyclopaedia Iranica. 2012. www.iranicaonline.org/articles/personal-names-iranian-ii-avestan).

ean/uni სომხურში გვარის მანარმოებელია, ხშირ შემთხვევაში, ტოპონიმიდან. მაგ., არნრუნი, გუნნი. ზედსართავს ისინი არ აწარმოებს (ზმნიდან ზედსართავს აწარმოებს **un**, ვიღებთ მიმღეობას. იხ. ი. შილაკაძე. ძველი სომხური ენის გრამატიკა. თბ. 1975, გვ. 186-187).

Anglais, Français, Japonais, Portugais – ეთნიკურობის შესაბამისი ტერმინის მანარმოებელი სუფიქსი ფრანგულში ადრე იკითხებოდა, როგორც **es**.

Georgien, Iranien, Italien – სუფიქსი **ien** (ადრე ასევე გამოითქმებოდა).

ე.ი. ფრანგულ ენაში ეთნიკურობის შესაბამისი ტერმინის მანარმოებელი სუფიქსებია – **es/e, ien** (A. J. Graimas. Dictionnaire de L'Ancien Français jusqu'au milieu du XIV siècle. Paris. 1969). ეს სუფიქსები ზედსართავ სახელს არ აწარმოებს.

ე.ი. ეთნიკურობის, ხანდახან გვარის, შესაბამისი ტერმინის მანარმოებელი ინდოევროპული სუფიქსებია:

ინგლისური	iš	iz	ian/an	iķ
რუსული	ec	ec	anin/in	sķ iaķ ec
ბერძნული			ian, en	
სპარსული			i, aiiana, ā/āna, iia	
სომხური			ean/uni	
ფრანგული	es, e		ien	

ქართულ ენაში **ian** გვარის მანარმოებელია (მაგ. ფარნავაზიანი) (ზ. ჭუმბურიძე. დედაენა ქართული. თბ. 1987, გვ. 296), აგრეთვე – ზედსართავისაც. **is** ტოპონიმის მანარმოებელია; იშვიათად – ქვეყნის სახელისაც (მაგ. ინგლისი). ნუთუ ეს შემთხვევითობაა?! ალბათ, არა. რა არის სოციალური კონტრაქტის საფუძველი? დიდი გვარი, კლანი. ვის მიერ არის შემოტანილი ჩვენში პოლიტიკური ტერმინოლოგია? არიული კლანების (?). განა, რა არის შეუძლებელი იმაში, რომ გვარის **ian** მანარმოებელიც არიული ლინგვისტური პლასტი ყოფილიყო?! **is** კი ტრანსფორმირდა ტოპონიმის და, იშვიათად, ქვეყნის სახელის მანარმოებლად (განსხვავებული მოსაზრებისთვის იხ. დ. თვალთვაძე, ნ. გაფრინდაშვილი. ქართული მართლწერის წესები და სავარჯიშოები. თბ. 2008, გვ. 63).

ყოველივე ზემოთქმულთან დაკავშირებით, რა თქმა უნდა, ბევრი შეკითხვის დასმავა შესაძლებელი; თუნდაც ასეთის – არის კი **ian/an, anin/in, ian, en, i, aiiana, ā/āna, iia, ean/uni, ien**, კონკრეტული სემანტიკური შესაბამისობით, ინდოევროპული სუფიქსი?! მაგ. **Iunan** თურქულადაც და არაბულადაც იონიელი, ანუ, ამ შემთხვევაში, ბერძენია. თუმცა, შესაძლებელია, მათ ეს ტერმინი (სუფიქსიანად) სპარსელებიდან გადაიღეს.

ამრიგად, ეკონომიკური სისტემის მართვისთვის შეკრული აღმოსავლურქართული კლანები არიული სუფიქსაციით ანარმოებენ ნომინალს, მათი განსახლების პუნქტის სახელი კი, რიგ შემთხვევაში, **is** სუფიქსს ირთავს.

ეს სუფიქსები არც დასავლეთ საქართველოსთვის არის უცხო. შესაძლოა, არიული სუპერსტრატები აქაც ყოფილიყო. ამის მაჩვენებელია თითქოს **მედეა – მაგი; მ-არგ-ალ-ი = regi** და სხვ. ან კი, ყოველივე აღმოსავლურქართული ლინგვისტური „იმპორტია“. ქვემოთ მოყვანილი არქეოლოგიური ექსკურსი ამ მხრივ სიმპტომატურია: შუა ბრინჯაოს ხანაში კონტაქტები დასავლეთ და აღმოსავლეთ საქართვე-

ლოს შორის სუსტია, დასავლეთ საქართველოს კულტურული ევოლუცია თითქმის იზოლაციის პირობებში მიმდინარეობს. ძვ. წ. II ათასწლეულის I ნახევრით თარიღდება ლითონის იარაღის განძები – ბიჭვინთის, გაგრის, ლიხნის კომპლექსები შეიცავს ცულებს, რომლებიც გვიანი ბრინჯაოს ხანის კოლხური ცულების პროტოტიპად არის მიჩნეული. მეტად საინტერესოა საცხოვრისი ბორცვები ცენტრალური კოლხეთიდან – დიხაგუძუბა I და II, ნაოხვამუ. სხვა ვითარებაა უფრო აღმოსავლეთით – ბრილის სამაროვნიდან მომდინარე მასალა შიდა ქართლის ძეგლებთან პოულობს სიახლოვეს. ძვ. წ. II ათასწლეულის II ნახევარში დასავლეთ საქართველოში მეტად თავისებური კულტურა ჩამოყალიბდა, რომელსაც სპეციალურ ლიტერატურაში კოლხურს უწოდებენ. განახლდა კონტაქტები დასავლეთ და აღმოსავლეთ საქართველოს შორის და ამ მიმართებებში ამჯერად წამყვან როლს კოლხური კულტურის მატარებელი ხალხები ასრულებდა. დასავლეთის კულტურული გავლენა საკმაოდ ძლიერი იყო შიდა ქართლში, განსაკუთრებით მის ჩრდილოეთ ნაწილში (ცხინვალის რ-ნი) – აქ ერთმანეთს ხვდებოდა დასავლურ და აღმოსავლურქართული კულტურები. ძვ. წ. II ათასწლ. მიწურულიდან შიდა ქართლზე ალაზან-ივრის აუზის კულტურული რადიაცია იგრძნობა, აქედან კი ის იმერეთსა და რაჭა-ლეჩხუმზე ვრცელდება (თ. დუნდუა, ნ. სილაგაძე. საქართველოს ისტორია: თემატური თუ ქრონოლოგიური პრინციპი, გვ. 39-40).

ამრიგად, პირველადი სოციალური კონტრაქტის, და პროტოფეოდალური საუფლო სახლის ნომინალური გენერაციული სუფიქსი – **ian**, აგრეთვე სოციალური კონტრაქტის სოციალური ქმედების და ადეკვატური ფიზიკურ-გეოგრაფიული კორპუსკულის სინთეზის ვერბალური მანარმოებელი ბოლოსართი – **is**, არაავტოხტონურია. ეს ინდოევროპული ლინგვისტური პლასტები არიული სოციალური სუპერსტრატის ლოკალური ფუნქციონირების მაჩვენებელი უნდა იყოს.

ბერძნულ-რომაული სამყარო და საქართველო – წყაროთმცოდნეობითი ბაზა

ა) წყაროთმცოდნეობითი ბაზა – ზოგადი დახასიათება. ისტორიის რეკონსტრუქციის ძირითადი მეთოდები. 1) კონკრეტული პერიოდისთვის საჭირო ნარატიული მასალა წარმოდგენილია ქართული და უცხოური (ძირითადად ბერძნულ-ლათინური) ძეგლებით. ქართული ნარატიული წყაროები შესაძლოა შეფასდეს შემდეგნაირად – საინფორმაციო შეფარდებითი სიუხვე ანაქრონიზმებთან, აღრევებთან და რიგ შემთხვევაში დროის ხანგრძლივი მონაკვეთის „დაკარგვასთან“ ერთად, ფოკუსირება ქართლზე/იბერიაზე და არა კოლხეთზე, ქართიზაციის პროცესების კვალდაკვალ ხდება კოლხური საისტორიო მეხსიერების დენონსაცია. განსხვავებით ქართული საისტორიო ნარატივისგან, კლასიკური მწერლობა თანადროულია – აქ წარმოდგენილია მაკონტროლებელი მასალა იბერიისთვის, ძირითადი – კოლხეთისთვის. სომხური წყაროებიდან საქართველოს შესახებ უმეტეს ინფორმაციას შეიცავს ფს. მოვსეს ხორენაცის ფალსიფიცირებული ისტორია. 2) დამატებით ინფორმაციას გვანვდის ბერძნულ/ლათინურ/არამეულენოვანი ეპიგრაფიკული მასალა. სანდოობის ხარისხი ამ შემთხვევაში თითქმის აბსოლუტურია. ეპიგრაფიკული მასალა გვაუწყებს კონკრეტული ეკონომიკური წლის რიგ პერიპეტიებს. 3) არქეოლოგიური მასალა ძირითადი წყაროა პალეოეკონომიკური ისტორიის რეკონსტრუქციისთვის. 4) ნუმიზმატიკური მასალა – როგორც ავტოხტონური ემისიები, ასევე იმპორტირებული მონეტები – არის წყარო პოლიტიკური, სოციალური, ეკონომიკური და რელიგიის ისტორიისთვის, ხშირ შემთხვევაში ის ავსებს წერილობითი წყაროების მონაცემებს. 5) ეთნოგრაფიული მასალა აუცილებელია წარმართული რელიგიის რეკონსტრუქციისთვის. 6) ლინგვისტური მასალა კი – ქართველთა ეთნოგენეზის საკითხის შესასწავლად. ყველა ტიპის წყაროთა შეჯერება, ინდუქცია და დედუქცია, ასევე კომპარატივიზმი წარმოადგენს საქართველოს ძველი ისტორიის რეკონსტრუქციის მეთოდს (Г. А. Меликишвили. К истории древней Грузии. Тб. 1959, შესავალი; საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. ტ. I. თბ. 1970, შესავალი; თ. დუნდუა, ნ. სილაგაძე. საქართველოს ისტორია: თემატური თუ ქრონოლოგიური პრინციპი, გვ. 14-

16; თ. დუნდუა, ნ. სილაგაძე. საქართველო და გარე სამყარო. ინტერ-კულტურული სახელმძღვანელო. თბ. 2001, გვ. 14-16; თ. დუნდუა. Questions et Reponses. თბ. 2003, გვ. 14-17; The Black Sea. A History of Interactions. Teaching Pack. Oslo. 2004 (ავტორთა საერთაშორისო კოლექტივი); Т. Г. Дундуа. Об одном сведении Мовсеса Хоренаци. Тб. 2004; გ. დუნდუა, თ. დუნდუა. ქართული ნუმისმატიკა. ნაწილი I. თბ. 2006; თ. დუნდუა და სხვ. ქართული ნუმისმატიკის ინგლისურ-ქართული ონლაინ-კატალოგი <http://geonumismatics.tsu.ge>).

ბ) ქართული და სომხური ნარატიული წყაროები – არათანადროული საისტორიო მწერლობა. ქართული და სომხური ნარატიული წყაროები ძირითადად არათანადროული საისტორიო მწერლობითაა წარმოდგენილი. „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“ ზეპირი საისტორიო ტრადიციის მოკლე დაფიქსირება (VIII ს.); „ქართლის ცხოვრების“ ადრეული ნაწილები – ვრცელი თხრობა (VIII ს.), XI ს-ში ლეონტი მროველი ყოველივე ამის რედაქტირებას და ლიტერატურულ განვრცობას ახდენს, ეს არის პირველი ცდა წყაროთა პრიმიტიული შეჯერებისა. სომეხ სებეოსთან დაცული „ადრეული ისტორიის“ ტიპოლოგიური პარალელია „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“; ფს. მოვსეს ხორენაცის (VII ს.) „სომხეთის ისტორია“ და „სომხური გეოგრაფია“ ავთენტურ ნაწილებთან ერთად ფალსიფიცირებულ ინფორმაციასაც შეიცავს (Г. А. Меликишвили. К истории древней Грузии, შესავალი; საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. ტ. I, შესავალი; თ. დუნდუა. კოლხეთი, იბერია და პონტოს სამეფო ნუმისმატიკური მასალების მიხედვით. თბ. 1993, გვ. 6-20; თ. დუნდუა. ქართული ეთნოკულტურული ევოლუცია და დასავლეთი ნუმისმატიკური მასალების მიხედვით. თბ. 1997, გვ. 186; თ. დუნდუა. Questions et Reponses, გვ. 14-15; Т. Г. Дундуа. Об одном сведении Мовсеса Хоренаци. Тб. 2004; ქართლის ცხოვრება. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. I. თბ. 1955; მოქცევაჲ ქართლისაჲ. შატბერდის კრებული. გამოსაცემად მოამზადეს ბ. გიგინეიშვილმა და ელ. გიუნაშვილმა. თბ. 1979, გვ. 320-355; История епископа Себеоса. Перевод с IV исправленного армянского издания Ст. Малхасянца. Ереван. 1939; მოვსეს ხორენაცი. სომხეთის ისტორია. ძველი სომხურიდან თარგმნა, შესავალი და შენიშვნები დაურთო ალ. აბდელაძემ. თბ. 1984; Moses Khorenats'i. History of the Armenians. Translation and Commentary of the Literary Sources by R. W. Thompson. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts. London, England. 1978; Geographie de Moïse de Corène d'après Ptolémée. Texte Arménien traduit en Français par le P. Arsène Soukry. Mékhitariste. Venise. 1881).

გ) ანტიკური (ბერძნულ-რომაული) წყაროები საქართველოს შესახებ.

ანტიკური საისტორიო მწერლობა, ზოგადი დახასიათება. ანტიკური საისტორიო მწერლობა ძვ. წ. VI-ახ. წ. IV სს. დათარიღებული ბერძნულ და ლათინურ ენებზე შესრულებული საისტორიო თხზულებათა ერთობლიობა და დიალექტიკაა. ისტორიულმა მეცნიერებამ ყველგან განვითარების იდენტური ეტაპები განვლო: 1. ფაქტები არ ფიქსირდებოდა წერილობით, ისინი თაობიდან თაობას ზეპირად გადაეცემოდა, და, რალა თქმა უნდა, გარკვეული დროის შემდეგ – საოცრად მახინჯდებოდა. 2. მერე დაიწყო ამ უკვე დამახინჯებული ისტორიის ჩანერა და პრიმიტიული გამართვა-მონესრიგება, ყველასათვის გასაგები იყო მისი ხარვეზები. 3. მოვლენების თანამედროვეთა მიერ ისტორიული პროცესების აღქმა და ყოველივე ამის ნაშრომად წარმოდგენა ნამდვილი რევოლუცია იყო. 4. ბოლო ეტაპის არსი კომპლექსური კვლევის უპირატესობაში მდგომარეობს, საინფორმაციო სისტემაში ყველა ტიპის წყაროა ჩართული – ნარატიული და ეპიგრაფიკული მასალა, არქეოლოგიური თუ ნუმიზმატიკური ძეგლები, და ა.შ. მაშინ როდესაც კოლხეთის და იბერიის სამეფოები არსებობდა, და მათი „ისტორიოგრაფიული“ მიღწევები მხოლოდ და მხოლოდ ჩვენი სქემის I საფეხურს შეესაბამებოდა, ბერძნებს და რომაელებს საინტერესო ასპექტით III საფეხურისთვის მიუღწევიათ. რომ არა ანტიკური მწერლობა, დასავლეთ საქართველოს შესახებ გვეცოდინებოდა მხოლოდ ის, რაც არქეოლოგიურმა გათხრებმა მოგვცა. იბერიის ისტორია კი ანაქრონისტული და აღრეული ამბების უაზრო თხრობა იქნებოდა, და მეტი არაფერი. წყაროს აღწერა აქ შემდეგნაირად ხდება: ავტორი, ქრონოლოგია, ნაშრომი, თემატიკა და ქრონოლოგია. ბიოგრაფიული შტრიხები – ინფორმაციის მიღების ა) პირდაპირი გზა (ეკონომიკური სისტემის და ინფორმაციის რეცეპიენტის სინქრონიზაციის პირობებში); ბ) არაპირდაპირი გზა (ნარატიული და დოკუმენტური წყაროები). ცნობები საქართველოს (ქართლი/იბერია და კოლხეთი/ეგრისი > ლაზიკა/ეგრისი) შესახებ გადმოიცემა შემდეგი ქვეპუნქტების მიხედვით: ა) პოლიტიკური რუკა; ბ) კონსტიტუციური მონაცემი; გ) ინსტიტუციური მონაცემი; დ) სოციალური ურთიერთობები; ე) ეკონომიკა; ვ) რელიგია. ზოგი კატეგორიის ინფორმაცია თითქოს თემის გარეთ რჩება, მაგრამ სოციალურ-ეკონომიკური გაცნობიერების მაღალი ხარისხი უკვე თავისთავად მეტყველებს ელინების და რომაელების კარგ ინფორმირებულობაზე.

ბერძენი ლოგოგრაფოსები საქართველოს შესახებ. ბერძენი ლოგოგრაფოსებიდან საქართველოს შესახებ ინფორმაციას გვანვდი-

ან ჰეკატეოს მილეტელი (ძვ. წ. VI-V სს.) და ჰელანიკე მიტილენელი (ძვ. წ. V ს. II ნახ.). ჰეკატეოსის თხზულებაა „დედამინის აღწერილობა“, ხოლო ჰელანიკე მიტილენელის ნაშრომია „ტომთა და ქალაქთა დაფუძნება“. ორივე თხზულება დაცულია ფრაგმენტების სახით. სავარაუდოა ინფორმაციის მიღების პირდაპირი გზა (?). ა) მათი ცნობების მიხედვით, დასავლეთ საქართველოს პოლიტიკური რუკა შემდეგნაირად გამოიყურება: ჩრდილო კოლხეთის მოსახლეობიდან ასახელებენ ჰენიოხებს, კორაქსების კოლხურ ტომს, მათთან ერთად – კორაქსიკეს მხარეს და კორაქსების კედელს, კოლებს და კოლიკეს; სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ზანური მოსახლეობიდან – ტიბარენებს, მოსინიკებს, მარებს და მაკრონებს. ბ) კონსტიტუციური მოწყობა შემდეგნაირად გამოიყურება: კოლხეთის ეკონომიკურ სისტემაში ჰენიოხების, კორაქსების, კოლების და კოლხების . . . პროტოფეოდალური სახელმწიფოებია; კოლხები, ალბათ, კონფედერაციის ჰეგემონები არიან (?). გ) – დ) სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში მოიხსენიება ქალაქები, რაც წარმოადგენს არაპირდაპირ ინფორმაციას აქ ფუნქციურ და სოციალურ სტრატეფიკაციაზე. ე) სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ზანური ქალაქების დასახელება კონკრეტული ეკონომიკური დონის ინდიკატორია (ნ. ლომოური. ბერძენი ლოგოგრაფიკების ცნობები ქართველი ტომების შესახებ. მასალები საქართველოს და კავკასიის ისტორიისათვის. ნაკვ. 35. თბ. 1963).

ჰეროდოტე ჰალიკარნასელი (დაახლ. ძვ. წ. 484-425 წწ.). მისი თხზულებაა „სპარსული ომების ისტორია“. ჰეროდოტე კონცენტრირებულია ბერძენ-სპარსელთა ომების თხრობაზე ძვ. წ. V ს-ში, დრამის მონაწილე მხარეთა ისტორია კი უძველესი დროიდან 478 წ. ამბებამდეა მოყვანილი. ავტორს გააჩნია ინფორმაციის მიღების როგორც ა) პირდაპირი გზა, ასევე ბ) არაპირდაპირი (ჰეროდოტეს წყაროები). ჰეროდოტესთან ხდება ქართველური ეკონომიკური სისტემების ფიქსაცია. მოიხსენიებიან კოლხები და სასპერები, იგივე იბერები. ა) კოლხები და სასპერები ორი ეკონომიკური სისტემის შესაბამისი ეკონომიკურად აქტიური სოციალური სტრუქტურებია, პოლიტიკურად დეზინტეგრირებულნი. საკუთრივ კოლხები და მათი მეზობლები კავკასიონამდე რამდენიმე პოლიტიკური ერთეულს ქმნიდნენ აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში; ტიბარენები, მოსინიკები და მაკრონები სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ჭანური მოსახლეობაა XIX სატრაპიაში; მოსხები ასევე XIX სატრაპიაში მოიაზრებიან; საკუთრივ სასპერების ავტონომიური სოციალური კონტრაქტი – XVIII სატრაპიაში. ბ) ფაზისზე მცხოვრები კოლხები ჩანს რომ ნებაყოფლობით ძღვენს უგზავნიან აქემენიდებს; სხვები – ქსერქსეს ლაშქარში იხსენიებიან. გ) – დ) – ე) კონკრეტული მხარეების ეკონომიკურ მდგომარეობაზე არაპირდა-

პირი მითითებაა სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის და სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს სამხედრო ინდუსტრიის შესახებ ინფორმაცია. მოიხსენიება ხის და მოწნული მუზარადები, ტყავის ფარები, შუბები და დანები; ასევე გვაქვს ცნობა მსუბუქი მრეწველობის შესახებ აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში, კერძოდ სელის წარმოებასთან დაკავშირებით. ვ) რაც შეეხება რელიგიას და ადათ-წესებს, კოლხებში თურმე წინდაცვეთის წესი არსებულა (თ. ყაუხჩიშვილი. ჰეროდოტეს ცნობები საქართველოს შესახებ. თბ. 1960).

ქსენოფონტე ათენელი (დაახლ. ძვ. წ. 430-355 წწ.). ქსენოფონტეს თხზულებაა „ანაბაზისი“, რომელშიც ასახულია ძვ. წ. 401 წ. აქემენიდურ იმპერიაში მიმდინარე შიდაპოლიტიკურ კონფლიქტში მონაწილე 10000 ბერძენი მოქირავნის უკანდახევა მესოპოტამიიდან ტრაპეზუნტისკენ. ავტორს გააჩნია ინფორმაციის მიღების პირდაპირი გზა, რადგან ის არის ლაშქრობის სტრატეგოსი. ქსენოფონტესთან აღწერილია ზემო კოლხეთი – ლაზური კლანები კლასიკურ ხანაში. ა) სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს და სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის პოლიტიკური რუკა შემდეგნაირად გამოიყურება: კარდუხები, ფასიანები, ხალიბები, ჰესპერიტები, ტაოხები, შკვითინები, მაკრონები, კოლხები, მოსინიკები, ტიბარენები, ხალიბები, დრილები. ფასიანები და აეტიდები რიონის ხეობაში ფიქსირდებიან. ბ) კონსტიტუციური მდგომარეობა შემდეგია: პროტოფეოდალური „აბსოლუტიზმი“ (?) რიონის ხეობაში; კლანური სისტემა და პროტოფეოდალიზმის ადრეული სტადია სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში. გ) – დ) რიონის ხეობაში ჩანს პროტოფეოდალური ტიპის სოციალური ურთიერთობები; ასევე – სუსტი სოციალური სტრატეფიკაცია სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში. ე) ზემო კოლხეთის ეკონომიკიდან განვითარებულია სამთამადნო საქმე, კერამიკული წარმოება, მშენებლობა, ხე-ტყის მრეწველობა, მარცვლეული და ტექნიკური კულტურების მოყვანა, მესაქონლეობა, მეთევზეობა მეფუტკრეობა. სინოპე, კოტიორა, კერასუნტი და ტრაპეზუნტი ზემო კოლხეთის სამრეწველო პარტნიორებია; აქ ფიქსირდება პონტოს ეკონომიკური სისტემის ფორმირების დასაწყისი. არსებობდა ფულადი მეურნეობის არასამონეტო ტიპი. ვ) რელიგიის თვალსაზრისით შემონახულია ცნობა ქურუმებისა და სარიტუალო ცეკვების შესახებ (თ. მიქელაძე. ქსენოფონტეს „ანაბაზისი“. თბ. 1967).

ადრეელინისტური ხანის ავტორებიდან **ფსევდო სკილაქს კარიანდელი** და **ჰერაკლიდე** მოგვითხრობენ აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ელინური პოლისების შესახებ. I. ფს. სკილაქს კარიანდელი (ძვ. წ. IV ს.). „დასახლებული ევროპის, აზიის და ლიბიის ზღვების პერიპლუსი“. ავტორს გააჩნია ინფორმაციის მიღების ა) პირდაპირი გზა,

და ბ) არაპირდაპირი გზა (სკილაქს კარიანდელის (ძვ. წ. VI-V სს.) პერიპლუსი და სხვ.). ა) აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში მოსახლეობენ ჰენიოხები, კორაქსები, კოლიკეს ტომი . . . კოლხები (დიოსკურიიდან მდ. აფსაროსამდე და ჰინტერლანდში); სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში – ტიბარენები და მოსინიკები. ბ) კოლხეთი ეკონომიკური სისტემაა, ჰენიოხების, კორაქსების, კოლების და კოლხების სოციალური კონტრაქტები პროტოფეოდალური სახელმწიფოებია; კოლხები, როგორც ჩანს, კონფედერაციის ჰეგემონები არიან; დასახელებულია აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ელინური პოლისები – დიოსკურია, გიენოსი და ფაზისი. გ) – დ) – ე) ავტორი ასახელებს როგორც შავიზღვისპირა ელინურ ქალაქებს, ასევე დიდ ბარბაროსულ ქალაქს ჰინტერლანდში. II. ჰერაკლიდე. ძვ. წ. IV ს-ის შემდეგი ხანის ავტორი (ფს. ჰერაკლიდე/არისტოტელე). „პოლიტიები“. ინფორმაციის მიღების პირდაპირი (?) გზა ალბათ, მიუხედავად იმისა, რომ ზუსტად ვერ ვასახელებთ პერიოდს და ავტორს. „ფაზისელთა (სახელმწიფო წყობილებიდან). ფაზისში თავდაპირველად ჰენიოხები ცხოვრობდნენ, კაციჭამია და ადამიანთა ტყავისგამხდელი ტომი. შემდეგ კი – მილეტელები. ხოლო ესენი სტუმართმოყვარენი არიან, ისე რომ ამარაგებენ მათ, ვისაც გემები ელუპებათ. ვ მნას აძლევენ (მილეტელებს ესენი) და ზღვითვე მიემგზავრებიან“. ა) ბ) ამ ცნობიდან ჩანს, რომ ფაზისი პოლისია, რომელსაც უნდა ჰქონოდა ოლიგარქიული ან დემოკრატიული კონსტიტუცია. გ) – დ) – ე) ეკონომიკის თვალსაზრისით საინტერესოა ცირკუმპონტოური საკაბოტაჟო ნაოსნობის სერვისის და ფულადი მიმოქცევის შესახებ ცნობა (ნ. ლომოური. ბერძენი ლოგოგრაფოსების ცნობები ქართველი ტომების შესახებ. მასალები საქართველოს და კავკასიის ისტორიისათვის. ნაკვ. 35; თ. ყაუხჩიშვილი. ბერძენი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ (სკილაქს კარიანდელი, სკიმნოს ქიოსელი, დიონისიოს პერიეგეტი). I. თბ. 1967; თ. ყაუხჩიშვილი. ჰერაკლიდე და მისი ცნობები საქართველოს შესახებ. აღმოსავლური ფილოლოგია. I. თბ. 1969).

ელინისტური ხანის ავტორებიდან საქართველოს შესახებ ცნობებს გვანვდიან **პოლიბიოსი, დიოდორე სიცილიელი და ნიკოლოზ დამასკელი**. I. პოლიბიოსი ძვ. წ. II ს. ავტორია, მის თხზულებაში „ისტორია“ აღწერილია მსოფლიო ისტორია – ძვ. წ. III-II სს. ამბები. ავტორს გააჩნია ინფორმაციის მიღების, ძირითადად, პირდაპირი გზა. ა) პოლიტიკური რუკის შესახებ ამ ავტორს თითქმის არანაირი ინფორმაცია არ გააჩნია. ბ) ჩვენთვის ცნობილია მხოლოდ აკუსილოხი – კოლხეთის ჰიპოთეტური მეფე, რომელიც მცირე აზიაში ფარნაკე I გამო ატეხილი დიდი ომის მონაწილეა სავარაუდოდ (?) და შესაბამისი ზავის გარანტი. გ) – დ) – ე) დაფიქსირებულია პონტოს ქვეყნების ექსპორტი:

ძირითადად აქედან გადიოდა მსხვილფეხა საქონელი, თაფლი, ცვილი, დამარილებული თევზი და მონები. II. დიოდორე სიცილიელი არის კეისრის და ავგუსტეს თანამედროვე. მისი თხზულებაა „ისტორიული ბიბლიოთეკა“, რომელშიც აღწერილია მსოფლიო ისტორია – აღმოსავლეთი, საბერძნეთი და რომი – მითიური ხანიდან კეისრის მიერ გალიის დაპყრობამდე. ავტორს გააჩნია ინფორმაციის მიღების როგორც ა) პირდაპირი გზა, ასევე ბ) არაპირდაპირი გზა (დიოდორეს წყაროები). ნაშრომი შეიცავს კომპილაციური ხასიათის ცნობებს (მაგ. ქსენოფონტედან) დასავლურქართულ კლანებზე. III. ნიკოლოზ დამასკელი წელთაღრიცხვების მიჯნის ავტორია. მისი ნაშრომი „ისტორია“ დაცულია ფრაგმენტების სახით, აღწერს ისტორიულ მოვლენებს დასაბამიდან ძვ. წ. 4 წ-მდე. ავტორს გააჩნია ინფორმაციის მიღების როგორც ა) პირდაპირი გზა, ასევე ბ) არაპირდაპირი გზა (ნიკოლოზ დამასკელის წყაროები). მასთან დაცულია ცნობა ევპატორის მიერ ქიოსელთა კოლხეთში გადასახლების მცდელობის შესახებ. ა) ბ) ნიკოლოზ დამასკელთან კოლხეთი წარმოადგენს ეკონომიკურ სისტემას, თუმცა კონსტიტუციური თვალსაზრისით ის პონტოს სამეფოს სატრაპიაა. გ) – დ) წყაროდან ვიგებთ ევპატორის სოციალური პოლიტიკის, კერძოდ ელინური სტრატას გაძლიერების სურვილის შესახებ (თ. ყაუხჩიშვილი. ბერძენი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ (არისტოტელე, ნიკოლოზ დამასკელი, კლავდიუს ელიანუსი). II. თბ. 1969; თ. ყაუხჩიშვილი. ბერძენი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ (პოლიბიოსი, დიოდორე სიცილიელი, დიონისიოს ჰალიკარნასელი). III. თბ. 1976).

კოლხეთის და იბერიის შესახებ მნიშვნელოვან ცნობებს შეიცავს **სტრაბონ ამასიელის** (დაახლ. ძვ. წ. 64-ახ. წ. 24 წწ.) „გეოგრაფია“. ნაშრომში წარმოდგენილია კომპლექსური (ისტორიული და გეოგრაფიული) და „მრავალფენიანი“ ინფორმაცია კოლხეთსა და იბერიაზე. „გეოგრაფია“ ქრონოლოგიური კუთხით „მრავალფენიანი“ ძეგლია, ფაქტების ზედა ქრონოლოგიური ზღვარი 18/19 ან 19/20 წლებია. სტრაბონს გააჩნია ინფორმაციის მიღების როგორც ა) პირდაპირი გზა, კერძოდ ის არის ნაწილობრივ აღწერილი კონიუნქტურის და ამბების თანამედროვე, ასევე ბ) არაპირდაპირი გზა („გეოგრაფიის“ წყაროები). ა) ავტორის მიხედვით, კოლხეთი ეკონომიკური სისტემაა, პონტოს სამეფოს სტრატეგია/სატრაპია; დიოსკურიის ზემოთ ცხოვრობენ ავტონომიური კლანები; მოხსენიებულია იბერიის სამეფო; პარიადრე, ხოტენე და გოგარენე არმენიის სამეფოს შემადგენლობაში მყოფი ქართული ტერიტორიებია; ზემო კოლხეთი პონტოს ეკონომიკური სისტემის ნაწილია. ბ) კოლხურ პროტოფეოდალურ „აბსოლუტიზმს“ (?) ჯერ ფედერაცია, შემდგომ კი, საერთოდ, პონტოელი სატრაპი ცვლის. იბ-

ერიის კონსტიტუციური მოწყობის შესახებ ინფორმაცია არქაული ხასიათისაა, ბასილევსი არასრული რეგალიით იყო არა სტრაბონის დროს, არამედ უფრო ადრე. გ) მსხვილი სამხედრო-ადმინისტრაციული ერთეულები კოლხეთში სკეპტუხიებია, მოგვიანებით ხდება სკეპტუხთა „გამთავრება“; იბერიაში ფუნქციონირებს ცენტრალური და სამხარეო სასამართლო ხელისუფლება, არსებობენ მხედართმთავარი და ქურუმები მოსამართლის რეგალიით, რაც ფუნქციურ გაორებაზე მიუთითებს, მინათმოქმედები ამავე დროს მეომრებიც არიან და „მილიციას“ ქმნიან. დ) კოლხეთსა და იბერიაში პროტოფეოდალური ტიპის სოციალური ურთიერთობებია. ე) კოლხეთის ეკონომიკის დარგებიდან განვითარებულია ფერადი მეტალურგია, ხე-ტყის მრეწველობა, ტექნიკური კულტურების მოყვანა; ზემო კოლხეთში – მეთევზეობა და მეფუტკრეობა. აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში არსებობს მნიშვნელოვანი სავაჭრო ცენტრები. სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ელინური ქალაქები კოლხეთის ინდუსტრიულ სავაჭრო პარტნიორებს წარმოადგენს. იბერიაში კერამიკული წარმოება, მშენებლობა და სარწყავი მეურნეობაა, გვაქვს ცნობები ქალაქების დაგეგმარების შესახებ. ავტორი გვაცნობს საერთაშორისო ტრანზიტს, ინდური საქონლის ევროპისთვის მიწოდების მარშრუტს: ინდი > ბაქტრა > ოქსი > კასპია > კირნოსი > ფაზისი. ვ) რელიგიის ისტორიის თვალსაზრისით საინტერესოა იბერიაში ქურუმების და ლევკოთეას ტაძრის მოხსენიება (თ. ყაუხჩიშვილი. სტრაბონის გეოგრაფია. თბ. 1957).

„მითრიდატეს ისტორიკოსები“ და მათი რემინისცენციები – **პლუტარქე ქერონელი და აპიანე ალექსანდრიელი.** მათ თხზულებებში აღწერილია პანევროპული ომები, კოლხეთი და იბერია ამ კონიუნქტურაში. I. პლუტარქე ქერონელი (დაახლ. 46-127 წწ.). მისი თხზულებაა „პარალელური ბიოგრაფიები“. აქ ავტორი დიდ ბერძნებს და რომაელებს ერთმანეთს ადარებს. რომაელი სარდლების სულას, ლუკულუსის, პომპეუსის და კეისრის ბიოგრაფიებში დაცულია ძალზედ საინტერესო ინფორმაცია კოლხებსა და იბერებზე, რომლებიც მონაწილეობას იღებდნენ ელინისტური სამყაროს უკანასკნელ გაბრძოლებაში რომის ჰეგემონიის წინააღმდეგ – ეს მითრიდატული ომებია. ავტორს გააჩნია ინფორმაციის მიღების არაპირდაპირი გზა, ეს პლუტარქეს ნყარობია. ა) კოლხეთი ეკონომიკური სისტემაა, პონტოს სამეფოს სატრაპია; იბერია – პონტოს და არმენიის მოკავშირე, იბერი შუბოსნები მონაწილეობდნენ არტაშატის ბრძოლაში; იბერიის პლუტარქეს თანადროული სასაზღვრო პარამეტრები ასეთია – „იბერთა ტომი მოსხურ მთებამდე და პონტომდე აღწევს . . . მდინარე მტკვარი იბერთა მთებიდან გამოდის“; პონტოელთა ქვეშევრდომია ტიბარენტა ტომი, ზემო კოლხეთი პონტოს ეკონომიკური სისტემის ნაწილია. ბ)

იბერთა სუვერენიტეტი რეალობაა მიდიური, სპარსული და მაკედონური იმპერიების პარალელურად, იბერი მეფის მძევლები მონაწილეობდნენ პომპეუსის ტრიუმფში. გ) – დ) ლუკულუსის აგდებული დამოკიდებულება პონტოს იმპერიის სუბიექტების, მათ შორის კოლხების, სამხედრო შესაძლებლობებზე არაპირდაპირი ინფორმაციაა აქ სოციალურ და ტექნოლოგიურ შეფარდებით ჩამორჩენილობაზე; პლუტარქესთან მოთხრობილია პომპეუსის „კავკასიურ“ ექსპედიციაზე, ამასთან დაკავშირებით საუბარია იბერთა სამხედრო მსხვერპლზე, ყოველივე ეს არის არაპირდაპირი დემოგრაფიული მონაცემები იბერიაზე. ე) კოლხეთის ძირითადი პორტი მდ. ფაზისის შესართავია. II. აპიანე ალექსანდრიელი (დაახლ. 90-170 წწ.). მისი თხზულების – „რომაიკა“ – XII წიგნში („მითრიდატიკა“) გადმოცემულია მითრიდატული ომების ისტორია. აპიანეს გააჩნია ინფორმაციის მიღების მხოლოდ არაპირდაპირი გზა – ეს „მითრიდატიკის“ წყაროებია. ა) აპიანესთანაც კოლხეთი ეკონომიკური სისტემაა, თუმცა პონტოს სამეფოს სტრატეგია/სატრაპია; იბერია პონტოს მოკავშირეა; მითრიდატეს მოკავშირენი არიან ხალიბები და ჰენიოხები; ტიგრანე არმენიელის ქვეშევრდომებია ხოტენები და იბერები. ბ) კოლხეთის კონსტიტუციური ევოლუცია ასეთია: პონტოს სამეფოს სატრაპია > ვასალური სამეფო, მითრიდატე ფილოპატორ ფილადელფოსი კოლხეთის მეფეა; მოგვიანებით კოლხეთი კვლავ პონტოს სამეფოს სატრაპიაა, ბოლოს კოლხეთს განაგებს რომაელთა კლიენტი არისტარქე. იბერიაში პროტოფეოდალური „აბსოლუტიზმი“ – იბერთა მეფეა არტოკე. გ) კოლხეთის ინსტიტუციური მოწყობა პონტოურ იმპერიაში შემდეგი სახისაა: სკეპტუხები → სატრაპი → პონტოს მეფე. ხოლო იბერიაში მსხვილი სამხედრო-ადმინისტრაციული ერთეულებია, რომელთაც სათავეში უდგანან იბერი ჰეგემონები (ერისთავები?). დ) კოლხეთსა და იბერიაში პროტოფეოდალური ტიპის სოციალური ურთიერთობებია. ე) კოლხეთის ეკონომიკიდან დასახელებულია ფერადი მეტალურგია. აღმოსავლეთ შავი ზღვისპირეთში არსებული სავაჭრო ცენტრებია ფაზისი და დიოსკურია (პლუტარქე. რჩეული პარალელური ბიოგრაფიები. I. ძველბერძნულიდან თარგმნა, შესავალი წერილი და განმარტებები დაურთო აკ. ურუშაძემ. თბ. 1957; აპიანე. მითრიდატეს ომების ისტორია. ბერძნული ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და შესავალი და საძიებლები დაურთო თ. ყაუხჩიშვილმა. თბ. 1959).

დიონ კასიოსი, კორნელიუს ტაციტუსი და Historia Augusta – რომი და საქართველო. I. დიონ კასიოსი (დაახლ. 153-235 წწ.). დიონ კასიოსის „რომის ისტორიაში“, რომელიც მოგვითხრობს რომის შესახებ ენეასიდან 229 წ-მდე, ავტორს გააჩნია ინფორმაციის მიღების რო-

გორც ა) პირდაპირი გზა, ასევე ბ) არაპირდაპირი გზა (დიონის წყაროები). ა) დიონ კასიოსი აფიქსირებს ორ ეკონომიკურ სისტემას ისტორიული საქართველოს ტერიტორიაზე: კოლხეთის ეკონომიკური სისტემას და იბერიის კირნოსის (მტკვარი) ორივე ნაპირის მომცველ ეკონომიკური სისტემას. კასპიის კარები (დარიალი) წარმოადგენს იბერიის ჩრდილო საზღვარს; მოხსენიებულია მდ. კამბისის (ივრის) ქვემო ნელი და კამბისენე (ქიზიყი); მახელონ-ჰენიოხიის სამეფო. ბ) კოლხეთი პონტოს სამეფოს სატრაპიაა, პომპეუსის ლაშქრობის შემდგომ – რომაელთა ვასალური ფედერაცია; ნახსენებია იბერთა მეფე არტოკე, პომპეუსის ოპონენტი და შემდგომ რომაელთა მეგობარი და მოკავშირე, იბერთა მეფე ფარნაბაზე, პუბლიუს კანიდიუს კრასუსის ოპონენტი (ძვ. წ. 36 წ.) და შემდგომ მოკავშირე. მითრიდატე იბერი ტიბერიუსის მოთხოვნით იჭრება არმენიაში, ერევა არმენია-პართია-რომის კვანძში, მისი ძე მითრიდატე, ფარსმანეს ძმა, იღებს არმენიას. იბერთა მეფე ფარსმანეს (აღრიანეს თანამედროვე) მიერ გადმოყვანილი ალანები არბევენ კაპადოკიას, ალბანეთს და მიდიას, ფარსმანე რომში ჩადის და მას ანტონინე პიუსი სამფლობელოს უდიდებს; მახელონ-ჰენიოხთა მეფე ანქიალევ რომაელთა მოკავშირეა, ის ტრაიანემ დაასაჩუქრა, ჰენიოხთა მეფე (ავრელიუსის დროს) არმენიის აჯანყებულმა სატრაპმა ტირიდატემ მოკლა, ალბათ, პრორომაული ორიენტაციის გამო. გ) – დ) სოციალური ურთიერთობების შესახებ არაპირდაპირი ინფორმაციაა იბერ „წარჩინებულთა“/„პირველთა“ მოხსენიება, ეს პროტოფეოდალური ცხენოსანი არისტოკრატიაა. ე) – ვ) ფარსმანე კაპიტოლიუმში მსხვერპლს წირავს, როგორც ყველა წარმართი. II. პუბლიუს კორნელიუს ტაციტუსი (55/6-126 წწ.). მის თხზულებაში „ისტორია“ გადმოცემულია ფაქტები 69 წ-ის სამოქალაქო ომიდან დომიციანეს სიკვდილამდე, ხოლო „ანალები“ ასახავს რომის ისტორიის 14-68 წლების პერიპეტიებს. ტაციტუსს აქვს ინფორმაციის მიღების ა) პირდაპირი გზა და ბ) არაპირდაპირი გზაც (ტაციტუსის წყაროები). ა) ტაციტუსის ცნობებით, იბერია ეკონომიკური სისტემაა, ამ დროს ხდება ეკონომიკური სისტემის პოლიტიკური ინტეგრაციის რესტავრაცია (სამხრეთული ტერიტორიების დაბრუნება I ს. შუა ხანებისთვის); აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთი ასევე ეკონომიკური სისტემაა. ტაციტუსთან ჩანს პონტოს ეკონომიკურ სისტემაში ინტეგრირებული ქანური მოსახლეობა, თავად პონტოს სამეფო პროვინციად იქცა, მთელი სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთი შევიდა რომის იმპერიის შემადგენლობაში. ბ) რომაელთა ჰეგემონია ფიქსირდება თუნდაც იქიდან, რომ იბერთა, ალბანთა და რომაელთა სხვა მოკავშირეების უსაფრთხოების გარანტი ოთხი რომაული ლეგიონი დგას სირიიდან ევფრა-

ტამდე; ფარსმანე და მითრიდატე იბერები ტიბერიუსის მოკავშირეები არიან პართელების წინააღმდეგ არმენიისათვის ბრძოლაში, ალბანები და სარმატები იბერთა მოკავშირენი არიან, რაც ნიშნავს იმას, რომ რომაული ძალაუფლება მათზეც ვრცელდება; ტაციტუსთან მოთხრობილი ასევე სომხეთის იბერი მეფეების – მითრიდატეს და რადამისტის მეფობის შესახებ; იბერიას ჰყავს რომანოფილი მეფე ფარსმანე; ოტონის ფლოტის ადმირალი ვინმე მოსხია, ანუ ქართველები საიმპერიო სტრუქტურებშიც ფიგურირებენ; რომაელთა მოკავშირე ჰენიოხები ნერონის დროს თავს ესხმიან სომხეთს; ანიკეტის აჯანყება განიხილება, როგორც ლაზთა გააქტიურება ტრაპეზუნტის მხარეში; ამასთან დაკავშირებით იხსენიებიან სედოხეზები და მათი მეფე მდ. ხობის შესართავთან. გ) – დ) იბერთა ლაშქრის სტრუქტურა, ცხენოსნები და ქვეითები, არაპირდაპირი მითითებაა სოციალური სტრატეფიკაციის შესახებ; კიდევ უფრო ირიბი მითითებაა ყოველივე ამაზე შავ ზღვაზე მეკობრეობის არსებობის ფაქტი. ე) ეკონომიკის დარგებიდან ქართლში განვითარებულია „მძიმე“ მრეწველობა – საჭურვლის წარმოება. ჭანებში არსებობს გემთმშენებლობის, კერძოდ, კამარების დამზადების ტრადიცია. ვ) ავტორი იხსენიებს სამეფო ზავის რიტუალს და მასთან დაკავშირებულ მსხვერპლშენივას. III. *Historia Augusta* წარმოადგენს იმპერატორთა ბიოგრაფიებს ადრიანედან ნუმერიანემდე. შედგენილია სხვადასხვა დროის ავტორთა კოლექტივების მიერ. ელიუს სპარტიანე, იულიუს კაპიტოლინე, ელიუს ლამპრიდიუსი, ვულკაციუს გალიკანე, სავარაუდოდ, დიოკლეტიანეს დროის ავტორებია (?); ტრებელიუს პოლიონი და ფლავიუს ვოპისკი ასევე ჰიპოთეტურად კონსტანტინე I დროის ავტორები არიან (?). არ არის გამორიცხული, რომ თხზულება იულიანე განდგომილის დროს შეიქმნა. შესაძლოა ის საერთოდ თეოდოსი I, ან ჰონორიუსის დროს „გამოქვეყნდა“. ნაშრომი წარმოადგენს რეალისტურ-აპოკრიფულ სინთეზს. ავტორებს გააჩნიათ ინფორმაციის მიღების არაპირდაპირი გზა (*Historia Augusta*-ს წყაროები). ა) ამ წყაროს ცნობების მიხედვით ჩანს ლაზიკისა და იბერიის ეკონომიკური სისტემები. ბ) მოიხსენიება იბერთა მეფე ფარსმანე – ადრიანეს და ანტონინე პიუსის თანამედროვე; პაკორი, რომელიც ანტონინე პიუსმა ლაზებს „მისცა“ მეფედ. გ) – დ) – ე) იბერიაში განვითარებულია მსუბუქი მრეწველობა, იხსენიება მოოქრული წამოსასხამები, ფარსმანეს საჩუქარი ადრიანესთვის (დიონ კასიოსის ცნობები საქართველოს შესახებ. ბერძნული ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და შესავალი და კომენტარები დაურთო ნ. ლომოურმა. თბ. 1966; აღ. გამყრელიძე. ტაციტუსის ცნობები საქართველოს შესახებ. თბ. 1973; *Scriptores Historiae Augustae*. Translated by D. Magie. 1953).

გეოგრაფიული ხასიათის ნაშრომებიდან შემორჩენილია **კლავდიოს პტოლემეაიოსის** და **კასტორიუსის** აღწერები. I. კლავდიოს პტოლემეაიოსი (დაახლ. II ს. 20-60-იანი წწ.). თხზულებას ეწოდება „გეოგრაფიული სახელმძღვანელო“. პტოლემეაიოსს გააჩნდა ინფორმაციის მიღების როგორც ა) პირდაპირი გზა, ასევე ბ) არაპირდაპირი გზა (პტოლემეაიოსის წყაროები). ა) ბ) კოლხეთი ეკონომიკური სისტემაა, ზღვისპირეთში იხსენიება შემდეგი სოციალური კონტრაქტები: ჰენიოხების, სუანო კოლხების და ლაზების; ჰინტერლანდში დასახელებული არიან მანრალეები და ეკრიკტიკის ქვეყნის მცხოვრებნი. იბერია ეკონომიკური სისტემაა, მისი მომიჯნავე სოციალური კონტრაქტებია – აღმოსავლეთით გერები (ჰერები?) და ჩრდილოეთით, ტუსკები (თუშები?) და სანარები (წანარები?). გ) – დ) – ე) ეკონომიკური ინფორმაცია ასეთია: აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ქალაქებია დიოსკურია/სებასტოპოლისი, აია (?), ფაზისი; სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ქალაქები და ნავსადგურებია რიძუსი, ტრაპეზუნტი, ფარნაკია, კერასუნტი. ჰინტერლანდში შემდეგი ქალაქებია – სარაკე (შორაპანი?), სურიონი (ვანი). იბერიის ქალაქებია – სურა, არტანისა, ძალისა, ჰარმაკტიკა. II. კასტორიუსი, IV ს. მას ეკუთვნის საგზაო რუკა – ე.წ. „პევტინგერის ტაბულა“. შემდგენელს გააჩნდა ინფორმაციის მიღების ა) პირდაპირი გზა და ბ) არაპირდაპირი გზა (კასტორიუსის წყაროები). აქედან ჩვენ ვიგებთ ქართულ-სომხური კომერციული ურთიერთობების რეალიზაციის მარშრუტს – არტაშატი > დილიჟანი > აღსტაფა > ყაზახი > რუსთავი > თბილისი (Tpilado) (!) > მცხეთა; აქ საუბარია აგრეთვე სატრანზიტო ე.წ. „შემოვლით გზაზე“ ერწოზე მცხეთისკენ; შავიზღვისპირა მაგისტრალზე სამხრეთ სანაპიროდან სებასტოპოლისამდე; სებასტოპოლის > არტაშატის გზაზე (ნ. ლომოური. კლავდიოს პტოლემეაიოსი, „გეოგრაფიული სახელმძღვანელო“, ცნობები საქართველოს შესახებ. მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის. ნაკვ. 32. თბ. 1955; ნ. ლომოური. ძველი საქართველოს სავაჭრო გზების საკითხისთვის. ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის ინსტიტუტის შრომები. IV. ნაკვ. I. თბ. 1958).

ფლავიუს არიანე – პონტოს ლიმესი. ფლავიუს არიანეს (დაახლ. 95-175 წწ.) თხზულებაა „პერიპლუს პონტი ვექსინი“ (131 წ. კაპადოკიის ლეგატის ფლავიუს არიანეს მიერ აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის რომაული კასტელუმების ინსპექციის საფუძველზე იმპერატორისადმი შედგენილი პატაკი). არიანეს გააჩნდა ინფორმაციის მიღების პირდაპირი გზა – ის კაპადოკიის ლეგატია. ა) ზღვისპირა ზოლში, არიანეს მიხედვით, რომაელთა ჰეგემონიაა; ჰინტერლანდში მახელონ-ჰენიოხების, ლაზების, აფსილების, აბასკების და სანიგების გაერთიანებ-

ებია; ძიდრიტები (ჭოროხის შესართავთან) იბერთა ქვეშევრდომებად იხსენიებიან. ბ) კონსტიტუციური თვალსაზრისით აღსანიშნავია, რომ დასავლეთ საქართველოში რომაელთა კლიენტი ბასილევები – ანქი-ალე, მალასა, იულიანე, რესმაგა და სპადაგა მეფობენ. გ) – დ) – ე) მშენებლობა, ქალაქების რეანიმაციის დინამიკა, ვეტერანები და ვაჭრები ფაზისის ციხესთან – ყველაფერი ეს წარმოადგენს ეკონომიკური ხასიათის ცნობებს. ვ) არიანე ასახელებს ფასიანურ ღვთაებას, აფიქსირებს იმპერატორის კულტის არსებობას და ქალაქ ტრაპეზუნტს ახასიათებს, როგორც ელინურ-ლაზურს. Limes Ponticus – რომაული საზღვარი ლაზიკაში ასეა აღწერილი: ცხენოსანი დამხმარე ნაწილები დიოსკური-ა/სებასტოპოლისში, ფაზისის გარნიზონი „არტილერიით“, რომაული კოჰორტები აფსაროსში (ნ. კეჭალმაძე. ფლავიუს არიანე. მოგზაურობა შავი ზღვის გარშემო. თბ. 1961).

გარკვეული კატეგორიის წყაროები ფრაგმენტულია ან აპოლიტიკური ხასიათისაა. ასეთია **ჰიპოკრატეს, მემნონ ჰერაკლელის, პომპონიუს მელას, პლინიუსის, იოსებ ფლავიუსის, ფლორუსის, იუსტინეს, ვიტრუვიუსის** თხზულებები. I. ჰიპოკრატე (დაახლ. ძვ. წ. 460-356 წწ.), ბერძენი ექიმი, რომლის თვალთახედვის არეში კოლხები მოექცნენ არა პოლიტიკური, არამედ სულ სხვა თვალსაზრისით. მისი თხზულებაა „ჰაერთა, წყალთა და ადგილთა შესახებ“. მას გააჩნია ინფორმაციის მიღების ა) პირდაპირი გზა (ნამყოფია ფაზისზე), და ბ) არაპირდაპირი (ჰიპოკრატეს წყაროები). კოლხეთში ზენოტიო კლიმატია, ცუდი ნაყოფი და წყალზე გამართული ხის და ლერწმის სახლები, არხები ქალაქებსა და ნავსადგურებში, რაზეც ერთ ხეში ამოღებული ნავებით დაცურავენ. ტანადი, სრული, სახეყვითელი და ზარმაცი ფაზისელები, როგორც ჩანს, არაჯანსაღი კლიმატის შედეგია. II. მემნონ ჰერაკლელი. ამ ავტორის მოღვაწეობის თარიღი ზუსტად არ არის დადგენილი, ალტერნატიული ვარიანტებია – ძვ. წ. I ს., ძვ. წ. I ს.-ახ. წ. I ს., I-II სს. თხზულებას ეწოდება „ჰერაკლელის შესახებ“. ინფორმაციის მიღების ა) პირდაპირი გზაც აქვს და ბ) არაპირდაპირი (მემნონის წყაროები). მითრიდატემ ომით დაიმორჩილა ფაზისის მიდამოების მეფეები კავკასიონის გადაღმა მდებარე ტერიტორიამდე; მითრიდატემ მოკავშირედ იბერი მეფე გაიხადა; მითრიდატეს დამარცხებული მომხრეები ნავებით პონტოს უკიდურეს აღმოსავლეთის მხარეებში გაიქცნენ, აქ კი სანეგები და ლაზები სახლობდნენ. III. პომპონიუს მელა (I ს. I ნახ.). „დედამიწის მდებარეობის შესახებ“. მას ინფორმაციის მიღების ა) პირდაპირი გზა აქვს, თუმცა ზოგჯერ არათანადროულ ვითარებას აღწერს, შესაბამისად ბ) არაპირდაპირი გზაც სახეზეა (მელას წყაროები). ა) კოლხეთი ეკონომიკური სისტემაა, სოციალური კონტრაქტებია

კოლხები ფაზისზე, ჰენიოხები დიოსკურიასთან; პონტოს სისტემის ავტონომიური კლანებია ხალიბები, ტიბარენები, მოსინები; კასპიის უბის ზემოთ ცხოვრობენ ჰიბერები. ბ) კონსტიტუციური თვალსაზრისით საინტერესოა მოსინებში მეფეთა არჩევის წესი: მეფეებს კენჭის ყრით ირჩევენ, რაც არათანადროული ინფორმაციაა ალბათ. გ) – დ) – ე) ფაზისი თემისტაგორა მილეტელის მიერაა დაარსებული; მოსინები ხის კოშკებში ცხოვრობენ. ვ) ფაზისთან პომპონიუს მელა მოიხსენიებს ფრიქსეს ტაძარს. IV. გაიუს პლინიუს სეკუნდუსი (23/24-79 წწ.). *Historia Naturalis*. ინფორმაციის მიღების ა) პირდაპირი გზა, ასევე ბ) არაპირდაპირი გზა (პლინიუსის წყაროები). ა) პოლიტიკური რუკა შემდეგი სახისაა: კოლხეთი და იბერია ეკონომიკური სისტემებია; ჰენიოხები და ლაზები ცხოვრობენ აღმოსავლეთ შავი ზღვისპირეთში; აქვე რომაული კასტელუმებია – სებასტოპოლისი და აფსაროსი. ბ) პლინიუსი ასახელებს კოლხთა ლეგენდარულ მეფე სავლაკს, აეტის ჩამომავალს. გ) – დ) – ე) ეკონომიკური თვალსაზრისით საინტერესოა გაძარცვული პიტინუტი და დაცარიელებული დიოსკურია – ზღვისპირა ცენტრების კრიზისი, სურიუმი (ვანი) ჰინტერლანდშია, ჰერმასტი (არმაზციხე) – იბერიაში, ტრანსკავკასიური სატრანზიტო მარშრუტის აღწერილობა არ არის აქტუალური (პლინიუსის დროს ის აღარ ფუნქციონირებდა). V. იოსებ ფლავიუსი (დაახლ. 37-95 წწ.). მისი თხზულება „იუდეველთა სიძველენი“ მოიცავს პერიოდს სამყაროს შექმნიდან ნერონამდე, იუდეის ისტორიას და მსოფლიო ისტორიას. იოსებ ფლავიუსის მეორე თხზულებაა „იუდეველთა ომები“. წერდა ბერძნულად. ავტორს გააჩნია ინფორმაციის მიღების ა) პირდაპირი და ბ) არაპირდაპირი გზებიც (იოსებ ფლავიუსის წყაროები). სიძვ. – ტიგრანეს შეატყობინეს, რომ ლუკულუსი მისდევდა მითრიდატეს, ვერ დაიჭირა, რადგან [მითრიდატე] იბერებთან გაიქცა და ახლა კი არმენიას უტევს და ანადგურებს (მითრიდატემ, ალბათ, თავი გუგარქის საპიტიახშოს შეაფარა – თ. დ.); ტიბერიუსის მიერ მოქრთამულმა იბერთა და ალბანთა მეფეებმა ალანებს გზა მისცეს თავის ქვეყანაზე, გაუღეს კასპიის კარები და თავს დაასხეს არტაბანს (პართიის მეფე – თ. დ.) . . . არტაბანმა კვლავ დაკარგა არმენია. ომები – იუდეველთა მეფე ჰეროდე აგრიპა I ს. 60-იან წწ-ში იუდეველებს რომაელთა უძლეველობას უმტკიცებს: „რა უნდა ვთქვა ჰენიოხთა, კოლხთა და ტავრთა ტომის შესახებ . . . მათ ხომ უნინ არ ჰყოლიათ საკუთარი დესპოტი, ახლა კი 3000 ჰოპლიტს ჰყავს ისინი მორჩილებაში და 400 გრძელმა ხომალდმა უნინ გაუვალი და ველური ზღვა მოათვინიერა.“ VI. პუბლიუს ანეუს ფლორუსი ტრაიანეს და ადრიანეს დროინდელი მწერალია. ის ავტორია რომის მოკლე ისტორიისა (ეპიტომა). აქვს ინფორმაციის მიღების მხოლოდ არაპირდაპირი გზა.

აქ საუბარია შემდეგზე – კიზიკთან მითრიდატე დამარცხდა . . . მან კი მეზობელი ხალხები ჩააბა კონფრონტაციაში, მათ შორის იბერებიც . . . ტიგრანესთან საქმეების მოგვარების შემდგომ . . . პომპეუსმა დაამარცხა კოლხები, დააშინა იბერები . . . VII. მარკუს იუნიანუს იუსტინე (III ს.). იუსტინემ დაწერა პომპეუს ტროგის თხზულების – *Historiae Philippicae*-ს – ეპიტომა. მას გააჩნია ინფორმაციის მიღების არაპირდაპირი გზა. აქ საუბარია იმაზე, რომ კოლხეთი მითრიდატემ მემკვიდრეობით მიიღო. VIII. მარკუს ვიტრუვიუს პოლიონი, ან ლუციუს ვიტრუვიუს მამურა. ძვ. წ. I ს. II ნახ. *De Architectura* – „არქიტექტურის ათი წიგნი“. ინფორმაციაც თემატიკის შესაბამისია – მოიხსენიება ოთხფერდსახურავიანი ხის კოლხური კოშკები (თ. ყაუხჩიშვილი. ჰიპოკრატეს ცნობები საქართველოს შესახებ. თბ. 1965; თ. ყაუხჩიშვილი. ბერძენი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ (მემნონი, ლუკიანე, ალკიფრონი). VI. თბ. 1987; თ. ყაუხჩიშვილი. მემნონის „ჰერაკლეს ისტორიის“ ცნობები საქართველოს შესახებ. მასალები საქართველოს და კავკასიის ისტორიისათვის. ნაკვ. 34. თბ. 1962; ალ. გამყრელიძე. პომპონიუს მელას ცნობები საქართველოს შესახებ. ქართული წყაროთმცოდნეობა. კრ. I. თბ. 1965; В. В. Латышев. Известия древних писателей о Скифии и Кавказе. Вестник Древней Истории (ВДИ). 1949 №2 (პლინიუსთან დაკავშირებით); თ. ყაუხჩიშვილი. ბერძენი მწერლები საქართველოს შესახებ (იოსებ ფლავიუსი, ფლავიუს არიანე). V. თბ. 1983; Юстин. Эпитома сочинения Помпея Трога *Historiae Philippicae*. ВДИ. 1955 №1; M. Sallust, Florus and Velleius Paterculus. Literally Translated with Copious Notes and a General Index by the Rev. J. S. Watson. London. 1870; Витрувий. Десять книг об архитектуре. Москва. 1936).

დამატებითი ინფორმაცია – ეპიგრაფიკა. 1) *Res Gestae Divi Augusti* – ანკარის მონუმენტი. ცნობები საქართველოს შესახებ – სხვებთან ერთად ავგუსტეს მეგობრობას იბერიის მეფეც ეძიებდა. 2) პიტიახშ შარაგასის, ზევახის ძის არამეული წარწერა. პასპორტი – მცხეთა (არმაზისხევი). დათარიღება – I ს. ცნობები საქართველოს შესახებ: ა) იბერია ეკონომიკური სისტემაა. ბ) იბერთა მეფე „მითრიდატე, მეფე დიდი, ძე ფარსმანისა, დიდი მეფისა“ – წარწერა ადასტურებს სამეფო რეგალიის რეალიზაციისთვის უპირატესი დომენის კონსტიტუციურ არსებობას; დიდი მეფე, მეფეთა მეფე აზიური საინტეგრაციო ზონის კონფედერაციულ სისტემასთან დაკავშირებული ტიტულებია და მასში იბერია ფორმალურად მონაწილეობდა. გ) ინსტიტუციური მოწყობის ასპექტით არის ცნობა ერისთავ/პიტიახშების შესახებ. დ) ეკონომიკაში ჩანს აგრარული სექტორის ნოდებრივი პრიმატი. 3)

ვესპასიანეს წარწერა. პასპორტი – მცხეთა. დათარიღება – 75 წ. ცნობები საქართველოს შესახებ – კეისრის მეგობარ და რომაელთა მოყვარულ იბერთა მეფე მითრიდატეს ვესპასიანემ „კედელი გაუმაგრა“. 4) ამაზასპის ეპიტაფია. პასპორტი – რომი. დათარიღება – II ს-ის დასაწყისი. ცნობები საქართველოს შესახებ – ტრიაიანეს პართული ექსპედიციის მონაწილე იბერთა მეფე მითრიდატეს ძმა ამაზასპი ნიზიბინთან ილუპება. 5) არმაზის ბილინგვა. დათარიღება – II ს. ცნობები საქართველოს შესახებ – ა) იბერია ეკონომიკური სისტემაა. ბ) მოიხსენიება იბერთა მეფე ფარსმანე, ასევე დიდი მეფე ხსეფარნუგი, რომის მოქალაქე პუბლიკოს აგრიპა. გ) ინსტიტუციური მოწყობა – დაფიქსირებულია ერისთავ/პიტიახშები და სპასპეტ/ეპიტროპოსი. დ) აქაც ჩანს აგრარული სექტორის ნოდებრივი პრიმატი. 6) პლატეის ბრინჯაოს ფილა. დათარიღება – II-III სს. მიჯნა. ცნობები საქართველოს შესახებ – გაიოს იბერი დოკუმენტურად დადასტურებული პირველი ქართველი ქრისტიანია, პლატეის საიდუმლო ქრისტიანული ორგანიზაციის წევრი. 7) Ka'ba-i Zardošt-ის წარწერა ნაქშ-ი რუსტამში. ცნობები საქართველოს შესახებ – შაბურს ემორჩილება და ხარკს უხდის მახელონია და იბერია; იბერიის მეფეა ამაზასპი; შაბური ქვეშევრდომთათვის გარკვეულ მსხვერპლშენირვას აწესებს. 8) ავრელიუს აქოლისის წარწერა. პასპორტი – მცხეთა. დათარიღება – IV ს. აქ იხსენიება არქიზოგრაფი (მხატვართუხუცესი) და ხუროთმოძღვარი ავრელიუს აქოლისი; კიდევ ერთხელ დადასტურებულია ორმაგი (რომის) მოქალაქეობა იბერიაში. 9) ეშერას წარწერა. დათარიღება – ძვ. წ. III ს. ეშერას (დიოსკურიის პოლისს (?)) ვილაცის წინააღმდეგ სამხედრო დახმარება გაუწია რომელიც სამეფომ და ქალაქმა ჰერაკლემ (?). აქ საუბარია დიდ გამარჯვებაზე. 10) სურის (ვანის) წარწერა. დათარიღება – ძვ. წ. III ს. ქალაქ სურში (ვანი) თაყვანს სცემდნენ კოლხური პანთეონის ტრიადას – დედამინას, მზეს და მთვარეს. 11) კაპიტოლიუმის სტელა. მადლიერი მითრიდატე ფილოპატორ ფილადელფოსი, მითრიდატეს ძე (კოლხეთის მეფე ძვ. წ. 84 წ. (?)) თავის მეგობარ და მოკავშირე რომაელ ხალხს ელჩებს უგზავნის; და სხვ. აგრეთვე უამრავია ბერძნულწარწერიანი არტეფაქტები (თ. ყაუხჩიშვილი. საქართველოს ბერძნული წარწერების კორპუსი. I (დასავლეთ საქართველო). თბ. 1999; II (აღმოსავლეთ საქართველო). თბ. 2000; III (საძიებლები). თბ. 2000; თ. ყაუხჩიშვილი. ახალი ბერძნული წარწერები არმაზციხე-ბაგინეთიდან. მცხეთა. ტ. XI. თბ. 1996; ა. აფაქიძე, გ. ყიფიანი. დიდი აღმოჩენა მცხეთაში. ჟურნ. მუდმივი კავშირის სამყარო. 4 (16). 2002; საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. ტ. I, იხ. საკითხის გარშემო ბიბლიოგრაფია; T. Dundua, N. Silagadze. European Industrial Complexes of I Cycle of Capitalism and the Georgian Wes-

tern Affiliations. Historical and Numismatic Tale. Tb. 2005; Т. С. Каухчишвили. Греческая надпись Эшерского городища. Источниковедческие разыскания. 1982. Тб. 1985; თ. ყაუხჩიშვილი. ბერძნული წარწერიანი ნივთები მცხეთიდან. მცხეთის არქეოლოგიური ინსტიტუტის VI სამეცნიერო სესია, ანგარიშები. მცხეთა-თბილისი. 2003).

ბოლოს უნდა აღინიშნოს, რომ წყაროთმცოდნეობითი ბაზის გაფართოების ყველაზე რეალური გზა სწორედ ეპიგრაფიკული ძეგლების პერსპექტიული აკუმულაციაა (დამატებითი ლიტერატურისთვის იხ. Loeb-ის სერია, Loeb Classical Library).

კოლხეთი და ქართლი/იპარია – ქრონოლოგიური ნარატივი

ძვ. წ. VIII-VII სს. მძაფრ პოლიტიკურ პერიპეტიებს სტაბილიზაციის ხანა მოჰყვა. ეს იყო შემდგომი ეკონომიკური განვითარების საფუძველი, რის ბაზაზეც ძვ. წ. VI-IV სს. საქართველოს ტერიტორიაზე ახალი დიდი და მყარი გაერთიანებები – კოლხეთის (ეგრისის) და ქართლის (იბერიის) სამეფოები ჩამოყალიბდა.

კოლხეთის და იბერიის სამეფოები (განსაკუთრებით, ეს უკანასკნელი) წინაფეოდალური ტიპის სოციალურ-ეკონომიკური სტრუქტურები იყო. ამასთან, პირველი ეკონომიკურ-გეოგრაფიული რეგიონისთვის ძვ. წ. VI-I სს. დამახასიათებელია ზღვისპირა ზოლში საკმაოდ ძლიერი სავაჭრო კაპიტალის არსებობა, რაც საერთოდ გამორიცხულია წინაფეოდალური ტიპის ურთიერთობათა წიაღში, მაგრამ აღნიშნულ მომენტს სხვა ბაზისიც ჰქონდა – ანტიკური ბერძნული ეკონომიკის ელემენტების სიმძლავრე. წელთაღრიცხვების მიჯნის პოლიტიკურმა ქაოსმა (მთიელთა ჩამოსახლება) მნიშვნელოვანი დარტყმა მიაყენა დასავლეთ საქართველოს მეურნეობას, შემდგომმა სტაბილიზაციამ კი ხელი შეუწყო მის აღორძინებას. დასავლური (ანტიკური) ტიპის ეკონომიკისათვის დამახასიათებელი ნიშნები, თუმცა უფრო მცირე მასშტაბით, მაგრამ მაინც იჩენს თავს კოლხეთის სანაპირო რაიონში ახ. წ. პირველ საუკუნეებში და საერთოდ, ძვ. წ. VI-ახ. წ. III სს. დასავლეთ საქართველოს კულტურული განვითარება დასავლურ (ბერძნულ-რომაულ) სამყაროსთან მჭიდრო კონტაქტებში წარიმართა.

ძვ. წ. VI-IV სს. დასავლეთ საქართველოს კულტურა გენეტიურ კავშირშია კოლხურ კულტურასთან, მისი ევოლუციის შედეგია. ამავე დროს აღნიშნული პერიოდიდან შეიმჩნევა ბერძნული კულტურის გარკვეული გავლენა ადგილობრივზე. ეთნიკური თვალსაზრისით ეს კულტურა დაკავშირებულია დასავლურქართულ – მეგრულ-ჭანური ენის მატარებელ ხალხთან.

კოლხეთის ისტორიასთან დაკავშირებით ძვ. წ. VI-IV სს. წინ უნდა იქნეს წამოწეული რამდენიმე მნიშვნელოვანი საკითხი. ის, რომ დასავლეთ საქართველო ამ პერიოდში სოციალურად სტრატეგიცირებულ და განვითარებულ ეკონომიკურ ორგანიზმს წარმოადგენს, ძალიან კარგად ჩანს აქ მეტად საინტერესო არქეოლოგიური კულტურის

აღმოჩენის ფაქტით, საქალაქო ცხოვრების დადასტურებით, ფულის ტრიალით და სხვ. მაგრამ არსებობდა კი ერთიანი დასავლურქართული გაერთიანება „კოლხის“, ჰქონდა თუ არა ამ ტერმინს მხოლოდ გეოგრაფიული და ეთნიკური, თუ იმავე ფარგლებში პოლიტიკური მნიშვნელობაც? ძვ. წ. V ს. კოლხები ფაზისის (მდ. რიონის) ქვემო წელზე ბინადრობენ – ჭოროხის მიდამოებში არსებული მათი პოლიტიკური ცენტრის კიმერიელთა მიერ განადგურების შემდგომ, კლარჯების (ქათარზას) დანოლის შედეგად კოლხების ნაწილი ვრცელდება ჭოროხის შესართავიდან ფაზისამდე, ნაწილი კი ტრაპეზუნტის მიდამოებს მიაშურებს. ძვ. წ. IV ს. კოლხების განსახლების ჩრდილოეთი საზღვარი უკვე დიოსკურიას (თანამედროვე სოხუმი). კლასიკური სახით კი კოლხეთი გადაჭიმულია დიდი პიტიუნტიდან (ბიჭვინთა) სარაპანისამდე (შორაპანი) და ქვემოთ აფსაროსამდე (მდ. ჭოროხის შესართავამდე) – ყოველივე ეს ნიშნავს შემდეგს: ერთ გარკვეულ ეთნოკულტურულ რეგიონში, დასავლეთ საქართველოში, თავდაპირველად მეტად ვიწრო პოლიტიკური, ეთნიკური და გეოგრაფიული მნიშვნელობის სახელმა „კოლხის“, „კოლხოი“ (ბერძნ. კოლხები) გადაფარა სხვა ამავე კატეგორიის სახელები, კოლხთა ჰეგემონიას მთელი აღნიშნული მხარე დაექვემდებარა. ერთ-ერთი გაერთიანება, მარგალთა (მეგრელთა), რომლის უფალთანაც კოლხთა მეფე კავშირს ამყარებს, მოიცავდა დასავლეთ საქართველოს ცენტრალურ (ნაწილობრივ) და აღმოსავლეთ რაიონებს, ემიჯნებოდა რა ქართლს და მისი მოსახლეობის მიერ ეგრისად (მ-არგ-ალ-ი > მ-ეგრ-ელი, ეგრ-ის-ი) იწოდებოდა; ეს სახელი მათ შემდგომ მთელ კოლხეთის სახელმწიფოზე განავრცეს. დასავლეთ საქართველოს ერთიანი ცენტრალიზებული სამეფოს არსებობა მხოლოდ და მხოლოდ ეპიზოდური მოვლენა იყო და მას ადგილი ძვ. წ. IV ს. ჰქონდა. კოლხეთის სამეფოს სკეპტუხები (საერისთავოები) მალე ფაქტობრივად დამოუკიდებელ ერთეულებად იქცა და მხოლოდ ნომინალურად ცნობდა მეფის ძალაუფლებას.

კოლხი მეფეების რიგის დადგენა ძალზედ რთულია. აკესი (ძვ. წ. II ს. 90-80-იანი წწ.) და აკუსილოხი (ძვ. წ. 179 წ-თვის) კოლხთა ჰიპოთეტური მეფენი არიან.

რაც შეეხება საგარეო პოლიტიკას, აქ აშკარად იგრძნობა აქემენიანთა სახელმწიფოსთან კეთილმეზობლური ურთიერთობის შენარჩუნების ცდა, მისი პოლიტიკური ძალის რეალური გაცნობიერება – კოლხეთს ნებაყოფლობითი ძღვენის გაღება უკისრია ირანელთა სასარგებლოდ. თუ როგორ წარიმართა აღნიშნული პოლიტიკური ერთეულების მიმართებანი ძვ. წ. IV ს., ძნელი სათქმელია. ზოგადი პოლიტიკური კონიუნქტურის (აღექსანდრე მაკედონელის აზიური ლაშქრობა)

გათვალისწინების საფუძველზე შესაძლებელია დავუშვათ, რომ კოლხეთი ამ დროისათვის საკუთარი უსაფრთხოების უფრო მეტ გარანტიას იღებს და, ალბათ, რადიკალურად ცვლის თავის დამოკიდებულებას ირანთან. კოლხეთის პოლიტიკის სხვა ხაზია ბერძნულ სამყაროსთან ურთიერთობა. ამასთან დაკავშირებით წინ უნდა იქნას წამოწეული დასავლეთ საქართველოს ისტორიის მეტად საინტერესო საკითხი. კერძოდ, აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ბერძნული ახალშენების სტატუსის პრობლემა.

კოლხეთის სანაპირო ზოლში არსებული ბერძნული სამოსახლოების ნუსხა ასეთია – დიდი პიტიუნტი (ბიჭვინთა), დიოსკურია (სოხუმი), გიენოსი (ოჩამჩირე), ფაზისი (ფოთი), საქალაქო ტიპის დასახლება ქობულეთ-ფიჭვნარის მიდამოებში. აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთი ბერძენთა საკოლონიზაციო მოძრაობის ობიექტი ძვ. წ. VI-III სს. გახდა. პირველ ეტაპზე ამ მიმართებაში აქტიურ როლს მიღეტი, შემდგომ კი ათენი ასრულებდა. ვიცით, რომ ფაზისის ოიკისტი თემისტაგორა იყო, რომელიც კოლონისტთა საკმაოდ მნიშვნელოვან ნაკადს მეთაურობდა. ისიც ცნობილია, რომ ელინურ ფაზისს ამ დროს პოლიტია – სახელმწიფო წყობილება – გააჩნდა. ფაზისში აპოლონ-ჰეგემონის კულტი არსებობდა. ძვ. წ. V-III სს. ფაზისი საკუთარ ფულს ჭრიდა ბერძნული სტილისტიკით და ნაწილობრივ ტიპოლოგიით, სპეციალურ ლიტერატურაში მას კოლხური თეთრი ეწოდება. ყველაფერი ეს ახალშენთაგან უდიდესის მაინც, ფაზისის, პოლისურ ტიპზე უნდა მიუთითებდეს. ძვ. წ. I ს. პირველი ნახევრისთვის ფაზისი უკვე კოლხთა სავაჭრო ადგილად მოიხსენიება. დიოსკურიაც იმავე კუთხით არის განხილული. ყოველივე ამის შეჯერების საფუძველზე კოლხეთის სანაპირო ზოლის ბერძნული ახალშენების ისტორია ასე წარმოდგება: სამოსახლოთაგან უმნიშვნელოვანესნი მაინც პოლისური ტიპის ორგანიზმებს წარმოადგენდა თვითმმართველობით, მეტროპოლისიდან გადმოტანილი კულტით და საკუთარი ეკონომიკური ბაზით – ამ უკანასკნელში იგულისხმება, უპირველეს ყოვლისა, ვაჭრობა შიდა მხარეებთან, ქალაქების ეკონომიკის საფუძველი. აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ახალშენებმა ხელთ იგდო კოლხეთის საგარეო ვაჭრობის მონოპოლია. ფაზისელთა კომერციის წინსვლაში უდიდეს როლს ვერცხლის საბადო ასრულებდა, რომელსაც ქალაქი ფლობდა და რომელიც იქცა ბაზად ვეცხლის ფართო მასშტაბის სამონეტო ემისიებისათვის – სწორედ ამ ფულის საშუალებით ხდებოდა კოლხური ნედლეულის და სხვა საქონლის ამოქაჩვა და გატანა დასავლეთის ბაზარზე. ქალაქები აკონტროლებდა მცირე მოცულობის სასოფლო-სამეურნეო დანამატს, სადაც, სხვათა შორის, ბერძნული კულტურული რადიაცია თითქმის არ შეიმ-

ჩნევა – ყოველივე ამის ერთ-ერთი მიზეზია ფაზისის წმინდა სავაჭრო და არა სამრეწველო ხასიათი. იგივე მიზეზი განაპირობებდა კოლხეთის სანაპიროზე არსებული ბერძნული ქალაქების სხვა რეგიონის პოლისებთან შედარებით სუსტ პოლიტიკურ და ეკონომიკურ პოტენციალს. ეთნიკური თვალსაზრისით, ქალაქები შერეული ტიპის იყო. თურა უფლებებით სარგებლობდა აქაური კოლხური მოსახლეობა, ძნელი სათქმელია, სამეურნეო ცხოვრებაში ის მჭიდროდ იქნებოდა დაკავშირებული ბერძნულ ნაწილთან. ძვ. წ. IV-III სს. კოლხეთში საერთო ეკონომიკური აღმავლობით აღინიშნა. ელინური მოსახლეობის გადმონერგვის ექსპერიმენტს კი ამკარა საფრთხე ემუქრებოდა – ბერძნები აქ თანდათან დეგრადირდებიან – ეკონომიკურ ბილინგვიზაციას განიცდიან. ძვ. წ. IV ს-ში მთელი დასავლეთ საქართველო კოლხთა ეგიდის ქვეშ გაერთიანდა. მართალია, ის მალე დაიშალა ცალკეულ „სამთავროებად“, მაგრამ ყოველივე ამას ძალთა ახლად წარმოქმნილი თანაფარდობა არ შეუცვლია. ბერძნულ პოლისებს ამკარა საფრთხე ემუქრებოდა სკეპტუხების მხრიდან და ისინიც ელინისტური ხანის დასაწყისიდან აქტიურად ეძებდნენ მოკავშირეებს კოლხთა წინააღმდეგ. ძვ. წ. III-II სს. ახალშენები ადგილობრივმა ხელისუფლებამ დაიქვემდებარეს. ამ მხრივ მეტად ნიშანდობლივია ძვ. წ. III ს. კოლხური თეთრის ემისიის შეწყვეტის ფაქტი – ფაზისი სამონეტო რეგალიას კარგავს. წმინდა ეკონომიკური თვალსაზრისითაც ამ მონეტის მნიშვნელობა კნინდება მას შემდგომ, რაც კოლხეთში იწყება ინტენსიური შემოტანა ალექსანდრესა და თრაკია-მაკედონიის მეფის ლისიმაქეს სახელით მოჭრილი სტატერებისა, რომელთა ფართო მიმოქცევა ქვეყნის შიდა რაიონებში ქალაქთა საგარეო-სავაჭრო მონოპოლიის მოსპობის მაჩვენებელია. ბერძნული მოსახლეობა თავდაპირველად აქტიურად უჭერდა მხარს პონტოს მეფის მითრიდატე ევპატორის პოლიტიკას დასავლეთ საქართველოში, მეფის ხელისუფლების საყრდენი სოციალური ფენის ფუნქციას ასრულებდა. სწორედ კოლხეთის ისტორიის „მითრიდატულ“ ხანაში იღებს დიოსკურია ფორმალურ ავტონომიას და სპილენძის საქალაქო მონეტების ემისიის რეგალიას, თუმცა ზღვისპირა ცენტრებმა ძველი სავაჭრო პრივილეგიები ვერ აღიდგინა. გარკვეული ფავორით სარგებლობდა ისინი არისტარქე კოლხის მმართველობის (ძვ. წ. 63-49 წწ. (?)) ხანაშიც. მეტად საინტერესოა ამ მხრივ მისი ფაზისში მოჭრილი მონეტა, რომლის ზურგზეც წმინდა ბერძნული, ქალაქების მფარველი ღვთაების – ტიხეს – გამოსახულებაა მოთავსებული. ეკონომიკური კრიზისის, რაც კოლხეთში ძვ. წ. II ს. იწყება და მხოლოდ ოდნავ იქნა შეჩერებული მითრიდატეს ბატონობის პირველ ეტაპზე, და მძაფრი პოლიტიკური კატაკლიზმების (მთიელთა ჩამოსახლება) გამო

ნელთალრიცხვების მიჯნაზე მთელი დასავლეთ საქართველოს მასშტაბით საქალაქო ცხოვრება უკიდურესად კნინდება. ზღვისპირა ზოლში მისი აღორძინება I-II სს-დან, ერთის მხრივ, განპირობებულია საერთო პოლიტიკური სტაბილიზაციით, მეორეს მხრივ, აქ რომაული გარნიზონების გაჩენის ფაქტით, რომელთა მომსახურების აუცილებლობა ქმნიდა ცალკე სტიმულს საქალაქო ცხოვრების განვითარებისათვის. ამ ეტაპზე პოლისური ორგანიზაციის არსებობაზე ლაპარაკიც ზედმეტია.

ზღვისპირა ზოლის გარდა, საქალაქო ცხოვრება შიდა რაიონებშიც მიმდინარეობდა – მაგ. ვანის და დაბლაგომის (სამტრედიასთან) ტერიტორიაზე ადრევე არსებობდა საქალაქო ტიპის დასახლებანი. რაც შეეხება კოლხეთის საგარეო ვაჭრობას განსახილველ პერიოდში, მის მთავარ პარტნიორებად ამ ასპექტში ძვ. წ. VI ს. იონური ცენტრები გვევლინება, ძვ. წ. V ს. შუა ხანებიდან ვიდრე ძვ. წ. IV ს. უკანასკნელ მეოთხედამდე – ატიკა; ელინისტურ ხანაში კი – სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ბერძნული ქალაქები – ძირითადად, სინოპე. კოლხური ექსპორტის საგანს ხე-ტყე, ცვილი, ფისი, რკინა, ოქრო, სელი და სხვ. შეადგენდა, აქედან გაჰყავდათ მონები. შემოჰქონდათ ძირითადად მხატრული და სუფრის კერამიკა, ძვირფასი ლითონის და მინის ჭურჭელი, ღვინო, ზეთი, ნელსაცხებლები, იარაღი და სხვ.

ძვ. წ. IV-III სს. ისტორიული საქართველოს აღმოსავლეთ და სამხრეთ ტერიტორიაზე დიდ პოლიტიკურ ძვრებს ჰქონდა ადგილი, რამაც თავისი გავლენა კოლხეთზეც იქონია – აღნიშნული რეგიონი ერთ საკანონმდებლო ხელისუფლებას, მცხეთის უფალს დაემორჩილა, შეიქმნა ქართლის (იბერიის) სამეფო.

იბერიის კულტურა გვიანი ბრინჯაო-ადრერკინის ხანის ადგილობრივი კულტურის ევოლუციის შედეგია. მან სხვადასხვა უცხოური გავლენა განიცადა, თუმცა ყოველივე ეს საკმაოდ ზედაპირულ ხასიათს ატარებდა. დასავლეთ საქართველოსგან განსხვავებით, აქ უფრო მკაფიოდ არის წარმოჩენილი აღმოსავლურ-ირანული ელემენტები; ძვ. წ. VI-IV სს. ეს უკანასკნელი აშკარად სჯობნის ბერძნულ კულტურულ რადიაციას. ამას თავის ობიექტური მიზეზები ჰქონდა.

ძვ. წ. VIII-VII სს. მძაფრმა პოლიტიკურმა მოვლენებმა საგრძნობლად შეაფერხა საზოგადოებრივი განვითარება აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე, მაგრამ ეს მხოლოდ და მხოლოდ დროებითი მოვლენა იყო. პოლიტიკური სტაბილიზაცია, რაც მალე მოჰყვა აღნიშნულ არეულობას, სოციალური პროგრესის საფუძველი იყო, ყოველივე ძალიან კარგად ჩანს აღნიშნულ რეგიონში მოპოვებული ძვ. წ. VI-IV სს. დათარიღებული მდიდრული სამარხეული ინვენტარის შესწავ-

ლის შუქზე, ახალი ურბანისტული აფეთქების ფაქტით, რასაც ადგილი ჰქონდა ძვ. წ. IV-III სს. აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე რამდენიმე ადრეკლასობრივი სახელმწიფო ერთეულის არსებობას ვარაუდობენ, რომელთა პოლიტიკური ურთიერთმიმართებანი ძვ. წ. IV-III სს. მიჯნაზე ერთი ეკონომიკურ-გეოგრაფიული და ეთნოკულტურული რეგიონის ფარგლებში ქართლის სამეფოს ჩამოყალიბებით დამთავრდა. მიჩნეულია, რომ გეოგრაფიული და პოლიტიკური ნომინალის (და აქედან ნაწარმოები ეთნონიმის) – ქართლის – ეტიმოლოგიური საფუძველი ინდოევროპულ ენებში უნდა იქნას მოძიებული, თვლიან, ის გენეტიურ კავშირშია „გარდას“, „გორდუმ“, „გრად“ რიგის სიტყვებთან, რაც ნიშნავს ზღუდეს, გალავანს, ლობეს, ქალაქს, ციხე-სიმაგრეს. ხეთურ-მცირეაზიური ტრადიციების მატარებელი მესხების მიერ სახელი თავდაპირველად ეწოდა თანამედროვე ბაგინეთის მთას (მცხეთასთან), სადაც მათი ნაწილი გამაგრებულია და ციხე აუგია. ქართლის „გორის“ ჰეგემონიის განვრცობას კი შედეგად ტერმინი „ქართლის“ გეოგრაფიული და პოლიტიკური მნიშვნელობის ჩარჩოების გაფართოება მოჰყვა. „ქართლი“ ძვ. წ. V-IV სს. მთელი ეთნოკულტურული რეგიონის (აღმოსავლეთ, სამხრეთ და სამხრეთ-დასავლეთ საქართველო) აღმნიშვნელ ტერმინად ქცეულა. ამ კუთხით მისი ეკვივალენტურია ჰეროდოტესეული „სასპერები“, რომელიც განსხვავებულ პოლიტიკურ და ადმინისტრაციულ საზღვრებში მოთავსებული, მაგრამ ერთიანი ეთნიკური მასის აღსანიშნავად იხმარება ბერძნების მიერ და რაც ისტორიულ საქართველოს უკიდურეს სამხრეთ-დასავლეთ ნაწილში არსებული გაერთიანების სახელის მთელ ეთნიკურ ჯგუფზე გავრცელებას ნიშნავს. მის ფონეტიკურად ცვლილ ფორმას „იბერია“, „იბერეს“ წარმოადგენს. დარიოს I ხანიდან მოკიდებული ისტორიული საქართველოს აღნიშნული მხარეები აქემენიანთა ძალაუფლების ქვეშ მოექცა. ალექსანდრეს ლაშქრობებმა ამ მიწებს თავისუფლება მოუტანა და ისინიც აქტიურად ებმება ეკონომიკურ-გეოგრაფიული რეგიონის მასშტაბით მიმდინარე ბრძოლებში პირველობისთვის. ქართლის სამეფოს გენეზისიც სწორედ მცხეთელ უფალთა და არიან-ქართლის (ირანის ქართლის) მმართველის ბრძოლის პირდაპირი შედეგია.

ძვ. წ. IV-III სს. არიან-ქართლის სახელით ცნობილი სამხრეთული გაერთიანების, რომელიც ამ დროისათვის უკვე საკმაოდ ვრცელ ტერიტორიას (შემდგომდროინდელი ოძრხის და კლარჯეთის საერისთავოების ფარგლებში) მოიცავდა, უფალმა აზომ დაამარცხა მცხეთის მამასახლისი სამარა და საკუთრივ შიდა ქართლის გამგებელიც შეიქმნა. მოხდა სამხრეთული პოლიტიკური ელემენტის ჰეგემონიით ერთი ეკონომიკურ-გეოგრაფიული და ეთნოკულტურული რეგიონის გაერ-

თიანება. აზო ქართლის მეფე გახდა, რეზიდენციად მცხეთა აქცია, რომელსაც ხელსაყრელი ეკონომიკური და სტრატეგიული პოზიცია ეკავა. მან სასტიკი ტირანიის ქვეშ მოაქცია სამარას მთელი საგვარეულო, მაგრამ მისი ეკონომიკური და ორგანიზაციული განადგურება მინც ვერ შეძლო. აზოს წინააღმდეგ ბრძოლას იწყებს სამარას ძმისშვილი ფარნავაზი, რომელიც ამ კონფრონტაციაში ეყდნობოდა საკუთარ საგვარეულოს და მასთან დაკავშირებულ სოციალურად პრივილეგირებულ, მაგრამ აზოს მიერ პოლიტიკურ-ადმინისტრაციულ ასპექტში დამცრობილ ქართლელ უფალთა ფენას. ფარნავაზს დახმარებას უწევდა ეგრისის პოლიტიკური ძალებიც, ვინაიდან ცოტა უფრო ადრე აზომ სწორედ ამ მხარის წინააღმდეგ მიმართა თავისი ექსპანსია. მის საგარეო პოლიტიკაში მოიხაზა ქართლის მეფეთა მოქმედების ერთი კარდინალური ხაზთაგანი. აღნიშნულ რეგიონში მიმდინარე პოლიტიკური პერიპეტეიები ბერძნულ-ელენისტური სახელმწიფოების დიდ ინტერესს იწვევდა, კერძოდ, აზო-ფარნავაზის ბრძოლაში აქტიურ მონაწილეობას იღებდნენ ალექსანდრეს დიადოხოსები, თრაკიის მეფე ლისიმაქე და უმეტესი აზიის მმართველი სელევკ I; მათი ინტერესების დაპირისპირება კოლხეთის და იბერიის საკითხშიც ვლინდებოდა. საქმე იმაშია, რომ ალექსანდრეს ლაშქრობამ ინდოეთთან მეტად ხელსაყრელი ვაჭრობის პერსპექტივები მოხაზა. ინდოეთისაკენ მიმავალი საქარავნო გზები ირანზე გადიოდა და სელევკის კონტროლს ექვემდებარებოდა, საზღვაო გზის ათვისება კი ეგვიპტეს მიანიჭებდა დიდ უპირატესობას; ამავდროს სელევკი ცდილობდა უფრო იაფი სამდინარო მაგისტრალის ექსპლუატაციაში ჩაყენებას, მისი კომერციული შესაძლებლობების შესწავლას – გზა დაიწყებოდა ქ. ფაზისთან და შემდეგი ძირითადი ეტაპებისაგან იქნებოდა შედგენილი – მდ. ფაზისი (რიონყვირილას მაგისტრალი), მდ. მტკვარი, კასპიის ზღვა, მდ. ოქსი (ამუდარია), მდ. ბაქტრა (ბალხი). ამასთან, „ტრანსკავკასიური“ მაგისტრალი ინდოეთისაკენ ლისიმაქესათვის ერთადერთი საშუალება იყო პირდაპირი კავშირი დაემყარებინა ამ ქვეყანასთან. თრაკიის მეფე მხარს უჭერს აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის პოლისების ბრძოლას კოლხი სკეპტუხების წინააღმდეგ, ამით ის გზის საწყის მონაკვეთს იგდებს ხელთ, კავშირს ამყარებს აგრეთვე ეგრისის წინააღმდეგ მებრძოლ აზოსთან, და მაგისტრალის თითქმის მთელი „კავკასიური“ მონაკვეთის გამოყენების საშუალებას იღებს. ფარნავაზი, საპირისპიროდ, სელევკის ვასალად აღიარებს თავს და მისგან დახმარების სახით იღებს სომხური სატრაპიების ძალებს, აგრეთვე მიირთავს აზოს მიერ შევიწროებულ ეგრისელებსაც და კლარჯეთში ამარცხებს მოწინააღმდეგეს; აზო მოკლულ იქნა. ამ მოვლენებს ძვ. წ. III ს. 80-იან წწ. უნდა ჰქონოდა ადგილი.

ქართული საისტორიო ტრადიცია, „ქართლის ცხოვრება“ ფარნავაზს ზოგიერთი მნიშვნელოვანი რეფორმის გატარებას მიაწერს: მან მოაწესრიგა ქვეყნის მმართველობის სისტემა – მთელი სამეფო ტერიტორიულ-ადმინისტრაციულ ერთეულებად – საერისთავოებად დაყო. კახეთის ერისთავს საკუთრივ კახეთი და კუხეთი დაუქვემდებარა, ხუნანის – გარდაბანი, სამშვილდის – ტაშირი და აბოცი, წუნდის – ჯავახეთი და კოლა-არტაანი, ოძრხის – სამცხე და აჭარა, კლარჯეთის ერისთავს – საკუთრივ კლარჯეთი და ტაო-სპერის მხარეები – ეს ორი უკანასკნელი საერისთავო აზოს თავდაპირველი სამფლობელოების ფარგლებში შეიქმნა, მათ აზოს სახლისშვილები ჩაუყენეს სათავეში. ფარნავაზმა მოწინააღმდეგის დამარცხების შემდგომ „იშვილა“ (პოლიტიკური ინტეგრაციის ფორმა) აზოს ჩამომავლები, რის შედეგად ისინი ფარნავაზიანებად და სეფენულებად იქცნენ. ფარნავაზმა განაგრძო რა აზოს საგარეო პოლიტიკა, თავისი აგრესია ეგრისელი მოკავშირეების წინააღმდეგ წარმართა, დაიმორჩილა მისი უკიდურესი აღმოსავლეთი ნაწილი და აქ მარგვის საერისთავო შექმნა, განსაკუთრებით გაამაგრა ეს მხარე ორი ციხის, შორაპნის და დიმნის, აგებით. რაც შეეხება „ქართლის ცხოვრების“ ინფორმაციას კიდევ ერთი დასავლურქართული საერისთავოს – ეგრისის – არსებობის შესახებ, მისი სიზუსტე ეჭვის ქვეშ არის დაყენებული. სამეფო დომენს, შიდა ქართლს, სპასპეტი განაგებდა. ის სამეფო საგვარეულოს ნევრი სეფენული იყო. სპასპეტის რეზიდენცია მცხეთაში (არმაზისხევი) მდებარეობდა; ერისთავებს ადგილებზე სპასალარნი და ათასისთავნი ექვემდებარებოდნენ; შიდა ქართლის მმართველს სხვა ფუნქციური დატვირთვაც ჰქონდა, ის „მთავრობით განაგებდის ყოველთა ერისთავთა ზედა“ – აქ აშკარად იკითხება აღმასრულებელი ხელისუფლების ცენტრალური აპარატის ჩანასახის შექმნის ფაქტი. საერისთავოების სათავეში ადრე მის ფარგლებში არსებული გაერთიანების უფალთა სახლის (საგვარეულოს) მამასახლისი იდგა. პროვინციული მმართველი სახლების ეკონომიკური და პოლიტიკური პოტენციალი მაღალი იყო (ამის ერთ-ერთი გამოვლინებაა მაგ., ერისთავთა ბრძოლა ქართლის მეორე მეფის საურმაგის წინააღმდეგ. ერთ-ერთი მემამბოხე კლარჯეთის ერისთავი ბაგრატ ბივრატის ძე იყო). სპასპეტის, სპასალარის და ათასისთავის სახელოთა არსებობა იბერთა სახელმწიფო ორგანიზაციის მკვეთრად გამოკვეთილ სამხედრო ტიპზე მიუთითებს. თუ ყოველივე ზემოთქმულთან ერთად გავითვალისწინებთ ქართლის მყარ ეკონომიკურ საფუძველს, შესაძლებელია, აქაური საზოგადოება ძვ. წ. IV-III სს. შეფასდეს როგორც წინაფეოდალური ტიპის სოციალური ორგანიზმი. ყველა მასალის ურთიერთშეჯერების საფუძველზე ქართლის

წოდებრივი ორგანიზმის სოციალური აღნაგობა შეიძლება დაახლოებით ასეთი სახით იქნას წარმოდგენილი: 1) მეფის საგვარეულო – ფარნავაზიანი სეფენულები, 2) საერისთავო სახლები, 3) სხვა რანგების „უფლები“ – საზოგადოების სოციალურად პრივილეგირებულ ნაწილს ქმნიდა; „მესამე წოდება“ – 4) მსახურნი, 5) ერი – მინათმოქმედი და მეომარნი (თავისუფალი მეთემენი), 6) ვაჭარ-ხელოსნები, რომელთა პროცენტული რაოდენობა არც ისე დიდი იყო და ნაწილობრივ ეს კატეგორია უცხოელებით იყო დაკომპლექტებული, 7) სახლეული – სოციალურად თავისუფალი, მაგრამ მინისგან საკუთრების ასპექტში გაუცხოებული მწარმოებლები, რომელთა მიმართ მცირე მასშტაბით გარეეკონომიკური ტიპის იძულების გამოყენებას ჰქონდა ადგილი. ქართლის სოციალურ-ეკონომიკური ევოლუცია საზოგადოების ფეოდალიზაციისაკენ იყო მიმართული. ფარნავაზის სხვა ღონისძიება ქვეყნის რელიგიური უნიფიკაციისაკენ მიმართული ქმედება უნდა ყოფილიყო. მან წინ წამოწია არმაზის (აჰურა მაზდას) კულტი. არიან-ქართლის ღმერთების, გაცი და გაიმის (მითრა) დაკავშირება არმაზთან და მათ საფუძველზე იბერიის პანთეონის უმაღლესი ტრიადის შექმნა ფარნავაზს და აზოს ჩამომავლებს (ბაგრატიონებს) შორის მომხდარი სოციალური გაერთიანების გარკვეული ასახვა იყო.

ფარნავაზი ფართო საალმშენებლო მოღვაწეობას ეწეოდა, განსაკუთრებით მცხეთის მიდამოებში.

ქართლის პირველი მეფეების – ფარნავაზის, საურმაგის, მირიან I – საგარეო პოლიტიკაში შემდეგი ძირითადი შტრიხების გამოყოფა შეიძლება: 1) ურთიერთობა კავკასიელებთან. იბერიამ მოახერხა კავკასიონის გადასასვლელებზე მტკიცე კონტროლის დანერგვა და თავისი ინტერესების შესაბამისად მომთაბარეთა მოძრაობის რეგულირება. 2) ქართლის შემადგენლობაში ადრეული ხანიდანვე უნდა მოქცეულიყო ძველი ალბანეთის დასავლეთი ოლქები – ჰერეთი; დაიწყო მისი ქართიზაციის პროცესი. 3) ანალოგიურ მოვლენას ადგილი ჰქონდა დასავლეთ საქართველოს უკიდურეს აღმოსავლეთში – მარგვის საერისთავოში, თუმცა ძვ. წ. II-I სს. მიჯნაზე ეს პროვინცია იბერიისათვის უკვე დაკარგულია. 4) ქართლის მეფენი მირიანის ჩათვლით სელევიკიდთა ვასალები იყვნენ.

ძვ. წ. IV-III სს. ქართლში საქალაქო ცხოვრების აღმავლობას ჰქონდა ადგილი. ისევე როგორც სხვა რეგიონში, აღმოსავლეთ საქართველოშიც ქალაქის, როგორც ეკონომიკური ორგანიზმის წარმოქმნის ორი გზა არსებობდა: 1) აგრარული ტიპის დასახლების ევოლუცია სავაჭრო-სახელოსნო დაბად, 2) იყო ქალაქები, რომელთაც ასეთი „საფუძველი“ არ გააჩნდა. ქართლის სამეფოში ზოგიერთი მნიშვნელოვან

ნი „სამრეწველო“ ცენტრი ფუნქციონირებდა, რომელთაგან, ყველაზე მსხვილი, საკუთრივ, დედაქალაქი – მცხეთა (დიდი მცხეთა) იყო, რამდენიმე დამოუკიდებელი უბნისგან შემდგარი – 1) შიდა ციხე (აკროპოლისი) – არმაზციხე (ბაგინეთზე), კომპლექსში სამეფო რეზიდენცია იყო ჩართული, 2) საკუთრივ მცხეთა, 3) წინამური მდ. არაგვის მარცხენა სანაპიროზე, რომლის „მილიტარისტური“ ტიპი ჩრდილოეთიდან დაცვას გულისხმობდა, 4) წინამურიდან დასავლეთით მტკვრის მარცხენა სანაპიროზე მეტალურგიული რაიონი – სარკინე, და სხვ. სხვა ამ ტიპის დასახლებანია – სამადლო-ნასტაკისის მიდამოებში მდებარე ქალაქი; ნასტაკისის იდენტური მასალა აღმოჩნდა იქვე, სოფ. კავთისხევთან, ციხია-გორას ნაქალაქარზე; საქალაქო ტიპის სამოსახლო არსებობდა სოფ. ალაიანის მიდამოებში; კლდეში ნაკვეთი უფლისციხე, თვლიან, რომ ის სატაძრო ტიპის ქალაქი უნდა ყოფილიყო; ურბნისი – აქ IV-III სს. ფენებია მიკვლეული, და სხვ. ძვ. წ. II ს. აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე იწყება ინტენსიური სამონეტო მიმოქცევა, რაც სამეურნეო ცხოვრების განსაკუთრებული დაწინაურების მაჩვენებელია. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ამ რეგიონის განვითარების პროცესში რაიმე სერიოზული შეფერხება არ ყოფილა განსხვავებით დასავლეთ საქართველოსგან, სადაც ძვ. წ. VI-III სს. ეკონომიკურ გაფურჩქვნას ძვ. წ. II-I სს. სულ უფრო ღრმად მომცველი კრიზისი, დაბოლოს, კატასტროფა მოჰყვა, თუმცა ესეც მხოლოდ დროებითი მოვლენა იყო. იბერია საერთაშორისო ვაჭრობის ორბიტაში ძვ. წ. II ს. ერთვება. დასავლეთ საქართველოსაგან განსხვავებით, მისი საგარეო-კომერციული კონტაქტები უფრო აღმოსავლური ტიპის იყო – აქ ქართლის ძირითად პარტნიორებად გამოდის შემდეგი ქვეყნები – სირია, არმენია და პართია. ელინისტური ხანის აღმოსავლეთ საქართველოს სამონეტო ბაზარი დიდ მსგავსებას ავლენს სომხეთის სინქრონულ ფულად მიმოქცევასთან. ქვეყნის იმპორტი სირიული მინის ნაწარმით, ეგვიპტური პასტის სამკაულებით, სამხრეთ-იტალიკური ბრინჯაოს ჭურჭლით და სხვა ამ კატეგორიის საქონლით შემოიფარგლება, რაც ნათლად წარმოაჩენს საკუთრივ იბერიის კარგად განწონასწორებულ და ძლიერ ეკონომიკას.

ძვ. წ. II ს. დასაწყისში ქართლის სამხრეთ საზღვრებთან რადიკალურ პოლიტიკურ ცვლილებებს ჰქონდა ადგილი. ანტიოქე III სელევკიდის რომაელებთან ძვ. წ. 190 წ. განცდილი მარცხით ისარგებლეს მისმა სომეხმა სტრატეგოსებმა (ერისთავებმა), არტაშესმა და ზარიადრემ. არტაშესმა თავი დიდი არმენიის მეფედ გამოაცხადა და ჩრდილოეთისკენ მდებარე რაიონებს შეუტია. კერძოდ, მან იბერიას აზოს ჩამომავლის, კლარჯეთის ერისთავთა სახლის მამასახლისის

სუმბატ ბივრიტიანის (ბაგრატიონის) დახმარებით ზოგი სამხრეთი პროვინცია ჩამოაჭრა: პარიადრეს კალთები (ჭოროხის ხეობის დიდი ნაწილი), ხორძენე (ტაო-კლარჯეთ-არტაანი), გოგარენე (ისტ. ქვემო ქართლი) და კამბისენე (ქიზიყი).

აღნიშნული ტერიტორიების უმეტესი ნაწილი ახლად შექმნილ ადმინისტრაციულ ერთეულში – გუგარქის საპიტიახშოში გაერთიანდა, რომლის სათავეში სუმბატი ჩააყენეს. ასე ჩამოყალიბდა გუგარქის მმართველ ბაგრატიონთა სახლი. აღნიშნული ადმინისტრაციული ერთეული დასავლურევეროპული „მარკის“ ტიპის „სამთავროს“ წარმოადგენდა, შესაბამისად, გუგარქელი პიტიახშების უფლებები ძალიან დიდი იყო. შემდგომ დროინდელი პოლიტიკური კონიუნქტურის გათვალისწინების საფუძველზე ძალიან ძნელია დავუშვათ მთელი ანტიკური პერიოდის განმავლობაში მათი მუდმივად არმენიის მეფის მიმართ ვასალურ დამოკიდებულებაში ყოფნა. საბოლოოდ საპიტიახშო IV ს. დაიშალა და მისი დიდი ნაწილი ქართლს მიუერთდა. რაც შეეხება ტაოსპერის მხარეს, ის უშუალოდ სომხეთის სამეფოში იქნა ინკორპორირებული და მის დაბრუნებას დიდი დრო დასჭირდა.

დიდ მოვლენებს ჰქონდა ადგილი სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში. ფარნაკე I დროს პონტოს სამეფო მნიშვნელოვან პოლიტიკურ ძალად იქცა. იყენებდა რა სინოპელთა და ამისოელთა ტრადიციულ სავაჭრო კონტაქტებს კოლხეთთან, ფარნაკე ცდილობდა ქვეყნის საკუთარი პოლიტიკის ორბიტაში ჩართვას. სწორედ ამ დროს შემუშავდა პონტოს საგარეო პოლიტიკის ის კარდინალური ხაზი, რომლის აქტიური გამტარებელიც მითრიდატე VI ევპატორი (ძვ. წ. 120-63 წწ.) იყო – შავიზღვისპირეთის ერთიანი სახელმწიფოს შექმნის იდეა, ხოლო მისი განხორციელების ერთ-ერთ საფეხურს კოლხეთის ანექსია წარმოადგენდა.

კოლხეთმა, როგორც პონტოს „სატრაპიამ“, ხოლო იბერია კი – მითრიდატე VI ევპატორის მოკავშირის სტატუსით, აქტიური მონაწილეობა მიიღო ელინისტური სამყაროს უკანასკნელ სერიოზულ გაბრძოლებაში რომაელთა ჰეგემონიის წინააღმდეგ. დასავლეთ საქართველოს ანექსია მეფემ ძვ. წ. 105-90 წწ. განახორციელა; ქვეყანა მითრიდატეს საზღვაო ძლიერების ბაზად იქცა. პონტოს ფარგლებში შესვლის შემდეგ თავდაპირველად კოლხეთი წარმოადგენდა „სატრაპიას“. ეს პერიოდი გრძელდება ქვეყნის დაპყრობიდან კოლხების აჯანყებამდე და აქ, მათივე თხოვნით, მითრიდატე პონტოელის ვაჟის, მითრიდატე ფილოპატორ ფილადელფოსის გამეფებამდე. ძვ. წ. 84-83 წწ. კოლხეთში სამეფო ხელისუფლება უნდა არსებულიყო. მითრიდატე უმცროსის რეზიდენცია იყო სურიონი (ვანი), სადაც მან განახორციელა

რვაქიმიანი ვარსკვლავის გამოსახულებიანი მონეტების ემისია. კოლხეთის მეფე სიკვდილით იქნა დასჯილი სეპარატიზმის გამო. 70-იან წლებში კოლხეთს ბოსფორთან ერთად ევპატორის სხვა შვილი, მახარე განაგებდა. ევპატორის ბატონობის დასკვნით ეტაპზე დასავლეთ საქართველო ცალკე ადმინისტრაციული ერთეულია და სატრაპ მოაფერნეს ემორჩილება. რაც შეეხება ქართლის სამეფოს, ის სომხეთთან ერთად ჯერ კიდევ რომთან პირველი ომის წინ გაიხადა მითრიდატემ მოკავშირედ და ამით საკუთარ კონტროლს დაუქვემდებარა „ტრანსკავკასიური“ გზის იბერული მონაკვეთი. იბერი მოლაშქრეები აქტიურ მონაწილეობას იღებდნენ რომაელი სარდლის ლუციუს ლიცინიუს ლუკულუსის წინააღმდეგ მიმართულ სომხეთის მეფის ტიგრანე II წარუმატებელ კამპანიაში. ქართლის სწორედ ასეთი პოლიტიკური აქტიურობა სხვა რომაელი სარდლის გნეუს პომპეუსის ლაშქრობის საბაბი გახდა. რომაელთა ლაშქრობის მთავარი მიზეზი კვლავაც „ტრანსკავკასიური“ გზით სარგებლობის უფლებასთან დაკავშირებული მოტივები იყო. ამასთან, იტალია ევროპის ჰეგემონია. იბერიაც უკვე ევროპად აღიქმება, ე.ი. ის რომის პირველობას უნდა აღიარებდეს. პომპეუსს სურდა რესპუბლიკის სამხედრო პოტენციალის დემონსტრაციის გზით იბერიის ლოიალობის გარანტიის მოპოვება. ძვ. წ. 65 წ. რომაელებმა ქართლის მეფე არტაგი დაამარცხეს, ის „რომაელი ხალხის მეგობრად და მოკავშირედ“ გამოაცხადეს, რაც ვასალიტეტის იურიდიულ გაფორმებას ნიშნავდა. აქედან პომპეუსი დასავლეთ საქართველოში გადავიდა და ლაშქრობა ფაზისთან დაასრულა, სადაც ფლოტი ელოდებოდა; კოლხეთი საგამგებლოდ ადგილობრივ დინასტს, არისტარქეს გადასცა, რომლის დრაქიმებზეც რომაელი სარდალი ჰელიოსის ატრიბუტით – გასხივოსნებული გვირგვინით – არის წარმოდგენილი. საბოლოოდ, მხოლოდ ახ. წ. I ს. ჩამოყალიბდა რომის და ქართული პოლიტიკური გაერთიანებების მიმართებათა კლასიკური ფორმა: 1) იბერიასთან დაკავშირებით – რომის და ქართლის „ნებაყოფლობითი“ ორმხრივად ხელსაყრელი სამხედრო ალიანსი, შექმნილი იმპერიის აღმოსავლურ (აზიურ) პოლიტიკაში არმენიის საკითხის განსაკუთრებული მნიშვნელობის საფუძველზე, და 2) კოლხეთთან დაკავშირებით – რომაელთა უშუალო კონტროლი ზღვისპირეთზე, პონტოური ლიმესის (საზღვრის) შექმნა; შიდა მხარეების ფორმალური მორჩილება. სხვათა შორის, ამ უკანასკნელის ეთნოპოლიტიკური სახე ამ დროისათვის რადიკალურად შეცვლილია იმ დიდი მოვლენებისგან, რასაც ადგილი ჰქონდა დასავლეთ საქართველოში ძვ. წ. I ს. II ნახ.-ახ. წ. I ს. I ნახ. და რაც, გარკვეულწილად, განპირობებული იყო ქვეყნის ადმინისტრირების არაეფექტური ფორმებით (კოლხეთი ძვ. წ. 37-ახ. წ. 22/23 წწ. პო-

ლემონური პონტოს სამეფოს „სატრაპია“, მას ჯერ პოლემონ I, შემდეგ – პითოდორისი ფლობს; ეს მეორეხარისხოვანი სახელმწიფო ვერ ახერხებს ქვეყნის ნორმალური სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების უზრუნველყოფას. 22/23-38წწ. პონტო და კოლხეთი რომაელთა სამეურვეო ტერიტორიებია, სწორედ ამ დროს ჩნდება აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში პირველად რომაული გარნიზონები, მაგრამ ეს დროებითი მოვლენა იყო. 38-63/64 წწ. დასავლეთ საქართველო პოლემონ II კომპეტენციაშია) – მთიელი კლანების ინტენსიური თარეში, თუ მასობრივი ჩამოსახლება ბარში, მასთან დაკავშირებული ქვეყნის ეკონომიკის კატასტროფული მდგომარეობა. საერთო ჯამში, ეს ჩამოსახლება დაგეგმილი ღონისძიება იყო, ახალ მასას უნდა შეევესო ადგილობრივი მმართველი ფენა, რათა შექმნილიყო ქვეყნის ეკონომიკის ფეოდალიზაციისათვის აუცილებელი თანაფარდობა, თანაც ისე, რომ კოლხეთის ეკონომიკურად აქტიური მოსახლეობა მინას არ მომწყდარიყო. მართვის სუსტმა ხასიათმა ეს პროცესი საოცრად გაართულა.

კოლხური კულტურა განსაკუთრებით საინტერესო და მრავალფეროვანია. ანტიკური ცივილიზაციის გავლენა, რომლის ხარისხიც ძვ. წ. IV-I სს. რიგი ეკონომიკური და პოლიტიკური მომენტების გამო შეუდარებლად იზრდება, თავს იჩენს არქიტექტურაში (ბერძნული ურბანიზმის ელემენტების – კრამიტით გადახურვის ფართოდ გავრცელება, ადგილობრივი და დასავლური ტრადიციების შერწყმა ვანის ტერიტორიაზე მიკვლეულ კომპლექსებში), ოქრომჭედლობაში, კერამიკულ ნარმოებში და სხვ., ბერძნული საკანცელარიო ენის ფუნქციას ასრულებდა. ანტიკური ცივილიზაციის გავლენა კოლხურ კულტურაზე მაინც ზედაპირული იყო. ადგილობრივი ტრადიციები ბერძნული რადიაციისათვის სუბსტრატად (საფუძვლად) იქცა.

ძვ. წ. IV-III სს. აღმოსავლეთ საქართველოში ბერძნული არქიტექტურული ნორმების ფართოდ გავრცელებას აქვს ადგილი, ისევე როგორც კოლხეთში. ძვ. წ. II-I სს. იბერია ახლო კონტაქტებშია აღმოსავლეთ ელინისტურ ქვეყანასთან – სირიასთან, აგრეთვე არმენიასა და პართიასთან, ყოველივე ეს გავლენას ახდენდა მის კულტურაზე. საბოლოოდ, ახ. წ. I-III სს. დასავლური და აღმოსავლური ნაკადების ზემოქმედების პირობებში ყალიბდება ძველი იბერიის კულტურის სტილი.

ქართლი/იბერია და ლაზიკა – ქრონოლოგიური ნარატივი

I-II სს. აღმოსავლეთ საქართველოს სამეურნეო განვითარების ტემპების შესამჩნევი დაჩქარების ხანაა. განვითარებული სოფლის მეურნეობის ბაზაზე დანინაურებული ჩანს საქალაქო ცხოვრება, ჩნდება ახალი სავაჭრო-სახელოსნო ცენტრები, მაგ. ძალისა, რომაულ-მცირე-აზიური ტიპის აბანოები მცხეთასა და ძალისაში, გემები ანტიკური სიუჟეტებით, დასავლური ტიპის მოზაიკები, კრამიტ-სამარხები და ქვის სარკოფაგები. ახ. წ. I ს-დან (შესაძლოა უფრო ადრეული ხანიდან) საკანცელარიო ენად ბერძნული (მის პარალელურად არამეული) გამოიყენება. აღსანიშნავია არგვეთის I-III სს. მასალების მსგავსება ქართლის კულტურის ძეგლებთან – მოხსენიებული პროვინცია იბერიის „დომენია“, ცენტრთან პოლიტიკური და ეკონომიკური მიმართებების საფუძველზე აქტიურად მიმდინარეობს ქართიზაციის პროცესი.

რაც შეეხება იბერიის საგარეო პოლიტიკას აღნიშნულ ქრონოლოგიურ ჩარჩოებში, აქ მთავარ მომენტად რომთან ურთიერთობა უნდა იქნას გამოყოფილი.

სომხეთის საკითხი რომის აღმოსავლურ პოლიტიკაში ძალიან დიდ როლს თამაშობდა. მისი წინ წამოწევა დაკავშირებული იყო მთელი რიგი ვასალური სამეფოების – კაპადოკიის, პონტოს, მცირე არმენიის ეტაპობრივ ანექსიასთან, რის შედეგად იმპერია დიდ არმენიას გაუმეზობლდა. სომხეთის პრობლემა არ იყო რაღაც ცალკე აღებული, მას საფუძვლად რომის და პართიის დაპირისპირება ჰქონდა. ახ. წ. I ს. ქვეყანაზე კონტროლის დანესების აუცილებლობა ორივე მხარისათვის უდიდეს სტრატეგიულ მნიშვნელობას იძენს. ამასთან რომი, რომლის შეტევითი პოტენციალი ბევრად უფრო მაღალი იყო, ხელსაყრელ მომენტში სომხეთის პროვინციად ქცევას ეცდებოდა, პართიასთან კავშირი ამ უკანასკნელს ვასალური სამეფოს სტატუსის გარანტიას უქმნიდა; აქედან, სომხების ტრადიციული პროპართული ორიენტაცია; ამის სანინააღმდეგოდ კი – რომის და იბერიის სამხედრო კავშირი, საიდანაც ქართლის სამეფომ უდიდესი სარგებელი ნახა. ამასთან, აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ რომის იმპერიას სრულებითაც არ ჰქონდა გამიზნული აზიის იმაზე მეტად შენუხება, რაც უკვე რეალური კონიუნქტურა იყო. არც პართიას, აზიის ამ უპირველეს ქვეყანას, რომლის

მეფეც მეფეთა მეფის ამაყ აზიურ ტიტულს ატარებდა, შეეძლო ამ ეტაპზე რაიმეს განხორციელება აზიური სივრცის განთავისუფლების ასპექტით. სომხეთი, უბრალოდ, მათი სინყნარის გარანტია იქნებოდა.

რომის და იბერიის „ნებაყოფლობით“ კავშირს შემდეგი ფაქტორები განაპირობებდა: 1) იბერია ევროპაა და ის ევროპის ჰეგემონთან ერთად უნდა ყოფილიყო, 2) იბერიის უდიდესი სტრატეგიული მნიშვნელობა არმენია-პართიასთან კონფლიქტში, სადაც ის ამ აზიური ალიანსის მიმართებაში მტრულად განწყობილ ფლანგს ქმნიდა და რომლის გაძლიერება შესაძლებელი იყო ნებისმიერ მომენტში კავკასიელი მოქირავნეების ხარჯზე – ქართლის მეფე, მტკიცედ ფლობდა რა გადასასვლელებს, მათ მოძრაობას საკუთარი ინტერესების მიხედვით წარმართავდა, 3) იბერიის საშუალებით ინდოეთთან პირდაპირი კავშირის დამყარების შესაძლებლობა, 4) ქართლის სამეფოს ტერიტორიული პრეტენზიები სომხეთთან, ამ საკითხთან დაკავშირებით ძლიერი მოკავშირის ყოლის სურვილი.

და მაინც, დეტალურად განხილვის შემთხვევაში ქართლის სამეფოს და იმპერიის მიმართებანი ბევრად უფრო რთული და მრავალფეროვანი სახით წარმოჩინდება.

1 ს. 30-იან წლებში ქართლი რომის ერთგული „უმცროსი პარტნიორია“, იმპერატორ ტიბერიუსის მითითებით ფარსმანე, იბერთა მეფის მითრიდატეს ძე, ამარცხებს პართელებს და სომხეთის ტახტზე თავის ძმას, მითრიდატეს აიყვანს. მაგრამ შემდგომ მოვლენები ასეთი თანამიმდევრობით წარიმართა: მითრიდატემ, თავდაპირველად, პროპართული პოზიცია დაიჭირა, რისთვისაც კალიგულამ დააპატიმრა; კლავდიუსმა კი უკან გამოაბრუნა, ვინაიდან ამიერიდან ის უნდა გამხდარიყო ბარიერი მეფე ფარსმანეს საოცრად გაზრდილი ამბიციების წინააღმდეგ. ფარსმანეს მიერ ინსპირირებული სახელმწიფო გადატრიალება, მიმართული რომაელთა მფარველობის ქვეშ მყოფი არმენიის მეფის წინააღმდეგ, წარმატებით დამთავრდა; იბერთა მეფის ძემ რადამისტმა საკუთარი ბიძა მოაკვლევინა და სომხეთის ტახტიც მიისაკუთრა. რადამისტის ავანტიურა მარცხით დამთავრდა. სომეხმა ნახარარებმა (ერისთავებმა) არ ისურვეს მცხეთის მორჩილება, რომიც დიდ პროტესტს გამოთქვამდა იბერთა მეფის ამ უსანქციო მოქმედების თაობაზე. ბოლოს ფარსმანე იძულებული გახდა ანგარიში გაენია შექმნილი ვითარებისთვის – ის აკვლევინებს რადამისტს და ამით ემიჯნება მის საქმეებს, 58 წ. დაწყებულ რომაელი კორბულონის აღმოსავლურ ლაშქრობაში კი აქტიურად მონაწილეობს, რისთვისაც იღებს თავისი სამფლობელოების მიმდებარე სომხურ მიწებს. რომის მიერ მოხაზული საგარეო-პოლიტიკური კურსის ასეთი „იმპროვიზაცია“ იბერიის მხრი-

დან იმპერიის პოლიტიკური წრეების წინაშე ქართლის, ამ ხელსაყრელი პლაცდარმის, პრობლემის გადაჭრის აუცილებლობას აყენებდა. 63 წ. ზავით რომმა, ფაქტობრივად, სომხეთი პართიას დაუთმო, ოპერაციები აღმოსავლეთის ფრონტზე შეწყდა და იბერიის ასპარეზი ამ მხრივ საკმაოდ შეიზღუდა. ტრასფორმაციას განიცდის რომის დამოკიდებულება ქართლის სამეფოსთან. თავიდანვე განიხილავდნენ რა ზავს პართიასთან, როგორც დროებით მომენტს, აგრეთვე ითვალისწინებდნენ იბერიის „არასაიმედობას“, რომაელები ქვეყანაზე უფრო ეფექტური კონტროლის დანესების გზებს ეძებდნენ – იმპერატორ ნერონის დაგეგმილი ლაშქრობა ალანების წინააღმდეგ თავისთავად იბერთა მეფის დაშოშმინებას გულისხმობდა. ვესპასიანე საგანგებო ღონისძიებებს მიმართავდა მცხეთის მისადგომების გასამაგრებლად, რათა ჩრდილოეთიდან მომავალი გზები მტკიცედ ყოფილიყო ჩაკეტილი; რომაელთა ყოფნა იმპერატორ დომიციანეს ხანაში მტკიცდება უფრო აღმოსავლეთითაც – ალბანეთის ტერიტორიაზე; ე.ი. ფლავიუსების დინასტიის დროს რომი აშკარად „უტევს“ იბერიას, თუმცა ყოველივე ამას რეზულტატი არ მოჰყოლია.

იმპერატორ ტრაიანეს აღმოსავლური პოლიტიკის მხარდამჭერად იბერთა მეფე მითრიდატე გამოდის. აღდგა ქართლის სამეფოს და რომის მიმართებათა ძველი ტიპი, მაგრამ მხოლოდ დროებით. იმპერატორმა ადრიანემ სომხეთი კვლავ ვასალურ სამეფოდ აქცია, ამავე დროს რომაელთა კლიენტის სამეფო ტახტზე ყოფნა იბერიის მისწრაფებას სამხრეთული ექსპანსიისაკენ გასაქანს არ აძლევდა. ქართლის მეფე ფარსმანი, ქველად წოდებული, სარგებლობს რა ხელსაყრელი კონიუნქტურით: 1) სომხეთში ამ დროს ორი დაჯგუფებაა პოლიტიკური ინტერესების მიხედვით, ქვეყანა გათიშულია, 2) რომს აღარ ძალუძს აქტიური საგარეო პოლიტიკის წარმოება, ამავე დროს, იბერიის მოკავშირედ ყოლა სურს, 3) პართიაში პოლიტიკური კრიზისია; და ის მოქმედებს საკუთარი ინტერესების შესაბამისად, უტევს სომხეთს, რითაც როგორც რომის, ასევე პართიის უკმაყოფილებას ინვესს. ფარსმანემ ექსპანსია ქოროხის შესართავისკენ წარმართა, ეს უკვე რომაული დასავლეთ საქართველოს წინააღმდეგ მიმართული აგრესია იყო. ყოველივე ამის გამო რომსა და ქართლის სამეფოს შორის ურთიერთობა ადრიანეს დროს უნდა შეფასდეს როგორც უაღრესად დაძაბული, თუმცა იმპერატორს რაიმე გადამწყვეტი სანქციისათვის არ მიუმართავს. ფარსმანეს ძლიერების საილუსტრაციოდ გამოდგება 134 წ. მის მიერ ორგანიზებული ალანთა თავდასხმის ფაქტი როგორც პართულ, ასევე რომაულ სამფლობელოებსა და არმენიაზე. შემდეგი იმპერატორის, ანტონინე პიუსის დროს, რომელსაც ფარსმანე პირადად ეწვია

რომში და დიდი პატივითაც იქნა მიღებული, ეს კონფლიქტური სიტუაცია მოგვარდა – ქართლის მეფემ ომით შექმნილი ტერიტორიების ფლობაზე რომაელთა თანხმობა მიიღო. შემდეგი მეფის, ხსეფარნუგის საგარეო პოლიტიკა, ალბათ, იმპერატორების მარკუს ავრელიუსის, ან სეპტიმიუს სევერის პართული ლაშქრობის პარალელურად და შესაბამისად წარიმართა.

ერთის მხრივ, რომის იმპერიის ღრმა ეკონომიკური და პოლიტიკური კრიზისი, მეორეს მხრივ, სასანური ირანის გენეზისი, მეტად არახელსაყრელ ვითარებას ქმნის ქართლის სამეფოსთვის, რომელიც უკვე იძულებულია თავდაცვაზე იზრუნოს ეფექტური ევროპული დახმარების გარეშე. მეფე ამაზასპი (III ს. შუა ხანები) ცნობს სასანიდი შაბურ I სიუზერენობას.

საკუთრივ რომს უამრავი პრობლემა აქვს. ამ იმპერიამ, რომელიც ევროპის ზომიერი სარტყლის აღორძინებას და რომანიზაციას ემსახურებოდა, თავისი ფუნქცია ამოწურა. უფრო მეტიც, ის უკვე ხელს უშლის ჩრდილოეთით მდებარე მიწების განვითარებას. შედეგად არ აყოვნებს. აქედან მოკიდებული კოლექტიური ჩრდილოური შეტევა მიზნად ისახავს აიძულოს იტალია მიიღოს გერმანული ტომების დიდი მასა საკუთარ ტერიტორიაზე, რაც მის ეკონომიკას მოსპობდა და პოლიტიკურ ჰეგემონიასაც ბოლოს მოუღებდა. III ს. რომი ახერხებს გუთები მხოლოდ პროვინციებში განასახლოს და არა ცენტრში.

III ს. მინურულისთვის საშინაო ვითარების გარკვეული სტაბილიზაცია საშუალებას აძლევს იმპერიას განახორციელოს შეტევა ირანელების წინააღმდეგ. 298 წ. ნიზიბინში დადებული საზავო ხელშეკრულება სხვა საკითხებთან ერთად ითვალისწინებდა რომის პროტექტორატს სომხეთსა და იბერიაზე. III-IV სს. მიჯნა ქართლის სამეფოს და რომს შორის ახალი ტიპის მიმართებათა ჩამოყალიბების დროა. ქვეყნის დამოუკიდებლობას რეალური საფრთხე ემუქრებოდა ირანელთა მხრიდან. ბუნებრივი და ერთადერთი ძლიერი მოკავშირე ამ აგრესიის წინააღმდეგ რომი იყო. იბერიის კავშირი დასავლეთთან ამ ეტაპზე უფრო მყარ საფუძველს იჩენს, ის მიმართული იყო სასანიანთა წინააღმდეგ, მაგრამ, ამასთან, აშკარაა ალიანსში ქვეყნის როლის დამცრობა, მისი ძლიერი დამოკიდებულება პარტნიორზე. რომის და ქართლის სამხედრო კავშირის იდეოლოგიური გაფორმება ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადება იყო მირიან III დროს; ანალოგიურ დასავლურ ორიენტაციას სომხეთიც დაადგა, მისი მდგომარეობა კიდევ უფრო რთული იყო.

ძალიან საინტერესოდ წარიმართა დასავლეთ საქართველოს ევოლუცია I-III სს. ნელთაღრიცხვების მიჯნაზე ზოგი ობიექტური მი-

ზეზის გამო საგრძნობლად გააქტიურდნენ კოლხეთის ჩრდილოეთ რაიონებში მცხოვრები განვითარების დაბალ საფეხურზე მყოფი კლანები, ხშირდება მათი თავდასხმები სავაჭრო-სახელოსნო ცენტრებზე. ბიჭვინთა-სოხუმის სექტორში მოსახლე ჰენიოხები – ქანური ტომები – არბევენ დიდ პიტიუნტს, მათი თარემის შედეგად ცარიელდება დიოსკურია. ამავე დროს კოლხეთის ტერიტორიაზე ერთდროულად ორი სხვადასხვა კერიდან მთიელთა მასების შემოღწევა იწყება.

ჯერ კიდევ მითრიდატულ ხანაში კოლხეთის ზემოთ მდებარე სანაპიროს ფარგლებში მიმდინარე ხალხთა ჩამოსახლების პროცესი დასავლეთ საქართველოსაც შეეხო. აღნიშნული მხარე ხდება პლაცდარში აფხაზურ-ადიღური კლანების ნაწილის ექსპანსიის – ასე გაჩნდნენ ისტორიული საქართველოს ტერიტორიაზე აფშილები და აბაზგები. II რეგიონი, რომელიც გამოტყორცნიდა „ზედმეტ მოსახლეობას“, სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის მთიანეთი იყო. ქანური ტომები – ლაზები, ძიდრიტები, სიდოხეზები და სხვ. იკავებენ კოლხეთის სანაპიროს. ამ პროცესის მიზეზთაგან, უპირველეს ყოვლისა, აღსანიშნავია მოხსენიებული ხალხების თავდაპირველი განსახლების გარემოს ეკონომიკური თვალსაზრისით შეზღუდული ხასიათი, რაც ტექნიკური ცნობიერების ნელი ზრდის პირობებში გარკვეულ ეტაპზე ქმნიდა სოციალური კატასტროფის სიმპტომებს. აქ წარმოდგენილი დიდი სამხედრო კავშირების მიზანს „სასიცოცხლო სივრცეების“ ხელთ გდება შეადგენდა, მისი მიღწევა კი განსაკუთრებით გაადვილებული იყო კოლხეთის თავდაცვის მეტად ცუდი ორგანიზაციის გამო. ფართო მასების დამკვიდრება დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე აქ „დემოგრაფიულ აფეთქებას“ იწვევდა, რაც ექსპანსიასთან დაკავშირებულ ნგრევა-დარბევასთან და მიწების ნაწილის უშუალოდ მთიელთა სამეურნეო საქმიანობის ობიექტად გადაქცევასთან ერთად, რეგიონის ეკონომიკურ კრახს განაპირობებდა. ძვ. წ. I ს. II ნახ.-ახ. წ. I ს. I ნახ-ში დასავლეთ საქართველოს სამეურნეო ცხოვრება განადგურებულია – მინიმუმზეა დაყვანილი საგარეო-ეკონომიკური კონტაქტები, ქალაქების უმრავლესობა დაეცა, ფულადი მიმოქცევა დაკნინებულია. მხოლოდ I ს. 70-იანი წლებიდან გარკვეულწილად იგრძნობა გამოცოცხლება. მთიელები განთავსდნენ, დაწყნარდნენ და დააფუძნეს წარმოების ახალი წესი – ფეოდალიზმი. II ს-დან კი სწრაფი ტემპებით მიმდინარეობს ეკონომიკური განვითარება. კრიზისული მდგომარეობიდან თავის დაღწევის მიზეზები შემდეგია – პოლიტიკური სტაბილიზაცია, სამეურნეო ფუნქციების ნორმალური განაწილება, მთიელთა მიერ კოლხთა „ეკონომიკური ცოდნის“ ათვისება. შემდგომი ეტაპი კი ფართო მასშტაბით განხორციელებული პოლიტიკური ინტეგ-

რაციით აღინიშნა. მიმდინარე ეკონომიკური აღორძინების პროცესში იძულების გარეეკონომიკური ფორმის სულ უფრო და უფრო მზარდი მასშტაბით გამოყენებას ჰქონდა ადგილი.

აღნიშნული დიდი მოვლენები კოლხეთის ისტორიის „პოლემონურ“ ხანაში ხდებოდა. ზენონიდების ბერძნულმა დინასტიამ არათუ დასავლეთ საქართველო ვერ დაიცვა, არამედ ვერც ცენტრის ბარის რაიონებზეც მთიანეთის მოსახლეობის დაწოლის თავიდან აცილება შეძლო. ბერძნული ელემენტი აღმოსავლეთ პონტოში თანდათან ჰეგემონიას კარგავს. 22/23 წწ. შემდგომ, პონტოს დედოფლის პითოდორისის გარდაცვალების მერე, რომაელებმა პონტო და კოლხეთი სამეურვეო ტერიტორიად აქციეს, თითქოს მზადდებოდა ნიადაგი სამეფოს ანექსიისათვის, მაგრამ ჯერჯერობით აქ პროვინციული მმართველობის შემოღება არ იქნა ცნობილი მიზანშეწონილად, ის ძალიან დიდ ხარჯებთან იქნებოდა დაკავშირებული. მხოლოდ 63 წ. იქცა კოლხეთი რომაელთა საგამგებლო მხარედ, მის ზღვისპირა პუნქტებში რომაული გარნიზონები გაჩნდნენ და აქედან მოკიდებული იწყება ინტენსიური პოლიტიკური მიმართებანი დასავლეთ საქართველოს და იმპერიას შორის. დომიციანეს ხანიდან კოლხეთი პროვინცია კაპადოკიის ნაწილია, თუმცა რეალურ ხელისუფლებას იმპერია ზღვისპირა რაიონებში ახორციელებდა – კასტელუმი (რომაული სიმაგრე) ჩნდება დაცარიელებული დიოსკურია-სებასტოპოლისის ადგილას, რომაელები გამაგრდნენ ფაზისსა და აფსაროსში (გონიო), ბოლოს სიმაგრე პიტიუნტის ტერიტორიაზეც აიგო, სამხედრო ნაწილები ციხისძირშიც იდგნენ. შიდა მხარეები კეისრის სიუზერენობას ცნობდა.

ახ. წ. I-II სს. კოლხეთის შიდა რაიონების პოლიტიკური რუკა შემდეგ ცვლილებებს განიცდის: მდ. ენგურის შესართავთან 69 წ-თვის სიდოხეზები იხსენიებიან; I ს. 70-იან წლებში ლაზებს უკავიათ სანაპირო აფსაროსს ზემოთ, აფსილები და სანიკები სებასტოპოლისის მიდამოებში ცხოვრობენ. II ს. 30-იან წლებში ტრაპეზუნტიდან სებასტოპოლისამდე სანაპირო შემდეგნაირად არის განაწილებული – მაკრონები და ჰენიოხები სადღაც რიზე-ათინას მიდამოებში, მათი მეფე ანქიალ-ეა; აქედან ჭოროხის შესართავამდე ძიდრიტები, რომელნიც ფარსმანეს ემორჩილებოდნენ, მეტად სიმპტომატურია ძიდრიტების მიერ კლარჯეთის სანაპირო ზოლის დაკავების ფაქტი და კავშირი იბერიის მეფესთან; ზემოთ ლაზები, მათ მეფეს მალასას ტახტი ადრიანესგან ჰქონია მიღებული; შემდგომ აფსილები – „მეფე“ იულიანეს ძალაუფლებას ტრაიანე ანიჭებს; აბასკების „მეფეს“ რესმაცას რეგალია ადრიაანემ უბოძა, ისევე როგორც სებასტოპოლისის რაიონებში მცხოვრებ სანიგთა წინამძღოლს – სპადაგას. ახ. წ. II ს. მინურულისათვის ლაზები

თავიანთ ჰეგემონიას ავრცობენ დიოსკურიამდე, საკუთრივ აბასკები და აფსილები კი აქედან მდ. ფსოუმდე ვრცელდებიან; სანიგები ისტორიული საქართველოს ფარლებს გარეთ აღმოჩნდნენ. ამით დამთავრდა „მიგრაციების“ ხანა ქვეყნის ტერიტორიაზე, შემდგომი ეტაპი – აღნიშნული ეკონომიკურ-გეოგრაფიული რეგიონის ერთი ეგიდის ქვეშ გაერთიანების და პოლიტიკური ინტეგრაციის ხანა იყო. IV ს. მიწურულისათვის ლაზებმა მთელ დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე განავრცეს თავიანთი ჰეგემონია – დაიმორჩილეს სვანები, აფშილები და აბაზგები; ამასთან აფშილეთის ტერიტორია უშუალოდ ინკორპორირებული იქნა, აქ ლაზიკის გარნიზონი იდგა; აბაზგებს „მთავრები“ ჰყავდათ, ასევე სვანეთს „არქონტი“ განაგებდა, მას კი ლაზთა მეფე ამტკიცებდა. იბერია განიდევენა როგორც ჭოროხის მიდამოებიდან, ასევე – მარგვის პროვინციიდან. ზოგიერთი მონაცემი ლაზიკის სამეფოს სამხრეთ საზღვარს თითქოსდა სადღაც რიზეს მიდამოებში გვაფარაულებინებს.

დასავლეთ საქართველოს და იმპერიის მიმართებებში გვიანანტიკურ ხანაში სამი ეტაპის გამოყოფაა შესაძლებელი – 1) რომმა კოლხეთზე კონტროლის განხორციელება პონტოს სამეფოს მესვეურებს მიანდო; 2) 63 წ. კოლხეთის სანაპირო ზოლში რომაელები გამოჩნდნენ, იწყება ცდა შიდა მხარეების პროვინციად ქცევისა, რასაც შედეგი არ მოჰყოლია; 3) ანტონინების დინასტიის ხანაში ჩამოყალიბდა რომისა და დასავლეთ საქართველოს ურთიერთობების კლასიკური სახე – იმპერიამ ოფიციალურად ცნო აქ ჩამოყალიბებული ერთეულები, რომელთაც თავის მხრივ აღიარეს კეისრის სიუზერენობა, მათი „დინასტიები“ (მმართველები) ძალაუფლების ნიშნებს იმპერატორისგან იღებდნენ. რომაელებმა თავიდანვე აქცენტი ლაზთა სამეფოს გაძლიერებაზე აიღეს. რომის და ლაზიკის კავშირის თავდაპირველი საფუძველი იყო პირველის სურვილი ეს მხარე საკუთარ პოლიტიკურ ორბიტაში მოექცია, ჯერ ერთი, და მეორეც, პონტოს ქალაქები სწორედ აქედან მარაგდებოდა ნედლეულით. IV ს-ში ჰუნების შემოსევების მუქარა, მათი კავკასიონიდან შემოჭრის შესაძლებლობა ბუნებრივად აყენებდა გადასასვლელების დაცვის საკითხს; არ შეეძლო რა საკუთარი ძალით ბარიერული სისტემის ორგანიზება, რომაელებმა ეს საქმე ლაზ მეფეებს მიანდეს და დიდად შეუწყვეს ხელი მათი ჰეგემონიის განვრცობას კოლხეთის ჩრდილოეთ ნაწილზე. ასეთი განსაკუთრებული დაახლოების პირობებში ლაზებმა ქრისტიანობა მიიღეს. რომის და ლაზიკის ურთიერთობაში გარკვეულ გართულებებსაც ჰქონდა ადგილი – ანტონინე პიუსმა ლაზებს მისცა მეფედ პაკორი (ბაკური – ირანულ-იბერული სახელების გავრცელება დასავლეთში მეტად სიმპტომატურია), ფიქ-

რობენ, რომ აქ ლაპარაკია მმართველის დანიშვნაზე დამარცხებულ ქვეყანაში (?); სეპტიმიუს სევერსაც მოუწია ქვეყნის „დამორჩილება“.

ასევე ტრადიციულად რომაელთა მოკავშირე და „უმცროსი პარტნიორი“ იყო მაკრონების (მახელონების) და ჰენიოხების სამეფო I-II სს. 58 წ. ჰენიოხები თავს დასხმიან სომხეთს და ამით დახმარება აღმოუჩენიათ კორბულონისათვის; იგივე პოლიტიკური „დატვირთვა“ ჰქონდა ამ გაერთიანებას შემდგომ ხანაში, ვიდრე III ს. მიწურულს ის იმპერიაში არ იქნა ინკორპორირებული, ისევე როგორც ძიდრიტების ტერიტორიის ნაწილი.

რომაული ზღვისპირა ზოლი, „ლიმეს პონტიკუს“ (პიტიუნტი, სებასტოპოლისი, ფაზისი, ციხისძირი, აფსაროსი), კარგად გამაგრებულ ხაზს წარმოადგენდა, იყო რა აღმოსავლეთის მიმართულებით რომაელთა ძალაუფლების შესაძლებელი განვრცობის პლაცდარმი. 252 წ. პიტიუნტის გარნიზონმა სუკესიანეს მეთაურობით წარმატებით მოიგერია ყირიმიდან გუთთა მიერ მონყობილი საზღვაო ექსპედიციის დარტყმა. III ს. მიწურულს აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში რომაული კოჰორტები აღარ ჩანან (?), კონსტანტინე I ხანაში სანაპირო კვლავ იმპერიის კონტროლის ქვეშ არის მოქცეული.

ახ. წ. I ს. მეორე ნახევარში დაწყებული საერთო ეკონომიკური გამოცოცხლება საქალაქო ცხოვრების აღორძინებას იწვევს. ჰინტერლანდის მნიშვნელოვან ურბანისტულ ცენტრებს წარმოადგენს არქაიოპოლისი (ციხე-გოჯი, დღევანდელი ნოქალაქევი), როდოპოლისი (ვარციხე, ქუთაისთან), ქუთაისი (კუტაია) და სხვა. ზღვისპირა ზოლში განსაკუთრებით დაწინაურდა პიტიუნტი, აქ აგებულ კასტელუმს სულ მალე თანამგზავრად მოზრდილი სავაჭრო-სახელოსნო დანამატი გაუჩნდა. III-IV სს. ქალაქის აყვავების ხანაა. მცირე აზიასთან მჭიდრო პოლიტიკური და ეკონომიკური მიმართება ნათლად აისახა დასავლეთ საქართველოს სამონეტო ბაზრის შემადგენლობაში. ის ძირითადად „იკვებება“ ტრაპეზუნტის სპილენძის საქალაქო მონეტებით (ზღვისპირეთში) და კესარიის (კაპადოკია) ვერცხლის საიმპერიო ემისიებით. სპეციფიკურია არგვეთის სამონეტო მიმოქცევა – ის დაკომპლექტებულია როგორც ლაზიკის, ასევე იბერიის ფულადი ბაზრისათვის დამახასიათებელი ელემენტებით.

I-III სს. დასავლეთ საქართველოს კულტურული განვითარების რეკონსტრუქცია ზოგიერთ მნიშვნელოვან პრობლემასთან არის დაკავშირებული. ზღვისპირა ცენტრებში რომაული სამშენებლო ტრადიციებია დამკვიდრებული, ეს ბუნებრივიცაა. რაც შეეხება ჭანურ შიდა მხარეებს, მის კულტურულ ევოლუციაში შემდეგი ძირითადი ნიშნების გამოყოფაა შესაძლებელი: 1) ოქრომჭედლობაში ძველი კოლხური

ტრადიციების აღორძინება შეიმჩნევა, 2) ამავე დროს ეს დარგი ძლიერ იბერულ გავლენას განიცდის, 3) ლაზური ვერცხლის ნივთები რომაულ რადიაციას ექვემდებარება. უფრო აღმოსავლეთი რაიონების, კერძოდ, არგვეთის – კულტურა „ქართიზებულია“.

კოლხეთის და იბერიის პანთეონი ძირითადად ასტრალური ტიპის იყო – კოლხეთში მას სათავეში ედგა ტრიადა – დედამინა, მზე და მთვარე; ამ უკანასკნელს უკავშირდება კოლხური თეთრის სერიის ზოგიერთი ტიპოლოგიური ელემენტი – დაჩოქილი ხარისთავიანი ქალღმერთის, ქალისა და ხარის თავების გამოსახულებანი. მზის კულტის არსებობაზე, წერილობითი წყაროებისა და არქეოლოგიური მონაცემების გარდა, ნათლად მეტყველებს ფაზისში ძვ. წ. 52/1 წწ. მოჭრილი კოლხი დინასტიის არისტარქეს დრაქმები, რომელთა შუბლის მხარეზეც პომპეუსია გამოსახული გასხივოსნებულ გვირგვინში – ის ჰელიოსის რანგშია აყვანილი. დიდი დედის, რეა-კიბელას (ქართ. კოპალა) ფუნქციური დატვირთვა უნდა ჰქონოდა იმ ფაზისურ ღვთაებას, რომელსაც ბერძენი ფლავიუს არიანე აღწერს – ქალღმერთი ზის ტახტზე ქალაქის შესასვლელთან, ხელში კიმბალი უპყრია, ფერხითთ კი ლომები უზის. ლომები ცალკე აღებული მზის ატრიბუტს შეადგენს. კოლხური თეთრის ზოგ ნომინალზე მათი გამოსახულებები უკავშირდება მზის ღმერთს. მითრიდატე უმცროსის მიერ ვანში განხორციელებული ემისიის ტიპოლოგია – სტილიზებული ლოტოსის გამოსახულება – სატაძრო ქალაქ სურიონის მთავარ ღვთაებად ნაყოფიერების ქალღმერთს წარმოაჩენს, რომლის სიმბოლიკაშიც ელინისტური ელემენტებია შეჭრილი.

კოლხური წარმართობა ადგილობრივი ფენომენი იყო, რომლის ცალკეული ელემენტი ყოველთვის მდიდრდებოდა უცხო ეთნოკულტურული სამყაროდან მომდინარე იდეებით და ატრიბუტებით. იბერიაში კერპები ანთროპომორფული სახით იყო გააზრებული. კერპების ძვირფასი მეტალისაგან ჩამოსხმის ტრადიცია (მაგ. გაცი, გაიმ), მათი თვლებით შემკობის წესი წარმოაჩენს აღნიშნული რეგიონის უძველეს კონტაქტებს ხური-ურარტულ სამყაროსთან. II-III სს. ჯერ დასავლეთში, აქედან – აღმოსავლეთში მეტად პოპულარული ხდება უკვე ჭანურ ქალაქად ქცეულ ტრაპეზუნტში „შექმნილი“ სინკრეტული ასტრალური ღვთაება, რომლის უნიკალური იკონოგრაფიაც ირანული მითრას და კაპადოკიური მენის (მთვარის ღვთაება) შერწყმის შედეგად ფორმდება. უკვე ქრისტიანულ ხანაში მის ბაზაზე წმინდა გიორგის კულტი აღმოცენდა.

რაც შეეხება ქრისტიანობის გავრცელებას, წყაროთა ჩვენება ანდრიას მოღვაწეობის შესახებ ისტორიული საქართველოს ტერიტო-

რიაზე, შესაძლოა, ობიექტური რეალობის ასახვას წარმოადგენდეს. ერთი ამკარაა, იბერიაში ამ მისიას არავითარი რეალური შედეგი არ მოჰყოლია. ქრისტიანობა IV ს. ქვეყანას მოეწვინა, როგორც პრივილეგირებული სამხედრო ფენის, აზნაურთა რელიგია.

კოლხეთი/ლაზიკა – თემატური ნარატივი

კოლხეთი ძვ. წ. VI-IV სს. პერკნული ახალშენები დასავლეთ საქართველოში

ა) ევროპის „შექმნა“ (ევროპის ინტეგრაციის შესახებ არსებული ძირითადი ნაშრომების სია¹) და ევროპის ფიზიკურ-გეოგრაფიული მახასიათებლები.

მსოფლიო კლიმატური მრავალფეროვნება ობიექტური რეალობაა. მას განაპირობებს ჰორიზონტალური და ვერტიკალური განფენილობა, ზღვებთან სიახლოვე და ა.შ.

გოლფშტრემის თბილი დინება ბრიტანეთის კუნძულების და აღმოსავლეთით მდებარე კონტინენტის უკიდურესი დასავლეთი ნაწილის ზამთარს და ადრეულ გაზაფხულს ბევრად უფრო მაღალ ტემპერატურას სთავაზობს, ვიდრე ეს არის უკიდურესი აღმოსავლეთის მიმართულებით ტენით გაჯერებულ მხარეებში. ტენიანია ჩრდილოეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთიც, სადაც ნოტიო ჰაერის მასები შედარებით ცხელ გაზაფხულს უფრო გრილ სეზონად გადააქცევს. სამხრეთ და აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთი განედური დისპოზიციის გამო ტენს უკვე ლიმიტირებულად იღებს, მცხუნვარე მზე მისი ნაწილობრივი ლიკვიდაციის მიზეზია. ტენიანი სარტყლის სამხრეთით და აღმო-

---

¹ Prosopographia Imperii Romani Saec. I. II. III. Pars VI. Consilio et Avctoritate Academiae Scientiarum Berolinensis et Brandenburgensis. Iteratis Curvis Ediderunt L. Petersen, K. Wachtel. Adivvantibus M. Heil, K. P. Johne, L. Vidman. Berolini. Novi Eborau. MCMXCVIII; A. N. Sherwin-White. The Roman Citizenship. Oxford. At the Claredon Press. 1939. Second edition. Oxford. 1973; D. Braund. Rome and the Friendly King. The Character of the Client Kingship. Beckenham, Kent. Fyshwick, Australia. 1984; F. Braudel. A History of Civilization. Printed in the USA. 1995; K. Rozen. Die Geburt Europas. Das Mittelmeer – die Wiege der Europäischen Kultur. Bonn. 1998, გვ. 10-25; K. Held. Die Entdeckung der Welt bei den Griechen als Ursprung Europas. Das Mittelmeer . . . , გვ. 26-45; H. Galsterer. Einheit und Vielfalt im Römischen Reich. Das Mittelmeer . . . , გვ. 115-129; G. Alföldy. Das Imperium Romanum – ein Vorbild für das vereinte Europa? Basel. 1999; K. M. Girardet. Bundesstaaten im Antiken Griechenland und das Romische Imperium als “supranationale” Ordnung – Modelle für ein vereintes Europa von Morgen? Europa. Traditionen-Werte-Perspektiven. Beiträge zu einer Ringvorlesung der Philosophischen Fakultät der Universität des Saarlandes in Sommersemester 1999. St. Ingbert. 2000, გვ. 13-48; B. und H. Galsterer. Romanisation und einheimische Traditionen. Xantener Berichte. B. 2. Köln. 1992. Kolloquium in Xanten. 2-4 Mai. 1990, გვ. 377-387; S. Runciman. The Fall of Constantinople 1453. Cambridge. University Press. 1996; J. J. Norwich. A Short History of Byzantium. Published in Penguin Books. 1998.

სავლეთით, ძირითადად, კონტინენტის ცხელი და წყლის ასპექტით შეზღუდული ნაწილებია; გაზაფხულის ანუ სავეგეტაციო ხანის ტემპერატურა მატულობს სამხრეთის მიმართულებით. აფრიკის კონტინენტის უმეტესი ნაწილი მაქსიმალური სიცხის და მაქსიმალური აორთქლების ზემოქმედების ობიექტია. უკიდურეს სამხრეთში რბილი ტენიანი კლიმატია. ეს ვერტიკალური სქემა უდგება ამერიკასაც და ავსტრალიასაც. ახალი ინგლისის ცივი სავეგეტაციო სეზონი კი განპირობებულია კანადის მხრიდან შემოჭრილი არქტიკური ჰაერის მასებით.

ამრიგად, თუ გამოვრიცხავთ ადგილებს, სადაც წყალი ან ძალზედ ბევრია ან საერთოდ არ არის, რჩება ორი ზონა – I. ტენიანი და შედარებით გრილი; II ცხელი ტენის მეტნაკლები დეფიციტით (ზოგან არაფერი იქნებოდა, მდინარე რომ არ ყოფილოყო. ნილოსი რომ არა, ეგვიპტეც არ იქნებოდა, მის ადგილს უდაბნოს ცხელი ქვიშები დაიკავებდა). სწორედ ეს არის ევროპა და აზია. კონტინენტურ კლასიფიკაციას მნიშვნელობა არა აქვს.

ჰავა ეკონომიკის განმსაზღვრელია. ცხელმა და მშრალმა გარემომ განპირობა სამხრეთის ადრეული უპირატესობა ჩრდილოეთზე – მართლაც, მაშინ როდესაც ეგვიპტეში სახელმწიფო სტრუქტურა და პროფესიული ხელოსნობაა, სხვაგან ჯერ კიდევ პრიმიტიული გვაროვნული წყობაა გაბატონებული. შემდგომ ყველაფერი შეიცვალა. მალე ჩრდილოეთის მიმართულებით განხორციელებული გარკვეული ტექნიკური პროგრესი აუმჯობესებს სავეგეტაციო პროცესს, ეგვიპტელებს კი დრო სჭირდებოდათ იმისთვის, რომ აქ დათესილი მარცვალი მზის მცხუნვარებას არ დაეზიანებინა. ამ ეტაპზე ხდება სამრეწველო კადრების რევოლუციური გამოყოფა აგრარული სექტორიდან, რაც თავის მხრივ კიდევ უფრო ზრდის ტექნოლოგიურ დონეს. პირველად ეს განხორციელდა საბერძნეთსა და იტალიაში, შემდეგ – ინგლისში, ცოტა მოგვიანებით – იგივე სარტყლის აღმოსავლეთის მხარეებში.

ტექნოლოგიური პროგრესი ტექნიკური კადრების მეტ-ნაკლები პროცენტული წილის არსებობის შედეგია; სამრეწველო კადრების რეალობა სასოფლო-სამეურნეო ჭარბი პროდუქტით უნდა იყოს განპირობებული; ეს უკანასკნელი ისევ და ისევ ინდუსტრიაზე დამოკიდებული. ინდუსტრიული დიალექტიკა დროში რეალიზდება. სად შეიძლება დაფიქსირდეს პირველად ისეთი კონიუნქტურა, რომ ერთ ეკონომიკურად აქტიურ ელემენტს შეეძლოს სხვისი გამოკვება, ამ სხვამ მხოლოდ და მხოლოდ ტექნოლოგიებზე რომ იზრუნოს?!

ვეგეტაციის დროს მზე მარცვალს აზიანებს; სიცივე – კიდევ უფრო მეტად. მიწის ზედაპირზე სითბოს ვერტიკალური ქმედების დი-

აპაზონი უფრო ფართოა, ვიდრე სიცივის. აქედან დასკვნა – ცხელი სარტყელი ცივილიზაციის პიონერია, მაგრამ შემდგომ მას ჩრდილოეთი გადაუსწრებს. აი, ეს არის ზონალური კონფრონტაციის ისტორიული მიზეზი. ეს არის სწორედ ის, რასაც დღეს საკმაოდ უზუსტოდ უწოდებენ „ცივილიზაციათა შეჯახებას“.

ნახევრადმშრალ გარემოში ხორბლის მარცვალ უმნიშვნელო სიღრმეზეც კი უკვე ნიშნავს სოციალურ სტრატეგიკაციას და ცივილიზაციას. მაგრამ ყველგან არა. იმავე გარემოში უფრო ჩრდილოეთით (მაგ. ირანი) სავეგეტაციო პერიოდში სუსტი არაპერმანენტული მოყინვებია – მარცვლისთვის ოდნავ მეტი სიღრმე, წინა მაგალითთან შედარებით, უკვე ხელსაყრელი ცივილიზაციური ვერტიკალური მდგომარეობაა. ჰუმუსური ფენების წვა ეს ის ტემპერატურაა, რაც თესლისთვის იდეალურია. ე.ი. ნახევრადმშრალ გარემოში ჩრდილოეთ სექტორში იდეალური სიტუაციისათვის ის უფრო ნაკლებ სიღრმეზე უნდა მოთავსდეს, ვიდრე სამხრეთში. სასოფლო-სამეურნეო ადრეული იარაღის ტექნოლოგიური ხარისხი იდენტურია, ფაქტურა – განსხვავებული; სამხრეთში ეს სპილენძია, ჩრდილოეთში – ბრინჯაო. ნოტიო მედიტერანეა კიდევ უფრო მეტ პირველად სიღრმეს მოითხოვს, შეფარდებითად – ნაკლებ მეორადს; აქ ხომ გაზაფხული უკვე ცხელი არ არის. გოლფშტრემის ქვეზონა ორივე პარამეტრის შეფარდებითი ზრდაა მედიტერანულთან შედარებით, ნოტიო კონტინენტური ევროპა – კიდევ უფრო მეტი. მაგრამ მეორადი პარამეტრი ყოველთვის აზიურზე უფრო ნაკლებია. ცივილიზაციას კი ცივ ევროპაში უკვე რკინის ფაქტურა ქმნის.

მედიტერანული ელინურ-ლათინური უნივერსალური უპირატესობა სახეზეა ძვ. წ. VIII ს. ზემოთ მდებარე ევროპა ჩამორჩენილია. ბერძენი და იტალიელი კოლონისტები საუკეთესო სასოფლო-სამეურნეო იარაღით მარცვალს აქ შესაბამის სიღრმეზე ათავსებენ. აგრარული ბრიტანეთი, ესპანეთი და გალია იტალიას მიესადაგა; თრაკია, მეზია, ბოსფორი და ანატოლია – საბერძნეთსა და იონიას. ეს მოდელი რომ შენარჩუნებულიყო, დღეს ევროპა მხოლოდ ორ ენაზე ილაპარაკებდა – ლათინურსა და ბერძნულზე. მაგრამ ასე არ მოხდა. არ მოხდა იმიტომ, რომ საწარმოო საშუალებების წარმოებას კადრების განსაკუთრებული პროცენტული წილი არ დაეთმო, ორთქლის რევიოლუციაც არ განხორციელდა. მეტროპოლისში (მაგ. იტალია) მზარდი მოსახლეობა შეფარდებითად შემცირებულ ინდუსტრიულ ნაწარმს სხვისთვის ვერ იმეტებდა; ესპანურ ნედლეულზე ფასი ხელოვნურად ეცემოდა, იტალიკურ მანუფაქტურაზე – პირიქით. შედეგი – შიდა ევროპული კონფლიქტი, რომის იმპერიის დეზინტეგრაცია.

მოგვიანებით იგივე დაემართა ბიზანტიურ „თანამეგობრობას“. ახალი ევროპა პერსპექტიული ინდუსტრიული რევოლუციის კონცეფციით ვითარდებოდა. ანტიკურ სისტემას ის ტექნიკურად აღემატებოდა.

ალასკიდან აღმოსავლეთით იაპონიამდე, მესანას სრუტედან ზემოთ ფიორდებამდე, შავი და კასპიის ზღვებიდან ჩრდილოეთით ოკეანემდე – ყველგან მედიტერანული, გოლფშტრემული, ნოტიო კონტინენტური კლიმატი ქმნიდა და ქმნის ევოლუციის სპეციფიურ დონეს, ინტეგრაციის სპეციფიურ ზონას – ევროპას ფართო გაგებით. მთელი ეს ჩრდილოეთი სამხრეთს უპირისპირდება. ეკვატორს ქვემოთ კი სამრეწველო პროფილი უკვე უკიდურეს სამხრეთს გააჩნია.

ძვ. წ. IX-VIII სს. ბერძნები ტექნიკური და სტრუქტურული თვალსაზრისით მოწინავენი არიან. მსოფლიოს ახალი ჰეგემონი საბერძნეთია, ჭარბ მოსახლეობასთან, პურის და ნედლეულის იმპორტთან დაკავშირებული პრობლემებით. სწორედ ამ დროს ჩნდება ახალი ცნება და პერცეფცია – ევროპა. ევროპა დედამიწის იმ ნაწილის სახელია, რომელიც რაღაც კონკრეტულ მომენტში სრულად თუ არა, მომავალში მაინც განაპირობებს განვითარების იდენტურ ავანგარდულ დონეს. ეს კარგად იყო გაცნობიერებული უძველესი დროიდანვე. ევროპული ინტეგრაციის იდეა ისევე ძველია, როგორც ტექნოლოგიური ევოლუციის გეოგრაფიულ ფაქტორზე დამოკიდებულების გაცნობიერება.² ვარაუდობდნენ ელინური ცხოვრების წესის გამარჯვებას თვით სკვითთა ველურ მხარეშიც კი. სამაგიეროდ, ამ კუთხით თითქმის უპერსპექტივოდ იქნა მიჩნეული ის ქვეყნები, სადაც მიწა მორწყვას საჭიროებდა (ამ ქვეყნებში სავეგეტაციო ტემპერატურა 20 გრადუსზე მეტია). საირიგაციო სისტემა ხომ დამატებით ხარჯებთან იყო დაკავშირებული.³ ეს ქვეყნები შედის აზიურ საინტეგრაციო ზონაში.

ასე რომ, აქედან მოკიდებული ინტენსიურად მიმდინარეობს ევროპის შექმნის პროცესი. ბერძნული მოდელი კი ასეთი იყო: 1. კარიასა და თრაკიაში, ბოსფორსა თუ კოლხეთში ელინები პლაცდარმებს ქმნიდნენ, ზოგჯერ ძალით, ხშირად მათ დასასახლებლად ინვესტდნენ კიდევ. 2. ეს პლაცდარმები ავტონომიურ ბერძნულ სოციალურ სტრუქტურებად გარდაიქმნებოდა, რომელთაც ტექნიკური სახის დოტაცია მეტროპოლისიდან მოსდიოდა. 3. ადგილობრივ მოსახლეობას საუკეთესო სასოფლო-სამეურნეო იარაღი გადაეცემოდა. 4. ელინური სამრეწველო სისტემა უკვე მოდერნიზებულ სოფლის მეურნეობას

² T. Dundua. Making of Europe. Tb. 2000.

³ T. Dundua. North and South. Tb. 2001, გვ. 8-15; The Tale of Two Sebastoses and the Orthodox Alliance. David the King of Georgia and Theodoros Gabras. Tb. 2003, გვ. 30-33.

ეფუძნებოდა. 5. საექსპერიმენტო მხარეები საბერძნეთს ამარაგებდა სურსათით და ნედლეულით, სამაგიეროდ, უკან იღებდა სამრეწველო საქონელს. ეგეოსის ზღვის სანაპიროები და შავიზღვისპირეთი ერთ ეკონომიკურ სივრცედ უნდა ქცეულიყო შემდეგი თანმიმდევრობით: ანატოლიის ზღვისპირა ზოლში ჰავა თითქმის ისეთივეა, როგორც საბერძნეთში, სწორედ ამიტომ ჯერ ანატოლია უნდა შერწყმოდა საბერძნეთს, შემდგომ – შავიზღვისპირეთი. კოლონისტთა ორმა ნაკადმა დატოვა საბერძნეთი, პირველმა – ძვ.წ. VIII-VI სს., მეორეს კი სათავეში ალექსანდრე ედგა. ანატოლია ელინიზმის ტრიუმფის მოწმეა, ეს მაკრორეგიონული სისტემა მითრიდატე VI ევპატორის დროს პოლიტიკურადაც ინტეგრირებულია. რომაულ ეპოქაში ელინური სამყარო დიდ აღმავლობას განიცდიდა. ბოლოს ანატოლიური ენები – მაგ. ლიდიური, კაპადოკიური – საერთოდ გაქრა, და ჩამოყალიბდა ბიზანტიური მეტროპოლისი. ამ წარმატებას თან ერთვოდა სერიოზური მარცხიც. კოლხეთში საოცრად ნოტიო კლიმატია. სოფლის მეურნეობაც, შესაბამისად, ელინთათვის სასურველი ტემპებით ვერ ვითარდებოდა. ასეთ პირობებში სამრეწველო პოტენციალის შენარჩუნება ძალზედ ძნელი საქმე იყო. ბერძნულმა საზოგადოებამ დასავლეთ საქართველოში ჯერ ბილინგვიზაცია, შემდგომ კი სრული ასიმილაცია განიცადა. რაც შეეხება ბოსფორს, აქ ასეთი რამ მოხდა. ადრე საბერძნეთი ხორბალს, ნაწილობრივ, ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთიდან იღებდა. მეტროპოლისის და ანატოლიის შერწყმის იდეამ აღმოსავლური მოსავლის იმპორტს მიანიჭა უპირატესობა. ასე რომ ბოსფორი ელინური ეკონომიკური ინტეგრაციის სისტემიდან გაირიყა. თრაკია ევროპის ახალმა კონცეფციამ (ზომიერი სარტყლის უპირატესობა) მოსწყვიტა მეტროპოლისს.

რომაელებმა იგივე განახორციელეს გალიასა და ესპანეთთან მიმართებაში. ევროპის შექმნისას ისინი ზრუნავდნენ თავიანთ ბერძენ კოლეგებზეც. I ს-დან მოყოლებული რომაელები მთელ ელინისტურ სამყაროს მართავდნენ, მაშინ როდესაც ბერძნები ცდილობდნენ თავიანთი ინტეგრირებული ინდუსტრია შეექმნათ. შემდეგ მთელი სისტემა მოიშალა. მართლაც, იტალია არასდროს ზრუნავდა ტექნოლოგიური დონის მაქსიმუმის მიღწევისთვის. შედეგი კატასტროფული იყო – დემოგრაფიული აფეთქება იტალიაში, არასაკმარისი ეკონომიკური პროგრესი, იტალიურ სამრეწველო საქონელზე მაღალი საექსპორტო ფასები, მეტროპოლისის სუსტი სამხედრო უპირატესობა პროვინციებზე. ევროპულმა „ნორდიკულმა“ სისტემამ იტალია დააჩოქა, აიძულა რა მიეღო გოთური *receptio* (ზედმეტი მოსახლეობა). ახალი ევროპა მეტყურადღებას აქცევს ტექნოლოგიურ პროგრესს, უფრო მეტ კადრებს ასაქმებს მძიმე ინდუსტრიაში.

აღმოსავლეთ რომაული (ბიზანტიური) მეტროპოლისი (საბერძნეთი და მცირე აზია) სუპერინდუსტრიული ზღვისპირეთი და ძირითადად აგრარული ჰინტერლანდია. ბიზანტია არანოდებრივი ინდუსტრიულ-აგრარული სისტემაა, სადაც ინდუსტრიული სახმარი ღირებულებების ფასი უპირატესია აგრარულზე, ინვესტიციებიც უფრო მანუფაქტურებისკენ არის მიმართული, ვიდრე მიწისკენ.⁴ ანტიკური და ბიზანტიური საზოგადოებების სოციალური პოლიტიკის პრინციპული შეცდომაა სამრეწველო კადრების ნაკლები დასაქმება საწარმოო საშუალებების წარმოების სფეროში, ორთქლის მანქანების სრული ეკონომიკური იგნორირება.⁵ მართლაც, რა საჭიროა კომფორტის და სერვისის შეზღუდვა, როცა ეკონომიკური სისტემები (საბერძნეთი, იტალია) ავანგარდულია, და განვითარების არავითარ ფორსირებულ ტემპებს არ საჭიროებს. დემოგრაფიული ევოლუცია და, შესაბამისად, ერთ სულ მოსახლეზე წარმოებული სამრეწველო საქონლის რაოდენობის შემცირება სამრეწველო სექტორს ინდუსტრიული ნაწარმის დაუნჯებისკენ უბიძგებდა. სამრეწველო სექტორი პროდუქციაზე ფასებს მაღლა წევს. სტრატეგიები კოტრდებიან. მათი მიწები თემის სტრატეგოსებს უვარდება ხელში აკუმულირებული საინვესტიციო ფონდის წყალობით. ეს ლატიფუნდისტები სამრეწველო ზღვისპირეთს ბრძოლას უცხადებენ. ხატმებრძოლეობა, ანატოლიელი მეამბოხეები – ფოკები და სკლეროსები, პროვინციელი იმპერატორები კონკრეტული კონფრონტაციის მღელვარე ფურცლებია. აქედან არაფერი გამოვიდა. რაღაც უნდა მომხდარიყო. ანატოლიელები მზად იყვნენ ყველაფრისთვის, თვით ისლამის მიღებისთვისაც კი. მალე ლატიფუნდისტებს მოკავშირედ ლამის მთელი მსოფლიო მოევიდინა.

რომეების სამეფო, ევროპის ეს ძველი მოდელი, იტალიას ეპოტინება, ბალკანეთსაც; ახალ ევროპას, რომელსაც ადრეული ეკონომიკური კონცეფციების გამეორება არ სურს, ეს ალიზიანებს. ინტერზონალური ევროაზიური სიმახია და ძალდატანებითი *receptio* – მხოლოდ ეს დაანყნარებდა ბიზანტიას და დაიწყო...

VI ს. მთელი „ბარბაროსული“ ევროპის და ირანის ალიანსს შედეგად მოჰყვა დუნაის ლიმესის გარღვევა სლავების მიერ; თრაკია და მეზია კი უმნიშვნელოვანეს საიმპერიო სარეკრუტო სივრცეს წარმოადგენდა.

VII ს. ბალკანეთი თითქმის სრულადაა დაკარგული: ევროაზიური ალიანსის მორიგი მსხვერპლი კი ბიზანტიური სირია და ეგვიპტეა, საიდანაც მეტროპოლისი მნიშვნელოვან შემოსავალს იღებდა.

⁴ T. Dundua. *The Cyclic Dialectics*. Tb. 1996.

⁵ სტატია «Сила пара». Словарь Античности. И. Ирмшер, Р. Ионе. Перевод с немецкого. Москва. 1989.

ბიზანტიას საქმე მოუთავა XI ს-ის ევროაზიურმა ალიანსმა; კათოლიკური ევროპა და სელჩუკები ამ ალიანსის სუბიექტები არიან; ხელოვნური დემოგრაფიული აფეთქება მეტროპოლისს საბოლოოდ მოუღებს ბოლოს. ანატოლია დაიკარგა; ლათინოფუნდისტები კი გათურქდნენ, თანაც დიდი სიხარულით.⁶ აგრარული სექტორი თავისას მიიღებს. სელჩუკთა რუმის სასულთნო რომეული ეკონომიკური სისტემის პრივილეგირებულ აგრარულ სივრცედ იქცა. XIII ს. სხვა თურქები და დამატებით, ლათინები ბიზანტიურ რუკას კიდევ უფრო ააჭრელებენ. *receptio* და ის, რომ კაპიტალისტური მეტროპოლისის სოციალური კონტრაქტის შესაბამისობა ეკონომიკურ სივრცესთან განპირობებული უნდა იყოს ექსპანსიური პოლიტიკით, რაც თითქმის არ არსებობდა XI-XV სს., დაქუცმაცების საფუძველი გახდა.⁷ რეინტეგრაცია (საბერძნეთი ეკონომიკური სივრცის გარეთ დარჩა) უკვე ოსმალური ფენომენია. სირია, ეგვიპტე და მთელი აფრიკა ოსმალებს მიაკუთვნეს, როგორც შემოსავლის დამატებითი წყარო.

მართლმადიდებელ სამყაროში ჩნდება რამდენიმე ახალი ლიდერი, სერბების, ბულგარების და ქართველთა მეფეების სახით, რომლებიც ფორმალურად ფლობდნენ ავტოკრატიის ტიტულს, მაშინ როდესაც, მანამდე ქართველი მეფეები იწოდებოდნენ, მაგალითად, მეფედ და კურაპალატად, მეფედ და სევასტოსად, ზოგჯერ – მეფედ და კესაროსად. იტალიელები უფრო პრაგმატულები იყვნენ. ეგეოსისა და შავი ზღვების სტრატეგიულად მნიშვნელოვანი პუნქტების მიტაცებით ისინი XV ს-მდე ცდილობდნენ გაეკონტროლებინათ მთელი აქედან გამავალი პროდუქცია. ევროპის „მშენებლობისთვის“ ეს საშინელი მარცხი იყო. საღვთო რომის იმპერიის სისტემაში იტალია მხოლოდ ზომიერ დოტაციებს იღებდა ჩრდილოეთიდან ნედლეულის სახით. ახლა ვენეცია და გენუა უტევს ბიზანტიურ სამყაროს კომერციული თვალსაზრისით. 1261 წ. ბიზანტიის იმპერატორი მიხაელ პალეოლოგი იძულებული გახდა დაედო ხელშეკრულება გენუასთან და დაეთმო მისთვის მთელი უბნები პორტებში და შავ ზღვაზე თავისუფლად ცურვის უფლება მიეცა. მაშინ როცა ადრე ბერძნები ეგვიდასა და პონტოში სახლდებოდნენ და ინდუსტრიის სტიმულირებას ახდენდნენ, იტალიელი ჯარისკაცები და ვაჭრები მხოლოდ ადგილობრივ ბაზარს აცარიელებდნენ. სწორედ ამიტომ ოსმალურ რეინტეგრაციას მთელ მცირე აზიაში სიხარულით შეხვდნენ. ამის შემდეგ საბერძნეთი ცალკე ეკონომიკურ სტრუქტურად ჩამოყალიბდა.

⁶ S. Runciman. The Fall of Constantinople 1453, გვ. 26-27.

⁷ თ. დუნდუა. ქართული ეთნოკულტურული ევოლუცია და დასავლეთი ნუმიზმატიკური მასალების მიხედვით. თბ. 1997, გვ. 23-24.

მას შემდეგ, რაც სამხრეთულმა იმპერიებმა არსებობა შეწყვიტა, ახალი ევროპა აღმოცენდა თავისი რაციონალიზმით და ტრადიციული დაყოფით დასავლეთად და აღმოსავლეთად, თუმცა იმდენად ინტენსიური კავშირებით, რომ შეიქმნა ერთიანი ევროპული არქიტექტურული სტილი – გოთურის (დასავლური) და ბიზანტიურის (აღმოსავლური) სინთეზი – ბაროკო; მისი სამშობლო კვლავაც იტალიაა XVI ს-ში. დასავლეთი „ნებიერად“ ვითარდებოდა, მაშინ როდესაც აღმოსავლეთი იძულებული იყო შეეზღუდა გარკვეული კომფორტი საკუთარი თავისთვის ზეინდუსტრიალიზაციის სასარგებლოდ, რათა დასავლეთს დასწეოდა. ორივემ აზიას მიმართა ნედლეულისთვის. ჩამოყალიბდა კოლონიალური სისტემა. და თუკი იმპერიული ექსპერიმენტი არსებობდა ევროპის შიგნით, როგორც ეს ავსტრიელებმა და რუსებმა გააკეთეს, აქ ეკონომიკური სინთეზი არც იგეგმებოდა. დიდ ბრიტანეთს და რუსეთს, როდესაც ამერიკასა და ციმბირში კოლონისტებს აგზავნიდნენ, არ უფიქრიათ მათ აგრარიზაციაზე. I მსოფლიო ომის შედეგი იყო სახელმწიფო სოციალიზმის სისტემა რუსეთის იმპერიაში და სსრკ-ს შექმნა. II მსოფლიო ომმა გააფართოვა ეს სისტემა და გაჩნდა ვარშავის პაქტი. სახელმწიფო სოციალიზმმა თავისი საქმე შეასრულა. XIX ს-ის შუა ხანებში აღმოსავლეთ ევროპა თავისი ბატონყმობით გროტესკული ევროპული პროვინციაა. დღესდღეობით განსხვავება ნაკლებია და ევროპის შექმნის პროცესი დასასრულს უახლოვდება. მალე ჩრდილოეთი ითანამშრომლებს სამხრეთთან, განსაკუთრებით, სამხრეთის ინდუსტრიული პროფილის მქონე ქვეყნებთან: ავსტრალიასთან, სამხრეთ აფრიკის რესპუბლიკასთან, ჩილესა და არგენტინასთან.

ევროპის რამდენიმე დეფინიცია არსებობს:

ევროპა არის იქ, სადაც თავისუფლებაა და დემოკრატია.⁸ მაგრამ, ოდესღაც არ არსებობდა არც თავისუფლება და არც დემოკრატია. ევროპა ამერიკული და აზიური ეკონომიკური სისტემებისგან თავდაცვის სისტემაა.⁹ მაგრამ ამერიკული ალიანსი მაინც ხომ საერთოდ ახალია. ანაქსიმანდრე მილეტელი პირველი იყო, ვინც ტერმინი „ევროპა“ ჩრდილოეთის ქვეყნების მიმართ იხმარა. ტაციტუსი იგივეს ამბობს ბრიტანეთსა და გერმანიაზე.¹⁰ ზოგიერთი ბერძენი ევროპას უწოდებდა მასაგეტების შორეულ ქვეყანასაც კი. ევროპის სამხრეთ საზღვარი შეიძლება ფაზისზე გადიოდა, კოლხეთში.¹¹

⁸ K. Held. Die Entdeckung der Welt bei den Griechen als Ursprung Europas. Das Mittelmeer . . . , გვ. 26-45.

⁹ K. Held. Die Entdeckung der Welt bei den Griechen als Ursprung Europas. Das Mittelmeer . . . , გვ. 45.

¹⁰ K. Rozen. Die Geburt Europas. Das Mittelmeer . . . , გვ. 13-23.

¹¹ თ. დუნდუა, ნ. სილაგაძე. საქართველოს ისტორია: თემატური თუ ქრონოლოგიური პრინციპი? თბ. 2000, გვ. 97.

პრაგმატული და კლასიკური ის დეფინიციას, რომელსაც რეალური საინტეგრაციო პროცესები მიჰყვება. ელინური ნიმუში ამ მხრივ იდეალურია.

ბ) ატიკური ნახევარი მინა დიოსკურიიდან – ათენის პონტოური თალასოკრატია.

*„თუ ქალაქებში ვინმე ჭრის ვერცხლის ფულს და ამისათვის იყენებს არა ათენურ მონეტებს, სანონებსა თუ საზომებს, არამედ უცხოურ მონეტებს, სანონებსა და საზომებს, მე მას დავსჯი და დავაჯარიმებ კლუარქეს წინა დეკრეტის მიხედვით“.*¹² ეს არის ნაწყვეტი ათენელთა ცნობილი დეკრეტიდან, რომელიც მოკავშირეებს აიძულებდა ეხმარათ ათენური ფული, სანონები და საზომები. აღნიშნული სიტყვები ბუღეს მდივანს უნდა დაემატებინა თავისი საზეიმო ფიცისთვის. კანონს ადგილებზე ახორციელებდნენ მოკავშირე ქალაქებში მყოფი ათენელთა არქონტები და პოლისის მაგისტრატი.¹³ კანონი სადღაც ძვ. წ. 450-414 წწ. უნდა მიეღოთ.¹⁴ სტელები ამ ტექსტით აღიმართა ათენსა და მოკავშირე ქალაქებში. უკვე შვიდი ფრაგმენტი აღმოჩენილი.¹⁵ დეკრეტის შინაარსი სხვადასხვანაირად არის გაგებული. ერთი რამ აშკარაა – ის საოცრად იმპერიალისტურია, და თუ ათენის „იმპერიაში“¹⁶ შემავალ რომელიმე ქალაქს ჯერ კიდევ ჰქონდა სამონეტო ემისიის რეგალია, აქ უნდა მოეჭრათ მხოლოდ და მხოლოდ ატიკური ნონის ფული. ელექტრუმის სტატერები კვლავაც დიდი პოპულარობით სარგებლობდა.¹⁶ მოგვიანებით არისტოფანემ თავის „ფრინველებში“ მწარედ დასცინა ამ დეკრეტს.¹⁷ კანონი სავაჭრო და საგადასახადო სისტემების მონესრიგებას ემსახურებოდა – ათენელები ხომ საკმაოდ მკაცრად მოითხოვდნენ მოკავშირეებისგან ფოროსის გადახდას.

თუ როგორ აწესრიგებდნენ ბერძნები ევროპას, ამაზე უკვე ვისაუბრეთ. მაკედონიამ უდიდესი წვლილი შეიტანა ამ საქმეში, გაგზავნა რა უამრავი ჯარისკაცი აღმოსავლეთით. მანამდე კი თვლიდნენ,

¹² A Selection of Greek Historical Inscriptions. To the End of the Fifth c. B.C. Edited by R. Meiggs and D. Lewis. Oxford. 1969. Printed to the University. 1971, გვ. 113; Ch. Howgego. Ancient History from Coins. London. 1995, გვ. 44.

¹³ A Selection of Greek Historical Inscriptions. To the End of the Fifth c. B.C. Edited by R. Meiggs and D. Lewis, გვ. 113.

¹⁴ A Selection of Greek Historical Inscriptions. To the End of the Fifth c. B.C. Edited by R. Meiggs and D. Lewis, გვ. 114-115; G. Starr. Athenian Coinage. Oxford. 1970, გვ. 68 შენ. 15; Ch. Howgego. Ancient History from Coin, გვ. 44.

¹⁵ A Selection of Greek Historical Inscriptions. To the End of the Fifth c. B.C. Edited by R. Meiggs and D. Lewis, გვ. 111; “Athenian coinage decree”. J. M. Jones. A Dictionary of Ancient Greek Coins. London. First Published in 1986.

¹⁶ A Selection of Greek Historical Inscriptions. To the End of the Fifth c. B.C. Edited by R. Meiggs and D. Lewis, გვ. 113.

¹⁷ C. M. Kraay. Coins of Ancient Athens. Newcastle upon Tyne. 1968, გვ. 5.

რომ ელინთა ჰეგემონი ათენი უნდა ყოფილიყო. ეს იყო შეცდომა. მართლაც, საერთოდ რა უნდა გამოსულიყო, საუკეთესო ქალაქს სამრეწველო კადრების მნიშვნელოვანი ნაწილი კოლონისტებად რომ გაემწესებინა?! ეს შეცდომა ათენმა კარგად გამოიყენა – ხელთ იგდო ბაზრები და მოკავშირეებს გადასახადი დაადო.

შავიზღვისპირეთი ათენს თავისთვის უნდოდა. პერიკლემ სამხედრო-საზღვაო ექსპედიციაც კი მოაწყო აქ (Plut. Pericl. 20). ათენური ტეტრადრაქმები და ატიკური კერამიკა კოლხეთის ეკონომიკის ძალზედ სიმპტომატური შტრიხებია.¹⁸ უფრო მეტიც, თუ ადრე დასავლეთ საქართველოში ფული მილეტური, ეგინური და სპარსული სისტემების საფუძველზე იჭრებოდა, ახლა აქ ატიკური სტანდარტი გაბატონდა.

ქალაქ ფაზისის სამონეტო პროდუქციაში სულ რვა ტიპის გამოყოფაა შესაძლებელი (ტაბ. I-II):

I. ლომის თავი /პეგასი ჩაჭდეულ კვადრატში

II. მწოლიარე ჰერმეფროდიტი ლომი/მუხლმოდრეკილი ხარის-თავიანი ქალი ჩაჭდეულ კვადრატში

III. ქალის არქაული თავი/ქალის იდენტური თავები ერთმანეთის საპირისპიროდ ჩაჭდეულ კვადრატებში

IV. ქალის არქაული თავი/ხარის თავები ერთმანეთის საპირისპიროდ ჩაჭდეულ კვადრატებში

V. ლომის თავი/ხარის თავი ჩაჭდეულ კვადრატში

VI. ლომის თავი/ძუ ლომის პროტომა ჩაჭდეულ კვადრატში

VII. ქალის არქაული თავი/ხარის თავი

VIII. ქალის არქაული თავი/წერო.¹⁹

პირველი ტიპი სამჯერ მაინც გამოუყენებიათ. ფაზისი ჭრიდა მილეტური (13 გრ.), ეგინური (12.7 გრ.) და სპარსული (10.4 გრ.) სისტემების სტატერებს.

მეორე ტიპი ორჯერ უხმარიათ, ერთხელ – სპარსული სისტემის სტატერისთვის (რემედიუმი – 10-11.4 გრ.) და მეორედ – ატიკური სისტემის დიდრაქმისთვის (რემედიუმი – 7.9-9.4 გრ.).

ასეთი ქარგა უდგება მესამე ტიპსაც. 9.6 გრ., 9.9 გრ., 10.4 გრ. წონის ცალები სპარსულ სისტემას განეკუთვნება; 8.7 გრ., 9.2 გრ. წონის – ატიკურ სისტემას.

¹⁸ თ. დუნდუა და სხვ. კოლხური თეთრი/უცხოური ფული (ძვ. წ. VI-IV სს., ალექსანდრემდე) ქართულ სამონეტო ბაზარზე/ქართული ნუმიზმატიკის ინგლისურ-ქართული ონლაინ-კატალოგი <http://geonumismatics.tsu.ge>; Очерки истории Грузии. т. I. Ред. Г. А. Меликишвили, О. Д. Лордкипанидзе. Тб. 1989, გვ. 228.

¹⁹ თ. დუნდუა და სხვ. კოლხური თეთრი/ქართული ნუმიზმატიკის ინგლისურ-ქართული ონლაინ-კატალოგი <http://geonumismatics.tsu.ge>

მეოთხე ტიპის წონითი მონაცემები ჩვენ არ გავაჩნია.

მეხუთე ტიპი სიკლია (5.5 გრ.); მეექვსე – ატიკური ჰემიდრაქმა (რემედიუმი – 1.7-2.6 გრ.); მეშვიდე – იგივე (რემედიუმი – 1.2-2.6 გრ.); ბოლო – ჰემიტეტარტემორიონი.²⁰

საბოლოო სურათი კი ასეთია:

ტიპი – ლომის თავი /პეგასი ფაზისის პირველ სამონეტო სერიას შეესაბამება.

შემდეგ ჩნდება ჰერმაფროდიტი ლომის გამოსახულება. ასეთი გამოსახულებით ჯერ მოიჭრა სპარსული სისტემის სტატერი. ამავე ემისიას განეკუთვნება სიკლიც, ე.ი. მეხუთე ტიპი.

მომდევნო ემისია მესამე ტიპს წარმოაჩენს როგორც სპარსულ სტატერს.

ჰერმაფროდიტი ლომის გამოსახულების რესტავრაცია უკვე ატიკური სისტემის ექსპლოატაციასთან არის დაკავშირებული – იჭრება დიდრაქმა ლომისგამოსახულებიან ჰემიდრაქმასთან ერთად.

ამას მოჰყვება მესამე ტიპი როგორც უკვე ატიკური დიდრაქმა.

მეშვიდე ტიპი, ერთის მხრივ, აშკარად ატიკური სისტემის მიხედვით არის მოჭრილი, მეორეს მხრივ, ის არის მეოთხე ტიპის გამარტივებული ვარიანტი. აქედან კი ასეთი დასკვნის გამოტანა შესაძლებელი – მეოთხე ტიპი უნდა ჩაითვალოს ატიკური სისტემის მსხვილ ნომინალად, რომელიც ქალისგამოსახულებიან ჰემიდრაქმასთან ერთად ქმნის ერთ ემისიას. ეს უკანასკნელი ტიპი შემდგომ ძალზედ ხანგრძლივ სერიას მიესადაგა.

აი, ასე გაიმარჯვა კოლხეთში ატიკურმა სტანდარტმა.

დიოსკურია მიღებულთა მიერ დაარსებული ბერძნული ქალაქი იყო. მას, ალბათ, ოლიგარქია მართავდა. ხანდახან პოლისს ჰინტერლანდის მოსახლეობა აწუხებდა. დიოსკურიამ ბილინგვიზაციის და სრული ასიმილაციის რთული გზა განვლო. ქალაქის ისტორია ბრძოლებითაა აღსავსე. 1993 წ. ზაფხულში აქ კვლავაც ომი იყო. მაგრამ ერთმა ყუმბარამ მაინც ძალზედ კარგი საქმე გააკეთა – მის მიერ ამოთხრილ ორმოში აღმოჩნდა მონეტის ფორმის რაღაც თეთრი მეტალი. ვიძლევიტ აღწერილობას – წ. – 300.37 გრ., d=70 მმ. ათენას თავის გამოსახულება ატიკურ მუზარადში. აქ ე.წ. „ძველი სტილის“ მონეტების მოდელია წარმოდგენილი/ბუ. ეს აშკარად ათენური საწონია. ნივთი უნახავთ ს. ჯანაშიას სახ. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ნუმისმატიკის განყოფილების თანამშრომლებს და აგრეთვე ისტ. მეცნ.

---

²⁰ თ. დუნდუა და სხვ. კოლხური თეთრი/ქართული ნუმისმატიკის ინგლისურ-ქართული ონლაინ-კატალოგი <http://geonumismatics.tsu.ge>

დოქტ. პროფ. გ. დუნდუას არქეოლოგიური კვლევის ცენტრიდან მაშინ, როცა ის იქ გასაყიდად მიიტანეს. 1993 წლის სრული ქაოსის პირობებში საწონი ვერც შეიძინეს, და ვერც ნესიერად დააფიქსირეს.

აგორაზე აღმოჩენილი დამლიანი საწონების უდიდესი ნაწილი ტყვიის უხემ ფირფიტებს წარმოადგენს. ზოგჯერ მათზე მონეტების ანალოგიური სიმბოლოებია გამოსახული – კერძოდ, ათენა და ბუ.²¹ მაგ. რომაული ხანის ტყვიის საწონზე ათენას თავისგამოსახულებიანი მრგვალი დამლაა მოთავსებული (ტაბ. III №1).²² 69.9 გრ. წონის ბრინჯაოს 1/6 სამონეტო მინაზე ბუა ამოკვეთილი (ტაბ. IV №2).²³ საწონების კონტრამარკებზეც კი აღნიშნული ტიპებია.²⁴ ათენურ საწყაოზე ასევე ორი ტრადიციული დამლაა – ორტანიანი ბუ და ათენას თავი მუზარადში (ტაბ. IV №3).²⁵

ათენური სამონეტო მინა უდრიდა 100 დრაქმას. მისი წონა ≈436.6 გრ. არსებობდა საბაზრო (სავაჭრო) მინაც 138 დრაქმის შესაბამისი; წონა 602 გრ.²⁶

დიოსკურიის საწონი სწორედ რომ ათენური საბაზრო ნახევარი მინაა.

ყოველივე ზემოთქმული შესაძლოა ასე შეჯამდეს:

1) დიოსკურია ნებით, ან ძალით იმ კავშირის სუბიექტი გამხდარა, სადაც ათენი პირველობდა. ქალაქი ოფიციალურ ათენურ საწონებს იღებს.

2) აქვე განევრიანებულ ფაზისს, ალბათ, ატიკური სამონეტო მინა და სტანდარტი აუთვისებია. მაგრამ არის რიგი შეკითხვებისა, რასაც, ჯერჯერობით, პასუხს ვერ გავცემთ. მაგ. ათენთან დაახლოებას პოლისის კონსტიტუციის ლიბერალიზაცია ხომ არ მოჰყვა შედეგად;

²¹ The Athenian Agora. v. X. Weights, Measures and Tokens by M. Lang and M. Crosby. Results of Excavations Conducted by the American School of Classical Studies at Athens. Part I. Weights and Measures by M. Lang. Princeton. New Jersey. 1964, გვ. 6.

²² The Athenian Agora. v. X. Weights, Measures and Tokens by M. Lang and M. Crosby. Results of Excavations Conducted by the American School of Classical Studies at Athens. Part I. Weights and Measures by M. Lang, გვ. 31 ტაბ. 9 LW (lead weight) 66.

²³ The Athenian Agora. v. X. Weights, Measures and Tokens by M. Lang and M. Crosby. Results of Excavations Conducted by the American School of Classical Studies at Athens. Part I. Weights and Measures by M. Lang, გვ. 26 ტაბ. 1 BW (bronze weight) 5.

²⁴ The Athenian Agora. v. X. Weights, Measures and Tokens by M. Lang and M. Crosby. Results of Excavations Conducted by the American School of Classical Studies at Athens. Part I. Weights and Measures by M. Lang, გვ. 28 ტაბ. 6 LW 26, გვ. 30 ტაბ. 8 LW 46.

²⁵ The Athenian Agora. v. X. Weights, Measures and Tokens by M. Lang and M. Crosby. Results of Excavations Conducted by the American School of Classical Studies at Athens. Part I. Weights and Measures by M. Lang, ტაბ. 14 DM (dry measure) 44, 45, ტაბ. 18 DM 44, 45.

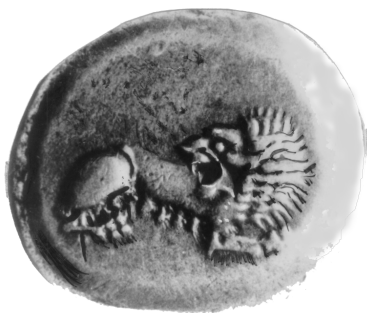
²⁶ “Mina”, “Attic weight standard”. J. M. Jones. A Dictionary of Ancient Greek Coins.

ნეტავ რას უნდა ნიშნავდეს ქალღმერთთა ის „არქაული ღიმილი“, რაც ათენურ „ძველ სტილს“ და ფაზისურ მონეტებს (მეშვიდე ტიპი) ასე დიდხანს შემორჩა?

3) ერთი რამ კი ნათელია – ატიკური სტანდარტი კოლხეთში დაინერგა სადღაც ძვ.წ. 450-414 წწ. ასეთი სტანდარტიზაცია კი იგივეა, რაც ევროს რეალიზაცია დღევანდელ ევროპაში.²⁷

---

²⁷ T. Dundua. Georgia within the European Integration. Tb. 2016, გვ. 24-29.

ტაბ. II

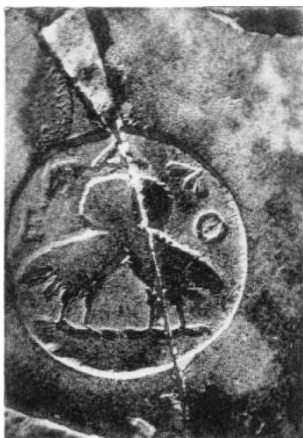

1

ცაბ. IV

2.

3.

**კოლხეთის და პონტოს პოლიტიკური
ურთიერთობის ისტორიიდან.
კოლხების აჯანყება და მითრიდატე უმცროსი**

პონტოს სამეფოსა და კოლხეთის ურთიერთობის ისტორიის ერთ-ერთი საკვანძო საკითხი არის დასავლეთ საქართველოს მითრიდატე VI ევპატორის სახელმწიფოს შემადგენლობაში შესვლის ზუსტი თარიღის დადგენა.

უნდა აღინიშნოს, რომ არცერთი ავტორი (სტრაბონი, აპიანე და სხვ.) არ ასახელებს მითრიდატე VI ევპატორის მიერ კოლხეთის დაპყრობის კონკრეტულ თარიღს. ამიტომაც სამეცნიერო ლიტერატურაში ამ მიმართებით გამოთქმული იყო მხოლოდ ზოგადი ხასიათის მოსაზრებანი, გამომდინარე იმდროინდელი სამხედრო თუ პოლიტიკური კონიუნქტურის ანალიზიდან. მაგ., ა. ნერეთელი და გ. მელიქიშვილი მიიჩნევდნენ, რომ კოლხეთი პონტოს შემადგენლობაში შევიდა ძვ. წ. II-I სს. მიჯნაზე.²⁸ დ. ხახუტაიშვილის ვარაუდით, ეს უნდა მომხდარიყო ძვ. წ. I ს. დასაწყისში.²⁹ ლ. სანიკიძე და მ. ბერძნიშვილი ასეთად თვლიდნენ ძვ. წ. 89 წ.³⁰, ხოლო ს. ჯანაშია – ძვ. წ. 86 წ.³¹ შემოთავაზებულ თარიღთა გარკვეული ნაწილი ზოგადად სწორია, მაგრამ მათ აკლია კონკრეტული დასაბუთება.

პირველი, ვინც შეეცადა კონკრეტული არგუმენტებით დაესაბუთებინა ჩვენთვის საინტერესო საკითხი, იყო გ. ლორთქიფანიძე, ამისათვის მან გამოიყენა დიოსკურიაში მოჭრილი სპილენძის საქალაქო მონეტები.³² მისი ამოსავალი იყო ის, რომ დიოსკურიაში მოჭრილი მონეტების შუბლის მოტივი – დიოსკურების ორი ქუდი – აღებულია პონტოს ქალაქების (სინოპე, ამისო) იმ ნუმიზმატიკური მასალებიდან, რომელთა ემისია ფრ. იმპოფ-ბლუმერის კლასიფიკაციის თანახმად ხორ-

²⁸ ა. ნერეთელი. ძველი რომი. თბ. 1961, გვ. 99; Г. А. Меликишвили. К истории древней Грузии. Тб. 1959, გვ. 306.

²⁹ Д. А. Хухутайшвили. Картвелские племена Причерноморья по данным греко-латинских писателей. Автореферат кандидатской диссертации. Тб. 1955, გვ. 13-14.

³⁰ ლ. სანიკიძე. პონტოს სამეფო. თბ. 1956, გვ. 28; მ. ბერძნიშვილი. ქ. ფაზისის ისტორიის საკითხისათვის. თბ. 1971, გვ. 129 და სხვ.

³¹ ს. ჯანაშია. საქართველო ადრინდელი ფეოდალიზმის გზაზე. შრომები. I. თბ. 1952, გვ. 175, შენ. 2.

³² მონეტის ტიპი იხ. Д. Г. Капанадзе. Грузинская нумизматика. Москва. 1955, გვ. 40-41, №19, ტაბ. I №19.

ციელდებოდა ძვ. წ. 120-111 წწ.³³ შესაბამისად, ამ ხანებით უნდა დათარიღდეს დიოსკურიის სპილენძის საქალაქო მონეტებიც. ამავე დროს, გ. ლორთქიფანიძე მხედველობაში იღებდა საერთოდ მითრიდატე ევპატორის პოლიტიკური და სამხედრო მოღვაწეობის აქტიურად დაწყების ხანას და თვლიდა, რომ დიოსკურიის მონეტების ემისია, შესაბამისად, კოლხეთის ანექსიაც განხორციელდა ძვ. წ. 111-110 წწ. ამასთანავე, ეს აქცია, მისი თვალსაზრისის თანახმად, მიმდინარეობდა ორ ეტაპად; ძვ. წ. 111-110 წწ. მითრიდატე VI გამაგრდა კოლხეთის სანაპირო ზოლში, ხოლო შემდეგ, კერძოდ, ძვ. წ. 105-90 წწ. – ქვეყნის შიდა რაიონებში, ვინაიდან აქ (მაგ. ვანის ნაქალაქარის ფარგლებში) აღმოჩენილ ნუმიზმატიკურ მასალებში სჭარბობდა ამ ხანებში გამოშვებული პონტოს ქალაქების სპილენძის მონეტები.³⁴

გ. ლორთქიფანიძის დათარიღება დიოსკურიის მონეტებისა და კოლხეთის დაპყრობისა მითრიდატეს მიერ გაზიარებულ იქნა სამეცნიერო ლიტერატურაში³⁵. გ. ლორთქიფანიძის შემოთავაზებულ თარიღს ამაგრებდა ლოგიკური მსჯელობა. აი, რას წერს ამის შესახებ დ. შელოვი: «Следует отметить, что Страбон дважды упоминает о присоединении Колхиды к Понту вместе с указанием на присоединение и Малой Армении и областей тибаренов и халибов, лежащих между Понтом и Колхидой. Создается впечатление, что овладение всеми этими странами произошло одновременно и непосредственно следовало одно за другим, да это и наиболее естественно предполагать, исходя из географического положения упомянутых областей».³⁶

მართლაც, აქ თითქოს ყველაფერი სწორია: მცირე არმენია მითრიდატემ ანტიპატროსისგან მემკვიდრეობით მიიღო დაახლოებით ძვ. წ. 113 წ.³⁷ და ბუნებრივია, ამის შემდეგ გახდა მისი ექსპანსიის საგანი კოლხეთი. ამას მხარს უჭერს დიოსკურიის სპილენძის მონეტების

---

³³ Fr. Imhoof-Blumer. Die Kupferprägungen des mithradatischen Reiches und andere Münzen des Pontos und Paphlagoniens. Numismatische Zeitschrift. 45. 1912, გვ. 183, ტაბ. I №№1, 3, 5.

³⁴ Г. А. Лордкипанидзе. К истории древней Колхиды. Тб. 1970, გვ. 17-19.

³⁵ К. В. Голенко. К хронологии монет Диоскуриды. Научная сессия Гос. музея Грузии им. акад. С. Н. Джанашиа, посвященная памяти проф. Д. Г. Капанадзе. Тб. 1972, გვ. 3; Д. Б. Шелов. Колхида в системе Понтийской державы Митридата VI. Вестник Древней Истории (ВДИ). 1980. №3, გვ. 29; Н. Ю. Ломоури. К истории Понтийского царства. ч. I. Тб. 1979, გვ. 169.

³⁶ Д. Б. Шелов. Колхида в системе Понтийской державы Митридата VI, გვ. 29-30; Д. Б. Шелов. Понтийская держава Митридата Евпатора. Материалы III Всесоюзного симпозиума по древней истории Причерноморья на тему «Эллинизм и Причерноморье». Цхалტუბო. 21-27. V. 1982 г. Тезисы докладов и сообщений. Тб. 1979, გვ. 102-105.

³⁷ დ. შელოვის აღნიშნული მოხსენება (ქსეროქსზე გამრავლებული სრული ტექსტი დაურეგდა წყალტუბოს სიმპოზიუმის მონაწილეებს, რითაც ვსარგებლობთ), გვ. 4.

შუბლის გამოსახულების იდენტიურობა ძვ. წ. 120-111 წწ. დათარიღებული პონტოს ქალაქების მონეტების ავერსის ტიპთან. ამის საფუძველზე ზოგიერთმა მკვლევარმა ასეთი დასკვნა გააკეთა: მითრიდატეს სარდლის დიოფანტეს ექსპედიცია ძვ. წ. 110 წ. ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთში განხორციელდა სწორედ დიოსკურიიდან, სადაც დისლოცირებული იყო მითრიდატე პონტოელის ფლოტი.³⁸ ამრიგად, ზემოთ მოტანილ მსჯელობაში თითქოს ყველაფერი ლოგიკურია, მაგრამ იმთავითვე ამ მწყობრ კონცეფციაში დისონანსი შეჰქონდა სტრაბონის ერთ ცნობას და კოლხეთის ნუმისმატიკურ აღმოჩენებს. ეხებოდა რა კოლხეთის შესვლას პონტოს სამეფოს ფარგლებში, სტრაბონი აღნიშნავდა: „...ხოლო, როდესაც მითრიდატე ევპატორის ძალაუფლება **მნიშვნელოვნად გაძლიერდა**, მის ხელში გადავიდა ქვეყანა“ (იგულისხმება კოლხეთი – თ. დ.) (Strabo. XI. 2. 18).³⁹ ნიშნავს კი მცირე არმენიის, ტიბარენებისა და ხალიბების ქვეყნის მიერთება მითრიდატე ევპატორის „მნიშვნელოვან გაძლიერებას“? ძალზე საეჭვოა. ამას ჯერ კიდევ ა. ნემიროვსკიმ მიაქცია ყურადღება, რომელიც აღნიშნავდა, რომ კოლხეთი პონტოს მეფეს ბოსფორის დაპყრობის შემდეგ უნდა შეერთებინა.⁴⁰ რაც შეეხება კოლხეთის როგორც სანაპირო ზოლში (კერძოდ, დიოსკურია-ემერის მიდამოებში)⁴¹, ასევე ცენტრალურ რაიონებში (ვანში)⁴² მიკვლეულ მითრიდატეს ეპოქის სინქრონულ პონტოს ქალაქების ნუმისმატიკურ ძეგლებს, მათი აბსოლუტური უმრავლესობა ძვ. წ. 111-105 წწ. კი არ თარიღდება, არამედ ძვ. წ. 105-90 წწ. ეს მომენტები ახსნას საჭიროებდა.

ყველაფერს თავის ადგილზე დადგა, როდესაც შემდგომ ხანებში კ. გოლენკომ გადაათარილა დიოსკურიაში მოჭრილი სპილენძის მონეტები.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, დიოსკურიის სპილენძის საქალაქო მონეტები გ. ლორთქიფანიძის მიერ დათარიღებული იყო შუბლის მო-

³⁸ Е. А. Молев. Митридат Евпатор. Саратов. 1976, გვ. 29.

³⁹ თ. ყაუხჩიშვილი. სტრაბონის გეოგრაფია. თბ. 1957, გვ. 124.

⁴⁰ А. Н. Немировский. Понтийское царство и Колхида. сб. Кавказ и Средиземноморье. Тб. 1989, გვ. 157.

⁴¹ С. М. Шамба. Монеты Эшерского городища. мацნე (ისტორიის . . . სერია). თბ. 1980. №3, გვ. 142-145; С. М. Шамба. О чём говорят монеты. Сухуми. 1982, გვ. 16-18; თ. დუნდუა და სხვ. ძვ. წ. III-I საუკუნეების უცხოური მონეტები დასავლეთ საქართველოდან/ქართული ნუმისმატიკის ინგლისურ-ქართული ონლაინ-კატალოგი <http://geonumismatics.tsu.ge>

⁴² გ. დუნდუა, გ. ლორთქიფანიძე. მონეტები ვანიდან. ვანი III. თბ. 1977, გვ. 119-152; თ. დუნდუა და სხვ. ძვ. წ. III-I საუკუნეების უცხოური მონეტები დასავლეთ საქართველოდან/ქართული ნუმისმატიკის ინგლისურ-ქართული ონლაინ-კატალოგი <http://geonumismatics.tsu.ge>

ტივის ანალოგის მიხედვით და არავითარი ყურადღება არ ექცეოდა მონეტის ზურგის გამოსახულებას – კვერთხს, დიონისეს სიმბოლოს, რომლის განსახიერებასაც წარმოადგენდა მითრიდატე VI პონტოელი.⁴³ კ. გოლენკომ მას გამოუძებნა პარალელი პონტოს ქალაქების იმ ნუმიზმატიკურ ძეგლებს შორის, რომელთა ემისია ხორციელდებოდა ძვ. წ. 105-90 წწ. ამრიგად, კ. გოლენკოს დასკვნით, ამავე ხანებით უნდა დათარიღდეს დიოსკურიასში მოჭრილი სპილენძის მონეტებიც.⁴⁴ კ. გოლენკოს ახალი ქრონოლოგია გაზიარებულია სპეციალისტების მიერ.⁴⁵ მეტიც, ამის საფუძველზე თ. თოდუამ და გ. დუნდუამ გადაათარიღეს კოლხეთის შესვლის დროც პონტოს სამეფოს შემადგენლობაში და დაუკავშირეს ის ძვ. წ. 105-90 წწ.⁴⁶ ამასვე ამაგრებს დიოსკურია-ემერასა და ვანის მიდამოებში აღმოჩენილი პონტოს ქალაქების სპილენძის მონეტების ქრონოლოგია. უმრავლესობა ძვ. 105-90 წლებით თარიღდება, ხოლო 111-105 წწ. მიეკუთვნება სულ რამდენიმე ცალი.⁴⁷ გარდა ამისა, ის ფაქტი, რომ სინქრონულია დიოსკურიის სპილენძის საქალაქო მონეტები, კოლხეთის სანაპირო ზოლსა და ცენტრალურ რაიონებში აღმოჩენილი ნუმიზმატიკური მასალა, გ. დუნდუას დასკვნით, იმის მოწმობაცაა, რომ კოლხეთის ორივე ნაწილის ინკორპორირება ერთდროულად განხორციელდა – ძვ. წ. 105-90 წწ. და არა ორ ეტაპად.⁴⁸ მაგრამ თუ ეს ასეა, მაშინ კოლხეთის შესვლას პონტოს სამეფოს ფარგლებში, გ. დუნდუას ვარაუდით, წინ უსწრებს ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთში დიოფანტეს ექსპედიცია (ძვ. წ. 110 წ.) და, საერთოდ, ამ რეგიონის მოქცევა მითრიდატე VI ეგიდის ქვეშ (ძვ. წ. 107 წ.).⁴⁹

რა შეიძლება ითქვას ამასთან დაკავშირებით?

უდავოა ის, რომ აუცილებლად ერთმანეთთან მჭიდროდაა დაკავშირებული დიოსკურიული მონეტების ემისიისა და კოლხეთის დაპ-

⁴³ К. В. Голенко. К датировке монет Диоскуриады. Нумизматический сборник. Тб. 1977, გვ. 59.

⁴⁴ К. В. Голенко. К датировке монет Диоскуриады, გვ. 60-61.

⁴⁵ Г. Ф. Дундуа. Монетное дело и монетное обращение в Грузии в античную эпоху (VI в. до н. э. - IV в. н. э.). Автореферат диссертации на соискание учёной степени доктора исторических наук. Тб. 1982, გვ. 20-21.

⁴⁶ თ. თოდუა. მითრიდატე ევპატორის აგრესია კოლხეთში. საბჭოთა საქართველოს 60 წლისთავისადმი მიძღვნილი საზოგადოებრივ მეცნიერებათა დარგში ახალგაზრდა მეცნიერთა III რესპუბლიკური კონფერენციის მასალები. თბ. 1981, გვ. 221-222; Г. Ф. Дундуа. ავტორეფერატი, გვ. 20-21.

⁴⁷ С. М. Шамба. Монеты Эшерского городища, გვ. 142-145; Г. Ф. Дундуа. Монетное дело и монетное обращение в Грузии..., გვ. 22-29; თ. დუნდუა და სხვ. ძვ. წ. III-I საუკუნეების უცხოური მონეტები დასავლეთ საქართველოდან/ქართული ნუმიზმატიკის ინგლისურ-ქართული ონლაინ-კატალოგი <http://geonumismatics.tsu.ge>

⁴⁸ გ. დუნდუა. ავტორეფერატი, გვ. 21.

⁴⁹ გ. დუნდუა. ავტორეფერატი, გვ. 21.

ყრობის თარიღი. მაგრამ საკითხის მთელი სირთულე იმაში მდგომარეობს, რომ ფრ. იმპოფ-ბლიუმერის ქრონოლოგია ემყარება არა მონეტებზე მოთავსებულ კონკრეტულ წლებს, არამედ მათ ფორმალურ-ტიპოლოგიურ ანალიზს. მართალია, მიუხედავად ზოგიერთი სპეციალისტის გარკვეული სკეპტიციზმისა⁵⁰, ის საყოველთაოდ მიღებულია ითვლება⁵¹ და არც ოპონენტებს უცდიათ მისი დასაბუთებული რევიზია, მაგრამ ეჭვისთვის მაინც რჩება ადგილი. ყოველ შემთხვევაში, ერთი უდავოა: კოლხეთის პონტოს შემადგენლობაში შესვლის ახალი თარიღის კორექტირება შეიძლება მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ მოხდება ფრ. იმპოფ-ბლიუმერის მიერ შემოთავაზებული პონტოს სპილენძის საქალაქო მონეტების მთელი ქრონოლოგიის გადასინჯვა.

შემდეგი საკითხი კოლხეთისა და პონტოს სამეფოს ურთიერთობისა არის ის, თუ სად იდგნენ მითრიდატე VI მეციხოვნენი დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე. სრულიად უდავოა, რომ ერთ-ერთი ასეთი პუნქტი იყო დიოსკურია. ცხადია, დიოსკურიაში მონეტა შემთხვევით არ მოჭრილა. გარდა ამისა, ეს დადასტურდა მოგვიანო ფაქტებითაც. როგორც ცნობილია, პომპეუსისგან დამარცხებულმა მითრიდატემ ძვ. წ. 66 წ. ზამთარი სწორედ დიოსკურიაში გაატარა.

თანამედროვე აფხაზეთის ტერიტორიაზე მითრიდატე პონტოელის გარნიზონი უნდა მდგარიყო, როგორც ჩანს, აგრეთვე ეშერაში. შესაძლებელია, დიოსკურია-ეშერა ერთ სამხედრო კომპლექსაც კი წარმოადგენდა.

ეშერას ნაქალაქარი განლაგებულია სოფ. ქვემო ეშერას ტერიტორიაზე, დღევანდელი სოხუმიდან 10 კმ-ის დაცილებით, ხოლო ზღვიდან 1 კმ-ის მოშორებით. 1967 წლიდან აქ მიმდინარეობდა არქეოლოგიური გათხრები გ. შამბას ხელმძღვანელობით. გამოქვეყნებული ანგარიშების მიხედვით⁵², აქ გამოიყოფა რამდენიმე ქრონოლოგიური ფენა, მათ შორის ელინისტური. ნაქალაქარის ტერიტორიაზე გამოვლენილია მძლავრი საფორტიფიკაციო ნაგებობები, დაკავშირებული მითრიდატე პონტოელის მოღვაწეობასთან⁵³, რომელთა დანგრევა ცივარაუდება არაუგვიანეს ძვ. წ. I ს. დასაწყისისა⁵⁴. ნაქალაქარის ტერი-

⁵⁰ М. И. Максимова. Античные города Юго-Восточного Причерноморья. Москва-Ленинград. 1956, გვ. 187-219; П. О. Карышковский. Денежное обращение Ольвии в конце II и в первой половине I в. до н. э. Нумизматика и эпиграфика. V. 1965, გვ. 63.

⁵¹ К. В. Голенко. Понтийская анонимная медь. ВДИ. 1969. №1, გვ. 145; К. В. Голенко. Монетная медь городов Понта и Пафлагонии Митридат VI в боспорских находках. Палестинский сборник. II (74). Москва-Ленинград. 1964, გვ. 59; თ. დუნდუა. კოლხეთი, იბერია და პონტოს სამეფო ნუმიზმატიკური მასალების მიხედვით. თბ. 1993, გვ. 41-45.

⁵² Г. К. Шамба. Эшерское городище. Тб. 1980.

⁵³ Г. К. Шамба. Эшерское городище, გვ. 59-60.

⁵⁴ Г. К. Шамба. Эшерское городище, გვ. 15.

ტორიაზე, გარდა მდიდარი არქეოლოგიური მასალისა, მოპოვებულია მითრიდატე VI პონტოელის ეპოქის პონტოს ქალაქების (ამისო, ფარნაკეა) ორ ათეულამდე მონეტა.⁵⁵ ეს მონეტები კი სამეცნიერო ლიტერატურაში მითრიდატეს ჯარისკაცების კუთვნილებადაა მიჩნეული. მათი ცირკულაცია ივარაუდება მხოლოდ იმ პუნქტებში, სადაც პონტოს სამეფოს გარნიზონი იდგა⁵⁶. ამრიგად, ეშერას ნაქალაქარიც რომ მითრიდატე VI პონტოელის ერთ-ერთი დასაყრდენი პუნქტი უნდა ყოფილიყო, თითქოს არ უნდა იყოს სადავო.

ყურადღებას იქცევს ერთი მეტად სიმპტომატური გარემოება. ეშერას ნაქალაქარის ტერიტორიაზე დადასტურებულია ხანძრის კვალი, რომელსაც აქ ადგილი უნდა ჰქონოდა ძვ. წ. II-I საუკუნეების მიჯნაზე. სხვა მასალებთან ერთად ამის მკაფიო მოწმობაა ამ ფენიდან მომდინარე ძვ. წ. 105-90 წწ. დათარიღებული ამისოს სპილენძის ორი მონეტა.⁵⁷ სინქრონულად ხანძრის კვალი დადასტურებულია აგრეთვე ვანის ნაქალაქარის ტერიტორიაზე.⁵⁸ ისევე როგორც ეშერაში, ვანის ნახანძრალი ფენებიდან მომდინარეობს უალრესად ცუდად დაცული ტეტრახალკი ეგიდასა და ნიკეს (?) გამოსახულებით (ასევე ძვ. წ. 105-90 წწ. მოჭრილი) და კაპადოკიის მეფის არიობარძანე I ძვ. წ. 84 წ. დათარიღებული დრაქმა (2 ცალი).⁵⁹ ამრიგად, კოლხეთის ორ პუნქტში ერთდროულად ხანძარი მძვინვარებდა და, როგორც ჩანს, ერთი საერთო მიზეზით იყო გამოწვეული. ამ ფაქტების დაპირისპირება და ახსნა სამეცნიერო ლიტერატურაში ჯერჯერობით არავის უცდია. ჩვენ უფრო დანვრილებით ამ საკითხზე შევჩერდებით ქვემოთ, როდესაც საუბარი გვექნება ვანის ნაქალაქარზე.

მეორე პუნქტი კოლხეთში, სადაც მითრიდატე VI ევპატორის მეციხოვნეთა დგომას ვარაუდობენ, არის ვანი. ასეთ მოსაზრებას მხარს უჭერს მეცნიერთა უმრავლესობა.⁶⁰ უძლიერესი არგუმენტი ამ მოსაზრების სასარგებლოდ მდგომარეობს შემდეგში: სპეციალისტე-

---

⁵⁵ С. М. Шамба. Монеты Эшерского городища, გვ. 142-145; თ. დუნდუა და სხვ. ძვ. წ. III-I საუკუნეების უცხოური მონეტები დასავლეთ საქართველოდან/ქართული ნუმისმატიკის ინგლისურ-ქართული ონლაინ-კატალოგი <http://geonumismatics.tsu.ge>

⁵⁶ К. В. Голенко. Понтийская монета времени Митридата VI на Босфоре. "Klio". Beiträge zur alten Geschichte. Band 46. Berlin 1965, გვ. 307-308; თ. დუნდუა. კოლხეთი, იბერია და პონტოს სამეფო ნუმისმატიკური მასალების მიხედვით, გვ. 45-46.

⁵⁷ Г. К. Шамба. Эшерское городище, გვ. 11.

⁵⁸ ვანი. I. თბ. 1972, გვ. 117.

⁵⁹ გ. დუნდუა, გ. ლორთქიფანიძე. მონეტები ვანიდან. ვანი III. თბ. 1977, გვ. 126-127, 134-135, №№40-41.

⁶⁰ Г. А. Лордкипанидзе. К истории древней Колхиды, გვ. 20; К. В. Голенко. Понтийская анонимная медь, გვ. 136; Д. Б. Шелов. Колхида в системе Понтийской державы Митридата VI, გვ. 36; გ. დუნდუა. ავტორეფერატი, გვ. 28.

ბის დაკვირვებით, კოლხეთის სამონეტო ბაზრისთვის მთელი მისი ისტორიის მანძილზე სპილენძის მონეტების ცირკულაცია დამახასიათებელი არ არის. საკმარისია აღინიშნოს, რომ დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე (რა თქმა უნდა, სანაპირო ზოლის გამოკლებით, სადაც ფულადი მეურნეობის სულ სხვა ტრადიცია იყო) ჯერჯერობით არ აღმოჩენილა ძვ. წ. VI-ახ. წ. IV სს. სპილენძის მონეტების არც ერთი განძი. მეტიც, აქ საერთოდ არ აღმოჩენილა სპილენძის არც ერთი მონეტა, დათარიღებული მითრიდატე VI ევპატორის მეფობის წინარე ხანებით.⁶¹ და აი, ასეთ ვითარებაში კოლხეთის ერთ-ერთი პუნქტი, კერძოდ ვანი, გვაძლევს კონკრეტული ისტორიული ეპოქის (მითრიდატე VI ევპატორის მეფობის სინქრონულ) ორასამდე სპილენძის მონეტას (პონტოს ქალაქების და ვანში (?) მოჭრილი).⁶² თუ არა მითრიდატეს მეციხოვნეთა ყოფნით, ამ ფაქტს, გ. დუნდუას განცხადებით, სხვანაირად ვერ ავსხნით.⁶³

ამ ვარაუდს ჰყავს ოპონენტებიც⁶⁴, მაგრამ არც ერთ მათგანს არ უცდია რაიმე დამაჯერებელი ახსნა მიეცა ზემოთ მოტანილი ფაქტისთვის. ამრიგად, თითქოს დადასტურებულად უნდა ჩაითვალოს, რომ დიოსკურია-ემერასა და ვანის ტერიტორიაზე პონტოს სამეფოს სამხედრო კონტინგენტი იდგა.

პონტოს ფარგლებში შესვლის შემდეგ თავდაპირველად კოლხეთი წარმოადგენდა სატრაპიას. ეს პერიოდი გრძელდებოდა ქვეყნის დაპყრობიდან კოლხების აჯანყებამდე და აქ, მათივე მოთხოვნით, მითრიდატე პონტოელის ვაჟის გამეფებამდე.⁶⁵ სტრაბონის სიტყვით, კოლხეთში „ . . . იგზავნებოდა მუდამ ვინმე მის (ე.ი. მითრიდატე პონტოელის – თ. დ.) მეგობართაგან მმართველად და გამგებლად ქვეყნისა. ამათგან იყო მოაფერნეც ჩემი დედის ბიძა მამის მხრიდან: აქედან იყო, რომ მეფეს **მოსდიოდა მეტი წილი ძალებისა სანაოსნო სამსახურისათვის**“ (Strabo. XI. 2. 18).⁶⁶ ცნობილი გეოგრაფოსის ამ სიტყვებში ძალიან კარგად „იკითხება“ კოლხეთის როგორც პოლიტიკური სტატუსი, ასევე მისი განსაკუთრებული როლი მითრიდატეს ვრცელ სახელმწიფოში. მხარე წარმოადგენდა მითრიდატეს საზღვაო ძლიერებ-

⁶¹ გ. დუნდუა. ავტორეფერატი, გვ. 28.

⁶² გ. დუნდუა. ავტორეფერატი, გვ. 28; თ. დუნდუა და სხვ. ვანში (?) მოჭრილი სპილენძის ანონიმური მონეტები/ქართული ნუმიზმატიკის ინგლისურ-ქართული ონლაინ-კატალოგი <http://geonumismatics.tsu.ge>

⁶³ გ. დუნდუა. ავტორეფერატი, გვ. 28; თ. დუნდუა. კოლხეთი, იბერია და პონტოს სამეფო ნუმიზმატიკური მასალების მიხედვით, გვ. 45-47.

⁶⁴ Н. Ю. Ломоури. К истории Понтийского царства, გვ. 169-178.

⁶⁵ Г. А. Лорджкипанидзе. К истории древней Колхиды., გვ. 24.

⁶⁶ თ. ყაუხჩიშვილი. სტრაბონის გეოგრაფია, გვ. 124-125.

ის ერთ-ერთ ძირითად წყაროსა და დასაყრდენს. იმავე სტრაბონის სიტყვით, ქვეყანაში „ . . . (მოიპოვება) ნავთსაშენი ყოველივე მასალა: რადგან აქ იზრდება მრავალი ტყე და მდინარეებითაც ჩამოიტანება, ამუშავებენ ბლომად სელს, კანაფს, ცვილსა და ფისს” (Strabo. XI. 2. 17).⁶⁷

შესაძლებელია სწორედ კოლხეთის უმონყალო ექსპლუატაცია მითრიდატე VI პონტოელის რომთან პირველი ომის დროს⁶⁸ იყო მიზეზი მოსახლეობის აჯანყებისა, რომლის შესახებაც გვაუწყებს აპიანე (App. Mithr. 64).⁶⁹ აჯანყებული კოლხები მითრიდატე პონტოელისგან ითხოვენ ქვეყანაში მისი შვილის გამეფებას, სხვა სიტყვებით, ქვეყნის დამოუკიდებლობას, თუნდაც ეფემერულის, აღდგენას.⁷⁰ ეს მოთხოვნა მითრიდატემ დააკმაყოფილა. კოლხეთში გამეფდა მისი ვაჟი მითრიდატე ფილოპატორ ფილადელფოსი. ამ ხნიდან მოყოლებული კოლხეთი ნომინალურად ვასალური სახელმწიფოა. ე.ი. იცვლება ქვეყნის პოლიტიკური სტატუსი. ნ. ლომოურის ვარაუდის თანახმად, ეს უნდა მომხდარიყო ძვ. წ. 85-83 წწ. შორის, ხოლო გ. ლორთქიფანიძის მიხედვით – ძვ. წ. 83 წ.⁷¹

ცალკეა აღსანიშნავი დ. შელოვის პოზიცია. ის თვლის, რომ კოლხეთის აჯანყება უნდა დათარიღდეს მითრიდატე პონტოელის რომთან პირველი ომის დასასრულით, დაახლოებით ძვ. წ. 85 წ., ხოლო 83 წ. უნდა მივიჩნიოთ კონფლიქტის საბოლოო ლიკვიდაციის დროდ.⁷² მაგრამ მას არ მიაჩნია, რომ კოლხეთში მითრიდატე უმცროსის ტახტზე ასვლით აქ აღდგა სამეფო ხელისუფლება.⁷³ მისი აზრით, მითრიდატე უმცროსი მამის ნაცვალთა კოლხეთში, ისევე როგორც ბოსფორში მისი მეორე ვაჟი მახარე იყო, რომელიც არ ფლობდა არავითარ სამეფო რეგალიებს.⁷⁴ დ. შელოვის აზრით, აპიანეს ტერმინოლოგიას არ შეიძლება უყოყმანოდ ვენდოთ, რადგან ის მახარესაც ბოსფორის მეფედ მიიჩნევს მაშინ, როდესაც ის არ ფლობდა ამ ტიტულს.⁷⁵ ამ მოსაზ-

⁶⁷ თ. ყაუხჩიშვილი. სტრაბონის გეოგრაფია, გვ. 123-124.

⁶⁸ А. Н. Немировский. Понтийское царство и Колхида, გვ. 158.

⁶⁹ აპიანე. მითრიდატეს ომების ისტორია. ბერძნული ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და შესავალი და საძიებლები დაურთო თ. ყაუხჩიშვილმა. თბ. 1959, გვ. 135.

⁷⁰ გ. დუნდუა. იჭრებოდა თუ არა მონეტა ვანში? „მაცნე“ (ისტორიის... სერია). თბ. 1974. №2, გვ. 54.

⁷¹ Н. Ю. Ломоури. К истории Понтийского царства, გვ. 175; Г. А. Лордкипанидзе. К истории древней Колиды, გვ. 23-24.

⁷² Д. Б. Шелов. Колхида в системе Понтийской державы Митридата VI, გვ. 37.

⁷³ Д. Б. Шелов. Колхида в системе Понтийской державы Митридата VI, გვ. 38.

⁷⁴ Д. Б. Шелов. Понтийская держава Митридата Евпатора, გვ. 14.

⁷⁵ Д. Б. Шелов. Понтийская держава Митридата Евпатора, გვ. 14.

რებას არ შეიძლება ანგარიში არ გაენიოს, თუმცა ჩვენ თავს უფლებას ვაძლევთ არ დავეთანხმით დ. შელოვს. ამის საფუძველს გვაძლევს წყაროთა ჩვენებანი. როგორც უკვე იყო აღნიშნული, სტრაბონის მოწმობით, კოლხეთში იგზავნებოდნენ პონტოს მეფისნაცვლები მეფესთან დაახლოებული წრიდან. შემდეგში ინკონპორირებული ქვეყნის მოსახლეობა აჯანყდა და აპიანეს თქმით, „კოლხები მას (ე.ი. პონტოს მეფეს – თ. დ.) შვილს სთხოვდნენ, მითრიდატეს, რათა **მიეცა მათთვის მეფედ და (როგორც კი) მიიღეს, მაშინვე დამორჩილდნენ**“ (App. Mithr. 64).⁷⁶ საკითხავია, რატომ დამორჩილდნენ კოლხები უმაღლვე მითრიდატე პონტოელს, თუ მის მიერ ქვეყნის ახლად დანიშნული მმართველი ისევე მეფისნაცვლის პრეროგატივით იქნებოდა აღჭურვილი და, შესაბამისად, კოლხეთი კვლავ სატრაპიის სტატუსით ისარგებლებდა? სატრაპები კოლხეთს ხომ ისედაც განაგებდნენ! ჩვენი აზრით, აპიანეს სიტყვები ამ შემთხვევაში პირდაპირი მნიშვნელობით უნდა გავიგოთ. მითრიდატე პონტოელმა სწორედაც კოლხეთის სამეფოდ გადაქცევის გზით მოახერხა მისი დაშოშმინება, თუ გნებავთ, მოსყიდვა გარკვეული ხნით, რათა დრო მოეგო და შემდეგ ისევ გაეუქმებინა ის. ყოველგვარი მისწრაფება დამოუკიდებლობისკენ ეწინააღმდეგებოდა პონტოს მეფის კარდინალურ მიზანს – შეექმნა შავიზღვისპირეთის აუზის ერთიანი სახელმწიფო. სულ მალე მან მართლაც დაადანაშაულა შვილი ლალატში და სიკვდილით დასაჯა. აპიანეს თქმით, პონტოს მეფემ იეჭვა, რომ კოლხების აჯანყება „...მოაწყო მისმა შვილმა, რომელსაც მეფობა სურდა, მოაყვანინა იგი, დაადო ოქროს ბორკილები და შემდეგ დიდხანს არ გაუვლია, რომ მოკლა (კიდევაც)“ (App. Mithr. 64).⁷⁷

კოლხეთში მითრიდატე უმცროსის გამეფებასთან და შემდეგში მის სიკვდილით დასჯასთან დაკავშირებით საინტერესო მოსაზრებები აქვთ გამოთქმული გ. დუნდუას და გ. ლორთქიფანიძეს. მათი თვალსაზრისის მიხედვით: 1. კოლხეთში მითრიდატე უმცროსის რეზიდენცია იყო ვანი⁷⁸; 2. მან აქ განახორციელა სპილენძის ანონიმური მონეტების უკნინესი ნომინალების ემისია⁷⁹ და 3. ხანძრის კვალი, რომელიც ასე გამოკვეთილად არის დადასტურებული ვანში ძვ. წ. I ს. დასაწყისის ფენაში, შედეგია მამა-შვილის კოლიზიებისა, მათ შორის უშუალო სამხედრო შეტაკებისა.⁸⁰

⁷⁶ აპიანე. მითრიდატეს ომების ისტორია, გვ. 135.

⁷⁷ აპიანე. მითრიდატეს ომების ისტორია, გვ. 135.

⁷⁸ გ. დუნდუა. იჭრებოდა თუ არა მონეტა ვანში, გვ. 157, სქ. 58.

⁷⁹ გ. დუნდუა. იჭრებოდა თუ არა მონეტა ვანში, გვ. 153-157.

⁸⁰ გ. დუნდუა, გ. ლორთქიფანიძე. მონეტები ვანიდან, გვ. 126.

მიუხედავად იმისა, რომ ვანის ნაქალაქარის არქეოლოგიური გათხრების ხელმძღვანელს ოთ. ლორთქიფანიძეს ეს უკანასკნელი პუნქტი სატაძრო ქალაქად მიაჩნია⁸¹ და ამის საფუძველზე უარყოფილია აქ როგორც მითრიდატე პონტოელის გარნიზონის დგომის, ასევე მისი მითრიდატე უმცროსის რეზიდენციად გადაქცევის შესაძლებლობა⁸², ჩვენ ვემხრობით სანინაალმდეგო ჰიპოთეზას. ამასთან დაკავშირებით განსაკუთრებით ნიშანდობლივია ვანში ძვ. წ. I ს. ფენაში დადასტურებული ხანძრის კვალი, რაც გ. დუნდუას და გ. ლორთქიფანიძეს ვარაუდის თანახმად, მამა-შვილის მომხრეთა შეტაკების შედეგია.⁸³ მათ ყურადღება მიაქციეს აპიანეს სიტყვებს: მითრიდატე ევპატორმა „**მოაყვანინა იგი** (ე.ი. თავისი ვაჟი) . . . და შემდეგ დიდხანს არ გაუვლია, რომ მოკლა (კიდევაც)“. „აპიანეს სიტყვები – აღნიშნავენ ავტორები – ჩვენ ისე გვესმის, რომ ევპატორმა **ძალით მოაყვანინა** შვილი, სამხედრო ძალა გამოიყენა მის წინააღმდეგ. ძნელი წარმოსადგენია, რომ მრისხანე მამას უბრალო გამოძახებით ხლებოდეს მითრიდატე უმცროსი, რომლისათვისაც, ალბათ, წინასწარვე იყო ცნობილი მამის განაჩენი. ვფიქრობთ, ვანის ხანძარი შედეგია მამა-შვილის მომხრეთა ბრძოლის“.⁸⁴ თუ ეს ლოგიკური მსჯელობა და ვანის ხანძრის დოკუმენტურად დადასტურებული ფაქტი მართლაც ურთიერთკავშირშია, მაშინ არ შეიძლება იგივე აზრი არ გავრცელდეს ეშერას ნაქალაქარზე. როგორც ცნობილია, აქაც ძვ. წ. I საუკუნის დასაწყისში დადასტურებულია ხანძრის კვალი.⁸⁵ ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ეშერას ციტადელშიც, ალბათ, კოლხეთის მეფის მომხრეები იყვნენ გამაგრებული და ეს პუნქტიც შტურმით იქნა აღებული. ყოველ შემთხვევაში, სხვა ახსნა კოლხეთის ორ პუნქტში ერთდროულად ხანძრის მიზეზს ვერ ვხედავთ არ ეძებნება.

მითრიდატე უმცროსის სიკვდილით დასჯის შემდეგ კოლხეთი კვლავ სატრაპიაა, რომელსაც ისევ და ისევ მეფისნაცვლები განაგებენ.⁸⁶ ეს ვითარება გრძელდება ძვ. წ. 65 წლამდე, ვიდრე კოლხეთში პომპეუსი არ შემოვიდა.

„მითრიდატული“ პერიოდი კოლხეთის ისტორიის ერთ-ერთი ყველაზე საინტერესო ფურცელია. ანტიკურ წყაროებშიც თითქოს უკეთ არის გაშუქებული. აქ არსებულ ხარვეზებს კი გარკვეულწილად ავ-

⁸¹ ოთ. ლორთქიფანიძე. „ვანის ქალაქი“. „ცისკარი“. 1968. №7, გვ. 133-143.

⁸² Н. Ю. Ломоури. К истории Понтийского царства, გვ. 178.

⁸³ გ. დუნდუა, გ. ლორთქიფანიძე. მონეტები ვანიდან, გვ. 126.

⁸⁴ გ. დუნდუა, გ. ლორთქიფანიძე. მონეტები ვანიდან, გვ. 126-127.

⁸⁵ Г. К. Шамба. Эшерское городище, გვ. 15.

⁸⁶ Н. Ю. Ломоури. К истории Понтийского царства, გვ. 175-176.

სებს არქეოლოგიური და ნუმიზმატიკური მონაცემები. წყაროთმცოდნეობითი ბაზის შედარებით სოლიდურმა ხასიათმა განაპირობა სპეციალისტთა ცხოველი ინტერესი განსახილველი პერიოდის მიმართ. ამ მხრივ აღსანიშნავია რიგი მეტად საინტერესო გამოკვლევებისა.⁸⁷

პონტოს სამეფოს და კოლხეთის ურთიერთობის კვლევისას განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობა დასავლეთ საქართველოს პოლიტიკურ სტატუსს მითრიდატეს სახელმწიფოს ფარგლებში, მისი ცვალებადობის სურათის ზუსტ რეკონსტრუქციას. ამის შესახებ ბევრია დანერლი.⁸⁸ ყოველივე ეს ჩვენ ასე გვესახება: პონტოს ფარგლებში შესვლის შემდეგ თავდაპირველად კოლხეთი წარმოადგენდა „სატრაპიას“. ეს პერიოდი გრძელდება ქვეყნის დაპყრობიდან კოლხების აჯანყებამდე და აქ, მათივე თხოვნით, მითრიდატე პონტოელის ვაჟის მითრიდატე ფილოპატორ ფილადელფოსის გამეფებამდე. ერთხანს კოლხეთში სამეფო ხელისუფლება უნდა არსებულებო. მითრიდატე უმცროსის რეზიდენცია იყო ვანი, სადაც მან განახორციელა სპილენძის ანონიური მონეტების უკნინესი ნომინალების ემისია. კოლხეთის მეფე სიკვდილით დაისაჯა სეპარატიზმის გამო. ხანძრის კვალი, რომელიც ასე გამოკვეთილად დადასტურებული ვანსა და ემერაში ძვ. წ. I ს. დასაწყისის ფენებში, შედეგია მამა-შვილის კოლიზიებისა, მათ შორის უშუალო სამხედრო შეტაკებისა. მოგვიანებით გარკვეული დროის განმავლობაში კოლხეთს ბოსფორთან ერთად მახარე განაგებს. მითრიდატე ევპატორის ბატონობის დასკვნით ეტაპზე კი დასავლეთ საქართველო კვლავ ცალკე ადმინისტრაციულ ერთეულად რჩება და სატრაპ მოაფერნეს ემორჩილება.

კოლხეთის ისტორიის ჩვენთვის საინტერესო მონაკვეთი ძვ. წ. I

---

⁸⁷ კოლხეთის, იბერიის და პონტოს სამეფოს ურთიერთობების შესახებ არსებული ლიტერატურის სია იხ. მაგ. Т. Г. Дундуа. Взаимоотношения Иберии с Понтийским царством в эпоху Митридата Евпатора по нумизматическим данным. „მაცნე“ (ისტორიის... სერია). თბ. 1988. №1, გვ. 50-51; თ. დუნდუა. კოლხეთი, იბერია და პონტოს სამეფო ნუმიზმატიკური მასალების მიხედვით, გვ. 188-197.

⁸⁸ М. П. Инадзе. Причерноморские города древней Колхиды. Тб. 1968, გვ. 231-232; Г. А. Лордкипанидзе. К истории древней Колхиды, გვ. 22-25; აქვე იხ. უფრო ადრეული ლიტერატურა; Н. Ю. Ломоури. К истории Понтийского царства, გვ. 175-178; Н. Ю. Ломоури. Грузино-римские взаимоотношения. ч. I. Тб. 1981, გვ. 73-74; Д. Б. Шелов. Махар, правитель Боспора. ВДИ. 1978. №1, გვ. 59-60; Д. Б. Шелов. Колхида в системе Понтийской державы Митридата VI, გვ. 35-40; Т. Т. Тодуа. Колхида в составе Понтийского царства. Диссертация на соискание учёной степени канд. исторических наук. Тб. 1985 (ხელნაწერი), გვ. 84-105; Т. Т. Тодუა. Колхида в составе Понтийского царства. Автореферат диссертации на соискание учёной степени канд. исторических наук. Тб. 1985, გვ. 12-13; გ. დუნდუა. იჭრებოდა თუ არა მონეტა ვანში, გვ. 146-159; Г. Ф. Дундуа. Нумизматика античной Грузии. Тб. 1987, გვ. 110-122; თ. დუნდუა. კოლხეთისა და პონტოს სამეფოს ურთიერთობის ისტორიიდან. თსუ-ს შრომები (ისტორიის.. სერია). ტ. 283. თბ. 1989, გვ. 66-82.

საუკუნის 80-იანი წლებით შემოიფარგლება. კოლხებმა ისარგებლეს მითრიდატე ევპატორის მძიმე მდგომარეობით რომთან პირველი ომის მსვლელობის დროს და განუდგნენ მას. აპიანეს მიხედვით, მითრიდატემ, „პონტოში რომ დაბრუნდა (დარდანში ზავის დადების შემდეგ – თ. დ.), გამდგარ კოლხებსა და ბოსფორელებს გაუმართა ომი. ამათგან კოლხები მას შვილს სთხოვდნენ, მითრიდატეს, რათა მიეცა მათთვის მეფედ და (როგორც კი) მიიღეს, მაშინვე დამორჩილდნენ. მაგრამ მეფემ იეჭვა, რომ ეს ყველაფერი მოაწყო მისმა შვილმა, რომელსაც მეფობა სურდა, მოაყვანინა იგი, დაადო ოქროს ბორკილები და შემდეგ დიდხანს არ გაუვლია, რომ მოკლა (კიდევაც), თუმცა იგი დიდად სასარგებლო იყო მისთვის აზიაში ფიმბრიის წინააღმდეგ ბრძოლის დროს“ (App. Mithr. 64).

ეს ცნობა მრავალგზის არის კომენტირებული სპეციალურ ლიტერატურაში, აქ აღწერილ მოვლენებს უკავშირებენ არქეოლოგიურ მონაცემებს, ნუმიზმატიკურ მასალას. მიახლოებითი სიზუსტით დადგენილია აპიანეს მიერ მოთხრობილი ამბების ქრონოლოგია, გარკვეულია კოლხთა აჯანყების სავარაუდო მიზეზები, თვლიან, რომ მითრიდატე უმცროსი სიკვდილით დაისაჯა სეპარატიზმის გამო, რისი ერთ-ერთი გამოვლინებაც მის მიერ სამონეტო რეგალიების განხორციელება უნდა ყოფილიყო და სხვ.

აპიანეს ცნობაში მეტად სიმპტომატურია ორი მომენტი: პირველი – ის, რომ კოლხები ითხოვდნენ არა ნებისმიერ შვილს პონტოს მეფისა, არამედ მაინცდამაინც მითრიდატე ფილოპატორს; და მეორეც, მამამ იეჭვა მითრიდატე უმცროსის კავშირი აჯანყებულ კოლხებთან. ამ კუთხით ზემოთ მოყვანილი ინფორმაციის კომენტირება არავის უცდია. რამდენად რეალურია ასეთი ალიანსი, არის კი რაიმე მასალა მისი არსებობის დასამტკიცებლად, რის საფუძველზე უნდა შეეტანა ეჭვი ევპატორს შვილის ერთგულებაში?!

ჩვენთვის საკითხს გაკვრით შეეხო ნ. ლომოური: «Возможно, что подозрения Митридата VI были вовсе не беспочвенными и сын понтийского царя был в действительности связан с восставшими колхами».⁸⁹ ეს მხოლოდ ზოგადი განცხადებაა.

დავუბრუნდეთ კვლავ აპიანეს ტექსტს (App. Mithr. 64; თავისი შინაარსით ეს ცნობა უნიკალურია. ის ერთადერთი გვანჯდის ინფორმაციას კოლხების აჯანყების და ამ ქვეყანასთან მითრიდატე ფილოპატორ ფილადელფოსის მიმართების შესახებ). კოლხები მეფედ მაინცდამაინც მითრიდატეს ითხოვდნენ. რატომ?! შესაძლებელია ამ ფაქ-

⁸⁹ Н. Ю. Ломоури. Грузино-римские взаимоотношения, გვ. 74.

ტის სხვადასხვანაირი ახსნა: მითრიდატე უმცროსი არალეგალურ კავშირშია აჯანყებულებთან; ის ამ დროისთვის (ძვ. წ. 84 წ.) ერთადერთი „სრულფასოვანი“ მემკვიდრეა. პირველი მითრიდატული ომის მსვლელობაში ევპატორის მხოლოდ ორი უფროსი ძე ფიგურირებს – არკათიასი (არიარატი), გარდაიცვალა ძვ. წ. 87 წ., ლაშქრობის დროს, და მითრიდატე ფილოპატორი, ასე ენერგიულად რომ იცავდა პროვინცია აზიას ფიმბრიას ლეგიონებისაგან. მახარე და ფარნაკე პოლიტიკურ სარბიელზე მოგვიანებით გამოდიან. სხვა მემკვიდრეები კი არასდროს ასრულებდნენ რაიმე მეტად თუ ნაკლებად მნიშვნელოვან როლს სახელმწიფოში. და მაინც, ჩვენ ვთვლით, რომ თუკი გამორიცხულია ურთიერთობა, ნაგულისხმევი პირველი პუნქტით, კოლხების მოთხოვნა ასე დაკონკრეტებული არ უნდა ყოფილიყო. მეფის შერჩევის „ინიციატივას“, ალბათ, ისინი ევპატორს დაუთმობდნენ. ამრიგად, ჩვენ არ მიგვაჩნია მართებულად მეორე შესაძლებლობის დატოვება, ე.ი. კოლხები ითხოვდნენ მითრიდატე უმცროსს არა იმიტომ, რომ ის ყველაზე კარგი კანდიდატურაა, არამედ მასთან ფარული კავშირების გამო. მაგრამ მივყვეთ ტექსტს – მითრიდატე VI-მ „უყოყმანოდ“ დაუნიშნა ფილოპატორი მეფედ აჯანყებულებს, ე.ი. პონტოს მეფეს კოლხთა მოთხოვნა სრულიად ლოგიკურად ეჩვენა – მითრიდატე უმცროსს კოლხეთთან რაღაც ოფიციალური „არხები“ აკავშირებდა. კერძოდ რა?

პლუტარქე შემდეგნაირად ახასიათებს ძვ. წ. 87 წ. მცირე აზიაში შექმნილ ვითარებას: «В это время дела его (მითრიდატეს – თ. დ.) шли блестяще, превыше всяких ожиданий. Действительно, он сам отняв Малую Азию у римлян, Вифинию и Каппадокию у их царей, твёрдо сидел в Пергаме и раздавал своим друзьям богатства и власть династов и тиранов. **Из его сыновей один был признанным владыкой древней державы Понта и Боспора** вплоть до необитаемых земель за Меотийским озером, другой, **Ариарат** во главе многочисленного войска завоёвывал Фракию и Македонию» (Plut. Sull. 11). მითრიდატე პერგამოსშია, ვიდრე ის აქედან ფიმბრიამ არ გააძევა (ძვ. წ. 85); აქ გადმოიტანა მან მცირე აზიის დამორჩილების შემდგომ სინოპედან დედაქალაქი, აქედან ხელმძღვანელობდა ბალკანეთის კამპანიებს (იხ. App. Mithr.). საკუთრივ პონტო და ბოსფორი (რა თქმა უნდა კოლხეთიც – თ. დ.) თავისი ერთ-ერთი შვილის გამგებლობის ქვეშ დატოვა. ვინ არის ის? თ. მომზენი, თ. რეინაკი და САН (The Cambridge Ancient History)-ის ავტორები თვლიან, რომ სწორედ მითრიდატე უმცროსი მართავდა ძველ სამეფოს მამის არყოფნის დროს, აქედან მიიჩქარის პონტოელთა დასახმარებლად ძვ. წ. 85 წ. დამდეგისათვის, როცა რომაელებმა ენერგიული შეტევა წამოიწყეს პროვინცია აზიის „განთავისუფლებისათვის“; აჯანყებული

კოლხებიც სწორედ მითრიდატეს მმართველად დანიშვნამ დააშოშმინა⁹⁰, თ. რეინაკის აზრით, მისმა გამგებლობამ ადგილობრივ მოსახლეობაში „საუკეთესო მოგონებანი“ დატოვა და ეს იყო მიზეზი ინსურგენტების ასეთი კატეგორიული მოთხოვნისა.⁹¹ მაგრამ რის საფუძველზე ვარაუდობენ ხსენებული სპეციალისტები მითრიდატე უმცროსის რეგენტად ყოფნას ძველ სამეფოში?! განცხადებას არც რაიმე მითითება და არც ახსნა-განმარტება არ ახლავს თან, წყაროებში ამასთან დაკავშირებით ვერაფერს მივაკვლიეთ. ვთვლით, რომ ასეთი დაშვების საფუძველი უფრო ზოგადი პერიპეტიების გათვალისწინება უნდა ყოფილიყო – მითრიდატეს მრავალრიცხოვან შვილთაგან ამ დროისათვის მხოლოდ არკათიასი (არიარათი) და ფილოპატორი ფიგურირებენ. სხვა გამოჩენილ ძეთაგან ერთი, მახარე, ძვ. წ. 80 წ. ჩნდება პოლიტიკურ ასპარეზზე. ჩვენთვის საინტერესო დროის მონაკვეთისთვის ის, ალბათ, მცირეწლოვანია. ასეთივე მცირეწლოვანია ფარნაკეც (იხ. App. Mithr. 120). დარიოსი, ქსერქსე და ოქსათრე ჯერ არც კი იქნებოდნენ დაბადებულნი (App. Mithr. 108). არტაფერნე მხოლოდ ომის მიწურულისათვის მიაღწევდა ნორმალურ ასაკს (App. Mithr. 108). რჩებიან კიროსი და ქსიფარესი, რომელთა შესახებ არავითარი „ასაკობრივი მონაცემები“ არ მოგვეპოვება. თუნდაც დაფუძვით მათი სრულწლოვანება, მაინც ნაკლებად დასაჯერებელია, რომ ამ მემკვიდრეებისათვის, რომლებიც არასდროს ასრულებდნენ მეტად თუ ნაკლებად მნიშვნელოვან პოლიტიკურ ფუნქციებს, ალბათ, ეს მათ შესაძლებლობებს აღემატებოდა, ევპატორს მიენდო თავისი ვრცელი სამეფოს გამგებლობა, ე.ი. ძვ. წ. 87 წ., როცა არკათიასი თრაკია-მაკედონიას იმორჩილებდა, მითრიდატე უმცროსი „სინოპეს სამეფოს“ განაგებდა. ვთვლით, რომ ასეთი მტკიცების დროს ჩვენი ზემოთ მოყვანილი მსჯელობაც (App. Mithr. 64-თან დაკავშირებით) გასათვალისწინებელია.

სხვათა შორის, პლუტარქეს ციტირებულ ცნობას შეეხო დ. შელოვიც. აღსანიშნავია, რომ ზოგი ავტორი იმ ფაქტზე დაყრდნობით, რომ მახარე ძვ. წ. 80 წ. შემდგომ ბოსფორის მმართველია, რატომღაც ავითარებდა სრულიად მიუღებელ მოსაზრებას პირველი მითრიდატეული ომის დროს პონტოს სამეფოში მისი რეგენტობის შესახებ.⁹² დ. შელოვმა სამართლიანად მიუთითა ამ აშკარა გაუგებრობაზე – მახარე

⁹⁰ Т. Моммзен. История Рима. т. II. Москва. 1937, გვ. 269, 280, 313; Th. Reinach. Mithridate Eupator roi de Pont. Paris. 1890, გვ. 147, 190, 200; The Cambridge Ancient History. v. IX. Cambridge. 1962, გვ. 353.

⁹¹ Th. Reinach. Mithridate Eupator roi de Pont, გვ. 301.

⁹² В. В. Латышев. Известия древних писателей о Скифии и Кавказе. ВДИ. 1947. №4, გვ. 280. შებ. 8.

ხომ მხოლოდ და მხოლოდ აჯანყების ჩახშობის მერე ჩანს ბოსფორის გამგებლად (App. Mithr. 67). მაგრამ ხსენებული მკვლევარი თავადაც უშვებს შეცდომას – აპიანეს აღნიშნულ ცნობაზე დაყრდნობით საერთოდ გამორიცხავს ამის შესაძლებლობას.⁹³ ეს არ არის სწორი. მართლაც, განა ძვ. წ. 80 წ. მახარეს ბოსფორის მმართველად დანიშვნის ფაქტი გვაძლევს რაიმე უფლებას საერთოდ უკუვაგდოთ ჰიპოთეზა ამავე პიროვნების გამგებლობის შესახებ „სინოპეს სამეფოში“ მამის არყოფნის დროს?! აპიანემ ხომ უბრალოდ არ იცის პირველი მითრიდატული ომის მსვლელობისას პონტოში ევპატორის ერთ-ერთი შვილის რეგენტად ყოფნა. იმავე აპიანეს მიხედვით, მითრიდატე უმცროსიც კოლხეთის სათავეში მხოლოდ და მხოლოდ აჯანყების შემდგომ ჩანს დაყენებული, მაშინ როდესაც, როგორც ზემოთ ვნახეთ, ყოველგვარი ეჭვის გარეშე, ის უფრო ადრეც იყო დაკავშირებული ქვეყანასთან. ამის შესახებ კი ისტორიკოსი დუმს. დ. შელოვის დასკვნა სწორია, მსჯელობა კი არ არის დამაჯერებელი. მახარე, მართლაც, არ შეიძლება ჩაითვალოს პონტოს სამეფოს რეგენტად განსახილველ პერიოდში. ამ დროისათვის ის, ალბათ, მცირეწლოვანების გამო, არავითარ როლს არ თამაშობდა სახელმწიფოში, პოლიტიკურ ასპარეზზე მხოლოდ ძვ. წ. 80 წ. ამბებთან დაკავშირებით ჩნდება; და მხოლოდ და მხოლოდ ამის გამო. სრული გაუგებრობაა აგრეთვე ზოგი სპეციალისტის განცხადება იმის შესახებ, რომ მითრიდატე VI-მ ბოსფორის დამორჩილების შემდეგ (ძვ. წ. 107 წ.) იქ მმართველად თავისი ძე – ფარნაკე გაგზავნა.⁹⁴ ჯერ ერთი, ფარნაკეს ბოსფორში „მეფობა“ საერთოდ არ დასტურდება წერილობითი წყაროებით (რა თქმა უნდა, მითრიდატულ ხანაში – თ. დ.), მეორეც, ძვ. წ. 107 წ. ეს უფლისწული არც კი იქნებოდა ჯერ დაბადებული.

ამგვარად, მითრიდატე უმცროსი პონტოს სამეფოს განაგებს რომთან პირველი ომის დროს. შესაძლოა მას თავისი ეს მდგომარეობა გამოეყენებინა საკუთარი მიზნებისთვის – ევპატორის წარუმატებლობის ჟამს დაკავშირებოდა კოლხებს და წაექეზებინა ისინი აჯანყებისათვის, რასაც, საბოლოო ჯამში, მისთვის მეფის გვირგვინი უნდა მოეტანა. თუმცა ჩვენ ვთვლით, რომ კოლხეთის განდგომა ინსპირირებული იყო უფრო ღრმა მიზეზებით და მას არავითარი წაქეზება არ სჭირდებოდა. მითრიდატე უმცროსი მხოლოდ შემდგომ ეტაპზე ჩნდება – არწმუნებს კოლხებს, თუ რამდენად უფრო მიზანშეწონილი და სასარგებლო იქნებოდა ომიდან საკმაოდ იოლად გამოსული მითრიდატესათვის მხოლოდ მისი თავი ეთხოვათ მეფედ და უკიდურესობამდე არ

⁹³ Д. Б. Шелов. Махар, правитель Боспора, гв. 55-56.

⁹⁴ Г. Д. Белов. Херсонес Таврический. Ленинград. 1948, гв. 92.

დაეძაბათ სიტუაცია. შესაძლოა კი ინსურგენტებთან კავშირს საერთოდ არც კი ჰქონოდა ადგილი, მაგრამ პონტოს სამეფოს დროებითი გამგებლის „თანამდებობა“ თავის თავში გულისხმობდა კოლხებთან ურთიერთობის დამყარების შესაძლებლობას. ამას კი აუცილებლად გაითვალისწინებდა ევპატორი სხვა უფრო აშკარა მომენტებთან ერთად, რომლებზედაც ქვემოთ გვექნება საუბარი.

ძვ. წ. 85 წ. დამდეგისათვის მითრიდატეს მდგომარეობა მეტად საშიში გახდა. მისი ბალკანური არმიები სულამ გაანადგურა, ფიმბრია კი თავისი ლეგიონებით უშუალოდ პროვინცია აზიას ემუქრებოდა. მის წინააღმდეგ საბრძოლველად პონტოდან გამოძახებულ იქნა მითრიდატე უმცროსი. ძვ. წ. 85 წ. გაზაფხულზე ორივე არმია რამდენიმეჯერ შეხვდა ერთმანეთს. საბოლოოდ ფილადელფოსი სასტიკად დამარცხდა და იძულებული გახდა მამასთან გაქცეულიყო პერგამოსში (App. Mithr. 52; Memn. 34; Frontin. Stratag. III. 17. 5; Oros. VI. 2. 10).⁹⁵ ფიმბრიაც უკან მიჰყვა სწრაფი მარშით. ევპატორი გადადის პიტანეში, საპორტო ქალაქში, შემდგომ კი სარგებლობს რა იმით, რომ ფიმბრია და ლუკულუსი ვერ შეთანხმდნენ ერთმანეთში და რომაულმა ფლოტმა ნავსადგურის ბლოკირება არ მოახდინა, გასცურავს მიტილენესაკენ (App. Mithr. 52; Plut. Lucull. 3). ომის ბედი, ფაქტობრივად, გადანყვეტილი იყო. ხმელეთზეც და ზღვაზეც უკვე სტრატეგიული ინიციატივა რომაელთა ხელში იყო გადასული. ვთვლით, რომ კოლხებიც ზუსტად ამ დროს უნდა აჯანყებულიყვნენ, მართლაც, ეს მეტად ხელსაყრელი მომენტი იქნებოდა: ორივე მითრიდატე შორს იყვნენ, მათი არმიები და ფლოტი კი აღარ არსებობდა. ძვ. წ. 84 წ. დარდანში საზავო ხელშეკრულების დადების შემდგომ ევპატორი სინოპეში დაბრუნდა, დაბრუნდა დამარცხებული და არა განადგურებული. სულას მიერ მისთვის წაყენებული პირობები მძიმე არ ყოფილა.⁹⁶ აშკარა იყო, რომ მეფე თავის ძველ სიძლიერეს ძალიან მალე აღიდგენდა. ყველაფერ ამას აუცილებლად გაითვალისწინებდნენ აჯანყებული კოლხები და შეეცდებოდნენ რაიმე გამოსავალი ეპოვათ შექმნილი მდგომარეობიდან. მითრიდატე ევპატორს ჯერჯერობით არ შესწევს კოლხეთის დამორჩილების უნარი, მაგრამ ის მაინც საშიშია. ამიტომ ამ ეტაპზე მოწინააღმდეგე მხარეების კონფრონტაცია კომპრომისით მთავრდება: კოლხეთი „სატრაპიდან“ ვასალურ სამეფოდ იქცა, ქვეყნის მეფედ მითრიდატე ფილოპატორ ფილადელფოსი იქნა გამოცხადებული. ეს იყო იძულებითი ნაბიჯი ორივე მხრიდან – კოლხები კმაყოფილდებიან ფორმალური დამო-

⁹⁵ ლიგ. იხ. Th. Reinach. Mithridate Eupator roi de Pont, გვ. 200-201; Т. Моммзен. История Рима. т. II, гв. 180; The Cambridge Ancient History. v. IX, гв. 257.

⁹⁶ Н. Ю. Ломоури. К истории Понтийского царства, гв. 101-102.

უკიდებლობის მოთხოვნით, ფაქტობრივად კი კვლავ პონტოელთა ჰეგემონიის ქვეშ რჩებოდნენ, თუმცა, რა თქმა უნდა, ქვეყნის სტატუსის ცვლილებას შედეგად ადგილობრივი მოსახლეობის პოლიტიკური და ეკონომიკური მდგომარეობის გაუმჯობესება უნდა მოჰყოლოდა. მითრიდატე კი იმედოვნებდა, რომ თავისი შვილის საშუალებით კოლხეთი მტკიცე კონტროლის ქვეშ ჰყოლოდა მოქცეული, დრო მოეგო, შემდგომ კი ქვეყანა კვლავ „სატრაპიად“ ექცია. რაც შეეხება მითრიდატე უმცროსის კავშირს აჯანყებულებთან, შესაძლოა ასეთ რამეს საერთოდ არ ჰქონოდა ადგილი: მეფის მოთხოვნის „ინიციატივა“ კოლხებიდან მომდინარეობდა, მითრიდატე უმცროსი კი მათთვის „ნაცნობ“ პიროვნებას წარმოადგენდა; თუმცა დასაშვებია სულ სხვა „სცენარიც“ – შესაძლოა თვით უფლისწულმა ძვ. წ. 84 წ. დაარწმუნა ინსურგენტები ასეთი კომპრომისის აუცილებლობაში და საკუთარი თავიც კი „შესთავაზა“ მათ. ძნელი სათქმელია, რომელი ვარიანტია უფრო მისაღები. ასეა თუ ისე, სწორედ ამ მითრიდატემ შემდგომში სეპარატისტული ტენდენციები გამოამჟღავნა, რამაც მამას ეჭვები აღუძრა. აპიანე შემდეგნაირად გადმოგვცემს მოვლენათა განვითარებას: ევპატორი „უყოყმანოდ“ აკმაყოფილებს კოლხთა მოთხოვნას და ფილადელფოსს მათ მეფედ უგზავნის. შემდგომ კი იეჭვებს შვილის კავშირს აჯანყებულებთან, ალბათ, მისი რაიმე სეპარატისტული აქციის საფუძველზე. რა იყო ეს, ჩვენ არ ვიცით, ისტორიას მსგავსი მომენტები არ შემოუნახავს. თვით ეს ფაქტი და კიდევ სხვა ნიუანსიც – მითრიდატე უმცროსის მოქმედებამ ევპატორს მხოლოდ და მხოლოდ ეჭვები აღუძრა, მისი ლაღატი „აშკარა“ არ ყოფილა – მიუთითებს ამ ტენდენციების გაუბედავ ხასიათზე.

მაინც რაში უნდა გამოვლენილიყო მითრიდატე უმცროსის სეპარატიზმი? სპეციალურ ლიტერატურაში ერთ-ერთ ასეთ მომენტად მის მიერ სამონეტო რეგალიის განხორციელებას მიიჩნევენ. მხედველობაში გვაქვს ვანში საკმაოდ დიდი რაოდენობით აღმოჩენილი სპილენძის ანონიმური მონეტები, ტიპი: სტილიზებული ლოტოსის გამოსახულება/Rv. რვაქიმიანი ვარსკვლავი, რომელთა ემისიასაც სწორედ მითრიდატე ფილადელფოსს უკავშირებენ.⁹⁷ ერთი ანალოგიური ეგზემპლარი ეშერადან უკვე ვერცხლისგან არის მოჭრილი.⁹⁸ სავარაუდოა, რომ კიდევ ხუთი სრულიად იდენტური მონეტა აღმოჩნდა ნებელდაში, V საუკუნის (?) სამარხებში. ჩვენ ვიზიარებთ სპეციალურ ლიტე-

⁹⁷ გ. დუნდუა. იჭრებოდა თუ არა მონეტა ვანში, გვ. 146-159; Г. Ф. Дундуа. Нумизматика античной Грузии, гв. 110-122; თ. დუნდუა და სხვ. ვანში (?) მოჭრილი სპილენძის ანონიმური მონეტები/ქართული ნუმიზმატიკის ინგლისურ-ქართული ონლაინ-კატალოგი <http://geonumismatics.tsu.ge>

⁹⁸ С. М. Шамба. О чём говорят монеты, гв. 18, №18.

რატურაში გამოთქმულ მოსაზრებას ლოტოსისგამოსახულებიანი სპილენძის ანონიმური მონეტების კავშირის შესახებ მითრიდარე უმცროსის საქმიანობასთან. ასევე აშკარაა ეშერას ცალის გენეტიური კუთვნილება ხსენებული ემისიისადმი. ნებელდის მონეტებზე ჯერჯერობით ვერაფერს გადაჭრით ვერ ვიტყვით, ჩვენ მათი ფოტოებიც კი არ გვინახავს. ცალკე საკითხია, შესაძლებელია თუ არა ამ ნუმისმატიკური ძეგლების განხილვა მითრიდატე უმცროსის სეპარატიზმის ერთერთ გამოვლენად, რასაც მისი სიკვდილით დასჯა უნდა მოჰყოლოდა? თითქოსდა აქ სადავო არაფერი უნდა იყოს. მითრიდატე ფილოპატორი, თუნდაც მხოლოდ ფორმალურად, მაგრამ მაინც სრულუფლებიანი ბასილევსია და, შესაბამისად, სამონეტო რეგალიაც, სამეფო ხელისუფლების ეს განუყრელი და ერთ-ერთი ყველაზე უფრო მნიშვნელოვანი ატრიბუტი, მის კომპეტენციაში უნდა შედიოდეს. კოლხეთის მეფე ამ პრეროგატივის რეალიზაციას ახდენს – ჭრის ფულს ვერცხლისაგან და სპილენძისაგან. ლოტოსისგამოსახულებიან მონეტებში ძალიან კარგად იკითხება ფილოპატორის სტატუსი, ის მხოლოდ და მხოლოდ ევპატორის ნაცვალია კოლხეთში, ძალთა არსებული თანაფარდობა მას მეტ გასაქანს არ აძლევს: ხსენებულ ნუმისმატიკურ ძეგლებზე არ თავსდება მეფის სახელი, სამონეტო ტიპის სქემა კი ნასესხებია ევპატორის წინარე ხანის პონტოელ „სატრაპთა“ ნუმისმატიკიდან.⁹⁹ ეს მომენტები ძალზედ სიმპტომურიანია. კოლხეთის ვასალური სტატუსი და პონტოს მიმართ დაქვემდებარებული მდგომარეობა აშკარაა: მართლაც, აპიანე ხომ გამდგარი კოლხების ევპატორისადმი მორჩილებაზე მიუთითებს მას შემდგომ, რაც მეფემ მათი მოთხოვნა დააკმაყოფილა (App. Mithr. 64). ამავე ცნობიდან ჩანს, რომ მითრიდატე VI-ს საკუთარ კომპეტენციაში დაუტოვებია შვილის მოქმედებებზე კონტროლის განხორციელების უფლება. საკმარისი გახდა მცირე საბაბი და კოლხეთის მეფე სიკვდილით დაისაჯა, სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, ევპატორი შვილს განიხილავს როგორც თავის ნაცვალს კოლხეთში, რომლის უპირველესი მოვალეობა აქ პონტოელთა ჰეგემონიის შენარჩუნება უნდა ყოფილიყო. ეს ყველაფერი კარგად ესმოდა მითრიდატე უმცროსს. თუ, ერთი მხრივ, ნუმისმატიკურ ძეგლებზე ხაზს უსვამდა თავის ერთგულებას და ლოიალობას, სხვაგვარად არც შეიძლებოდა, მეორე მხრივ, თანდათან ქვეყანაში საკუთარ პოზიციებს იმტკიცებდა. ამრიგად, მითრიდატე ფილოპატორი კოლხეთის მეფეა, სამონეტო რეგალია მის კომპეტენციაში შედის. აქედან გამომდინარე, ლოტოსისგამოსახულებიანი ნუმისმატიკური ძეგლების განხილვა სეპარატიზმის გამოვლინებად მართებულად არ მიგვაჩნია, მით უმეტეს, რომ შერჩეუ-

⁹⁹ ამ კატეგორიასთან დაკავშირებით იხ. К. В. Голенко. Понтийская анонимная медь.

ლი „ტიპოლოგია“ მეტად მოკრძალებული ხასიათის იყო (აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ კოლხეთის „სამეფო“ სერიისათვის რაიმე ისტორიული ანალოგიის დაძებნა მეტად ჭირს). სულ სხვა საქმეა ლოტოსისგამოსახულებიან ვერცხლის მონეტებს ჩვენამდე დიდი რაოდენობით რომ მოეღწია. ასეთი ფართო მასშტაბის ფინანსური ღონისძიება უკვე თავისთავად მეტად საეჭვო იქნებოდა, მითრიდატე VI აუცილებლად მიაქცევდა მას ყურადღებას. მაგრამ ეს ასე არ არის. საკითხი თითქოს ამით უნდა ამოიწუროს. მაგრამ სპეციალისტთა გარკვეული ნაწილი მიიჩნევს (ამაზე დანვრილებით ქვემოთ გვექნება საუბარი – თ. დ.), რომ მითრიდატე უმცროსი მეფის ტიტულს არ ატარებდა. როგორი კომენტარი გაუკეთდება ამ შემთხვევაში ჩვენთვის საინტერესო მონეტებს ლოტოსის ყვავილისა და რვაქიმიანი ვარსკვლავის გამოსახულებით? შეკითხვას პასუხი რომ გავცეთ, საჭიროა გავითვალისწინოთ სამონეტო საქმის სპეციფიკა ევპატორის ვრცელ სახელმწიფოში: 1. საკუთრივ პონტოში ძვირფასი მეტალისგან ფულის მოჭრის პრეროგატივა მთლიანად მითრიდატე VI ხელში იყო მოქცეული. აქაური ქალაქების აბსოლუტური უმრავლესობა კი ჭრიდა სპილენძის მონეტების უნიფიცირებულ ტიპებს. ეს ფორმალურად ავტონომიური ემისიები ფაქტობრივად სახელმწიფოს მტკიცე კონტროლის ქვეშ იყო მოქცეული.¹⁰⁰ ასეთივე კატეგორიის ნუმისმატიკურ ძეგლებს კოლხეთში განეკუთვნებოდა დიოსკურიის სპილენძის საქალაქო მონეტები.¹⁰¹

2. განსხვავებული სურათია ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთში. ბოსფორის ქალაქები არა თუ სპილენძს, არამედ ვერცხლსაც კი ჭრის. ამ უნიფიცირებულ კვაზი-ავტონომიურ ემისიებში ძირითადად პონტოური ტიპოლოგია ბატონობს.¹⁰² ეჭვსაც კი არ იწვევს, რომ ყოველივე ეს ევპატორის სანქციით და მისი ადმინისტრაციის მტკიცე ზედამხედველობის ქვეშ ხორციელდებოდა. მაგრამ მაინც აშკარად სახეზეა ბოსფორის ჯერჯერობით მეტად ერთგული ქალაქებისთვის პოლიტიკური და ეკონომიკური პრივილეგიების მინიჭების ფაქტი. მეტიც, ქერსონესი ვერცხლის მონეტების საკუთარ ტრადიციულ ტიპსაც კი ჭრის,

¹⁰⁰ А. Н. Зограф. Античные монеты. Материалы и исследования по археологии СССР (МИА). №16. Москва-Ленинград. 1951, гв. 185-186; М. И. Максимова. Античные города Юго-Восточного Причерноморья, гв. 187-188.

¹⁰¹ Г. Ф. Дундуа. Нумизматика античной Грузии, гв. 105-110. აქვეა ლიტერატურის სრული სია; თ. დუნდუა და სხვ. დიოსკურიის სპილენძის საქალაქო მონეტები/ქართული ნუმისმატიკის ინგლისურ-ქართული ონლაინ-კატალოგი <http://geonumismatics.tsu.ge>

¹⁰² А. Н. Зограф. Античные монеты, гв. 186-187; К. В. Голенко. Из истории монетного дела на Боспоре в I в. до н. э. Нумизматика и эпиграфика. Москва. 1960, гв. 28; Д. Б. Шелов. Махар, правитель Боспора, гв. 62-63; В. А. Анохин. Монетное дело Боспора. Киев. 1986, гв. 72-73.

თუმცა მასზე ქალაქის სახელი არ თავსდება.¹⁰³ ყოველივე ეს, ალბათ, პოლისის განსაკუთრებული დამსახურების აღიარებას წარმოადგენდა.

3. კიდევ ერთი მეტად საინტერესო ნუმიზმატიკური ფენომენი – სპილენძის ანონიმური ობოლები, ტიპი: დიონისეს თავის გამოსახულება/Rv. კაპარჭი – სპეციალისტთა აზრით, მათი ემისია ხორციელდებოდა ძვ. წ. 80-70 წწ. პანტიკაპეონში ბოსფორის მმართველის მახარეს მიერ. აქ ამ დროისათვის ეს ერთადერთი ფულია. ქალაქები სამონეტო რეგალიას კარგავენ ანტიმითრიდატულ აჯანყებაში მონაწილეობის გამო. ობოლებზე მონოგრამებია, რომელთაგან არც ერთი არ უდგება მახარეს სახელს.¹⁰⁴ სერიის ერთ-ერთ ეგზემპლარზე დიონისეს თავის გამოსახულებას ევპატორის ნაკვთები აქვს.¹⁰⁵

დავუბრუნდეთ ძირითად თემას. დავუშვათ, ფილოპატორი მეფის ტიტულს არ ატარებდა, ის ფორმალურადაც ევპატორის „სატრაპი“ იყო კოლხეთში, ქვეყანა სამეფოდ არ ქცეულა. როგორი შეფასება მიეცემა ამ შემთხვევაში ჩვენთვის საინტერესო ნუმიზმატიკურ ძეგლებს? ანონიმურ სპილენძს ჭრის მახარე და აქ არავითარი დარღვევა არ ყოფილა. მითრიდატე უმცროსიც მსგავსი პრივილეგიით იქნებოდა აღჭურვილი. ვერცხლის ემისიები კი მოცემულ შემთხვევაში განხილული უნდა იქნეს, როგორც ძვირფასი მეტალისგან ფულის ჭრის სამეფო პრეროგატივის შელახვა და აშკარა განდგომა. ასეთი დასკვნის გამოტანის უფლებას გვაძლევს მითრიდატეს სახელმწიფო სამონეტო საქმის ანალიზი – პონტოელი სატრაპები ვერცხლს არ ჭრიან. ამ საკითხს კიდევ ერთხელ დავუბრუნდებით და შევეცდებით მის დაზუსტებას.

მკვლევართა ნაწილი ყოველგვარი კომენტარის გარეშე მითრიდატე უმცროსს მეფისნაცვალს ან რეგენტს უწოდებს.¹⁰⁶ მსგავსია დ. შელოვის პოზიციაც, ოღონდ სხვა სპეციალისტთაგან განსხვავებით ის ცდილობს მის დასაბუთებას – საყრდენი მასალა კი ნუმიზმატიკური მონაცემებია. თუკი მითრიდატე უმცროსი კოლხეთის ბასილევსია, რატომ არ ათავსებს მონეტებზე თავის ტიტულს და სახელს, რატომ არის ლოტოსისგამოსახულებიანი სპილენძის (დ. შელოვი ეშერას ცალსაც ამ მეტალისგან დამზადებულად მიიჩნევს – თ. დ.) ფული ანონიმური, მსგავსად მახარეს ობოლებისა?! დ. შელოვი ასკვნის – არც მითრიდა-

¹⁰³ Д. Б. Шелов. Махар, правитель Боспора, гз. 66; В. А. Анохин. Монетное дело Боспора, гз. 57.

¹⁰⁴ В. А. Анохин. Монетное дело Боспора, гз. 73, 76; Д. Б. Шелов. Махар, правитель Боспора, гз. 63-64.

¹⁰⁵ А. Н. Зограф. Античные монеты, гз. 187.

¹⁰⁶ Т. Моммзен. История Рима. т. II, гз. 313; The Cambridge Ancient History. v. IX, гз. 353.

ტე ფილოპატორი, აპიანეს მიხედვით მეფე, და არც მახარე, რომელიც უმეტესწილად მსგავსად მოიხსენიება (App. Mithr. 67, 83. აქვე, 78 – ეს უფლისწული უკვე არქონტად არის წოდებული; Liv. Per. 98), რეალურად ამ ტიტულს არ ფლობდნენ. ამაზე ნათლად მეტყველებს მათი ნუმისმატიკური ძეგლები; და რომ აპიანეს ტერმინოლოგიას არ შეიძლება უყოყმანოდ ვენდოთ.¹⁰⁷ დ. შელოვის კონცეფციისათვის დამახასიათებელია ამ ორი პიროვნების პოლიტიკური სტატუსის სრული გაიდენტურება, მათი „ტიპოლოგიური სიმეტრიულობის“ დაშვება. რომ ეს მაინცდამაინც ასე არ უნდა იყოს, ამაზე ქვემოთ გვექნება საუბარი. ახლა კი უნდა აღვნიშნოთ, რომ თუკი გავითვალისწინებთ დ. შელოვის შენიშვნებს, გამოთქმულს აპიანეს ტერმინოლოგიის მიმართ, მაშინ აჯანყებულთა მოთხოვნა საკმაოდ ალოგიკურად მოგვეჩვენება – მართლაც, კოლხები, რომელთა სურვილს პონტოს მეფე ამ ეტაპზე ანგარიშს უწევს, ეს იძულებითი ნაბიჯია მისი მხრიდან, მმართველად ითხოვენ კვლავ „სატრაპს“, შესაბამისად, ქვეყნის სტატუსიც იგივე უნდა დარჩენილიყო?! ჩვენ შთაბეჭდილება გვრჩება, თითქოს დ. შელოვმა წინასწარ დაიზღვია თავი მსგავსი შეკითხვისაგან. მან მოხსნა ისტორიოგრაფიაში არსებული თეზა კოლხთა აჯანყების „ეროვნულ-განმათავისუფლებელი“ და ანტიმიტრიდატული ხასიათის შესახებ,¹⁰⁸ დაავინროვა მოძრაობის სოციალური ბაზა; აღნიშნა, რომ ადგილობრივი მოსახლეობის უკმაყოფილება გამონვეული უნდა ყოფილიყო პონტოური ადმინისტრაციის რაღაც კონკრეტული ღონისძიებით. ამაზე მეტყველებს თვით კოლხთა მოთხოვნის ხასიათი – მმართველად ევპატორის შვილს, პონტოელს ითხოვენ; მიიღებენ თუ არა, მყისვე მშვიდდებიან. კიდევ ერთი არგუმენტი – კოლხეთი ბოლომდე მითრიდატე VI ერთგული რჩება, სწორედ აქ აფარებს პომპეუსისგან დევნილი ევპატორი თავს, ადგილობრივი მოსახლეობის მხრიდან არავითარ „ექსცესებს“ ადგილი არ ჰქონია. თუკი კოლხები ინარჩუნებენ ერთგულებას პონტოს მეფისადმი მისთვის ამ საბედისწერო და ძნელ მომენტში, განალოგიკური არ იქნება გამოირიცხოს რაიმე სერიოზული ანტიმიტრიდატული ტენდენციები ქვეყანაში პონტო-კოლხეთის ურთიერთობის მთელი ისტორიის განმავლობაში.¹⁰⁹ დაბოლოს, თავს ნებას ვაძლევთ „დავებმართო“ დ. შელოვს, კიდევ ერთი არგუმენტი მოიყვანოს საკუთარი მოსაზრების სასარგებლოდ. აპიანეს ცნობით, პომპეუსის საპა-

¹⁰⁷ Д. Б. Шелов. Колхида в системе Понтийской державы Митридата VI, гл. 37-38; Д. Б. Шелов. Махар, правитель Боспора, гл. 63-65.

¹⁰⁸ Г. А. Лордкипанидзе. К истории древней Колхиды. . . , гл. 23, 25.

¹⁰⁹ Д. Б. Шелов. Колхида в системе Понтийской державы Митридата VI, гл. 38-39; Д. Б. Шелов. Махар, правитель Боспора, гл. 58, 68-69.

ტივცემულოდ გამართულ ტრიუმფში „მონანილეობდა“ კოლხი სკეპტუხი ოლთაკე (App. Mithr. 117). აი, ასეთი იყო პონტო-კოლხეთის ურთიერთობის ეპილოგი. აქვე გავიმეორებთ, რომ ხსენებული სპეციალისტისთვის უცნობია მითრიდატე უმცროსის „სინოპეს სამეფოში“ რეგენტად ყოფნის ფაქტი, ამ მომენტს ორგანულად დაუკავშირებდა თავის კონცეფციას.

რა შეიძლება ითქვას ყოველივე ამასთან დაკავშირებით?

ორივე უფლისწულის ხელისუფლების ხასიათის დადგენისას დ. შელოვი ნუმიზმატიკურ მასალას ეყრდნობოდა, რომელიც, საერთოდ, თავისი სპეციფიურობის გამო, უაღრესად სანდო და ობიექტურ წყაროთა კატეგორიას განეკუთნება. მეთოდური თვალსაზრისით აქ ყველაფერი სწორია – როცა ავტორთა ჩვენებანი უპირისპირდება ნუმიზმატიკურ მონაცემებს, უპირატესობა ამ უკანასკნელთ უნდა მიენიჭოს. ჩვენს კონკრეტულ შემთხვევაში ევპატორის შვილების ფული ანონიმურია, ჰგავს „სამეფისნაცვლო“ ემისიებს, აქედან კი შესაძლებელია ერთადერთი ჭეშმარიტი დასკვნის გამოტანა – არც მახარე და არც მითრიდატე უმცროსი ბასილევსის ტიტულს არ ფლობდნენ. და მაინც თავს უფლებას ვაძლევთ მხოლოდ ნანილობრივ დავეთანხმოთ დ. შელოვის, ფილოპატორის შემთხვევაში გადამწყვეტი მნიშვნელობა სწორედ აპიანეს ჩვენებას მივანიჭოთ და არა ნუმიზმატიკურ მასალას. მახარე რომ აშკარად „სატრაპია“, ამასთან დაკავშირებით არც შეიძლება არსებობდეს ორი აზრი. მის დაქვემდებარებულ მდგომარეობაზე მეტყველებს: 1. სპილენძის ანონიმური ობოლები – Av.: დიონისეს თავის გამოსახულება, მითრიდატე ევპატორის სრულიად აშკარა პერსონიფიკაცია; ზოგჯერ ის პონტოს მეფის პორტრეტთანაც ავლენს მსგავსებას, ე.ი. ევპატორი ღვთაების რანგშია აყვანილი. Rv.: კაპარჭი – პონტოელ „სატრაპია“ ატრიბუტი, „სამეფისნაცვლო“ ემისიების ერთ-ერთი დიფერენტი და აღმნიშვნელი. მახარეს ფული სპილენძის ანონიმური ნუმიზმატიკის აღორძინებას წარმოადგენს, ანალოგიურია იურიდიული ბუნებითაც.¹¹⁰ 2. აპიანეს ტერმინოლოგია კატეგორიულ-ობით არ გამოირჩევა. ავტორი ერთ ადგილას უფლისწულს არქონტად იხსენიებს. თუმცა შესაძლოა დაგვეშვა ასეთი რამ – მახარემ ბოსფორის მეფეების თავდაპირველი ტიტული – არქონტი (ბერძნული მოსახლეობის მიმართ) და ბასილევსი (დამორჩილებული „ბარბაროსებისათვის“) ირჩია თავისთვის. მსგავსი დასკვნის გამოტანის შესაძლებლობას გამორიცხავს მსაზღვრელი მასალა – ნუმიზმატიკური მონაცემები; მახარე მხოლოდ და მხოლოდ „სატრაპია“. არ ვიქნებით ორიგინალურ-

¹¹⁰ К. В. Голенко. Понтийская анонимная медь, гв. 142, шен. 60, гв. 146; Д. Б. Шелов. Махар, правитель Боспора, гв. 64-65.

ნი, თუკი დავძენთ, რომ აპიანეს ტერმინოლოგიაზე ზეგავლენა სწორედ ამ ძველმა ბოსფორულმა ტრადიციამ იქონია, რომელიც შემდგომ ეპოქებშიც დროდადრო იჩინდა თავს აქაური მმართველების ტიტულატურაში.¹¹¹ 3. ზემოთ უკვე აღვნიშნეთ, დიდ შეცდომად მიგვაჩნია ორივე უფლისწულის ხელისუფლების ხასიათის გაიგივება. სულ სხვადასხვა პირობებში მოხდა მათი „გამეფება“. მახარე უკვე დამორჩილებულ ბოსფორს ჩაუყენეს სათავეში. რატომ უნდა გამხდარიყო ის ბასილევსი?! სულ სხვა საქმეა მითრიდატე უმცროსი – სწორედ მისი საშუალებით ანყნარებენ ქვეყანას; ყოველივე ამის აუცილებელ პირობად კი ფილოპატორის მიერ მეფის ტიტულის ტარება უნდა ყოფილიყო. მიგვაჩნია, რომ ინფორმაცია, ლოტოსისგამოსახულებიანი მონეტები რომ იძლევა, არ გამოირჩევა კატეგორიული ხასიათით – თუ, ერთი მხრივ, ამ ჯგუფშია სპილენძის ანეპიგრაფიკული ფული, ოდნავ მითითებასაც (ლევგენდის სახით) რომ არ შეიცავს ფილოპატორის პიროვნებაზე და ამავე დროს ზურგის მხარის ტიპოლოგიით გენეტიურად უკავშირდება პონტოურ ე.წ. „სამეფისნაცვლო“ ემისიებს, მეორე მხრივ, რიგი მნიშვნელოვანი თავისებურებების გამო ის მკვეთრად ემიჯნება ამ უკანასკნელთ. სულ სხვაა მისი იურიდიული ბუნება. ეს ნიშნებია, უპირველეს ყოვლისა: 1. ბიმეტალიზმი. მითრიდატე უმცროსი ქრისვერცხლსაც. ის არ არის ჩვეულებრივი „სატრაპი“, ან რანგით მასზე ზემოთ დგას, ან კიდევ ცენტრალური ხელისუფლების წინააღმდეგ მემბოხება, ცდილობს მიითვისოს ძვირფასი ლითონისგან ფულის ქრისპრეროგატივა. 2. ჩვენი მონეტებისთვის არ არის დამახასიათებელი „სატრაპთა“ ნუმიზმატიკის და, საერთოდ, მათი ხელისუფლების ტრადიციული სიმბოლიკა – ტყავის მუზარადის გამოსახულება, ადამიანის თავი ასეთსავე მუზარადში, კაპარჭი, მშვილდი¹¹² – ე.ი. ყველაფერი ის, რაც ემისიის „სამეფისნაცვლო“ ხასიათზე უნდა მითითებდეს. აქედანაც ანალოგიური დასკვნა გამომდინარეობს – ფილოპატორი ან არ არის „სატრაპი“, ან მემბოხე სტრატეგოსია. ამრიგად, თუ ერთი მხრივ, მონეტების საერთო მონახაზი, ძირითადი სქემა, პონტოელ „სატრაპთა“ ნუმიზმატიკიდან არის ნასესხები, და ეს ფაქტი თავისთავად უკვე მეტად სიმპტომატურია, მითრიდატე უმცროსი ემისიაზე თავის სახელს არ ათავსებს, მეორე მხრივ, ჩვენ აქ ვერ ვხედავთ სტრატეგოსთა ძალაუფლების აღმნიშვნელ ატრიბუტებს; პონტოური სიმბოლიკიდან ფიგურირებს მხოლოდ „სამეფო ემბლემა“ – რვაქიმიანიანი ვარსკვლავ-

¹¹¹ მაგ., არქონტი ჰიგიენონტი, არქონტი ასანდროსი. იხ. В. Ф. Гайдукевич. Боспорское царство. Москва. 1949, გვ. 62-63, 78, 313-314.

¹¹² К. В. Голенко. Понтийская анонимная медь, გვ. 142, 144.

ვი¹¹³, რომელსაც კონკრეტულ შემთხვევაში მხოლოდ ფილოპატორის პიროვნებას თუ დავუკავშირებთ.¹¹⁴ ესეც ნიშანდობლივია. ცხადია, ასეთი ნუმისმატიკური ძეგლები ჩვენთვის საინტერესო საკითხის კვლევის დროს საყრდენ მასალად არ გამოდგება.

მივყვეთ დ. შელოვის კონცეფციას. მისი ერთ-ერთი მთავარი მომენტი კოლხეთის აჯანყების „ეროვნულ-განმათავისუფლებელი“ და ანტიმითრიდატული ხასიათის უარყოფა; თითქოსდა, ყველაფერი ეს იყო ადგილობრივი მოსახლეობის რეაქცია პონტოური ადმინისტრაციის რაღაც კონკრეტულ ღონიძიებაზე. მაგრამ განა ამას ამბობება და განდგომა უნდა მოჰყოლოდა, თანაც ისეთ დროს, როცა ევპატორს ყველაზე მეტად სჭირდებოდა ქვეყნის თანადგომა?! რა თქმა უნდა, ეს ალოგიკურია. ხსენებული სპეციალისტი ძვ. წ. 66 წ. ევპატორის დიოსკურიაში ყოფნის ფაქტს კოლხეთის ერთგულების სრულიად აშკარა გამოვლინებად მიიჩნევს, კოლხებს თურმე ლტოლვილი მითრიდატე VI შეუფარებით. ჯერ ერთი, სად უნდა გაქცეულიყო პონტოს მეფე, თუ არა დასავლეთ საქართველოში; მეორეც, განა ის ამ შემთხვევაში საკუთარ „სატრაპიაში“ არ იმყოფებოდა?! თვით დ. შელოვსაც მიაჩნია, რომ მახარეს ძალაუფლება დასავლეთ საქართველოში ძვ. წ. I საუკუნის 60-იანი წლების დასაწყისამდე ხორციელდებოდა.¹¹⁵ თ. თოდუა, ჩვენი აზრით, სავსებით სამართლიანად თვლის, რომ ევპატორის მიერ კოლხეთის „რეკონკისტას“ ადგილი უნდა ჰქონოდა ძვ. წ. 68-67 წწ., მაშინ როცა მან მოახერხა საკუთრივ პონტოს უკან დაბრუნება.¹¹⁶ ასე რომ, ძვ. წ. 66 წ. კოლხების ერთგულება მითრიდატესადმი „განმტკიცებული“ იყო პონტოური გარნიზონებით, რომლებიც, ალბათ, „სატრაპ“ მოაფერნეს ემორჩილებოდნენ. სკეპტუხი ოლთაკეც მოგვიანებით შესაძლოა თავის საკუთარ დამოუკიდებლობას უფრო იცავდა, ვიდრე პონტოურ „სატრაპიას“. საკითხთან დაკავშირებით ყურადღებას იქცევს კიდევ ერთი გარემოება: ვანის ნაქალაქარის ტერიტორიაზე დადასტურებულია ხანძრის კვალი, რომელსაც აქ ადგილი უნდა ჰქონოდა ძვ. წ. I ს. დასაწყისში. ამის მკაფიო მონიშნაა ნახანძრალი ფენებიდან მომდინარე ტეტრახალკი ეგიდასა და ნიკეს (?) გამოსახულებით (ძვ. წ. 105-90 წწ.) და კაპადოკიის მეფის არიობარძანე I-ის ძვ. წ. 84 წ. დათარიღებული 2 დრაქმა.¹¹⁷ სინქრონული ხანძრის კვალი და-

¹¹³ К. В. Голенко. Понтийская анонимная медь . . . , გვ. 143.

¹¹⁴ ლოტოსის გამოსახულების სემანტიკასთან დაკავშირებით იხ. Г. Ф. Дундуа. Нумизматика античной Грузии, გვ. 117-119.

¹¹⁵ Д. Б. Шелов. Махар, правитель Боспора, გვ. 60.

¹¹⁶ Т. Т. Тодуа. Колхида в составе Понтийского царства. Автореферат диссертации . . . , გვ. 13; Т. Т. Тодуа. Колхида в составе Понтийского царства. Диссертация . . . , გვ. 91.

¹¹⁷ ვანი. I, გვ. 117-118; გ. დუნდუა, გ. ლორთქიფანიძე. მონეტები ვანიდან, გვ. 126-127.

დასტურებულია აგრეთვე ეშერას ნაქალაქარზეც. სხვა მასალებთან ერთად ამაზე მიუთითებს ნახანძრალი ფენიდან მომდინარე ძვ. წ. 105-90 წწ. დათარიღებული ამისოს სპილენძის 2 მონეტა.¹¹⁸ ამრიგად, კოლხეთის ორ პუნქტში ერთდროულად ხანძარი მძვინვარებდა და, როგორც ჩანს, ერთი საერთო მიზეზით იყო გამოწვეული. მოვლენათა ქრონოლოგია კი მითრიდატე უმცროსის მეფობის დროს უახლოვდება. მეორე მხრივ, ჩვენ დარწმუნებული ვართ ფილოპატორის სეპარატისტულ მისწრაფებაში. მამის ეჭვები უსაფუძვლო არ უნდა ყოფილიყო. ასეთ შემთხვევაში, ძნელი წარმოსადგენია, რომ ევპატორს უბრალო გამოძახებით ხლებოდეს შვილი, რომლისთვისაც, ალბათ, წინასწარვე იყო ცნობილი მისი განაჩენი. მოკლედ, მიგვაჩნია, რომ მითრიდატე უმცროსმა წინააღმდეგობა გაუწია პონტოს მეფეს, ეშერასა და ვანში მისი მომხრეები იყვნენ გამაგრებული.¹¹⁹ ვის უნდა დაყრდნობოდა ძირითადად პონტოელი უფლისწული, თუ არა ადგილობრივ მოსახლეობას?! ამ არგუმენტს არ ვანიჭებთ გადამწყვეტ მნიშვნელობას – „სატრაპ“ მითრიდატეს შესაძლოა ერთგული პონტოური გარნიზონები უჭერდნენ მხარს. კიდევ სხვა მაგალითი ანტიმითრიდატული ტენდენციების არსებობისა კოლხეთში – ძვ. წ. 70 წ. მახარე მამას ღალატობს, ევპატორს ჩამოსცილდა ამ უფლისწულის უშუალო გამგებლობის ქვეშ მყოფი ორი პროვინცია – ბოსფორი და კოლხეთი.¹²⁰ სად არის კოლხების ერთგულება მითრიდატესადმი?! რატომ მაინდამაინც დასავლეთ საქართველოში ყოფნის დროს განახორციელდა მახარემ თავისი აქცია?! ხომ არ ნიშნავს ყოველივე ეს, რომ მახარე ანტიმითრიდატულ პოლიტიკაში სწორედ კოლხებს ეყრდნობოდა, მათი იმედი ჰქონდა. ამასთან დაკავშირებით მეტად ნიშანდობლივია ბოსფორელთა ინდიფერენტულობა უფლისწულის ბედისადმი ძვ. წ. 65 წ. ამბებთან დაკავშირებით.¹²¹ თუმცა შესაძლოა კოლხებსაც მსგავსი ნეიტრალური პოზიცია ჰქონოდათ არჩეული და პასიურად ედევნებინათ თვალი მოვლენათა განვითარებისთვის. ზოგიერთი ნუმისმატიკური ფაქტიც თითქოსდა უნდა მიგვანიშნებდეს კოლხთა სეპარატისტულ მისწრაფებებზე. სპეციალისტთა დაკვირვებით, ლისიმაქეს ტიპის სტატერების ქართული მინაბადების უმრავლესობა მითრიდატე VI ევპატორის ბატონობის პერიოდით თარიღდება. ხომ არ არის ეს ანონიმური სერია რომელიმე სკეპტუხის „იატაკქემა“ ზარაფხანის პროდუქცია?! ძვირფასი მეტა-

¹¹⁸ Г. К. Шамба. Эшерское городище, გვ. 11.

¹¹⁹ გ. დუნდუა, გ. ლორთქიფანიძე. მონეტები ვანიდან, გვ. 126-127; თ. დუნდუა. კოლხეთისა და პონტოს სამეფოს ურთიერთობის ისტორიიდან. შდრ.: Д. Б. Шелов. Колхида в системе Понтийской державы Митридата VI, გვ. 38.

¹²⁰ Д. Б. Шелов. Колхида в системе Понтийской державы Митридата VI, გვ. 39-40.

¹²¹ Д. Б. Шелов. Махар, правитель Боспора, გვ. 71-72.

ლისგან ფულის ქრის პრეროგატივა ამ დროს, როგორც ვიცით, პონტოს მეფის ხელშია მოქცეული.¹²² ესეც მეტად სიმპტომატურია.

მივყვეთ დ. შელოვის არგუმენტაციას. ხსნებულ მკვლევარს თვით კოლხთა მოთხოვნის ხასიათი – ისინი პონტოელს ითხოვენ მმართველად – აძლევს საფუძველს საერთოდ გამორიცხოს მოძრაობის ანტიმითრიდატული არსის შესაძლებლობა. როგორც ჩვენ ზემოთ უკვე ვაჩვენეთ, ეს უნდა ყოფილიყო იძულებით ნაბიჯი კოლხების მხრიდან. საერთოდ კი, ამ მოთხოვნაში მთავარია არა ვის ითხოვდნენ მმართველად, არამედ, რა ტიტულით სურდა ასეთი პიროვნების ხილვა ადგილობრივ მოსახლეობას.

შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ კოლხთა მოძრაობა სწორედ პონტოელთა ბატონობის წინააღმდეგ იყო მიმართული. ასეთ ვითარებაში წარმოუდგენელია აჯანყებულებს კვლავაც „სატრაპი“ ეთხოვათ ქვეყნის მმართველად. ვთვლით, რომ ამ შემთხვევაში აპიანე არ ცდებოდა. კოლხები მეფეს ითხოვდნენ და მითრიდატე უმცროსიც ფორმალურად ამ ტიტულით უნდა ყოფილიყო აღჭურვილი. უფლისწულის ხელისუფლების რეალური არსი კი კარგად იკითხება მის ანონიმურ სამონეტო საქმეში, რომლის განხილვაც სეპარატიზმის გამოვლინებად არ უნდა იყოს მართებული.

ფილოპატორმა ცადა უსაფრთხოების გარანტიები მიეღო რომის რესპუბლიკისგან, მაგრამ ამაოდ. ერთი ეპიგრაფიკული ძეგლი, კერძოდ, კაპიტოლიუმის სტელა¹²³, თითქოს სწორედ ამაზე მეტყველებს: „მეფე მითრიდატე ფილოპატორ ფილადელფოსი, მეფე მითრიდატეს ძე, თავის მეგობარ და მოკავშირე რომაელ ხალხს, იმ კეთილგანწყობის და ქველმოქმედების სანაცვლოდ, რასაც ის მისდამი (ე.ი. მეფისადმი – თ. დ.) იჩენს, თავისი ელჩების, ნაიმანის, ნაიმანის ძის, და მაოსის, მაოსის ძის, ხელით უძღვნის.“¹²⁴

კონკრეტული ზედწოდების – ფილოპატორ ფილადელფოსი – მატარებელი ორი პონტოელი მითრიდატეა ცნობილი. მითრიდატე III-ის ძე და ფარნაკე I-ის ძმა მითრიდატე ამ უკანასკნელის შემდგომ მართავდა ქვეყანას. მამამის ზედწოდება არ ჰქონია, ისევე როგორც წარწერაში მოხსენიებულ მითრიდატეს. მითრიდატე IV-ის მეფობის ხანგრძლივობა მისი ატიკური სისტემის ტეტრადრაქმებზეა ასახული ლეგენდით – ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΜΙΘΡΑΔΑΤΟΥ ΦΙΛΟΠΑΤΟΡΟΣ ΚΑΙ ΦΙΛΑΔΕΛ-

¹²² Г. Ф. Дундуа. Нумизматика античной Грузии, гв. 100-101; თ. დუნდუა. კოლხეთი, იბერია და პონტოს სამეფო ნუმიზმატიკური მასალების მიხედვით, გვ. 67.

¹²³ Orientis Graeci Inscriptiones Selectae. Supplementum Sylloges Inscriptionum Graecorum. Edidit Wilhelmus Dittenberger. Volumen Prius. Lipsiae. MDCCCIII, გვ. 580-582.

¹²⁴ Н. Ю. Ломоури. К истории Понтийского царства, гв. 43-44.

ΦΟΥ – ნატურალისტური თავი თანდათან ასაკში შედის.¹²⁵ ის ხომ არ არის მოხსენიებული მოტანილ ეპიგრაფიკულ ძეგლში; შემდეგი ფილოზოფიკორ ფილადელფოსის მამა ხომ ევპატორია?! მაგრამ ტექსტის ნაწილის – „მეფე მითრიდატეს ძე“ – აღდგენა ჰიპოთეტიურია. ტიტული „ბასილევსი“ შესაძლოა არც კი ყოფილიყო. ახლა კი, ამ კუთხით, უფრო თამამად შეგვიძლია ვისაუბროთ მითრიდატე უმცროსზე, ევპატორის ძეზე. მითრიდატე უმცროსმა კოლხეთი მიიღო; კოლხეთის სამეფო კი ევპატორამდე მითრიდატიდების დინასტიის არასდროს ყოფილა, ანუ მითრიდატე ფილოზოფიკორ ფილადელფოსს თავისი ძალაუფლების მემკვიდრეობითი ხასიათის პოლიტიკური მანიფესტაცია არაფერში სჭირდებოდა, და მას არც რაიმე სერიოზული საფუძველი ჰქონდა ყოველივეს სამტკიცებლად. მითრიდატე უმცროსი სრულიად ახალ სამეფოს დაეპატრონა. შესაბამისად, ის მითრიდატეს ძეა, და არა მეფე მითრიდატესი. რაც შეეხება ელჩებს, ზოგიერთმა მკვლევარმა ისინი გააიგივა ევპატორის დროინდელ პოლიტიკურ მოღვაწეებთან (App. Mithr. 19).

დასანანია, რომ კოლხეთის მეფის მცდელობას, დაეცვა თავისი ქვეყანა, შემდეგი არ მოჰყოლია. ის ფორმალურად, თითქოს, რომაელ-ებსაც დაუმეგობრდა, მაგრამ ამაოდ.

---

¹²⁵ W. H. Waddington, E. Babelon, Th. Reinach. Recueil général des monnaies Grecques d' Asie Mineure. Tome premier. Premier fascicule (2e édition). Paris. 1925. New York. 1976, გვ. 12.

კოლხეთის პოლიტიკური ისტორიისათვის პოლემონების ხანაში

ძვ. წ. I ს. II ნახ.-ახ. წ. I ს. I ნახ. კოლხეთის ისტორიის კვლევა განსაკუთრებით დიდ სიძნელებთან არის დაკავშირებული. საკმარისია აღინიშნოს, რომ ამ ხანის არქეოლოგიური ძეგლები დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე ძალზე მცირე რაოდენობითაა მიკვლევული, წერილობითი წყაროების მონაცემები კი სქემატურია. ზოგად ხაზებში დგინდება, რომ განსახილველ პერიოდში კოლხეთი პოლემონური პონტოს სამეფოს „სატრაპიაა“, ქვეყანა ეკონომიკურად დაქვეითებულია, მისი სავაჭრო-სახელოსნო ცენტრები დაცარიელებული ან დანგრეულია, ადგილი აქვს მთიელი ტომების ინტენსიურ თარეშს თუ მასობრივ ჩამოსახლებას ბარში. წარმოდგენილ თავში ჩვენი მიზანი კოლხეთის პოლიტიკური ისტორიის ზოგიერთი მომენტის წინ წამოწევით და შესწავლით შემოიფარგლება. რადგან აქ წამოყენებული ჰიპოთეზები ფაქტობრივად სპეციალურ ლიტერატურაში პოლემონური პონტოს სამეფოს შესახებ უკვე არსებული ზოგიერთი მოსაზრების განვითარება-დაზუსტება და კოლხეთის ისტორიაზე გავრცელებაა, საჭიროა მათი ვრცლად მიმოხილვა.

ძვ. წ. 42 წ. ტრიუმვირებმა გადამწყვეტი გამარჯვებები მოიპოვეს რესპუბლიკელებზე. შემდგომ მათ გაინაწილეს რომის პროვინციები. აღმოსავლეთი წილად ხვდა ანტონიუსს. მანაც ხელი მიჰყო ხსნებული რეგიონის პოლიტიკურ რეორგანიზაციას – აღადგინა ან ხელახლა შექმნა რიგი რომზე დამოკიდებული სამეფოებისა მისთვის სასურველი დინასტიებით სათავეში. აღორძინებულ პოლიტიკურ ერთეულებს შორის იყო პონტოს სამეფოც. ძვ. წ. 40 წ. აქ რომაელთა სანქციით ფარნაკე II შვილი დარიოსია. ეს უკანასკნელი მალე შეცვალა კილიკიის მმართველმა პოლემონმა ქ. ლაოდიკეიდან (App. Bell. Civ. V. 75; Strabo. XII. 8. 16).¹²⁶

¹²⁶ Аппиан. Гражданские войны. Перевод с греческого под ред. С. А. Жебелева. Москва. 1935, გვ. 313; Страбон. География. Перевод и комментарий Г. А. Стратановского. Ленинград. 1964, გვ. 541; The Cambridge Ancient History. v. X. Cambridge. 1963, გვ. 34, 69-70; D. Magie. Roman Rule in Asia Minor. Princeton. 1950. ტ. I, გვ. 434, ტ. II, გვ. 1282 შენ. 16 – დარიოსთან დაკავშირებით, ტ. I, გვ. 434–435, ტ. II, გვ. 1284 შენ. 23 – პოლემონთან დაკავშირებით; Н. Ю. Ломоури. Грузино-римские взаимоотношения. ч. I. Тб. 1981, გვ. 125; М. И. Максимова. Античные города Юго-Восточного Причерноморья. Москва-Ленинград. 1956, გვ. 304.

პოლემონური პონტოს სამეფო მოიცავდა ამისოს აღმოსავლეთით მდებარე ოლქებს¹²⁷. სწორედ ამ პოლიტიკურ ერთეულში შედიოდა კოლხეთიც. სტრაბონის მიხედვით, „უკანასკნელად პოლემონს ჰქონდა კოლხეთი, ხოლო როდესაც ის მოკვდა, მისი მეუღლე პითოდორისი ფლობდა, მეფობდა კოლხებზე, ტრაპეზუნტზე, ფარნაკიაზე და ზემოთ მცხოვრებ ბარბაროსებზე . . .“ (Strabo. XI. 2. 18).¹²⁸ პოლემონი ძვ. წ. 8 წ. ილუპება ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთში ერთ-ერთ სარმატულ ტომთან ბრძოლაში.¹²⁹ პითოდორისს მისი მცირეაზიური სამფლობელოები ერგო წილად.¹³⁰ ის ცოცხალია იმ დროისათვის, როცა სტრაბონმა თავისი „Geographica“ გაასრულა, ე.ი. 18/19¹³¹ ან 19/20 წწ.¹³² სტრაბონი მასზე აწყობი ლაპარაკობს (იხ. რიგი ადგილებისა Strabo. XII). შემდგომ ამისა წერილობით წყაროებში არავითარი ცნობა არ არის პონტოს სამეფოს შესახებ ვიდრე 38 წ., როცა კალიგულამ ქვეყანა უბოძა პოლემონ II, თრაკიის მეფის ძეს, პოლემონ I და პითოდორისის შვილიშვილს დედის ხაზით (Dio. LIX. 12. 2).¹³³ 64 წ. ნერონმა პოლემონური პონტოს სამეფო გააუქმა. ის გალატიის პროვინციაში იქნა შეყვანილი.¹³⁴ თვლიან, რომ იგივე ბედი ეწია კოლხეთს, როგორც პოლემონური პონტოს შემადგენელ ნაწილს.¹³⁵

ასეთია ზოგად შტრიხებში პონტოს სამეფოს ისტორია, აღდგენილი ძირითადად წერილობითი წყაროების მონაცემებით. დასავლეთის ისტორიოგრაფიაში XX საუკუნის დასაწყისიდან მოყოლებული იყო ცდა მისი შევსებისა, საყრდენ მასალად კი პონტოური ნუმისმატიკური ძეგლები იქნა გამოყენებული. დაწვრილებით ამაზე ქვემოთ გვექნება საუბარი. ახლა კი მოკლედ აღვნიშნავთ, რომ ჯერ კიდევ 1902

¹²⁷ М. И. Максимова. Античные города Юго-Восточного Причерноморья, გვ. 308-309, სქ. 4.

¹²⁸ თ. ყაუხჩიშვილი. სტრაბონის გეოგრაფია. თბ. 1957, გვ. 125.

¹²⁹ В. Ф. Гайдукевич. Боспорское царство. Москва. 1949, გვ. 315-316; Г. А. Меликишвили. К истории древней Грузии. Тб. 1959, გვ. 333; Н. Ю. Ломоури, Грузино-римские взаимоотношения, გვ. 143-144; შდრ. Magie. Roman Rule in Asia Minor. ტ. II, გვ. 1341 შენ. 32.

¹³⁰ იხ. მაგ., В. Ф. Гайдукевич. Боспорское царство, გვ. 316.

¹³¹ თ. ყაუხჩიშვილი, სტრაბონის გეოგრაფია, გვ. 4.

¹³² Th. Reinach. L'histoire par les monnaies. Paris. 1902, გვ. 146.

¹³³ Dio's Roman History. With an English Translation by E. Cary. v. VII. London. MCMLXI, გვ. 295-296. დიონი შეცდომით მიიჩნევს მას პოლემონ I ძედ; ამასთან დაკავშირებით იხ. D. Magie. Roman Rule in Asia Minor. ტ. II, გვ. 1369 შენ. 53; The Cambridge Ancient History. v. X, გვ. 751; В. В. Латышев. Известия древних писателей о скифии и кавказе. ВДИ. 1948, №1, გვ. 503, შენ. 7. ამ მეფესთან დაკავშირებით იხ. მაგ., В. Ф. Гайдукевич. Боспорское царство, გვ. 325-326; Г. А. Меликишвили. К истории древней Грузии, გვ. 363.

¹³⁴ D. Magie. Roman Rule in Asia Minor. ტ. I, გვ. 561-562, ტ. II, გვ. 1417-1418 შენ. 62; The Cambridge Ancient History. v. X, გვ. 774.

¹³⁵ იხ. მაგ., Г. А. Меликишвили. К истории древней Грузии, გვ. 364; Н. Ю. Ломоури. Грузино-римские взаимоотношения, გვ. 209.

ნ. ცნობილმა ფრანგმა ისტორიკოსმა, პონტოსა და მცირე აზიის სპეციალისტმა, თ. რეინაკმა ყურადღება გაამახვილა პითოდორისის ქალიშვილის ანტონია ტრიფაინას სახელით მოჭრილ მონეტებზე, რომლებიც ატარებდა მეფობის წლებს – IZ=17 და IH=18, და მათ საფუძველზე ივარაუდა 22/23 წწ. პითოდორისის გარდაცვალება, რომაელთა მიერ ქვეყნის „სეკვესტად“ ქცევა (ავტორი, ალბათ, გულისხმობს, პონტოს სამეფოს რომაელთა მეურვეობის ქვეშ მოქცევას).¹³⁶ იგივე აზრია გატარებული მცირე აზიის სამონეტოს საქმის ფუნდამენტურ გამოკვლევაშიც – Recueil général des monnaies Grecques d'Asie Mineure. ეს ჰიპოთეზა გაზიარებულ იქნა The Cambridge Ancient History-ის ავტორთა მიერ. მათი აზრით, 23-38 წწ. პოლემონური პონტოს სამეფო ან უშუალოდ ანექსირებული, ან კიდევ რომაელთა მეურვეობის ქვეშ არის მოქცეული.¹³⁷ პითოდორისის გარდაცვალების სულ სხვა თარიღი შემოგვთავაზა დ. მაჯიმ. პონტოს კომანას ერა, გამოყენებული კალიგულას დროიდან, აითვლებოდა 33/34 ან 34/35 წწ. ეს არის თარიღი ქალაქის ინკორპორაციისა რომაელთა მიერ. დ. მაჯის აზრით, ეს უნდა იყოს აგრეთვე თარიღი პითოდორისის გარდაცვალებისა. ტიბერიუსმა ისარგებლა დედოფლის სიკვდილით და კომანას ანექსიით შეამცირა პონტოს ტერიტორია. ხსენებული მკვლევარი არსად აღნიშნავს, რომ პითოდორისის სიკვდილს ქვეყნის ანექსია ან სამეურვეო ტერიტორიად გამოცხადება უნდა მოჰყოლოდა; ხაზს უსვამს მხოლოდ იმ მომენტს, რომ პოლემონური სამფლობელოები მმართველის გარეშე უნდა დარჩენილიყო.¹³⁸

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, კოლხეთი პოლემონური პონტოს „სატრაპია“. მას ჯერ ფლობს პალემონ I, შემდეგ – პითოდორისი. ასეთი ვითარებაა სტრაბონის თხზულების „პუბლიკაციის“ დროისთვის, ე.ი. 18/19 ან 19/20 წწ. 38 წ. კალიგულამ სამეფო პოლემონ II უბოძა. მართალია, წყაროებში არავითარი პირდაპირი მითითება არ არსებობს, მაგრამ ყველა სპეციალისტი ერთსულოვნად მიიჩნევს კოლხეთს კვლავაც პოლემონური პონტოს შემადგენელ ნაწილად, და ეს სწორია. ამრიგად, ძვ. წ. 37-ახ. წ. 19/20 და 38-64 წწ. პონტო და კოლხეთი ერთი პოლიტიკური ერთეულია. გვაქვს საფუძველი 19/20-38 წწ. რაიმე კონიუნქტურული ცვლილებანი ვივარაუდოთ?! არავითარი. ე.ი. თუკი ტიბერიუსმა მართლაც გააუქმა პონტოს სამეფო, ის სამეურვეო თუ პროვინციულ ტერიტორიად აქცია, იგივე ბედს გაიზიარებდა კოლხე-

¹³⁶ Th. Reinach. L'histoire par les monnaies, გვ. 145-147.

¹³⁷ The Cambridge Ancient History. v. X, გვ. 751.

¹³⁸ D. Magie. Roman Rule in Asia Minor. ტ. I, გვ. 513, ტ. II, გვ. 1368, შენ. 50, გვ. 1368 შენ. 52.

თიც, მისი განუყოველი ნაწილი. ეს არის ჩვენი მსჯელობის ამოსავალი წერტილი.

სპეციალისტები, პონტოს ისტორიის ამ რთულ პერიპეტიებს რომ იკვლევდნენ, ლაპარაკობდნენ ზოგადად პონტოს სამეფოზე, კოლხეთის საკითხს, რა თქმა უნდა, კონკრეტული ყურადღება არ ეთმობოდა. თ. რეინაკის, დ. მაჯის და სხვათა მოსაზრებანი მეტად სუსტად არის კომენტირებული აღმოსავლეთ ევროპაში. მ. მაქსიმოვა ყოველგვარი ახსნა-განმარტების გარეშე იზიარებს მოსაზრებას ტიბერიუსის დროს პოლემონური პონტოს სამეფოს ანექსიის შესახებ.¹³⁹ ამ მკვლევარზე მიუთითებს გ. მელიქიშვილი, მცირე აზიის ზოგი ოლქის რომთან მიერთებაზე რომ წერს.¹⁴⁰ პონტოს სამეფოს ისტორიაში მომხდარ რადიკალურ ცვლილებებთან დაკავშირებით კოლხეთის პოლიტიკური სტატუსის თუ ტერიტორიული კუთვნილების საკითხი აქაც ფაქტობრივად მოხსნილია. მხოლოდ ერთი ფრაზა გ. მელიქიშვილის მონოგრაფიიდან – «В 38 г. н. э. Рим передал Понтийское царство (следовательно, и Колхиду) внуку Полемона I и Пифодориды – Полемену II»¹⁴¹ – გვაფიქრებინებს, რომ ხსენებული მკვლევარი კოლხეთს პოლემონურ პონტოს მუდმივ თანამგზავრად მიიჩნევს. რადიკალურად განსხვავებულია ა. შმალკოს თვალსაზრისი. ჩვენ, სამწუხაროდ, არ გვქონია საშუალება თვალი მიგვედევნებინა ამ სპეციალისტის კომენტარებისთვის, ვსარგებლობთ მხოლოდ და მხოლოდ მისი საკანდიდატო დისერტაციის ავტორეფერატით, სადაც ის წერს: «Установившееся в литературе мнение об аннексии Понта в конце правления Тиберия не подтверждается имеющимися источниками».¹⁴² დავაკონკრეტოთ ჩვენი კვლევის მიზანი: 1. პითოდორისის გარდაცვალებასა და პონტოს სამეფოს დროებით პროვინციულ თუ სამეურვეო ტერიტორიად გადაქცევასთან დაკავშირებით არსებული მოსაზრებების განხილვა-დაზუსტება; 2. მიღებული დებულებების გავრცელება კოლხეთის პოლიტიკურ ისტორიაზე.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, პითოდორისის გარდაცვალების ერთ-ერთი თარიღი შემოთავაზებულია თ. რეინაკის მიერ. ამ მოსაზრების საფუძველი კი პონტოს დედოფლის – ანტონია ტრიფანისის სახელით მოჭრილი ნუმისმატიკური ძეგლები იყო.

სტრაბონის მიხედვით (Strabo XII. 3. 29), პითოდორისის სამი შვი-

¹³⁹ М. И. Максимова. Античные города Юго-Восточного Причерноморья, გვ. 308, შენ. 4.

¹⁴⁰ Г. А. Меликишвили. К истории древней Грузии, გვ. 363.

¹⁴¹ Г. А. Меликишвили. К истории древней Грузии, გვ. 363.

¹⁴² А. В. Шмалько. Римская политика в Южном Причерноморье. Автореферат канд. диссертации. Харьков. 1985.

ლი ჰყავდა პოლემონისგან. უფროსი დედას სახელმწიფო მართვაში ეხმარებოდა, მეორე ვაჟი – ზენონი 18 წ. დიდი არმენიის მეფე ხდება, ქალიშვილი – ანტონია ტრიფაინა კი, თრაკიის ოდრისთა სამეფოს მმართველის კოტისის მეუღლე, დაახლოებით 19 წ. დაქვრივდა. ანტონიამ სენატის წინაშე ბრალი დასდო მეუღლის მკვლელებს, შემდგომ ის კიზიკში დაეფუძნა, სადაც ლივიას ქურუმი გახდა. მისი შვილები – რომეტაკი, პოლემონი, კოტისი რომში ალიზარდნენ. მემკვიდრეთა მცირეწლოვანების გამო ოდრისთა სამეფო რომაელთა სამეურვეო ტერიტორიად გამოცხადდა. 38 წ. კალიგულამ ძმათაგან უფროსს – რომეტაკს თრაკიელთა მეფობა უბოძა.¹⁴³

ამავე წელს შუათანა შვილმა – პოლემონმა პონტოს სამეფო მიიღო სამმართველოდ. როგორც ნუმიზმატიკური ძეგლებიდან ჩანს, დედამისი სახელმწიფო გამგებლობაში დიდ როლს ასრულებდა.

პოლემონ II დროს მოჭრილი მონეტები შეიძლება დაიყოს 3 ჯგუფად (WBR-ის შემაჯამებელი ნუსხა):

I. ტრიფაინას სახელით და პორტრეტით, პოლემონის მხოლოდ პორტრეტით. მეფობის წლები.

Av. ტრიფაინას პორტრეტი და სახელი – ΤΡΥΦΑΙΝΗΣ ΒΑΣΙΛΙΣΣΗΣ – წრიულად. დედოფლის დიადემით შემკული თავის გამოსახულება მარჯვნივ.

Rv. ახალგაზრდა პოლემონის დიადემიანი თავის გამოსახულება მარჯვნივ. სახელი თან არ ახლავს. მეფობის წლები – ΕΤΟΥΣ ΙΖ (17) ან ΙΗ (18)¹⁴⁴.

II. პოლემონის და ტრიფაინას სახელით მოჭრილი მონეტები. ყოველთვის ვხვდებით მეფის პორტრეტს, ხანდახან – დედოფლისას. თარიღი არ ახლავს.¹⁴⁵

Av. ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΠΟΛΕΜΩΝ. ახალგაზრდა პოლემონის დიადემიანი თავის გამოსახულება მარჯვნივ.

Rv. ΒΑΣΙΛΙΣΣΗΣ ΤΡΥΦΑΙΝΗΣ. ტრიფაინას ბიუსტი მარჯვნივ.¹⁴⁶
სხვა ტიპი:

Av. ისეთივეა, როგორც წინა.

Rv. დედოფლის სახელის მაუნყებელი ლეგენდა ჩანწერილია სა-

¹⁴³ D. Magie. Roman Rule in Asia Minor. ტ. I, გვ. 513-514, ტ. II, გვ. 1368 შენ. 51; The Cambridge Ancient History. v. X, გვ. 645.

¹⁴⁴ Th. Reinach. L'histoire par les monnaies, გვ. 146; W. H. Waddington, E. Babelon, Th. Reinach. Recueil général des monnaies Grecques d'Asie Mineure. t. I. fasc. I. 2e edit. Paris. 1925 (ტექსტში ყველგან WBR), გვ. 22-23, №№22, 22a, 23, 23b.

¹⁴⁵ Th. Reinach. L'histoire par les monnaies, გვ. 146.

¹⁴⁶ WBR, გვ. 23, №№24, 27, 28.

მი ან ოთხი ხაზისგან შედგენილ დიადემაში.¹⁴⁷

III. Av. მონეტები მეფის პორტრეტით ან მის გარეშე (დიადემის გამოსახულება მასში ჩანერილი ლეგენდით). წარწერა – ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΠΟΛΕΜΩΝΟΣ.

Rv. იმპერატორის, მისი ოჯახის წევრების, ტრიფანას გამოსახულება მარჯვნივ. პოლემონის II მეფობის წლები – თარიღი IB (12=49/50 წწ.)-KE (25=62/63 წწ.).¹⁴⁸

მესამე ჯგუფის რევერსის ტიპები: ა) კლავდიუსის დაფნის-გვირგვინიანი თავის გამოსახულება მარჯვნივ. თარიღი – IB (12=49/50 წწ.), IF (13=50/51 წწ.), IE (15=52/53 წწ.), IϷ (16=53/54 წწ.) IZ და ZI (17=54/55 წწ.).¹⁴⁹ ბ) კლავდიუსი და ნერონი. თარიღი – IF (13=50/51).¹⁵⁰ გ) ΕΤΟΥΣ . . . (თარიღი სხვადასხვაა). ქალის ბიუსტი დიადემაში მარჯვნივ. მონეტაზე გამოსახული პიროვნების იდენტიფიკაციის საკითხში სპეციალისტთა მოსაზრებანი ერთმანეთს ამ ემთხვეოდა.¹⁵¹ საბოლოოდ WBR-ში ეს ტიპი განხილულია, როგორც ანტონია ტრიფანას გამოსახულებიანი ნუმისმატიკური ძეგლები. აქვე აღნიშნულია, რომ ამ კატეგორიის ზოგ მონეტაზე მოთავსებული ქალის გამოსახულება ჰგავს აგრიპინას. ალბათ, ის უნდა იყოს ცალებზე თარიღით BI (12=49/50 წწ.) და IF (13=50/51 წწ. დიდრაქმა). რადგან ხაზგასმით არის გამოყოფილი მონეტები აგრიპინას გამოსახულებით, უნდა ჩავთვალოთ, რომ ავტორთა ღრმა რწმენით, დანარჩენ მონეტებზე ტრიფანას ბიუსტია (მათი თარიღებია – IB (12=49/50 წწ.), IF (13=50/51 წწ.), IA ან ΔI (14=51/52 წწ.), IE ან IϷ (15=52/53 წწ.).¹⁵² დ) ნერონი. თარიღი – IZ (17=54/55 წწ.), IH ან HI (18=55/56 წწ.), IΘ ან ΘI (19=56/57 წწ.), K (20=57/58 წწ.), KA (21=58/59 წწ.), KΓ (23=60/61 წწ.), KΔ (24=61/62 წწ.), KE (25=62/63 წწ.).¹⁵³ ე) ბრიტანიკის დრაპირებული ბიუსტი გვირგვინით მარჯვნივ. თარიღი – IH (18=55/56 წწ.), IΘ (19=56/57 წწ.).¹⁵⁴ ვ) გაურკვეველი იმპერატორი, უფრო ნერონი.¹⁵⁵ შესაძლებელია ეს ცალი მინაბაძს წარმოადგენდეს.

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ზენონიდების დინასტიის (პოლემონ

¹⁴⁷ WBR, გვ. 23, №№25-26.

¹⁴⁸ Th. Reinach. L'histoire par les monnaies, გვ. 145; WBR, გვ. 24-27, №№29-37.

¹⁴⁹ WBR, გვ. 24-25, №№29-30.

¹⁵⁰ WBR, გვ. 25, №№31-32.

¹⁵¹ Th. Reinach. L'histoire par les monnaies, გვ. 146.

¹⁵² WBR, გვ. 25-26, №№33-34, შენ. 2.

¹⁵³ WBR, გვ. 26-27, №35.

¹⁵⁴ WBR, გვ. 26, №36.

¹⁵⁵ WBR, №37, შენ. 1; Th. Reinach. L'histoire par les monnaies, გვ. 145-146, სქ. 2.

I, პითოდორისი, ანტონია ტრიფაინა, პოლემონ II) მონეტები თითქმის მთლიანად წარმოდგენილია მსუბუქი წონის დრაქმებით (~3.5 გრ.), მხოლოდ პოლემონ II განახორციელა რამდენიმე ტიპის დიდრაქმის ემისია.¹⁵⁶

თვალი მივადევნოთ თ. რეინაკის მსჯელობას (ჩამოყალიბებულია 1902 წ., გადმოცემულია საკმაოდ მშრალი ფორმით, თან ვურთავთ საკუთარ კომენტარებს): მისი ყურადღების ცენტრშია I ჯგუფის ნუმიზმატიკური ძეგლები თარიღით IZ და IH (17 და 18 შესაბამისად). როდის მოიჭრა ეს მონეტები?! თუკი IZ და IH პოლემონის მეფობის წლებია, მაშინ ნერონის პრინცეპსობის დასაწყისში (გარკვეულია, რომ პოლემონ II-ს ტახტი 38 წ. მიწურულისთვის უნდა დაეკავებინა. მისი მეფობის პირველი წელი მოდის პონტოურ წელიწადზე – 38 წ. ოქტომბერი-39 წ. ოქტომბერი¹⁵⁷), 54/55 წწ. და 55/56 წწ. ასეთ დაშვებას რეინაკი ალოგიკურად მიიჩნევს შემდეგი მიზეზების გამო:

1. ჯერ ერთი, წარმოუდგენელია, რომ პოლემონს მოეთავსებინა საკუთარი მეფობის წლები მონეტებზე, რომლებიც არ ატარებს მის სახელს (ამ მონეტებზე, მართლაც, ანტონია ტრიფაინა „დომინირებს“ – თ. დ.).

2. და მეორეც, ნაკლებად დასაჯერებელია დაეწყით მონეტების მოჭრა იმპერატორის გამოსახულებით (49/50 წწ. მოყოლებული) და შემდგომ შეენწყვიტათ და თანაც მაინცდამაინც ნერონის, ამ ეჭვიანი პრინცეპსის დროს (თ. რეინაკის ეს მსჯელობა არ არის სწორი. „საიმპერატორო“ ტიპოლოგიის დარღვევას ხშირად ჰქონდა ადგილი. მხედველობაში გვაქვს III ჯგუფის მონეტები – ტიპი: პოლემონი/ტრიფაინა. ეს მომენტი WBR-ში აღნიშნულია, მაგრამ შესაბამისი დასკვნები გამოტანილი არ არის. ამაზე ქვემოთ. 1902 წ. კი რეინაკი ეკამათება ამავე არგუმენტით იმპოფ-ბლიუმერს, რომელიც ხსენებული ტიპის ძეგლებზე, თარიღით IB (12) და IE (15), ხედავდა არა აგრიპინას, როგორც ამას რეინაკი აკეთებდა, არამედ ტრიფაინას) (ე.ი. რეინაკის აზრით, წლები IZ და IH არა თუ პოლემონ I არ ეკუთვნის, არამედ მათი ათვლა 38 წ. ოქტომბრიდან გაუმართლებელია – თ. დ.). სამეფო თარიღი, მოთავსებული ამ ჯგუფის მონეტებზე (რომლებიც მხოლოდ ასეთი მსჯელობის შემდგომ იქნა მიჩნეული ქრონოლოგიურად ყველაზე ადრეულად), ტრიფაინას ეკუთვნის და, ვიმეორებთ, არ არის ათვლილი 38 წ. ოქტომბრიდან (მამასადამე, ტრიფაინა თავს დედოფლად მიიჩნევს უფრო ადრეული დროიდან, ვიდრე რეალურად დაეუფლა ხელისუფლებას).

თუ დავუშვებთ, რომ ნუმიზმატიკური ძეგლები თარიღით IZ და

¹⁵⁶ WBR, გვ. 9.

¹⁵⁷ WBR; Th. Reinach. L'histoire par les monnaies, გვ. 147.

IH მოჭრილია დედის და შვილის თანამმართველობის პირველ წლებში (ეს ფაქტი დგინდება ნუმიზმატიკური მასალების მიხედვით, ასევე ცხადია, თუ რა დიდ როლს ასრულებდა ტრიფაინა ქვეყანაში გარკვეულ ეტაპზე – I ჯგუფის მონეტებზე ხომ საერთოდ არ იხსენიება პოლემონის სახელი – თ. დ.), მაგ., 38/39 წწ. (ე.ი. ეს უდრის ანტონია ტრიფაინას ზეობის მეჩვიდმეტე წელს), მაშინ გამოდის, რომ მისი დედოფლობის პირველი წელი ემთხვევა პონტოურ წელიწადს X. 22 წ.-X. 23 წ., და რომ ზუსტად ამ დროისთვის გარდაიცვალა პითოდორისი, თვლის თ. რეინაკი. პონტოს ისტორია 19/20-38/39 წწ. მას შემდეგნაირად ესახება: პითოდორისს 3 შვილი ჰყავდა პოლემონ I-სგან. უფროსს მამის სახელი ერქვა (ძნელი სათქმელია, თუ რას ეყრდნობა მკვლევარი ასეთი განცხადებებისას), დედას ეხმარებოდა სახელმწიფოს მართვაში, მაგრამ სამეფო ტიტული არ მიუღია, ის გარდაცვლილია იმ დროისათვის როცა სტრაბონმა თავისი თხზულება „გამოაქვეყნა“, ე.ი. 19/20 წწ. სტრაბონი მასზე წარსულში ლაპარაკობს (Strabo. XII. 3. 29). მეორე ვაჟი, ზენონი, 18 წლიდან დიდი არმენიის ბასილევსია. პონტოში რჩება მხოლოდ ანტონია ტრიფაინა, კოტის თრაკიელის ქვრივი (რომელიც თავის დედოფლობას, შესაძლოა, 22/23 წწ. აითვლის). პითოდორისის სიკვდილის შემდგომ, რასაც ტიბერიუსის პრინციპატის დროს ჰქონდა ადგილი, ტრიფაინა ფორმალურად ეუფლება მის ტიტულს, მხოლოდ ფორმალურად, რადგან იმპერატორმა ნება არ დართო პონტოში დარჩენის, ქვეყანა „სეკვესტრად“ აქცია, ტრიფაინა კი კიზიკში დაეფუძნა. ერთ-ერთი კოლექციაში ინახება ანტონია ტრიფაინას სახელიანი საინტერესო ტყვიის მედალიონი Av. AHTΩNIAΣ TRYΦAINHΣ კვერთხი. Rv. A ჩაღრმავებულ წრეში. თ. რეინაკი ამ მედალიონს ტრიფაინას პირველი წარუმატებელი მმართველობის საბუთად მიიჩნევს; A (1) ზეობის პირველი წლის აღმნიშვნელია.¹⁵⁸

ამრიგად, 1. იმიტომ რომ მონეტები IZ და IH თარიღით არ შეიძლება დათარიღდეს ნერონის პრინციპსობის ხანით, ეს წლები ტრიფაინას მმართველობის წლებია და აითვლება არა 38/39 წლებიდან, არამედ უფრო ადრეული დროიდან, ე.ი. ტრიფაინა დედოფალია არა 38/39 წლებიდან, როცა სინამდვილეში მოექცა ხელისუფლების სათავეში შვილთან ერთად. 2. 19/20 წწ. ქვეყანას პითოდორისი განაგებს, მისი უფროსი ძე გარდაცვლილია, უმცროსი – 18-34 წწ. დიდი არმენიის ბასილევსია; სხვა მემკვიდრე პონტოს ტახტს არ ჰყავს, გარდა ტრიფაინასი და მისი მცირეწლოვანი შვილებისა. 3. ტრიფაინა 38/39 წლებამდე კიზიკშია, თვლიან, რომ პითოდორისის სიკვდილის შემდგომ, რასაც ტიბერიუსის დროს უნდა ჰქონოდა ადგილი, ანტონია ტრიფაინა ფორ-

¹⁵⁸ Th. Reinach. L'histoire par les monnaies, გვ. 146-147.

მალურად იღებს პონტოს დედოფლის ტიტულს, გადადის კიზიკში, ქვეყანა კი „სეკვესტრად“ (სამეურვეო ტერიტორიად) იქცა. თუკი ჩავთლით, რომ IZ თარიღიანი მონეტა ანტონიამ მაინცდამაინც 38/39 წწ. მოჭრა, მაშინ ამ მოვლენებს ადგილი ექნებოდა 22/23 წწ. აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ სხვათა შორის, სრული გაუგებრობაა თ. რეინაკის კონცეფციის დ. მაჯისეული პერიფრაზი.¹⁵⁹

რა შეიძლება ითქვას ამასთან დაკავშირებით:

მოსაზრების ქვაკუთხედია ავტორის მტკიცება, რომ მონეტები თარიღით IZ და IH არ შეიძლება ყოფილიყო მოჭრილი შესაბამისად 54/55 და 55/56 წწ. ეს, მისი აზრით, ეწინააღმდეგება 49/50 წლებიდან დამკვიდრებულ ტრადიციას – ზურგის მხარეზე უნდა მოთავსდეს იმპერატორის ან მისი ოჯახის წევრების გამოსახულება. ამავე მიზეზით მან 1902 წ. გამორიცხა შესაძლებლობა მონეტებზე (ტიპი: პოლემონი და მისი სახელის მაუნყებელი ლეგენდა/ქალის ბიუსტი, პოლემონის მეფობის წლები) თარიღით IB და IE ყოფილიყო ტრიფაინას გამოსახულება. იმპოფ-ბლიუმერის საწინააღმდეგოდ, ის აქ აგრიპინას ხედავდა. ვნახოთ, რა ვითარებაა WBR-ში. ჩვენთვის საინტერესო ადგილს საფუძვლად უდევს L'histoire par les monnaies-ში შემუშავებული მოსაზრებანი. პითოდორისის სიკვდილი 22/23 წწ. არის დასმული, თუმცა შესაბამისი მსჯელობა თან არ ახლავს. მეორე მხრივ კი ავტორები აღნიშნავენ, რომ მონეტებზე (იხ. ჩვენთან III ჯგ. რევერსის ტიპი გ) თარიღით **IB** (12=49/50 წწ.), **II** (13=50/51), **IA** (14=51/52 წწ.), **IE** (15=52/53 წწ.) ტრიფაინაა გამოსახული. ეს სწორია. იგივე პიროვნება, ჩვენი აზრით, მონეტებზე თარიღით **BI**.¹⁶⁰ ამგვარად, სამონეტო ტიპი – Av. პოლემონის თავის გამოსახულება, შესაბამისი ლეგენდა. Rv. ტრიფაინას ბიუსტი, პოლემონის ზეობის წლები – იჭრება 49/50, 50/51, 51/52, 52/53 წლებში „საიმპერატორო“ რევერსის პარალელურად. განა სახეზე არ არის ტიპოლოგიის დარღვევა და ამას WBR-ის ავტორებიც აღიარებენ, თუმცა მიჰყვებიან ძველ კონცეფციას, რის გამოც დიდ წინააღმდეგობაში ვარდებიან?! განა არ შეიძლება I ჯგუფის მონეტები, თარიღით IZ და IH, მოჭრილიყო 54/55 და 55/56 წლებში?! ნერონის პიროვნულ თვისებებს სრულებითაც არ შეეძლო ამისთვის ხელის შეშლა. როგორ შევუთავსოთ თ. რეინაკის მსჯელობა და ფაქტობრივი მასალა ერთმანეთს?! საკვირველია, რომ WBR-ის შემდგენელნი, რომლებიც თვლიან, რომ 52/53 წწ. მოჭრილ დრაქიმებზეც კი ტრიფაინაა გამოსახული, მისი სიკვდილის თარიღად, მართალია, კითხვის ნიშნის ქვეშ, მაგრამ მაინც

¹⁵⁹ D. Magie. Roman Rule in Asia Minor. ტ. II, გვ. 1368 შენ. 50.

¹⁶⁰ იხ. WBR, ტაბ. III, ფიგ. 17.

49 წ. თვლიან.¹⁶¹ ისინი ამით კვლავ თავიანთ თავს ეწინააღმდეგებიან.

ამრიგად, თ. რეინაკის კონცეფციის მთავარი ხარვეზი შესაძლებელია ასეთი სახით ჩამოყალიბდეს: ის ყოველთვის, მათ შორის 1902 წ., უპირისპირდებოდა ფაქტობრივ მასალად. გავიხსენოთ, რომ იმპოფ-ბლიუმერთან საკამათო IB და IE თარიღიანი მონეტები WBR-ში უკვე ტრიფაინას გამოსახულებიან ნუმისმატიკურ ძეგლად არის მიჩნეული. ამასთან, აუცილებლად უნდა აღინიშნოს, რომ თ. რეინაკის ეს მოსაზრება არის უიშვიათესი მაგალითი არასწორი მსჯელობისა ზუსტი დასკვნით.

შევეცდებით საკუთარი მოსაზრების ჩამოყალიბებას. როგორც ზემოთ უკვე აღვნიშნეთ, პოლემონ II დროს პონტოს სამეფოში განხორციელებული ემისიები სამ ჯგუფად იყოფა. კიდევ ერთხელ გადავხედოთ ამ მასალას; ყურადღება გავამახვილოთ არა ტიპოლოგიაზე, არამედ იმ ფაქტზე, ვისი სახელით იჭრება ეს ნუმისმატიკური ძეგლები. I ჯგუფის მონეტებზე მხოლოდ ტრიფაინას სახელია. II ჯგუფი დედის და შვილის სახელით იჭრება, ამასთან, მეფის გამოსახულება ყოველთვისაა, დედოფლის – ზოგჯერ. III ჯგუფის ემისიები ხორციელდება მხოლოდ და მხოლოდ პოლემონ II სახელით 49/50-62/63 წწ. თ. რეინაკის ასეთი კლასიფიკაცია ჩვენთვის მისაღებია: როგორც ვხედავთ, 49/50 წლებიდან სამონეტო რეგალია მთლიანად პოლემონ II ხელშია. განა შეძლებდა ტრიფაინა 54/55 და 55/56 წლებში მხოლოდ საკუთარი სახელით მოეჭრა მონეტები?! ეს დაშვება მართებული არაა. მონეტები ტრიფაინას სახელით და მეფობის წლებით IZ და IH ყველაზე ადრეულ ჯგუფს ქმნის, შეუძლებელია მათი ემისიები განხორციელებულიყო 54/55 და 55/56 წწ., მათზე ტრიფაინას ზეობის წლებია მოცემული, რომლებიც არ აითვლება 38/39 წლებიდან, არამედ უფრო ადრეული ხანიდან. როგორც ვხედავთ, სულ სხვა გზით ჩვენც იგივე დასკვნამდე მივყავართ.

ნუმისმატიკური მასალის ფონზე ძალიან კარგად იკითხება პოლემონური პონტოს პოლიტიკური ისტორია: 38/39 წწ. პოლემონი ტახტზე ადის; ის ახალგაზრდაა, ქვეყნის ფაქტობრივი მმართველი დედამისია, რომელიც საკუთარი სახელით ახორციელებს სამონეტო ემისიებს. II ჯგუფის მონეტებში „თანამოსაყდრეობის“ ხანაა დაფიქსირებული, სამონეტო რეგალიის (და შესაბამისად, სახელმწიფოში როლის) თვალსაზრისით ოდნავი უპირატესობა პოლემონ II-ის მხარეზეა; ყველა მონეტაზე მეფის პორტრეტია მოცემული. 49/50 წლებიდან პოლემონ II ერთპიროვნული მმართველია, ტრიფაინა ჩამოსცილდა სახელმწიფო საქმეებს, მაგრამ ცოცხალია 52/53 წწ. ახლა თუკი დავუშვებთ,

---

¹⁶¹ WBR, გვ. 9.

რომ ტრიფაინა საკუთარი სახელით ჭრის მონეტებს 38/39 წწ., მაშინ მისი მმართველობის (რა თქმა უნდა, ფორმალური) პირველი წელი მოდის X.22-X.23 წწ. ეს ქვედა ქრონოლოგიური ზღვარია. ზედას დადგენა კი შეუძლებლად მიგვაჩნია. ამას ხელს უშლის მეორე უთარილო ჯგუფი მონეტებისა.

პითოდორისის სამი შვილი ჰყავდა. შუათანა – ზენონი 18 წ. შემდგომ არმენიაშია. Strabo. XII. 3. 29 სხვადასხვანაირად არის ნათარგმნი.¹⁶² ჩვენი აზრით, სნორია თ. რეინაკის და თ. ყაუხჩიშვილის ვარიანტები. სტრაბონი პითოდორისის უფროს შვილზე წარსულში ლაპარაკობს. ამრიგად, იმ დროისათვის, როდესაც „გეოგრაფია“ გამოვიდა, ის გარდაცვლილია, პითოდორისის ერთადერთი მემკვიდრე ანტონია ტრიფაინა და მისი მცირეწლოვანი შვილებია. ანტონიას ზეობის ქვედა ზღვარი კი პონტოური წელიწადი X.22 წ.-X.23 წ. ეს არის სავარაუდო თარიღი პითოდორისის გარდაცვალებისა და ტრიფაინას მიერ დედოფლის ტიტულის მიღების (კვლავ ხაზს ვუსვამთ – ქვედა ქრონოლოგიური ზღვარი).

როგორც ზემოთ უკვე აღვნიშნეთ, 19 წ. მოკლეს ოდრისთა მეფე კოტისი. ტრიფაინამ სენატის წინაშე ბრალი დასდო მეუღლეს მკვლელს, შემდგომ კიზიკში დაიდო ბინა, სადაც ლივიას ქურუმი გახდა. მან ბევრი რამ გააკეთა ქალაქის აყვავებისთვის. მისი შვილები კი რომში დარჩნენ (შდრ. WBR. ტრიფაინა მხოლოდ 22/23 წწ. ამბების შემდგომ იქნა გაგზავნილი კიზიკში). ის პონტოში დაბრუნებული ჩანს 38/39 წწ.¹⁶³ თავის შვილთან ერთად. ამრიგად, ანტონია ტრიფაინა პითოდორისის ერთადერთი მემკვიდრეა, ის თავის დედოფლობას აითვლის 22/23 წლებიდან (?), 19 წლიდან კიზიკშია ლივიას ქურუმად, მხოლოდ 38/39 წწ. ბრუნდება სამშობლოში. ქვეყანა სამეურვეო ტერიტორიაა, ალბათ, სრულწლოვანი მამაკაცი მემკვიდრეების არარსებობის გამო¹⁶⁴, და არა პროვინცია. ასეთ შემთხვევაში ანტონია ტრიფაინა თავის დედოფლობას 38/39 წლებიდან აითვლიდა. ამ მხრივ მეტად ნიშანდობლივია ზემოთ აღწერილი ტრიფაინას მედალიონი ტრიფაინას სახელით და A (1=მეფობის პირველი წელი).¹⁶⁵

ყოველივე ზემოთ თქმული შეიძლება ასე შეჯამდეს:

¹⁶² Th. Reinach. L'histoire par les monnaies, გვ. 146; თ. ყაუხჩიშვილი. სტრაბონი გეოგრაფია, გვ. 214; შეად. The Geography of Strabo. With an English Translation by H. L. Jones. V. London. MCMLIV, გვ. 427.

¹⁶³ WBR, გვ. 9.

¹⁶⁴ The Cambridge Ancient History. v. X, გვ. 751.

¹⁶⁵ სხვადასხვა პოლიტიკური ერთეულის რომაელთა სამეურვეო ტერიტორიად გამოცხადებისთვის იხ. მაგ., D. Magie. Roman Rule in Asia Minor. ტ. 1, გვ. 513; The Cambridge Ancient History. v. X, გვ. 645. მეურვე ენიშნება ოდრისთა სამეფოს, კაპადოკიისთვის – The Cambridge Ancient History. v. X, გვ. 744.

1. ტრიფაინას სახელიანი მონეტები, თარიღით IZ და IH, არ შეიძლება ყოფილიყო მოჭრილი, შესაბამისად, 54/55 და 55/56 წწ. როგორც ამას ფაქტობრივი მასალა გვიჩვენებს, 49/50 წლებიდან მოყოლებული სამონეტო რეგალია პალემონ II კომპეტენციაში შედის: 62/63 წწ. ჩათვლით ყოველწლიურად იჭრება მონეტები მხოლოდ და მხოლოდ მისი სახელით. ზემოაღნიშნული მცირერიცხოვანი ნუმიზმატიკური ძეგლები არაფრით არ თავსდება 50-იან წლების ემისიებში, ისინი ხომ ტრიფაინას სახელით არის მოჭრილი, მათზე მოთავსებული თარიღები მისი ზეობის წლებია. მაშასადამე, ანტონია ტრიფაინა თავის დედოფლობას აითვლის არა 38/39 წლებიდან, როცა რეალურად ეუფლება ხელისუფლებას, არამედ უფრო ადრეული დროიდან. თუკი IZ თარიღიანი მონეტების ემისია განხორციელდა 38/39 წწ., ეს წელი უნდა იყოს პონტოური წელიწადი 22 წლის ოქტომბერი-23 წლის ოქტომბერი (ქვედა ქრონოლოგიური ზღვარი, ზედა არ დგინდება).

2. 19/20 წწ. პონტოს განაგებს პითოდოროსი. მას სხვა მემკვიდრე არ ჰყავს, გარდა ტრიფაინასი და მისი მცირეწლოვანი შვილებისა.

3. 19 წ. (შესაძლებელია 22/23 წწ.) შემდგომ ტრიფაინა კიზიკშია. ის პონტოში დაბრუნებული ჩანს მხოლოდ და მხოლოდ 38 წ. შვილთან ერთად.

4. ყოველივე ზემოაღნიშნული მიგვანიშნებს, რომ ქვეყანა 22/23 (?)-38 წწ. რომაელთა მიერ სამეურვეო ტერიტორიად არის გამოცხადებული მამაკაცი მემკვიდრეების არასრულწლოვანების გამო.

5. შესაძლებელია ტიბერიუსი ქვეყნის ანექსიასაც კი ამზადებდა. ეს მისი „სტილი“ იყო. ამ მხრივ, თითქოსდა მეტად სიმპტომატურია დიონის სიტყვები – კალიგულამ ქვეყანა უბოძა (აჩუქა) პოლემონს.

გავიხსენოთ ჩვენი ამოსავალი დებულება: 19/20-38 წწ. კოლხეთი პოლემონური პონტოს განუყოფელი ნაწილია. მაშასადამე, 22/23(?) წლებიდან დასავლეთ საქართველო მცირეაზიურ ტერიტორიებთან ერთად რომაელთა მეურვეობის ქვეშ იმყოფება. და თუ ეს ასეა, მაშინ უნდა გადაისინჯოს ისტორიოგრაფიაში მიღებული მოსაზრება კოლხეთზე რომაელთა უშუალო პროტექტორატის მხოლოდ და მხოლოდ ნერონის დროს დამყარების შესახებ.

აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ ზოგიერთი სპეციალისტი, მაგ., ნ. ლომოური, ვარაუდობს დასავლეთ საქართველოში რომაული გამაგრებული პუნქტების არსებობას ჯერ კიდევ ავგუსტეს ხანაში. ამ განცხადების საფუძველია პლინიუსთან მოხსენიებული castellum Sebastopolis (Plin. NH. VI. 12. 13) (დიოსკურია, დღევანდელი სოხუმი). სახელი ამკარად ავგუსტეს პიროვნებასთან არის დაკავშირებული. ნ. ლომოური პირდაპირ წერს: «Севастополис как римская крепость был несом-

ნენი ოსოვან აშქე პრი ავგუსტე, ნა ჩო უკაზივანტ სანო ეგო ნაზვანიე». ¹⁶⁶ ფაქტობრივად ამასვე გულისხმობს მ. ინაძეც, ¹⁶⁷ ყოველ შემთხვევაში, აშკარად ასეთი შთაბეჭდილება გვრჩება. დიოსკურიისათვის სებასტოპოლისის წოდებას ავგუსტეს დროს უნდა ჰქონოდა ადგილი. ამაზე ორი აზრი არც შეიძლება არსებობდეს. მაგრამ განა გულისხმობს ეს ფაქტი აქ რომაული სიმაგრის დაარსებას და გარნიზონის ჩაყენებას ავგუსტეს დროს; განა არ შეიძლება ყოველივე მიჩნეულ იქნას პოლემონ I ან პითოდორისის (რადგან კოლხეთი ამ დროს მათ ხელშია) „თავაზიანობის“ და „ერთგულების“ გამოვლინებად იმპერატორის მიმართ; განა პითოდორისმა „საკუთარი ინიციატივით“ არ უნოდა კაბერიას სებასტა და დედაქალაქად გაიხადა ის?! (Strabo. XII. 3. 31). ¹⁶⁸ ყოველივე ამის გამო, ჩვენ ვერ გავიზიარებთ ზემოთ მოყვანილ მოსაზრებას. სამაგიეროდ, სავსებით ბუნებრივად გვეჩვენება სულ ცოტა ხნის შემდგომ, ტიბერიუსის პრინციპატის დროს, დასავლეთ საქართველოს სანაპირო ზოლში რომაული გარნიზონების გაჩენა, 22/23 (?) წწ. შემდგომ კოლხეთი ხომ რომის პირდაპირ კონტროლს ემორჩილება. სხვა საკითხია, დატოვეს მათ ქვეყანა 38 წ., როცა პოლემონ II ავიდა ტახტზე, თუ არა. ამასთან დაკავშირებით ჯერჯერობით არაფრის თქმა არ შეიძლება.

როგორც ზემოთ უკვე აღინიშნა, არსებობს სულ სხვა მოსაზრება პითოდორისის გარდაცვალების თარიღთან დაკავშირებით. ის დ. მაჯის ეკუთვნის. პონტოს კომანას ერა, მოთავსებული ეპიგრაფიკულ და ნუმიზმატიკურ ძეგლებზე, აითვლებოდა 33/34 ან 34/35 წწ. ეს არის თარიღი ქალაქის მიერთებისა პროვინციული ტერიტორიებისთვის. დ. მაჯის აზრით, ეს უნდა იყოს თარიღი პითოდორისის გარდაცვალებისა. ტიბერიუსი სარგებლობს დედოფლის სიკვდილით და ამცირებს პოლემონური პონტოს სამეფოს ტერიტორიას კომანას ანექსიით.

რა შეიძლება ითქვას ამ მოსაზრებასთან დაკავშირებით.

ჩვენთვის სრულიად გაუგებარია ასეთი მსჯელობა. რა კავშირში იმყოფება კომანას ანექსია და პითოდორისის გარდაცვალება ერთმანეთთან? განა ძვ. წ. 63 წლიდან პონტოს კომანა დამოუკიდებელ „სამთავროს“ არ წარმოადგენს?! (Strabo. XII. 3. 32. 34-37). ¹⁶⁹ 19/20 წწ. ის გარშემორტყმულია პითოდორისის სამფლობელოებით (Strabo. XII. 3. 37). რომს კომანას ანექსიისთვის დასჭირდებოდა „დერეფნის გაჭრა“

¹⁶⁶ Н. Ю. Ломоури. Грузино-римские взаимоотношения, გვ. 211.

¹⁶⁷ М. П. Инадзе. Причерноморские города древней Колхиды. Тб. 1968, გვ. 241.

¹⁶⁸ Страбон. География. Перевод и комментарий Г. А. Стратановского, გვ. 522.

¹⁶⁹ Страбон. География, გვ. 523-524; WBR, გვ. 2-3, 106-107; А. Г. Периханян. Храмовые объединения Малой Азии и Армении (IV в. до н. э. - III в. н. э.). Москва. 1959.

პროვინცია გალატიიდან ქალაქისკენ და ეს ყველაფერი პითოდორისის ტერიტორიების ხარჯზე უნდა მომხდარიყო. მაგრამ განა შეიძლება ამ ფაქტში დედოფლის გარდაცვალების დანახვა?! განა ცოტა რამ წაართვა რომმა პონტოს პოლემონის და პითოდორისის სიცოცხლეში?!¹⁷⁰

ასეთია ჩვენი მოსაზრებანი „პოლემონური“ კოლხეთის პოლიტიკური ისტორიის ზოგიერთი საინტერესო მომენტის შესახებ.

---

¹⁷⁰ პოლემონური პონტოს სამეფოს ტერიტორიის შემცირებასთან დაკავშირებით იხ. მაგ. D. Magie. Roman Rule in Asia Minor. ტ. I, გვ. 444, ტ. II, გვ. 1329 შენ. 49, გვ. 1346 შენ. 52; WBR, გვ. 3.

დეკნოლი პაპი კლემენტი (CLEMENS ROMANUS) და მისი „კოლხური“ პროზელიტიზმი

„მან ქადაგებით მთელი პროვინცია შემოიკრიბა; და თითოეული, მისული წმ. კლემენტთან, უფლის შესახებ კლემენტის მოძღვრებაზე მოიქცეოდა; ყოველდღიურად ის 500-ზე მეტ კაცს ნათლავდა და უშვებდა. ერთ წელიწადში კი იქ, ჭეშმარიტი რწმენით, 75 ეკლესია აიგო, და ყველა კერპი დაიმსხვრა, მეზობელ მხარეებში მდებარე ყველა წარმართული ტაძარი დაინგრა, მისი მუდმივი ღვაწლით 300 მილის გარშემო ყველაფერი დაინგრა და მიწასთან გასწორდა“.¹⁷¹ ეს აგრესიული და აშკარად გადაჭარბებული პროზელიტიზმი რომის III თუ IV ეპისკოპოსის (პაპის), კლემენტის (92-101 წწ.), „აპოკრიფული“ მოღვაწეობაა. კონკრეტული პასაჟი სწორედ რომ IV ს. ბერძნული აპოკრიფული თხზულებიდან არის მოტანილი. კლემენტი იმპერატორ მ. ულპიუს ტრაიანეს (98-117 წწ.) ქერსონესში (ყირიმი) გადაუსახლება და ქვის სამტეხლოებში სამუშაოდ გაუმწესებია. მან კი იქ დიდი ქრისტიანული მოღვაწეობა გააჩაღა.¹⁷²

კლემენტის წარმატებანი იმ მხარეებში ქრისტიანული ორგანიზაციების გენეზისის ასპექტით ლოგიკური ჰიპოთეზაა. სამაგიეროდ, აშკარად დაუჯერებელია I ს-ში, მისი შთაგონებით, წარმართული კერპების მსხვრევა და წარმართული ტაძრების ნგრევა. ან რა სახსრებით, ან ვისი პროტექციით უნდა ეშენებიათ ქრისტიანული ეკლესიები?! როგორც ვხედავთ, მთელ ამ ამბავში რაღაც უნდა დავიჯეროთ, რაღაც – არა. მაშ, რა ვუყოთ იმ 300 მილს (რომაული მილი უდრის დაახლ. 1480 მ.), რომელიც ზემოაღნიშნულ ციტატაში იხსენიება?! პროზელიტიზმის არეალში ხომ, პრაქტიკულად, პიტიუნტის მხარეც ექცევა. თუმცა, ჯერ, ალბათ, ძირითადი პრობლემა უნდა გადაწყდეს: იყო კი, საერთოდ, კლემენტი ყირიმში?! IV ს-მდე ხომ ყირიმში მისი გადასახლების და იქ მოწამეობრივი სიკვდილის შესახებ (კლემენტი, ლუზაზე მიბმული, ზღვაში დაახრჩვეს) არაფერს წერენ. ეს ამბავი არც ევსევის-

¹⁷¹ Martyrium S. Clementis. XXII. Patrologiae Graecae. Tomus II. Paris. 1886, გვ. 630.

¹⁷² Martyrium S. Clementis, გვ. 627-630.

თანაა.¹⁷³ მეორე მხრივ, არც რაიმე ტრადიცია არსებობს, რომ მისი საფლავი რომშია.¹⁷⁴ ე.ი. კლემენტი მაინც გადაუსახლებიათ.

არა კონკრეტულ ფრაზაზე დაყრდნობით, სადაც აღნიშნული მანძილია მოცემული, არამედ იმ ზოგადი კონიუნქტურიდან გამომდინარე, რომ კლემენტი ქერსონესში იყო გადასახლებული, ხოლო ქერსონესი ახლოს არის აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთთან, ზოგიერთმა სპეციალისტმა ადრეც გამოთქვა ვარაუდი, რომ კლემენტის მიერ მოქცეულნი, მისივე კურთხევით, კოლხეთ/ლაზიკაშიც მოღვაწეობდნენ. ასე ფიქრობდნენ მ. საბინინი¹⁷⁵ და მ. თამარაშვილი.¹⁷⁶ ახლა, ზოგად კონიუნქტურასთან ერთად, პირდაპირ მინიშნებაზეც გამახვილდა ყურადღება პროზელიტიზმის რადიუსთან დაკავშირებით.

არის კიდევ ერთი რამ – თვით ქალაქ პიტიუნტის ისტორია. რომ არა ქრისტიანული თემის არსებობის ფაქტი პიტიუნტის ხორაში, განა საჭირო იქნებოდა პიტიუნტში III ს. დასაწყისიდან განლაგებული a priori მითრასტი ლეგიონერების¹⁷⁷ პროვიდენციული სულისკვეთების ამალგება მითრასტული პროპაგანდით, კერძოდ, ტრაპეზუნტის სპილენძის საქალაქო მონეტებით, რომლებზეც, უმეტესად, მითრასტი გამოსახული და რომლებითაც ჯარისკაცებს „ჯიბის ფულს“ უხდიდნენ. რა თქმა უნდა, კონკრეტულ შემთხვევაში ძირითადი მაინც ის არის, რომ კაპადოკიის ლეგატს დაქვემდებარებული ეს გარნიზონი სწორედ რომ ამ პროვინციის სისტემაში ჩართული მუნიციპალიტეტის (ე.ი. ტრაპეზუნტის) სპილენძის ფულით მარაგდებოდა, ალბათ, ფისკის ლოკალური განყოფილებიდან,¹⁷⁸ მაგრამ პროვიდენციული მომენტებიც გასათვალისწინებელია. სადაც ძლიერი მითრასტული პროპაგანდაა, იქ

---

¹⁷³ Ph. Schaff. History of the Christian Church. Vol. II: Anti-Nicene Christianity. A.D. 100-325. First Published 1882. Third Edition, Revised. <http://www.ccel.org/ccel/schaff/hcc2.html>, გვ. 399-405; Clement of Rome. The Oxford Dictionary of the Christian Church. Edited by F. L. Cross. Third Edition Edited by E. A. Livingstone. Oxford University Press. 1997, გვ. 360; Eusebius. HE. III. iv. 6-11, III. xi. XV, III. xx. XXI, III. xxxvii. XXXVIII, Eusebius. The Ecclesiastic History. With an English Translation by K. Lake. In Two Volumes. I. London: W. Heinemann, New York: G. P. Putnam's Sons. MCMXXVI, გვ. 197, 233, 235, 241, 289.

¹⁷⁴ Ch. G. Herbermann. Pope St. Clement I. The Catholic Encyclopedia. Volume 4: Clandestinity – Diocesan Chancery. New York. 1913, გვ. 36.

¹⁷⁵ М. Сабинин. Полные жизнеописания святых грузинской церкви. В 2-х частях. СПб. 1871. Ч. 1, გვ. 33-34. http://krotov.info/libr_min/18_s/ab/inin_01.htm.

¹⁷⁶ მ. თამარაშვილი. ქართული ეკლესია დასაბამიდან დღემდე. ქართული ეკლესიის ისტორია. მასალები და გამოკვლევები. 3. თბ. 1995, გვ. 189-190.

¹⁷⁷ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. ტ. I. თბ. 1970, გვ. 545, 549.

¹⁷⁸ T. Dundua. Christianity and Mithraism. The Georgian Story. Tb. 1999, გვ. 3-4; T. Dundua. Influx of Roman Coins in Georgia. Roman Coins Outside the Empire. Ways and Phases, Contexts and Functions. Proceedings of the ESF/SCH Exploratory Workshop. Radziwill Palace, Nieborow (Poland). 3-6 September. 2005. Moneta 82. Wetteren. 2008, გვ. 309-319.

ქრისტიანებიც არიან, როგორც ამ რელიგიის ყველაზე ძლიერი ოპონენტები, ამ შემთხვევაში, „სოციალისტი“ ოპონენტები.¹⁷⁹ სიმპტომატურია ისიც, რომ დოკუმენტურად დადასტურებული ყველაზე ადრეული ეპარქია დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე სწორედ რომ პიტიუნტისაა.¹⁸⁰

დასკვნის სახით შეიძლება ითქვას, რომ IV ს. აპოკრიფული თხზულების ცნობა კლემენტის პროზელიტიზმის ფართო მასშტაბის შესახებ მეტად თუ ნაკლებად ანგარიშგასანევია.

აქვე, დამატების სახით, დავძენთ:

I-II სს. მიჯნაზე ჰენიოხების მიერ ნახევარი საუკუნის წინ დაგრეული პიტიუნტის (Plin. NH. VI. 16) მიდამოებში, ალბათ, სანიგებს უნდა ეცხოვრათ. ყოველ შემთხვევაში, ცოტა უფრო გვიან, კერძოდ, 131 წლისთვის თითქოს ასეთი სიტუაციაა (Arr. Periplus. 11). რაც შეეხება რომაული იურისდიქციის თანადროულ გავრცელებას ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთში, ანუ იქ, სადაც კლემენტი გადაასახლეს, ამასთან დაკავშირებით, უნდა აღინიშნოს შემდეგი – I-II სს. ქერსონესი რომზე ძლიერ დამოკიდებული ოლიგარქიული რესპუბლიკაა.¹⁸¹

---

¹⁷⁹ T. Dundua. Christianity and Mithraism. The Georgian Story.

¹⁸⁰ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. ტ. II. თბ. 1973, გვ. 186.

¹⁸¹ В. А. Анохин. Монетное дело Херсонеса. Киев. 1977, გვ. 64-67, 74-79.

დასავლეთ საქართველოს ჰაბეაზონი ლაზთა მეფე პაკორი

ჩვენი კვლევის საგანი ერთი ვერცხლის თასია, უფრო სწორედ, ამ თასზე დატანილი ბერძნული წარწერა. კონკრეტული თასის შესახებ ინფორმაცია და კომენტარები დაიბეჭდა ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის არქეოლოგიის ინსტიტუტის ჟურნალში – ინტერდისციპლინარული არქეოლოგია. იხ. А. Ю. Виноградов. Кувшин царя Бакура – новый источник по ранней истории Кавказа. ინტერდისციპლინარული არქეოლოგია. II. თბ. 2013, გვ. 45-67.

2005 წ. გაგრის რ-ნის სოფ. აჩმარდის ანტიკურ სამაროვანზე გათხრილი №5 მდიდრული სამარხის ინვენტარში ვერცხლის თასიც ერია შემდეგი ბერძნული წარწერით: 'Εγὼ Πάκουρος ὁ βασιλεὺς τοῦ ἀ/μυοῦς ἔδωκα – Я, царь Пакур, овцам (своим) дал. პალეოგრაფიულად წარწერა თარიღდება მხოლოდ ზოგადად, I ს.- IV ს-ის დასაწყისით.¹⁸²

სახელის წარმომავლობა სპარსულია შემდეგი ბერძნული ვარიანტებით: Πάκουρος, Πακουρίος და Βακουρίος; ფორმულაც აღმოსავლურია: მეფე მწყემსია, ქვეშევრდომნი კი – ცხვრები.¹⁸³ სპარსული წარმომავლობის ეს სახელი ძირითადად პართიის, არმენიის და იბერიის მეფეებს ერქვათ.

აღნიშნული წარწერის წამკითხავი ა. ვინოგრადოვი, გამორიცხვის მეთოდის გამოყენებით, თვლის, რომ აქ მოხსენიებული Πάκουρος ან დიდი არმენიის ბასილევსი პაკორია (161-163 წწ.), ან – „მოქცევაჲ ქართლისაჲს ბაკური“¹⁸⁴, იბერიის მეფე¹⁸⁵; მისი ზეობა ახ. წ. III ს. ბოლოზე (?) მოდის.¹⁸⁶ «Очевидно, что речь не идет о вассальном подчинении территории Ачмарды ни иберийскому, ни армянскому царю: согласно

¹⁸² А. Ю. Виноградов. Кувшин царя Бакура – новый источник по ранней истории Кавказа. ინტერდისციპლინარული არქეოლოგია. II. თბ. 2013, გვ. 55-56.

¹⁸³ А. Ю. Виноградов. Кувшин царя Бакура . . . , გვ. 56.

¹⁸⁴ მოქცევაჲ ქართლისაჲს შატბერდის კრებული. გამოსაცემად მოამზადეს ბ. გიგინეიშვილმა და ელ. გიუნაშვილმა. თბ. 1979, გვ. 321.

¹⁸⁵ А. Ю. Виноградов. Кувшин царя Бакура . . . , გვ. 57-58.

¹⁸⁶ T. Dundua. Georgia within the European Integration. Part 3. Byzantines and the Georgians. Tb. 2013, გვ. 8-9.

Арриану и другим источникам, во II-IV вв. северо-запад Абхазии не подчинялся ни тому, ни другому. Нельзя, впрочем, исключать, что надпись на кувшине принадлежит неизвестному по другим источникам царю Колхиды-Лазики, от которой апсилы и абасги периодически находились в васальной зависимости».¹⁸⁷

მოგანილი ციტატის ბოლო წინადადება ქვემარტებასთან, ნაწილობრივ, ახლოსაა, მაგრამ: 1. პაკურ/პაკორი ლაზების არა ჰიპოთეტური, არამედ რეალური, ნარატივით დადასტურებული, ბასილევსია ანტონინე პიუსის დროს, ამაზე დაწვრილებით ქვემოთ; 2. აბასკები და აფსილები ლაზთა მეფის არა ექსტენსიური, არამედ პერმანენტული ვასალები იყვნენ¹⁸⁸; 3. II ს-ში გაგრის რ-ნში სულ სხვა კლანები სახლობდნენ, ამაზეც დაწვრილებით ქვემოთ; 4. პაკურ/პაკორმა საფუძველი ჩაუყარა ლაზიკის ცენტრალიზებული სამეფოს არსებობას (III ს.).¹⁸⁹

ახლა, უფრო დეტალურად ყოველივე ამის შესახებ.

იულიუს კაპიტოლინე ანტონინე პიუსის ცხოვრების აღწერილობაში დასძენს: “Pharasmanes rex ad eum Romam venit plusque illi quam Hadriano detulit. Pacorum regem Laziis dedit. Parthorum regem ab Armeniorum expugnatione solis litteris reppulit . . .” (IX)¹⁹⁰ (. . . მან ლაზებს მეფედ პაკორი მისცა . . .). ე. ი. პაკორ/პაკურ/ბაკური, ლაზთა მეფე II ს. შუა ხანებისთვის, მდ. ბზიფის დასავლეთით მცხოვრებ თავის „ცხვრებს“/ქვეშევრდომებს ვერცხლის თასს უგზავნის.

ვინ იყვნენ ისინი?

დასავლეთ საქართველოში ძველი და ახალი ნელთალრიცხვების მიჯნაზე დაწყებული მთიელთა ჩამოსახლება-receptio ადგილობრივი მმართველი კლასის გაძლიერებას ემსახურებოდა მიზნად; ეს კი აუცილებელი იყო იმ კონსტიტუციური ნორმის დაფუძნებისთვის, რასაც ბატონყმური რიგი, ანუ გარეეკონომიკური იძულება ჰქვია.¹⁹¹

ახ. წ. I ს-ის 70-იან წწ. ჩრდილო-დასავლეთ კოლხეთში ასეთი ვითარებაა: კვლავ ჩრდილო-დასავლეთის მიმართულებით, ჯერ აფსი-

¹⁸⁷ А. Ю. Виноградов. Кувшин царя Бакура . . . , გვ. 58.

¹⁸⁸ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. ტ. I თბ. 1970, გვ. 555-558.

¹⁸⁹ თ. დუნდუა. ქართული ეთნოკულტურული ევოლუცია და დასავლეთი ნუმისმატიკური მასალების მიხედვით. თბ. 1997, გვ. 116-117.

¹⁹⁰ The Scriptorum Historiae Augustae. With an English Translation by D. Magie. Vol. I. Harvard University Press. Cambridge, Massachusetts. London, England. First published 1921. Reprinted 1930, 1953, 1960, 1967, 1979, 1991, გვ. 122.

¹⁹¹ თ. დუნდუა. ქართული ეთნოკულტურული ევოლუცია და დასავლეთი ნუმისმატიკური მასალების მიხედვით, გვ. 115-118; თ. დუნდუა, ნ. სილაგაძე. საქართველოს ისტორია: თემატური თუ ქრონოლოგიური პრინციპი? თბ. 2000, გვ. 55.

ლები სახლობენ, შემდეგ რომაული სიმაგრე სებასტოპოლისია (castellum Sebastopolis), შემდეგ – სანიკები, შემდეგ – ჰენიოხები (Plin. NH. VI. 14) (ტაბ. I).¹⁹²

131 წლისთვის დასავლეთ საქართველოს პოლიტიკური რუკა ასეთია: ქოროზიდან, ჩრდილოეთის მიმართულებით (რომაული ლიმესის მიღმა), ჯერ ლაზები ცხოვრობდნენ, მათი მეფე მალასაა; შემდეგ – აფსილები, მათი მეფე იულიანეა; შემდეგ – აბასკები, მათი მეფე რესმაგაა; შემდეგ – სანიგები, მათი მეფე სპადაგაა. ახლა სწორედ ეს სანიგები სახლობენ სებასტოპოლისის გარშემო (Arr. Periplus. 11)¹⁹³, და ვრცელდებიან თანამ. სოჭამდე (Arr. Periplus. 18) (ტაბ. II).¹⁹⁴

ახ. წ. II ს. შუა ხანებისთვის კოლხეთის ზღვისპირა ზოლში (რომაული ლიმესის მიღმა) მხოლოდ ლაზები იხსენიებიან (Ptol. Geogr. V. IX. 5). ე.ი. ზღვისპირეთი პოლიტიკურად უკვე ინტეგრირებულია ლაზთა ჰეგემონიით, და ამ ეთნონიმმა სხვა სახელები გადაფარა. ლაზების აღმოსავლეთით, ჰინტერლანდში, მანრალეები/მარგალეები ცხოვრობენ (ტაბ. III).¹⁹⁵

ყოველივე ზემოთქმულიდან გამომდინარე, შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ ლაზთა მეფე პაკორ/პაკური თასს თავის სანიგ ქვეშევრდომს უგზავნის, და რომ სულ მალე, თუ უკვე არა, ეს უკანასკნელი ტერმინი ავტონომიური სოციალური კონტრაქტის ინდიკატორი აღარ იქნება, არამედ – ლაზთა ზღვისპირა სამეფოში შემავალი კონკრეტული „საერისთავოს“ ნომინალის ძირი. კიდევ ნახევარი საუკუნე გაივლის, და ლაზთა სამეფო მთელ დასავლეთ საქართველოს მოიცავს.

კიდევ ერთი საკითხი – რომაელთა კლიენტი პაკორ/პაკური სპარსულ სახელს ატარებს. რატომ? სპარსული სახელები ლაზთა ზედაფენამ, ალბათ, მაშინ შეითვისა, როდესაც სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის მეგრულ-ჭანური მოსახლეობა აქემენიდურ იმპერიაში (XIX სატრაპია) შედიოდა (Herod. III. 94).

¹⁹² გაიუს პლინიუს სეკუნდუსი. ბუნების ისტორია. ანტიკური კავკასია. ენციკლოპედია. ტ. I. წყაროები. თბ. 2010, გვ. 499-500.

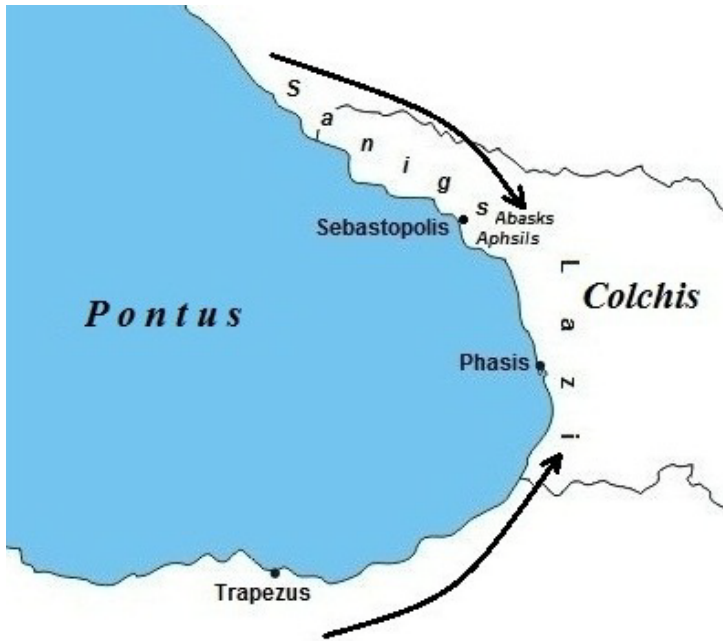
¹⁹³ ფლავიუს არიანე. მოგზაურობა შავი ზღვის გარშემო. თარგმანი, გამოკვლევა, კომენტარები და რუკა ნ. კეჭალმაძისა. თბ. 1961, გვ. 42-43.

¹⁹⁴ ფლავიუს არიანე. მოგზაურობა შავი ზღვის გარშემო, გვ. 48.

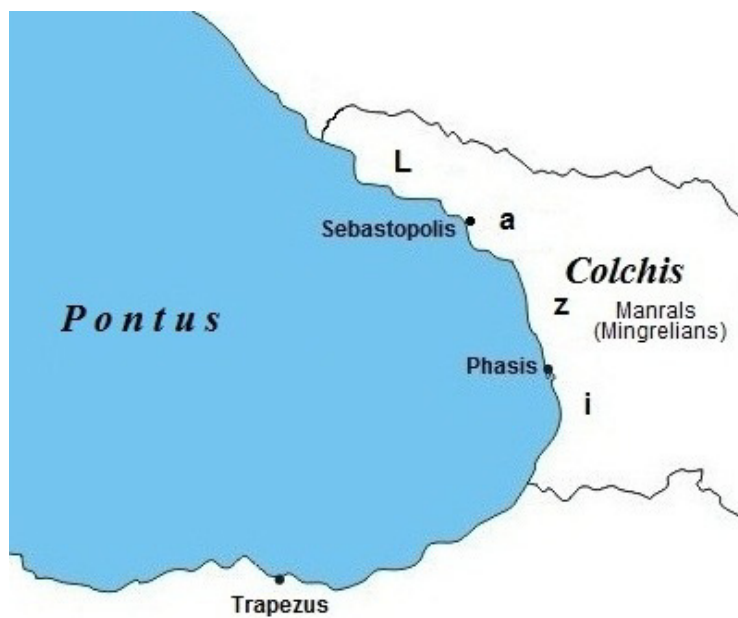
¹⁹⁵ კლავდიოს პტოლემეისი. გეოგრაფიული სახელმძღვანელო. ანტიკური კავკასია. ტ. I, გვ. 356დ.

ക്രമ. 1

குட. III

ფრანკი ლიმიტანები ლაზიკაში

საიმპერიო უსაფრთხოების სისტემის სამი თანმიმდევრობითი ვარიანტი ფიქსირდება, ვიდრე ეს სისტემა სრულიად მოიშლებოდა. იტალიელი კოლონისტები საუკეთესო ტექნოლოგიებით, არნახული მასშტაბის საკომუნიკაციო სისტემა, სამრეწველო საქონლის ფართო ასორტიმენტი, რომის მოქალაქეობა, მუნიციპალური ავტონომია – აი, რა მოუტანა რომმა დასავლეთ პროვინციებს I-II სს. მათაც ყოველივე ეს დააფასეს და მჭიდროდ ინტეგრირდნენ მეტროპოლისთან. რომანიზაცია ამის ლოგიკური შედეგია. ელინებს კი რომაელებმა წყნარი ცხოვრება და ეკონომიკური სტაბილურობა შესთავაზეს. რომაული რაინის, დუნაის და პონტოს საზღვრების მიღმა ბევრი იყო ისეთი, ვინც ამ პანევროპული ინტეგრაციის კონცეფციას თანაუგრძნობდა. მეგობარი მეფეებისთვის რომის მოქალაქეობა უმაღლეს ჯილდოდ ითვლებოდა. იულიუს-კლავდიუსებისთვის კი ეს კლიენტი სამეფოები საიმპერიო ტერიტორიების თავდაცვის პირველი ხაზი იყო. მათ უკან მთელ პერიმეტრზე განლაგებული მსხვილი სალეგიონო დაჯგუფებები სისტემის შეუვალობის გარანტიაა. ანტონინებმა სამეფოები გააუქმეს, სალეგიონო ზეკონცენტრაცია კი მათი ფართო სასაზღვრო დისლოკაციით შეცვალეს. თუმცა, კარდინალურად, არაფერი შეცვლილა. ორივე შემთხვევაში, სუსტი მეტოქე საზღვარზევე ნადგურდებოდა, შემდგომ კი სამხედრო ოპერაცია მისსავე ტერიტორიაზე გადაინაცვლებდა. უსაფრთხოების ამ სისტემას ექსპერტები წინა-ხაზზე-თავდაცვას უწოდებენ.

ანტიკურ საზოგადოებაში ინდუსტრიული კადრების არასწორმა გადანაწილებამ სანარმოო საშუალებების წარმოების საზიანოდ ერთ სულ მოსახლეზე წარმოებული სამრეწველო პროდუქციის ზრდის შედარებით ნელი ტემპები გამოიწვია დემოგრაფიული ევოლუციის ტემპებთან მიმართებაში. იტალია სამრეწველო საქონელზე ფასებს მაღლა წევს, პროვინციებისგან კი ნედლეულზე და სურსათზე დაბალ ფასებს მოითხოვს. რომის იმპერიის ევროპელი სუბიექტების ურთიერთსიმპათიები სუსტდება, ბევრი რაინს და დუნაის მიღმა ეძებს მოკავშირეს. 1) ეკონომიკური კრიზისი, 2) საინტეგრაციო კავშირების შესუსტება, 3) „ბარბარიკუმის“ სოციალურ-ეკონომიკური გამოცოცხლება, 4) ფინანსური ქაოსი და პროფესიული არმიის ნაწილის ფერ-

მერთა მილიციად ტრანსფორმაცია, ლიმიტანები – ყოველივე ზემოაღნიშნული ცვლის თავდაცვით სტრატეგიას. ლიმიტანები პირველ დარტყმას იღებენ და სასაზღვრო ზოლის ევაკუაციას სიმაგრეებში ახდენენ, ისინი მოწინააღმდეგეს ქანცავენ. ღრმად შეჭრილ მტერს კი ზურგში დაბანაკებული დიდი საველე არმიები ხვდება. სისტემა დიოკლეტიანეს დროს გაფორმდა. ამას ჰქვია უკანა-ხაზზე-თავდაცვა.

მაგრამ ვიდრე ახალი სისტემა დადგინდებოდა, რომაელები იმპერიის ფარგლებში უკვე იოლად შემოჭრილ მოწინააღმდეგეს ამარცხებდნენ იქ, სადაც კი მძლავრი საარმიო კონცენტრაციის შექმნას მოახერხებდნენ. გალიენემ ამისთვის უკანა ხაზის სპეციალური სარეზერვო ნაწილები შექმნა. ადრე პრეტორიანული გვარდია იყო ერთადერთი საიმპერიო რეზერვი. სამხედრო ენაზე კონკრეტული მეთოდი ელასტიური თავდაცვაა.

უსაფრთხოების კონცეფციის შეცვლა კი აუცილებელი იყო თუნდაც გერმანიკული კლანების მეკობრული თავდასხმების გამო ყველგან ზღვებზე III ს-დან, რამაც სასაზღვრო ხაზის სიგრძე მნიშვნელოვანწილად გაზარდა.¹⁹⁶

პროფესიონალი ჯარისკაცებით დაკომპლექტებული ლეგიონები, საკავალერიო ალები, ქვეითთა კოჰორტები და შერეული cohortes equitatae წინა-ხაზზე-თავდაცვის სისტემის შემადგენელი ნაწილებია. ლიმიტანთა მილიციამ ალები და კოჰორტები ჩაანაცვლა, რეგულარულმა მობილურმა რეზერვმა – comitatenses – კი ლიმესზე თავმოყრილი ლეგიონები; ყველა ეს დანაყოფი უკანა-ხაზზე-თავდაცვის სისტემის შემადგენელი ნაწილია. ტრანსფორმაცია მთელი III ს. მანძილზე მიმდინარეობდა; დასრულებული სახე მან კონსტანტინე I დროს მიიღო. მაგ. შიდა რეზერვის შექმნა ჯერ კიდევ სევერმა სცადა. მან II Parthica ალბანუმში განალაგა, მანვე გაზარდა პრეტორიანული და საქალაქო კოჰორტების შემადგენლობა. გალიენემ კი სარეზერვო საკავალერიო ნაწილები შექმნა.¹⁹⁷

ფრანკთა და ალემანთა დიდი ფედერაციები III ს. რაინის ლიმესს დაემუქრა. გუთები კი 238 წლისთვის უკვე დნესტრზე არიან.¹⁹⁸ ფრანკები გალიას უტევენ, ალემანები – საკუთრივ იტალიას. იმპერატორ მ. ავრელიუს პრობუსის (276-282 წწ.) მოღვაწეობის გვირგვინია

¹⁹⁶ Ed. N. Luttwak. The Grand Strategy of the Roman Empire. From the First Century A.D. to the Third. Baltimore. 1981, გვ. 192-193; Tedo Dundua, Nino Silagadze. European Industrial Complexes of I Cycle of Capitalism and the Georgian Western Affiliations. Historical and Numismatic Tale. Tb. 2005, გვ. 5-7; Tedo Dundua. North and South. Tb. 2001, გვ. 8-15.

¹⁹⁷ Ed. Luttwak. The Grand Strategy of the Roman Empire, გვ. 173, 184.

¹⁹⁸ Ed. Luttwak. The Grand Strategy of the Roman Empire, გვ. 128, 146.

გალიის 70 ქალაქის უკან დაბრუნება. რომაელებმა გაჟლიტეს თითქმის ნახევარი მილიონი, უკუაქციეს ფრანკები და ალემანები. შემდგომ პრობუსმა რაინი გადალახა, აქედან მან ცხენები და საქონელი წამოასხა, ხორბალი წამოიღო. იმპერატორმა 16 000 გერმანელი რეკრუტი ჩაიბარა, გაფანტა რა ისინი სხვადასხვა საჯარისო ნაწილებში. სხვა ტყვედნაყვანილ თუ ლტოლვილ ბარბაროსებს მან ახალი სტატუსი მოუგონა – სასაზღვრო ზოლის ფერმერი-მეომარი. კემბრიჯში პრობუსმა ვანდალები დაასახლა, ფრანკების ნაწილს და გეპიდებს დუნაის და რაინის სანაპიროები მიუჩინა, ბასტარნებს – თრაკია. ფრანკების კიდევ ერთ პარტიას პონტოს ზღვის სანაპირო ზოლი გამოეყო.¹⁹⁹ მაგრამ სად? სწორედ ეს არის ჩვენი მსჯელობის საგანი.

აი, რას წერს ედ. გიბონი მათ შესახებ: ფრანკებს ალანთა შემოსევები უნდა მოეგერიებინათ. მათ კი ხელთ იგდეს ერთ-ერთ ყურეში დისლოცირებული ფლოტი, და ფაზისის (! – თ. დ.) შესართავიდან ზღვებით რაინს მიაშურეს. ბოსფორი და ჰელესპონტი ფრანკებმა სხვებისთვის შეუმჩნევლად გაცურეს, ხმელთაშუაზღვისპირეთში კი ისინი აზიის, საბერძნეთის და აფრიკის სანაპიროებს ძარცვავდნენ. ფრანკებს ემსხვერპლა ქალაქი სირაკუზი. მათი შემდგომი მარშრუტი ასეთია – ჰერაკლეს სვეტები > ლამანში > ბატავების ან ფრიზების მიწა.²⁰⁰

რას ეყრდნობა ედ. გიბონი კონკრეტული პასაჟისთვის? ზოსიმეს და კონსტანციუს ხლორუსისადმი მიძღვნილ ერთ პანეგირიკს. ვნახოთ, რა წერია აქ.

პანეგირიკის ავტორი, იხსენიებს რა ძველ ამბავს, აღნიშნავს ტყვე ფრანკთა პატარა გუნდის უღირს წარმატებას, რომელიც ღვთაებრივი პრობუსის დროს მოტაცებული გემებით პონტოდან გამოემურა, გააჩანაგა საბერძნეთი და აზია, ზიანი მიაყენა აფრიკას, აიღო სირაკუზი. ჰერაკლეს სვეტებით ფრანკები ოკეანეში შეცურდნენ (*Recursabat quippe in animos illa sub diu Probo paucorum ex Francis captiuorum incredibilis audacia et indigna felicitas, qui a Ponto usque correptis nauibus Graeciam Asiamque populati nec impune plerisque Libyae litoribus appulsi ipsas postremo naualibus quondam uictoriis nobiles ceperant Syracusas et immenso itinere peruecti oceanum, qua terras irrumpit, intrauerant atque ita euentu temeritatis ostenderant nihil esse clausum piraticae desperationi, quo nauigiis pateret accessus.*) (Panegyricus Costantio Dictus. IV. XVIII).²⁰¹

¹⁹⁹ Ed. Gibbon. The Decline and Fall of the Roman Empire. Vol. I. London. 1993, გვ. 362-368.

²⁰⁰ Ed. Gibbon. The Decline and Fall of the Roman Empire, გვ. 367-368.

²⁰¹ Panegyriques Latins. t. I (I-V). Texte établi et traduit par Edouard Galletier. Paris. 1949, გვ. 96-97.

ზოსიმესთან შემდეგი ინფორმაციაა: მათივე თხოვნის საფუძველზე, იმპერატორმა ფრანკებს დასასახლებლად ქვეყანა გამოუყო. შემდგომ მათი ნაწილი აჯანყდა, და დიდი რაოდენობით გემი შეაგროვა. ფრანკებმა ააფორიაქეს საბერძნეთი, აქედან კი სიცილიისკენ გაცურეს, სირაკუზში მათ დიდძალი ხალხი დახოცეს. აფრიკიდან ისინი გამოაძევა ქალაქ კართაგენის მილიციამ. მიუხედავად ამისა, ფრანკები, დიდი დანაკლისის გარეშე, სახლებში ბრუნდებიან.²⁰²

როგორც ვხედავთ, ამ ექსპედიციის სანყის პუნქტად ფაზისის შესართავი არსად ფიგურირებს. მაშ, საიდან მოიტანა ის ედ. გიბონმა?!

ყოველივე ლოგიკური მიგნებაა, გამორიცხვის მეთოდით.

მართლაც, ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთი რომაული კონტროლის მიღმაა, დასავლეთში, და საერთოდ, ბალკანებზე, უკვე უამრავი ბარბაროსია ჩასახლებული, მცირე აზიის სანაპირო ზოლს ამისთვის ნაკლებად იყენებდნენ; ე.ი. რჩება ლაზიკა და პონტოს ლიმესი. უფრო სწორად, პონტოს ლიმესის რემინისცენცია, რომელსაც უკვე საფრთხე არა ფრონტიდან ემუქრება, წინ ხომ ვასალი ლაზი მეფეა, არამედ ზურგიდან, გუთი მეკობრეების მხრიდან.

ფრთხილი ჰიპოთეზის სახით შესაძლოა ვივარაუდოთ ფრანკი ლიმიტანების რეალობა ლაზიკაში. რა კონკრეტული კოორდინაცია არსებობდა მათსა და რეგულარულ ნაწილებს შორის, ჩვენ არ ვიცით. არც მათი რაოდენობა ვიცით, და არც ის, რამდენი დარჩა ლაზიკაში აჯანყების შემდგომ, როგორ წარიმართა მათი შემდგომი ცხოვრება.

ისიც ლოგიკურია, რომ receptio-ს სისტემა რომის ყველა პროვინციას უნდა შეხებოდა, ცენტრი ბარბაროსული სუპერსტრატით რომ არ დატვირთულიყო. III ს. იმპერია ჯერ კიდევ ახერხებს ამის გაკეთებას.

---

²⁰² Zosimus. New History. Book 1. London. 1814.

ქართლი/იპერია – თემატური ნარატივი

ბაბრატი, ქე ბიპრატიისა

„სწორედ ამ ჰაიკმა შვა ძე თჳსი ბაბილონს, სახელად არამანეაკ. არამანეაკმა შვა ძენი და ასულნი, მათ შორის უფროსი – არამაის. არამაისმა შვა ძენი და ასულნი, მათ შორის უფროსი – ამასია . . . ამ ხალხმა შექმნა მოდგმა ბაბილონს, მათვე განვლეს არარატის მიწის ჩრდილო მხარეები. ჰაიკმა ხომ დატოვა ბაბილონი ცოლ-შვილთან და მთელ სახლეულთან ერთად . . .

და მბრძანებლობდა მათზე ზარეჰ, არამანეაკის შვილიშვილი, კაცი ძლიერი და კარგი მოისარი; შემდგომ – არმონგ; შემდგომ – სარჰანგ; შემდგომ – შავაშ; შემდგომ – ფარნავაზ.

ამ უკანასკნელმა შვა ბაგამ და ბაგარატ, ბაგარატმა – ბიურატ, ბიურატმა – ასპატ. ბაგარატის შვილებს მემკვიდრეობით ერგოთ დასავლეთის მიწები . . .

ამავე დროს არშაკმა (პართიის მეფე – თ. დ.) ძე თჳსი, არშაკ მცირედ წოდებული, გაამეფა ქალაქ მწურნსა და სომხეთს, დაუდგინა რა საზღვრად არუასტანი ტაჯიკთა მიწა-წყლის მახლობლად, სირია და კაპადოკია კილიკიასთან დასავლეთის დიდ ზღვამდე, კავკასიონის დიდი მთა ჩრდილოეთით . . .

მან (ე.ი. არშაკმა – თ. დ.) შვილი მწურნიდან დასავლეთისკენ გაგზავნა დიდი ლაშქრით . . . ასევე დიდი ლაშქრით მას (ე.ი. უფლისწულს – თ. დ.) შეეგება ბაგარატ ფარაზეანი, არამანეაკის ჩამომავალი და დიდი დიდებული. მან მიართვა მას (ე.ი. უფლისწულს – თ. დ.) ოქროსა და ვერცხლის საჩუქრები, მორთო კვართით და კაბით, თავს დაადგა საგვარეულო გვირგვინი, დასვა ძვირფასი ქვებით მოოჭვილ ოქროს ტახტზე, ცოლად შერთო ასული თჳსი.

მეფე არშაკმა მას (ბაგარატს) ასპეტობა უბოძა სომხეთში, რაც ნიშნავს მთავრობას და ჯარის უმაღლეს სარდლობას; უწოდა მამა და ძმა და გადასცა აღნიშნული რწმუნებები.²⁰³

---

²⁰³ Moses Khorenats'i. History of the Armenians. Translation and Commentary of the Literary Sources by R. W. Thompson. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts. London, England. 1978. Appendix A. Primary History, გვ. 358-359, 362, 365-366.

ეს არის საოცრად აღრეული პასაჟი სომხური „აღრეული ისტორიიდან“. მაკონტროლებელი მასალის გამოყენების შედეგად, ყოველივე შესაძლოა ასე დალაგდეს: ძვ. წ. III ს. დასაწყისში მცხეთელმა ფარნავაზმა ქართლი გააერთიანა, დაამარცხა რა სამხრეთ-ქართული პოლიტიკური ერთეულის უფალი აზო. აზო ბრძოლაში მოკლეს. ფარნავაზმა კი მისი ჩამომავლები იშვილა, მათ კლარჯეთის ერისთავობა უბოძა. ბაგრატ (ბაგადატი) ფარნავაზიანი, ბივრატი (ბიურატი), სუმბატი (სმბატი) ბაგრატიონთა სახლის პირველი მამასახლისები არიან. სუმბატი მცხეთის ტახტს აუჯანყდება, დიდი არმენიის მეფე არტაშეს I მას მხარს დაუჭერს. ასე შეიქმნა გუგარქის საპიტიახშო.²⁰⁴

ნუმისმატიკური მასალა გარკვეულწილად ავსებს და აზუსტებს წარმოდგენილ გენეალოგიას. განსახილველ ვერცხლის ფულებს შეცდომით ირანულ პროვინცია პერსიდას მიანერდნენ.

პერსიდის სამონეტო პროდუქცია (ძვ. წ. 250 წლიდან სასანიდების აღზევებამდე) ვერცხლის ტეტრადრაქმებს, დრაქმებს და მცირე ნომინალებს მოიცავს. მასზე მოთავსებული არამეული ლეგენდები თანდათან ფალაურით იცვლება. ჯერ კიდევ მაღალმხატვრული დონის მონეტებზე არსებული დამახინჯებული წარწერები კი იმის მაჩვენებელია, რომ ფული ბერძენ ხელოსნებს მოუჭრიათ, რომელთაც ენა არ სცოდნიათ.²⁰⁵

ამ სამონეტო ჯგუფის პირველი ემისიები უნდა იყოს ვინმე ბაგადატის სახელით მოჭრილი ნუმისმატიკური ძეგლები.

ერთი და იგივე თავის გამოსახულებიან მონეტებზე შემდეგი წარწერებია²⁰⁶:

№1. BaGaDaT FRaTaRaKA ZI ALaHIA (ტაბ. I №1)

ბაგადატი. ტეტრადრაქმა. წ. – 16.58 გრ.

შუბლი: ბაგადატის თავის გამოსახულება მარჯვნივ, წვერულვამით, საყურით, შუბლსაკრავით (taenia). ახურავს სატრაპის თავსაბურავი (kyrbasia) ორმაგი თასმით უკან და ზემოთ დამაგრებული ყურებით. გარშემო წერტილოვანი რკალი.

ზურგი: ტახტზე მჯდომი ბაგადატი მარცხნივ. ატარებს სატრაპის თავსაბურავს და გრძელ მოსახამს ცრუ-სახელოებით და სამკლავ-

²⁰⁴ გ. მამულია. კლასობრივი საზოგადოების და სახელმწიფოს ჩამოყალიბება ძველ ქართლში. თბ. 1979, გვ. 121, 134-146; თ. დუნდუა. კოლხეთი, იბერია და პონტოს სამეფო ნუმისმატიკური მასალების მიხედვით. თბ. 1994, გვ. 6-29.

²⁰⁵ Catalogue of the Greek Coins in the British Museum. v. 28. Arabia, Mesopotamia and Persis. By G. F. Hill. Bologna. 1965, გვ. clx შენ. 2 ბიბლიოგრაფიისთვის, გვ. clxi; R. Göbl. Antike Numismatik. Band 2. München. 1978, ტაბ. 101-102, №№2086-2105.

²⁰⁶ Catalogue of the Greek Coins in the British Museum. v. 28, გვ. clxiv-clxvi.

ვეებით. მარჯვენა ხელში გრძელი სკიპტრა უჭირავს, მარცხენაში – ყვავილი(?). მის წინ შტანდარტია დეკორით – ✠ და ფოჩებით – dirēfñ-i Kaviān. ლეგენდები – მარჯვნივ, ზემოდან ქვემოთ, და მარცხნივ, ქვემოდან ზემოთ. წერტილოვანი რკალი.²⁰⁷

№2. BIURaT FRaTaRa ZI... (ტაბ. I №2)

ბაგადატი. ტეტრადრაქმა. წ. – 16.89 გრ.

შუბლი: როგორც წინა.

ზურგი: ცეცხლის ტაძარი პლატფორმაზე ორმაგი კარებით, პილასტრებით და არქიტრავით, ზემოთ სამი ქონგურია, თითოეული ნყვილი რქით. მარცხნივ ბაგადატის გამოსახულებაა სატრაპის თავსაბურავში და გრძელ სამოსელში, მარჯვნივ. მარჯვენა ხელი ზემოთ აქვს აწეული თაყვანისცემის ნიშნად. შტანდარტი მარჯვნივ. ლეგენდები – მარჯვნივ, ზემოდან ქვემოთ, ქვემოთ, და მარცხნივ (თუკი, საერთოდ, არსებობდა), სამონეტო არეს მიღმა. წერტილოვანი რკალი.²⁰⁸

№3. BIURAT BaGaDaT... (ტაბ. I №3)

ბაგადატი. ჰემიდრაქმა. წ. – 1.68 გრ.

შუბლი: როგორც წინა.

ზურგი: როგორც წინა. ლეგენდები – მარჯვნივ, შტანდარტსა და ტაძარს შორის, გარეთ – ნაშლილია, ქვემოთ, და მარცხნივ. წერტილოვანი რკალი.²⁰⁹

№4. BaGaDaT FRaTaRaKa BIURat ZI ALaHIA

(Fratakara – ცეცხლის დამნთები (?), Frataraka – მამასახლისი; ZI ALaHIA – ღვთაებრივი).

თვლიან, რომ მონეტებზე ერთი და იგივე პიროვნებაა გამოსახული. და თუ ეს ასეა, მაშინ ჩვენი №1 მიხედვით, რომელზეც ლეგენდა სრულია, ის ბაგადატი უნდა იყოს, ბიურატი კი მამამისია, და სიტყვა Bar, რაც ძეს აღნიშნავს, აქ გამოტოვებულია, როგორც თანამედროვე სპარსულში.²¹⁰

ფული ანტიოქე III ზეობაზე უწინარეს მოიჭრა, ცოტა ხნით ადრე.²¹¹

წერილობით წყაროებში საერთოდ არ იხსენიება პერსიდის სატრაპი ბაგადატი, სწორედ ამიტომ მისი ირანელობა გარკვეულ ეჭვს იწვევს.

²⁰⁷ Catalogue of the Greek Coins in the British Museum. v. 28, გვ. 195 №1 ტაბ. XXVIII №7.

²⁰⁸ Catalogue of the Greek Coins in the British Museum. v. 28, გვ. 196 №2 ტაბ. XXVIII №8.

²⁰⁹ Catalogue of the Greek Coins in the British Museum. v. 28, გვ. 196 №3 ტაბ. XXVIII №9.

²¹⁰ Catalogue of the Greek Coins in the British Museum. v. 28, გვ. clxvi.

²¹¹ Catalogue of the Greek Coins in the British Museum. v. 28, გვ. clxx.

ვევს.²¹² მაგრამ რა ვუყოთ, რომ ცეცხლის ტაძრის ტიპოლოგია (მას ცეცხლის საკურთხეველი ცვლის) წმინდა სპარსულია – პოლიენი ასახელებს პერსიდის სატრაპ Ὀβιρζიდ, ის ვაჭუბერძი უნდა იყოს, მის მონეტაზე კი ცეცხლის ტაძარია გამოსახული. ეს გამოსახულება მომდევნო მმართველებმაც შეინარჩუნეს.²¹³ ასეთ პირობებში ძალზედ რთულია ცალკეული ემისიების განცალკევება²¹⁴ (ტაბ. II). და მაინც, არც ერთი სპარსელი ტახტზე არ ზის, ეს იმას ნიშნავს, რომ ჩვენი №1 კონკრეტული სამონეტო ჯგუფის გარეთ დარჩა.

წერილობითი წყაროების და ნუმისმატიკური მასალის შეჯერების საფუძველზე შეიძლება დავასკვნათ, რომ ძვ. წ. III ს. II ნახევარში კლარჯეთის ერისთავმა ბაგრატ ფარნავაზიანმა მოჭრა მონეტები ამასი ლეგენდით – „ბაგადატი, ძე ბიურატისა, ღვთაებრივი მამასახლისი“ (BaGaDaT FRaTaRaKa BIURat ZI ALaHIA). №1 ორიგინალურად არის გადაწყვეტილი, ცეცხლის ტაძარი კი ნასესხებია სპარსელი ვაჭუბერძის ვერცხლის ფულებისგან. არც სატრაპის სამოსელი და არც ცეცხლის ტაძარი არ უნდა ყოფილიყო უცხო იბერებისთვის, რომლებიც თავყვანს სცემდნენ არმაზ-აჭურა მაზდას²¹⁵, და იცვამდნენ ირანულ ყაიდაზე (Strabo XI. 3. 3).

რა შეიძლება ითქვას ყოველივე ამასთან დაკავშირებით?

მხოლოდ ის, რომ პირველ ბაგრატიონთა გენეალოგია ასეთია – ბივრატი (ბიურატი), აზოს ძე → ბაგრატი (ბაგადატი), ბივრატის ძე → ბივრატი, ბაგრატის ძე → სუმბატ (სმბატ) ბივრიტიანი . . .

ქართლის მეორე მეფეს, საურმაგს, საკუთარი ერისთავები აუჯანყდნენ.²¹⁶ ბაგრატიც მათ შორის ხომ არ იყო?! ხომ არ აქცია მან საერისთავო „სამთავროდ“, ხომ არ არის მამასახლისი გვიანდელი მთავრის შესატყვისი?! ზუსტი სურათის რეკონსტრუქციისთვის, ალბათ, დამატებითი მასალაა საჭირო. ერთი რამ ცხადია: თვით ბაგრატის მონეტები, ამ ფულების ტიპოლოგიური ნატურალიზმი უახლოეს ელნურ პოლისზე მიუთითებს, როგორც ზარაფხანაზე. ემისიები ან ფაზისს, ან ტრაპეზუნტს შეუკვეთეს.

²¹² Catalogue of the Greek Coins in the British Museum. v. 28, გვ. clxvi შენ. 1.

²¹³ Catalogue of the Greek Coins in the British Museum. v. 28, გვ. 197 №№1-3, ტაბ. XXVIII №№10-12, ტაბ. XXIX-XXXII; D. R. Sear. Greek Coins and Their Values. Volume II. Asia and North Africa. Printed in England by the Bath Press, Bath. 1998, გვ. 572-574, №№6187-6215; D. R. Sear. Greek Imperial Coins and Their Values. The Local Coinages of the Roman Empire. Printed and Bound by Bookcraft (Bath) LTD. 1997, გვ. 588-591, №№5935-5970; R. Göbl. Antike Numismatik. Band 2, გვ. 204-205 ტაბ. 101-102 №№2087-2105.

²¹⁴ Catalogue of the Greek Coins in the British Museum. v. 28, გვ. clxi.

²¹⁵ Tedo Dundua. Christianity and Mithraism. The Georgian Story. Tb. 1999, გვ. 3.

²¹⁶ ქართლის ცხოვრება. ტექსტი დადგენილი ყველა ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. I. თბ. 1955, გვ. 26-27.

ბაგდატი

1.

2.

3.

ტაბ. II

ვაჰუბერძი და პერსიდის სხვა მმართველნი

იბერიის და პონტოს სამეფოს ურთიერთობა

იბერია-პონტოს ურთიერთობის შესახებ ანტიკურ წყაროებში რამდენიმე ცნობაა დაცული, რომლებიც იმთავითვე მოექცა მკვლევართა ყურადღების არეალში. ყველაზე მნიშვნელოვანი მათ შორის არის მემნონის ცნობა, რომლის თანახმადაც ჯერ კიდევ რომაელებთან პირველი ომის წინ მითრიდატე VI ევპატორმა მოკავშირეებად გაიხადა „ . . . პართელები, მიდიელები, სომხეთის მეფე ტიგრანე, ფრიგიის მეფეები და იბერიის მეფე“ (Memn. XV. 30. 4).

მემნონის ამ ჩვენებაზე დაყრდნობით, თ. რეინაკმა გამოთქვა მოსაზრება, რომ „მითრიდატემ ტახტზე ასვლისთანავე იბერებთან დადო მეგობრობის და ვაჭრობის ხელშეკრულება“.²¹⁷ ამასთანავე, თ. რეინაკის მიხედვით, ამ ხელშეკრულების დადება განპირობებული იყო მითრიდატეს ინტერესით – მოეპოვებინა იმ სავაჭრო-სატრანსპორტო გზის ექსპლოატაციის უფლება²¹⁸, რომელიც მიემართებოდა შავი ზღვის აუზის ქვეყნებიდან, კოლხეთსა და იბერიაზე გავლით, შუა აზიასა და ინდოეთისკენ.²¹⁹

თ. რეინაკის პირველი ვარაუდს პონტოსა და იბერიის მეფეებს შორის კავშირურთიერთობის შესახებ უყოყმანოდ იზიარებს მეცნიერთა უმრავლესობა. ამასთანავე, იმასაც უნდა გაეხვას ხაზი, რომ სამეცნიერო ლიტერატურაში უმეტესწილად არ ყოფილა ცდა რაიმე კომენტარებით აღეჭურვათ მემნონის ცნობა და დამატებითი მასალებით შეემაგრებინათ თ. რეინაკის მოსაზრება. ამის მიზეზი იყო ის, რომ სპეციალურად ამ საკითხს არავინ იკვლევდა. ასეა გაზიარებული ეს ვარაუდი, მაგ., ლ. სანიკიძის,²²⁰ გ. გოზალიშვილისა²²¹ და სხვათა მიერ. გ. ლორთქიფანიძეს მიაჩნია, რომ ამ კავშირის საფუძველი შეიძლებოდა ყოფილიყო კოლხეთის გაყოფის ფაქტი იბერიასა და პონტოს შორის²²²,

²¹⁷ Th. Reinach. Mithridates Eupator König von Pontos. Leipzig. 1895, გვ. 221.

²¹⁸ Th. Reinach. Mithridates Eupator König von Pontos, გვ. 224.

²¹⁹ ამ საკითხთან დაკავშირებით იხ. თ. დუნდუა. კოლხეთი, იბერია და პონტოს სამეფო ნუმისმატიკური მასალების მიხედვით. თბ. 1993, გვ. 29-37. აქვეა სათანადო ლიტერატურა.

²²⁰ ლ. სანიკიძე. პონტოს სამეფო. თბ. 1956, გვ. 28.

²²¹ გ. გოზალიშვილი. მითრიდატე პონტოელი. თბ. 1962, გვ. 300.

²²² Г. А. Лордкипанидзе. К истории древней Колхиды. Тб. 1970, გვ. 21-22.

რასაც, სხვათა შორის, არ იზიარებს ნ. ლომოური.²²³ დ. შელოვი პირდაპირ წერს: «... союзниками Понтийского царя уже к началу первой Митридатовой войны выступают и Великая Армения и Иберия».²²⁴

უნდა აღინიშნოს, რომ დ. შელოვი ეყრდნობა არა მარტო მემნონის, არამედ აპიანესა და იუსტინეს ჩვენებებს (App. Mithr. 15; Just. XXXVIII. 3. 5). ის არ ეთანხმება თ. რეინაკს მხოლოდ იმ საკითხში, თითქოს იბერია-მითრიდატეს ხელშეკრულების საფუძველს მაინცდამაინც ამ უკანასკნელის სურვილი განაპირობებდა, რომ ხელში ჩაეგდო იბერიაზე გამავალი სავაჭრო მაგისტრალი. დ. შელოვი შენიშნავს: «У Митридата было достаточно и других причин искать союз с Иберией».²²⁵ ვინაიდან ეს პრობლემა არ შედიოდა დ. შელოვის კვლევის სფეროში, მას, სამწუხაროდ, საკითხი არ გაუღრმავებია.

სათანადო კომენტარით მემნონის ცნობასა და თ. რეინაკის მოსაზრებას შეეხო ნ. ლომოური. მოგვყავს მისი სიტყვები მთლიანად: «К сожалению, мы не располагаем никакими сведениями о торговом союзе между Понтом и Иберией, потому это утверждение Т. Рейнака остаётся вполне возможным, но ничем не подтверждённым заявлением. Правда, на территории Иберии было найдено 4 (? – т. д.) медных монет амисского чекана (? – т. д.) (3 – в Мцхета и 1 – в районе г. Ахалцихе, в юго-западной Грузии), а недавно один статер (? – т. д.) Митридата VI был обнаружен во время раскопок недалеко от Мцхета в сел. Дзалиса (? – т. д.), но эти единичные находки, конечно же, не могут указывать на торговые связи непосредственно между Понтом и Иберией: не исключено, что эти монеты проникали в Восточную Грузию и из Армении».²²⁶

უპირველეს ყოვლისა, უნდა მივუთითოთ რამდენიმე ფაქტობრივ უზუსტობაზე, რომლებიც გვხვდება ზემოთ მოტანილ ციტატაში:

1. აღმოსავლეთ საქართველოში აღმოჩენილია მითრიდატეს ეპოქის სპილენძის არა 4, არამედ 8 მონეტა;

2. მათგან მხოლოდ ზოგიერთია მოჭრილი ამისოში, ზოგიც – სინოპეში და ამასტრიაში (ამის შესახებ დანვრილებით ქვემოთ ვისაუბრებთ);

3. ძალისაში არასდროს აღმოჩენილა მითრიდატე ევპატორის სტატერი;

²²³ Н. Ю. Ломоури. К истории Понтийского царства. ч. I. Тб. 1979, გვ. 182.

²²⁴ Д. Б. Шелов. Колхида в системе Понтийской державы Митридата VI. Вестник Древней Истории (ВДИ). 1980. №3, გვ. 31.

²²⁵ Д. Б. Шелов. Колхида в системе Понтийской державы Митридата VI, გვ. 35 სქ.

²²⁶ Н. Ю. Ломоури. К истории Понтийского царства, გვ. 181.

4. მითრიდატე VI ტეტრადრაქმა აღმოჩნდა ალაიანში არქეოლოგიური გათხრების დროს 1977 წ., მე-7 სამარხში.

ამავე დროს უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ მითრიდატე ევპატორის ეპოქის სპილენძის მონეტების შემოსვლა სომხეთის ტერიტორიიდან, როგორც ამას ვარაუდობს ნ. ლომოური, დღესდღეობით სრულიად გამორიცხებულია, ვინაიდან ეს ნუმიზმატიკური ძეგლები სომხეთის ფარგლებში საერთოდ არაა მიკვლეული.

შემდეგი ცნობები იბერია-პონტოს ურთიერთობის შესახებ ეკუთვნის პლუტარქეს (Plut. Lucull. XXVI, XXXI) და თარიღდება ძვ. წ. 69-68 წწ. ვინაიდან პლუტარქეს ცნობები სამეცნიერო ლიტერატურაში ასე თუ ისე ინტერპრეტირებულია და, რაც მთავარია, იბერიაში აღმოჩენილი პონტოს ნუმიზმატიკური მასალა წინ უსწრებს პლუტარქეს მიერ გადმოცემულ ფაქტებს, ჩვენი კვლევის ფოკუსი მიმართულია მაინცდამაინც იქითკენ, რომ მემნონის ჩვენებისა და ნუმიზმატიკური ძეგლების ურთიერთშეჯერების გზით დასაბუთდეს თ. რეინაკის ვარაუდის საფუძვლიანობა.

მოგვაქვს სია პონტოს მონეტებისა, რომლებიც მიკვლეულია აღმოსავლეთ საქართველოს ფარგლებში.

1. 1938 წ. სამთავროს ტერიტორიაზე აღმოჩნდა ძვ. წ. 111-105 ან 105-90 წწ. დათარიღებული სინოპეში მოჭრილი ტეტრახალკი²²⁷ (ტიპი: არესი-ქარქაშში ჩაგებული მახვილი). სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმის ნუმიზმატიკური კოლექციის განძების ფონდი (გფ. №9959).

2. იმავე დროის და ტიპის მონეტა ნაპოვნია 1968 წ. მცხეთაში კარიბჭის უბანზე (დაცულია მცხეთის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში). ქალაქის სახელი არ იკითხება.²²⁸

3. იმავე დროის და ტიპის ხალკი აღმოჩნდა 1939 წ. მცხეთაში არქეოლოგიური გათხრების დროს. ქალაქის სახელი არ იკითხება²²⁹ (გფ. 10020).

4. იმავე დროის ამისოში მოჭრილი სპილენძის მონეტა ირმის

²²⁷ გ. დუნდუა. საქართველოში აღმოჩენილი სინოპური მონეტები. „მაცნე“ (ისტორიის . . . სერია). თბ. 1971. №1, გვ. 147, №7; Г. Ф. Дундуа. Нумизматика античной Грузии, გვ. 145, №15; თ. დუნდუა და სხვ. სამონეტო მიმოქცევა ელინისტური ხანის იბერიაში (ძვ. წ. III-I სს.)/ქართული ნუმიზმატიკის ინგლისურ-ქართული ონლაინ-კატალოგი <http://geonumismatics.tsu.ge>

²²⁸ Г. Ф. Дундуа. Нумизматика античной Грузии, გვ. 146, №15a; თ. დუნდუა და სხვ. სამონეტო მიმოქცევა ელინისტური ხანის იბერიაში (ძვ. წ. III-I სს.)/ქართული ნუმიზმატიკის ინგლისურ-ქართული ონლაინ-კატალოგი <http://geonumismatics.tsu.ge>

²²⁹ Г. Ф. Дундуа. Нумизматика античной Грузии, გვ. 145, №14; თ. დუნდუა და სხვ. სამონეტო მიმოქცევა ელინისტური ხანის იბერიაში (ძვ. წ. III-I სს.)/ქართული ნუმიზმატიკის ინგლისურ-ქართული ონლაინ-კატალოგი <http://geonumismatics.tsu.ge>

გამოსახულებით აღმოჩენილია არმაზის არქეოლოგიური გათხრების დროს 1945 წ.²³⁰

5. 1961 წ. თბილისში მტკვრის კალაპოტში შემთხვევით იპოვეს ამასტრიის ტეტრახალკი, მოჭრილი ძვ. წ. 105-90 წწ. (ტიპი: ეგიდა-ნიკე)²³¹ (გფ. №10556).

6. იმავე დროის ამისოში მოჭრილი ობოლი პერსეოსისა და ფრთოსანი პეგასის გამოსახულებით ნაპოვნია ახალციხის მიდამოებში 1951 წ. (გფ. №7483).²³²

7. ძვ. წ. 80-70 წწ. მოჭრილი დიხალკი აღმოჩნდა 1958 წ. მცხეთის გათხრების დროს. მოჭრის ადგილი არ იკითხება (ტიპი: ზევსის თავი-ელვაზე მჯდომარე არწივი).²³³

8. იგივე ტიპის და იმავე წლებით დათარიღებული ამისოში მოჭრილი სპილენძის მონეტა აღმოჩნდა 1945 წ. ბაგინეთის გათხრების დროს.²³⁴

9. მითრიდატე VI პონტოელის ტეტრადრაქმა, მოჭრილი ძვ. წ. 72-71 წწ., აღმოჩნდა მცხეთის რაიონის ნასტაკისის არქეოლოგიური ექსპედიციის გათხრების დროს ალაიანში 1977 წ. მე-7 სამარხში (გფ. №16916).

შუბლი – მითრიდატე VI ევპატორის პროფილი მარჯვნივ (მას ალექსანდრე მაკედონელის სახის ნაკვთები აქვს).

ზურგი – მარცხნივ მიმართული ბალახის მძოვი ირმის გამოსახულება, მის წინ ნახევარმთვარე და ვარსკვლავი. ლეგენდა: ზემოთ – ΒΑΣΙΛΕΩΣ, ქვემოთ – ΜΙΘΡΑΔΑΤΟΥ ΕΥΠΑΤΟΡΟΣ. ირმის უკან თარიღი (226=ძვ. წ. 72-71 წწ.). თარიღის ზემოთ მონოგრამა. გარშემო სუროს ფოთლების გვირგვინი.²³⁵

²³⁰ Г. Ф. Дундуа. Нумизматика античной Грузии, гв. 146, №16; თ. დუნდუა და სხვ. სამონეტო მიმოქცევა ელინისტური ხანის იბერიაში (ძვ. წ. III-1 სს.)/ქართული ნუმისმატიკის ინგლისურ-ქართული ონლაინ-კატალოგი <http://geonumismatics.tsu.ge>

²³¹ Г. Ф. Дундуа. Нумизматика античной Грузии, гв. 146, №17; თ. დუნდუა და სხვ. სამონეტო მიმოქცევა ელინისტური ხანის იბერიაში (ძვ. წ. III-1 სს.)/ქართული ნუმისმატიკის ინგლისურ-ქართული ონლაინ-კატალოგი <http://geonumismatics.tsu.ge>

²³² Г. Ф. Дундуа. Нумизматика античной Грузии, гв. 145, №13; თ. დუნდუა და სხვ. სამონეტო მიმოქცევა ელინისტური ხანის იბერიაში (ძვ. წ. III-1 სს.)/ქართული ნუმისმატიკის ინგლისურ-ქართული ონლაინ-კატალოგი <http://geonumismatics.tsu.ge>

²³³ Г. Ф. Дундуа. Нумизматика античной Грузии, гв. 146, №19, გფ. №11004; თ. დუნდუა და სხვ. სამონეტო მიმოქცევა ელინისტური ხანის იბერიაში (ძვ. წ. III-1 სს.)/ქართული ნუმისმატიკის ინგლისურ-ქართული ონლაინ-კატალოგი <http://geonumismatics.tsu.ge>

²³⁴ Г. Ф. Дундуа. Нумизматика античной Грузии, гв. 146, №18; თ. დუნდუა და სხვ. სამონეტო მიმოქცევა ელინისტური ხანის იბერიაში (ძვ. წ. III-1 სს.)/ქართული ნუმისმატიკის ინგლისურ-ქართული ონლაინ-კატალოგი <http://geonumismatics.tsu.ge>

²³⁵ თ. დუნდუა და სხვ. სამონეტო მიმოქცევა ელინისტური ხანის იბერიაში (ძვ. წ. III-1 სს.)/ქართული ნუმისმატიკის ინგლისურ-ქართული ონლაინ-კატალოგი <http://geonumismatics.tsu.ge>

ამრიგად, აღმოსავლეთ საქართველოში დღესდღეობით აღმოჩენილია პონტოს სამეფოს 9 მონეტა – 8 სპილენძის და 1 ვერცხლის. სპილენძის 8 მონეტიდან 6 მოჭრილია ძვ. წ. II ს. დასასრულსა და I ს. დასაწყისში, ორი – ძვ. წ. 80-70 წწ. მათი ემისიის ცენტრებია, სადაც კი მოხერხდა ქალაქის სახელის ნაკითხვა, ამისო, სინოპე, ამასტრია.

9 მონეტიდან მხოლოდ მითრიდატეს ტეტრადრაქმა უნდა იყოს იბერიის ფარგლებში სომხეთიდან შემოსული. ამას ადასტურებს ორი ფაქტი:

1. ალაიანის სამაროვანზე იმავე 1977 წ. აღმოჩნდა ტიგრანე II (ძვ. წ. 95-55 წწ.) სამი ტეტრადრაქმა, მოჭრილი ძვ. წ. 83-69 წწ. ორონთის ანტიოქიაში.

2. იმავე ძვ. წ. 72-71 წწ. დათარიღებული მითრიდატეს ტეტრადრაქმა შედიოდა 1949 წ. სოფელ სარნაკუნკში (სისიანის რაიონი, სომხეთი) აღმოჩენილი უზარმაზარი განძის შემადგენლობაში.²³⁶

რაც შეეხება მითრიდატეს ეპოქის სპილენძის მონეტების შემოსვლის შესაძლებლობას სომხეთის ფარგლებიდან, ჩვენ მას გამოვრიცხავთ, ვინაიდან ისინი სომხეთის ტერიტორიაზე პრაქტიკულად არ გვხვდება.

იბერია-პონტოს ურთიერთობის ადრეული ეტაპის გარკვევის თვალსაზრისით აუცილებელია, პირველ რიგში, დადგინდეს, რა გზით შემოვიდა ეს მონეტები აღმოსავლეთ საქართველოში და რას წარმოადგენდა ისინი ფუნქციური თვალსაზრისით.

ერთადერთი შესაძლებელი რეგიონი, საიდანაც აღნიშნული მონეტები იბერიის ფარგლებში უნდა მოხვედრილიყო, არის კოლხეთი, თანაც არა მისი სანაპირო ზოლი, არამედ სწორედ ცენტრალური ნაწილი.

როგორც ზემოთ უკვე გვქონდა აღნიშნული, კოლხეთის ანექსიას მითრიდატე VI ევპატორის მხრივ ადგილი ჰქონდა ძვ. წ. 105-90 წწ. ამასთანავე, მითრიდატე VI პონტოელის ნუმისმატიკური ძეგლების აღმოჩენათა სიმრავლე მაინცდამაინც ვანის ნაქალაქარის ტერიტორიაზე საფუძველს აძლევდა გ. ლორთქიფანიძეს, კ. გოლენკოს და გ. დუნდუას ევარაუდათ ამ პუნქტში მითრიდატეს გარნიზონის ყოფნა. ამ მოსაზრების წინააღმდეგ გამოვიდა ნ. ლომოური²³⁷, ძირითადად იმ მოტივით, რომ ვანი, ოთ. ლორთქიფანიძის ჰიპოთეზის თანახმად, სატაძრო ქალაქი იყო. რომ ამ საბუთით არ შეიძლება გამოირიცხოს ვანში მითრიდატეს მხედრობის ყოფნა, ჯერ კიდევ 1974 წ. სათანადოდ დაას-

²³⁶ X. А. Мушегян. Монетные клады Армении. I. Ереван. 1973, გვ. 155, №131.

²³⁷ Н. Ю. Ломоури. К истории Понтийского царство, гв. 178.

აბუთა გ. დუნდუამ²³⁸, ხოლო შემდგომ ხაზგასმით აღნიშნა დ. შელოვ-მაც: «Доводы О. Д. Лордкипанидзе относительно культового характера поселения в Вани представляются весьма убедительными, но это вряд ли могло служить препятствием для размещения в нём отряда понтийцев. Расположенный в стратегически очень важном месте, прекрасно укреп- лённый, этот центр не мог остаться вне внимания Митридата или его на- местников, и превращение города в одну из понтийских крепостей, независимо от его первоначальных функций, кажется всё же весьма вероятным».²³⁹ მაგრამ, რა თქმა უნდა, უძლიერესი არგუმენტი ვანში მითრიდატეს გარნიზონის ყოფნისა არის არა ამა თუ იმ მეცნიერის ავ- ტორიტეტი, არამედ ფაქტები.

ვანში სპილენძის მონეტების კონცენტრაციასთან დაკავშირე- ბით თავის ადგილზე უკვე გვქონდა მოტანილი სპეციალისტების დაკ- ვირვება, რომ კოლხეთის ტერიტორიაზე (სანაპირო ზოლის გამოკლე- ბით) არ აღმოჩენილა ძვ. წ. VI-ახ. წ. IV სს. სპილენძის მონეტების არც ერთი განძი. უფრო მეტიც, არ აღმოჩენილა სპილენძის არც ერთი მო- ნეტა, მოჭრილი მითრიდატე ევპატორის წინარე ხანებში. აქედან დას- კვნა: კოლხეთის მოსახლეობა არ ღებულობს სპილენძის საფასეს, შე- საბამისად, ფულადი მეურნეობა აქ შედარებით სუსტადაა განვითარე- ბული. ასეთ ვითარებაში, სრულიად მოულოდნელად, ცენტრალური კოლხეთის მარტო ერთ პუნქტი იძლევა 200-მდე სპილენძის მონეტას, დათარიღებულს მითრიდატე VI-ის ეპოქით. თუ არა პონტოს გარნიზო- ნის ყოფნით ვანში, ამ ფაქტს სხვანაირად ვერ ავხსნით.²⁴⁰

კიდევ ერთხელ უნდა გაესვას ხაზი იმ გარემოებას, რომ ყველ- გან, მაგ., ბოსფორის ტერიტორიაზე, ამ მონეტების ცირკულაციის და- სანყისს უკავშირებენ ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთის შესვლას მით- რიდატე ევპატორის სამეფოს შემადგენლობაში.²⁴¹

ამრიგად, ვანში მითრიდატე VI-ის მხედრობის ყოფნა ნუმისმა- ტიკური მასალების მიხედვით თითქოს აღარ უნდა იყოს საეჭვო.

რაც შეეხება მითრიდატეს ეპოქის სპილენძის საქალაქო მონე- ტების ფუნქციას, ეს საკითხი სადისკუსიოა. მაგ., ა. ზოგრაფი თვლიდა, რომ სტატერებისა და ტეტრადრამების გვერდით, ამ მონეტების სა-

²³⁸ გ. დუნდუა. იჭრებოდა თუ არა მონეტა ვანში? „მაცნე“ (ისტორიის . . . სერია). თბ. 1974. №2, გვ. 157, სქ. 58.

²³⁹ Д. Б. Шелов. Колхида в системе Понтийской державы Митридата VI, გვ. 36.

²⁴⁰ თ. დუნდუა. კოლხეთი, იბერია და პონტოს სამეფო ნუმისმატიკური მასალების მი- ხედვით. თბ. 1993, გვ. 45-47.

²⁴¹ К. В. Голенко. Понтийская монета времени Митридата VI на Босфоре. “Klio”. Beiträge zur alten Geschichte. Band 46. Berlin 1965, გვ. 307.

შუალებით ხდებოდა მითრიდატეს საომარი ხარჯების დაფარვა.²⁴² მ. მაქსიმოვასა და ნ. ლომოურის აზრით კი ამ მონეტებს, „მილიტარისტული“ ფუნქციის გარდა, ჰქონდა, რა თქმა უნდა, სავაჭრო ფუნქციაც.²⁴³ ჩვენთვის როგორც პირველი, ასევე მეორე ვარაუდი მისაღებია და მათ შორის დიდი პრინციპული სხვაობა არ უნდა იყოს. მთავარი აქ არის ის, რომ ხსენებული სპილენძის მონეტები ჩნდება მხოლოდ იმ რეგიონში, რომელიც პოლიტიკურად მითრიდატეს სამეფოს არეალშია მოქცეული, სადაც პონტოს ჯარისკაცებია შესული.

ჩვენი აზრით, მხოლოდ ამ ქრილში უნდა განვიხილოთ იბერიაში აღმოჩენილი მითრიდატეს ეპოქის სპილენძის მონეტები.

და მართლაც, განა შეეძლო მითრიდატე ევპატორს, რომელიც ემზადებოდა რომთან დიდი ომისთვის, რომელმაც მოკავშირედ გაიხადა სომხეთი და დაიპყრო კოლხეთი, განზე დაეტოვებია იბერია, მასთან ნაწილობრივ დაკავშირებული „ტრანსკავკასიური“ ტრანზიტის პერსპექტივებით? ეს აპრიორულადაც სრულიად გამორიცხულია, ხოლო დადასტურებულია მემნონის ცნობით და იბერიაში აღმოჩენილი მითრიდატეს ეპოქის ნუმისმატიკური ძეგლებით. ამრიგად, თ. რეინაკის ვარაუდი ამ ორი რეგიონის კავშირურთიერთობის შესახებ არა მარტო შესაძლებელი მოსაზრებაა, არამედ, ჩვენი აზრით, რეალური ფაქტიც.

სხვა საკითხია, რა კონკრეტულ ფორმებში განხორციელდა პონტოს და იბერიის ურთიერთობა.

ვინაიდან იბერიის მოსახლეობა, ისევე როგორც ანტიკური ხანის კოლხეთის მოსახლეობა, უგულვებელყოფდა სპილენძის მონეტებს, რასაც ადასტურებს აღმოჩენათა რიცხვი და ტოპოგრაფია, შეიძლება გამოითქვას ვარაუდი, რომ პონტოს სამეფოს ვანში მდგარი ჯარისკაცების რაღაც ნაწილი იბერიის მეფის ნებართვით შემოვიდა ქართლში. ჩვენის აზრით, კონკრეტული მონეტების დალექვა იბერიის საზღვრებში კოლხეთის (ამ შემთხვევაში, პონტოს) და იბერიის პოლიტიკური ურთიერთობის მაჩვენებელია, ორი ცენტრის – ვანისა და მცხეთის (სწორედ აქ არის მიკვლეული სპილენძის 6 მონეტა) პირდაპირი კავშირის მანიშნებლია.

ვფიქრობთ, თ. რეინაკის მოსაზრება პონტოსა და იბერიას შორის კავშირისა და მითრიდატეს დაინტერესების შესახებ „ტრანსკავკასიური“ სავაჭრო გზით, მემნონის ცნობისა და ნუმისმატიკური მასალების ერთობლივი გამოყენების შემდეგ, საკმაოდ მყარ ნიადაგზე დგას.

²⁴² А. Н. Зограф. Античные монеты. Материалы и исследования по археологии СССР. №16, Москва-Ленинград. 1951, гв. 185-186.

²⁴³ М. И. Максимова. Античные города Юго-Восточного Причерноморья. Москва-Ленинград. 1956, гв. 227; Н. Ю. Ломоури. К истории Понтийского царства, гв. 172-173.

შემდეგი ცნობა იბერია-პონტოს ურთიერთობის შესახებ, როგორც უკვე გვქონდა აღნიშნული, პლუტარქეს ეკუთვნის. პლუტარქე გვაუწყებს, რომ ძვ. წ. 69 წ., როდესაც მითრიდატე პონტოელის მოკავშირე ტიგრანე II ტიგრანაკერტთან ლუკულუსის წინააღმდეგ საბრძოლველად ემზადებოდა, მასთან ჯარით მივიდნენ „ . . . სომხები და გორდიენელები . . . უკლებლივ გამოცხადდა მიდიელთა და ადიაბენელები ლაშქარი თავთავიანთი მეფეების წინამძღოლობით . . . მასთან მოზღვავენ ბაბილონის ზღვის სანაპიროდან წამოსული არაბთა უთვალავი ურდოები, კასპიის ზღვის მხრიდან დაძრული მრავალრიცხოვანი ალბანები და ალბანების მეზობლად მცხოვრები იბერები და არაქსის სანაპიროებზე მოსახლე თავისუფალ ტომთა საკმაოდ დიდი რაოდენობის ჯარები – ტიგრანეს მიმართ კეთილგანწყობილებით თუ საჩუქართა მიღების სურვილით ამოძრავებულნი . . .“ (Plut. Lucull. XXVI). გ. მელიქიშვილის ვარაუდის თანახმად, ტიგრანაკერტთან ბრძოლაში მონაწილე იბერები დასახელებულნი არიან მათ შორის, ვინც ტიგრანესთან ბრძოლის ველზე გამოცხადდა „ტიგრანეს მიმართ კეთილგანწყობილებით თუ საჩუქართა მიღების სურვილით ამოძრავებულნი“. მკვლევარის აზრით, ერთგვარი პოლიტიკური დამოკიდებულება იბერიისა და ალბანეთისა სომხეთზე არ უნდა იყოს გამორიცხული.²⁴⁴

ასევე ესმის ეს ადგილი ნ. ლომოურს, თუმცა გამოაქვს განსხვავებული დასკვნა: «Ведь Плутарх прямо говорит, что иберы и другие народы пришли к Тиграну на помощь «из расположения к нему или из-за даров». Здесь ясно подчёркивается собственное желание пришедших на помощь, а не обязанность, подразумеваемая политической зависимостью».²⁴⁵

სავსებით მართებულია ნ. ლომოურის შენიშვნა იმასთან დაკავშირებით, რომ მემნონის ცნობის თანახმადაც საუბარია არა პოლიტიკურ დამოკიდებულებაზე იბერიის მეფისა პონტოსადმი, არამედ სამოკავშირეო ურთიერთობაზე.²⁴⁶ სიმპტომატურია ფაქტი, რომ იბერიის მეფე მემნონის მიერ სომხეთის მეფესთან ერთად ერთ სიბრტყეზე დასახელებული. ჩვენი აზრით, არ არსებობს არავითარი საფუძველი ვივარაუდოთ, რომ მემნონის ცნობის შემდეგ ისე მკვეთრად შეიცვალა პოლიტიკური სიტუაცია, რომ იბერია სომხეთის პოლიტიკურ დამოკიდებულებაში მოექცა. ამდენად, სწორი უნდა იყოს ნ. ლომოურის მოსაზრება: « . . . иберы являлись именно союзниками Армении, хотя это отнюдь не исключает ведущую роль Понта и Армении в этом союзе».²⁴⁷

²⁴⁴ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. ტ. I. თბ. 1970, გვ. 501.

²⁴⁵ Н. Ю. Ломоури. К истории Понтийского царства, გვ. 183.

²⁴⁶ Н. Ю. Ломоури. К истории Понтийского царства, გვ. 183.

²⁴⁷ Н. Ю. Ломоури. К истории Понтийского царства, გვ. 189.

იბერები მონანილეობდნენ ლუკულუსის წინააღმდეგ ბრძოლაში აგრეთვე ძვ. წ. 68 წ., როდესაც რომაელებს გეზი აღებული ჰქონდათ სომხეთის დედაქალაქ არტაშატისკენ (Plut. Lucull. XXXI). გ. მელიქიშვილი თვლის, რომ ამჯერად საქმე მოქირავნეებთან გვაქვს.²⁴⁸ მაგრამ, ალბათ, ამ შემთხვევაშიც საფიქრებელია, რომ იბერები მითრიდატე პონტოელის და ტიგრანეს მოკავშირეებად გამოდიან.

სომხეთის ტერიტორიაზე იბერი მოლაშქრეების ყოფნა მატერიალურად თითქოს დასტურდება ალაიანში აღმოჩენილი ტიგრანე II-ის სამი ტეტრადრაქმით, რომელთა შესახებ ზემოთ გვექონდა საუბარი. გარდა ამისა, იმასაც უნდა გაეხვას ხაზი, რომ ალაიანში ზუსტად ისეთივე მონეტებია (იგულისხმება მათი ტიპოლოგია, ქრონოლოგია, ემისიის ცენტრები) კიდევ ნაპოვნი (პართული დრაქმები, რესპუბლიკური ხანის რომაული დენარები), რომელთა ცირკულაცია სწორედ სომხეთის ტერიტორიისთვის არის დამახასიათებელი.²⁴⁹ ასე, რომ წერილობითი წყაროების ცნობების და ნუმისმატიკური მასალის საფუძველზე იბერია-სომხეთ-პონტოს მჭიდრო ურთიერთობა დროის ამ მონაკვეთში სრულიად უდავო ფაქტია.

მაინც რომელი გზით უნდა შემოსულიყო იბერიაში ეს მონეტები?

ძველი მსოფლიოს სავაჭრო გზების შესწავლის თვალსაზრისით დიდი მნიშვნელობა აქვს რომაელი გეოგრაფოსის – კასტორიუსის მიერ ახ. წ. IV ს. შედგენილ რუკას, ე.წ. „პევეტინგერის ტაბულას“, რომელიც, როგორც ვარაუდობენ, უფრო ადრეულ ვითარებასაც ასახავს.²⁵⁰ ამ დოკუმენტის მიხედვით, სომხეთის დედაქალაქი არტაშატი სავაჭრო გზებით მჭიდროდ იყო დაკავშირებული იბერიასთან.²⁵¹ ვთვლით, რომ ჩვენთვის საინტერესო მონეტები იბერიაში შემოვიდა გზის იმ მონაკვეთით, რომელიც იწყებოდა არტაშატთან და გაივლიდა შემდეგ პუნქტებს: დილიჟანი – აღსტაფა – ყაზახი – რუსთავი – თბილისი – მცხეთა. სხვათა შორის, სტრაბონის მოწმობით, სწორედ ამ გზით შემოიჭრა ძვ. წ. 65 წ. სომხეთიდან იბერიაში რომაელი სარდალი გნეუს პომპეუსი.²⁵²

²⁴⁸ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. ტ. I. გვ. 501.

²⁴⁹ Г. Ф. Дундуа. Монетное дело и монетное обращение в Грузии в античную эпоху (VI в. до н. э. - IV в. э.). Автореферат диссертации на соискание учёной степени доктора исторических наук. Тб. 1982, გვ. 32.

²⁵⁰ ნ. ლომოური. ძველი საქართველოს სავაჭრო გზების საკითხისათვის. ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის ინსტიტუტის შრომები. ტ. IV. ნაკვ. I. თბ. 1958, გვ. 101.

²⁵¹ ნ. ლომოური. ძველი საქართველოს სავაჭრო გზების საკითხისათვის. ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის ინსტიტუტის შრომები. ტ. IV. ნაკვ. I, გვ. 118.

²⁵² ნ. ლომოური. ძველი საქართველოს სავაჭრო გზების საკითხისათვის. ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის ინსტიტუტის შრომები. ტ. IV. ნაკვ. I, გვ. 118.

მაგრამ თუ მემნონისა და პლუტარქეს გადმოცემების თანახმად იბერია პონტოს მოკავშირეა, აპიანეს მიხედვით იბერები თავს ესხმიან პომპეუსისგან დამარცხებულ მითრიდატეს. აპიანე გვაუწყებს, რომ დამარცხებული მითრიდატე მეოთხე დღეს გადავიდა ევფრატზე და შეიჭრა სომხეთში. აქ მან უკუაგდო ხოტენები და იბერები, რომლებიც მის შეჩერებას ცდილობდნენ, გადალახა მდინარე აფსაროსი და ზამთარი დიოსკურიაში გაატარა (App. Mithr. 101).

ამ ადგილის ინტერპრეტაციაში, როგორც ჩანს, მართალი უნდა იყოს ნ. ლომოური. საქმე ისაა, რომ როდესაც, აპიანეს თანახმად, დამარცხებულმა მითრიდატემ გადალახა ევფრატის სათავეები, ის შეიჭრა ხოტენეში, ხოლო ამის შემდეგ გადალახა მდ. აფსაროსი. ე.ი., ასკენის ნ. ლომოური, ხოტენეს ლოკალიზაცია უნდა მოხდეს სადღაც ევფრატის სათავესა და ჭოროხს შორის.²⁵³

სამეცნიერო ლიტერატურაში ხოტენე გაიგივებულია სტრაბონის მიერ მოხსენიებულ ხორძენესთან, რომელიც შეესატყვისება ძველ ქართულ პროვინციებს ტაოს და კოლას.²⁵⁴ ხორძენე და მასთან ერთად სხვა ოლქები კი, იმავე სტრაბონის ცნობით, ძვ. წ. II ს. 90-იან წლებში სომხეთმა ჩამოართვა იბერიას (Strabo. XI. 14. 5). ნ. ლომოური სრულიად მართებულად ასკენის: «надо полагать, что нападающими в данном случае были местные жители, которых можно считать в это время иберами лишь в этническом смысле, но отнюдь не по их принадлежности к иберийскому царству».²⁵⁵

უფრო ადრე იგივე აზრი გამოთქვა გ. ლორთქიფანიძემაც. ის თვლის, რომ ხორძენეში მცხოვრები იბერების თავდასხმა მითრიდატეზე განხორციელდა ტიგრანე II ბრძანებით, ვინაიდან ეს მხარე უშუალოდ ემორჩილებოდა მის ხელისუფლებას.²⁵⁶

რომ ეს სწორედ ასეა და არა სხვანაირად, ამას მოწმობს ძვ. წ. 65 წ. იბერიაზე პომპეუსის თავდასხმის ფაქტი. ძნელი წარმოსადგენია, რომაელთა სარდალს ეს აქცია განეხორციელებინა იმ შემთხვევაში, თუკი ცოტა ხნით ადრე იბერიის ცენტრალური ხელისუფლება გამოდიოდა მითრიდატე ევპატორის წინააღმდეგ. ამასვე მოწმობს პლუტარქეს სიტყვები: იბერები „ინვოდნენ სურვილით დაემტკიცებინათ თავიანთი ერთგულება მითრიდატესთვის და განედევნათ პომპეუსი“ (Plut. Pomp. XXXIV). მაგრამ იბერიის მეფე არტაგმა ეს ვერ შეძლო და

²⁵³ Н. Ю. Ломоури. К истории Понтийского царства, გვ. 184.

²⁵⁴ ამ დებულების არგუმენტაცია და სათანადო ლიტერატურაზე მითითება იხ. Н. Ю. Ломоури. К истории Понтийского царства, გვ. 184.

²⁵⁵ Н. Ю. Ломоури. К истории Понтийского царства, გვ. 185.

²⁵⁶ Г. А. Лордкипанидзе. К истории древней Колхиды. Тб. 1970, გვ. 26.

თავი „რომაელთა მეგობრად და მოკავშირედ“ გამოაცხადა მას შემდეგ, რაც დამარცხდა პომპეუსთან ბრძოლაში.²⁵⁷

უაღრესად საინტერესოა ისიც, რომ პომპეუსის ტრიუმფის აღწერისას ყველაზე უფრო წარჩინებულ ტყვეთა და მძევალთა შორის დასახელებულნი არიან კოლხთა სკეპტუხი ოლთაკე, იბერთა სამი და ალბანთა ორი მთავარი (App. Mithr. 117). ეს იყო ეპილოგი იბერთა ერთგულებისა მითრიდატე პონტოელისადმი მთელი ურთიერთობის მანძილზე.

---

²⁵⁷ Н. Ю. Ломоури. К истории Понтийского царства, გვ. 185; საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. ტ. I. გვ. 504.

ΜΟΞΧΟΣ ΜΟΞΧΟΥ

69 წლის სამოქალაქო ომის დროს იმპერატორ მარკუს სალვიუს ოტონის რომაულ ფლოტს სათავეში ედგა აზატი (libertus) მოსხი.²⁵⁸ I-II საუკუნეებში რომაულ ლეგიონში ჩარიცხვის წინაპირობა რომის მოქალაქეობა იყო.²⁵⁹ ფლოტს ეს არ ეხებოდა.²⁶⁰ ფლოტის ნავარქოსი მოსხი სწორედ რომ აზატია; აზატებს და მონებს კი რომში ხშირად სპეციფიურ სახელებს არქმევდნენ – მათ ეთნიკურობას, ან, ზოგადად, წარმომავლობას რომ აღნიშნავდა. მაგ., იმპერატორ ოტონის მოწინააღმდეგის და მისი „მესაფლავის“, იმპერატორ ავლუს ვიტელიუსის ფავორიტი აზატი აზიატიკი იყო, რომელიც მხედრის წოდებას და რომაულ სახელს (nomen) იღებს.²⁶¹ ხომ არ არის მოსხი, ან მისი წინაპარი ქართლიდან (ანტ. იბერია) წაყვანილი?! თუ ასეა, რატომ არ უწოდებენ მას იბერს?! II-III სს. პლატეის საიდუმლო ქრისტიანული ორგანიზაციის წევრი გაიოსი ხომ იბერია ზედწოდებით.²⁶² ქართლის/იბერიის ეკონომიკური სისტემის სამხრეთ და სამხრეთ-დასავლეთ ნაწილებში (მესხეთი ფართო გაგებით), ბაგრატიონ/ბივრტიანთა დომენში²⁶³, ყოველთვის ძლიერი იყო ცენტრიდანული პოლიტიკური (და არა ეკონომიკური) ტენდენციები. იყო დრო (ძვ. წ. II-ახ. წ. IV სს.), როცა ეს მხარეები გუგარქის ავტონომიური საპიტიახშოს ბირთვის შეადგენდა.²⁶⁴ აქედან გამომდინარე, მესხთა/Μόσχοι სოციალური კონტრაქტიც რეალობაა, და მათი ეთნიკური იბერობაც. მეტიც, ერთიანი ქართული ფეოდალური მონარქიის გარიჟრაჟზე (XI ს.) ტერმინოლოგიური კომპლექსიც კი არ-

²⁵⁸ Tacit. Hist. I. 87, *Историки Античности. т. II. Древний Рим. 1989, გვ. 243; Tacitus. In Five Volumes. II. The Histories. Books I-III. With an English Translation by C. H. Moore. Loeb Classical Library. Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press. London. MCMLXXX, გვ. 150.*

²⁵⁹ T. Dundua. Publicius Agrippa, Flavius Dades and a Dual Citizenship – a Pattern for Europe in Future? *Caucasica. The Journal of Caucasian Studies. vol. 5. Tb. 2000, გვ. 60.*

²⁶⁰ T. Dundua. Publicius Agrippa, Flavius Dades and a Dual Citizenship . . . , გვ. 60.

²⁶¹ Tacit. Hist. II. 57, *Историки Античности. т. II, გვ. 281.*

²⁶² T. Dundua. Gaius the Iberian – First Ever Recorded Georgian To Be Baptized. *ივ. ჯავახიშვილის სახ. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის შრომები. II. თბ. 2011, გვ. 425.*

²⁶³ T. Dundua. Bagrat, Son of Bivrat. *Phasis. Greek and Roman Studies. vol. 4. Tb. 2001, გვ. 26-29.*

²⁶⁴ თ. დუნდუა, ნ. სილაგაძე. საქართველოს ისტორია: თემატური თუ ქრონოლოგიური პრინციპი. თბ. 2000, გვ. 53-54.

სებობს, ერთ სიბრტყეზე დაფიქსირებული – ქართველნი და მესხნი.²⁶⁵ ხოლო ის, ვინც მესხეთს ფლობს, ქართველთა მეფეა.²⁶⁶ კონკრეტული სინთეზი, ანუ – სტატუსი, აზატი, და სახელი, მოსხი, სხვა შესაძლებლობას არ გვიტოვებს, თუ არა იმას, რომ ამ პიროვნების წარმოშობა (პირადი ან წინაპრის) ქართულ სამყაროს დაფუკავშიროთ.

„მოსხის“ ლათინური ტრანსპლანტაცია იოლი ასახსნელია; ბერძნულ სამყაროსთან მიმართებაში საქმე ცოტა გართულებულია. მოსხი ხომ ელინური საკუთარი სახელია (ეტიმოლოგიისთვის, Μόσχος ὁ 1) ჩამომავალი, ტოტი, 2) მოზვერი, ხბო, 3) ბოკვერი, ახალგაზრდა ლომი, 4) ჭაბუკი. Μόσχος ἡ 1) დეკეული, 2) გოგო, ქალიშვილი²⁶⁷, თუმცა, არც თუ ძალიან გავრცელებული. აქედან, გამომდინარე, ძნელია, ვინმემ ამტკიცოს შემდეგი პიროვნებების ქართული წარმომავლობა: 1) მოსხი ელეელი, ფილოსოფოსი, 2) მოსხი ლამფსაკიდან, ტრაგიკოსი, ან, მით უმეტეს, 3) მოსხი სირაკუზიდან, პოპულარული პოეტი-ბუკოლიკი.²⁶⁸

კონკრეტულ ნომინალს ვარიანტებიც გააჩნდა – Μόσχις, Μόσχιος, Μοσχιανός, Μόσχις, Μοσχίη, Μόσχιος, Μοσχίαν, Μόσχιος, Μοσχίνα, Μοσχίος.²⁶⁹ სუბსტრატიც და დერივატიც ძვ. წ. III ს-ში გაერთიანებულა ათენთან (ორიპში) მცხოვრები ერთ-ერთი ებრაელი მონის სახელში – Μόσχις Μοσχίανος Ίουδαίος²⁷⁰, ე.ი. მოსხი მოსხიონის ძე. ეს ებრაელი აშკარად ელინიზირებულია. ის წარმართია.²⁷¹ თუმცა, საკუთრივ ელინებში, მამის და შვილის სახელი იშვიათად თუ მეორდება, თუ, რა თქმა უნდა, საქმე ელინისტურ დინასტიებს არ ეხება.²⁷² ხომ არ გამოიყენეს ბერძნებმა Μῶσῆς-ის, როგორც ებრაელთა ეთნიკური ნომინალური დიფერენტის, ფონეტიკურად მსგავსი ფორმები, ებრაელ მონებს სახელებს რომ არქმევდნენ?!

²⁶⁵ თ. დუნდუა. ქართული ეთნოკულტურული ევოლუცია და დასავლეთი ნუმისმატიკური მასალების მიხედვით. თბ. 1997, გვ. 144-145.

²⁶⁶ თ. დუნდუა. ქართული ეთნოკულტურული ევოლუცია . . . , გვ. 144-145.

²⁶⁷ Древнегреческо-русский словарь. Составил И. Х. Дворецкий. Москва. 1958. т. II, гв. 1110; Greek-English Lexicon, Compiled by H. G. Liddell and R. Scott. New Edition Completed 1940. Reprinted 1961. Oxford, гв. 1148.

²⁶⁸ Der Neue Pauly. Enzyklopädie der Antike. Band 8. Stuttgart. Weimar. სტატია “Moschos” (Μόσχος), გვ. 414- 415.

²⁶⁹ იბ. მაგ., W. Pape's Wörterbuch der griechischen Eigennamen. Zweite Hälfte. Braunschweig. 1884, გვ. 946-947.

²⁷⁰ E. L. Gibson. The Jewish Monumission Inscriptions of the Bosphorus Kingdom. Tübingen. 1999, გვ. 66.

²⁷¹ ორიპიდან მომდინარე ძვ. წ. III ს. წარწერის მიხედვით, ის თაყვანს სცემს ამფიარაოსს და ჰიგიას.

²⁷² იბ. მაგ., Ch. Seltman. Greek Coins. London. 1955, გვ. 227-233, 240-245.

რა ვქნათ იმ შემთხვევაში, თუ საქმე ებრაელ მონას არ ეხება, ხოლო სახელი „მოსხი“ გაორებულია – Μόσχις Μόσχιος?! ვინ არის ჩვენ წინაშე, „წმინდა ელინი“, თუ ელინიზირებული ბარბაროსი, ალბათ, უფრო მესხი. არ გამოვრიცხავთ რა პირველ შესაძლებლობას, ჩვენ უფრო მეორისკენ ვიხრებით. ეს ექსტენსიური სახელი რაღაც ზედმეტად არის გაორებული, თითქოს ეთნიკურობისთვის ხაზის გასასმელად. კონკრეტული ასპექტით საინტერესო წარმოსახვითი გენეალოგიური გზა ასეთია: მამა მესხეთიდან მოიყვანეს, როგორც მონა, და მას მოსხი უწოდეს; მისი ბიოლოგიური შვილი მსგავსად იწოდა. ის გახდა აზატი, შემდეგ – რომელიმე პოლისის მოქალაქეც. შესაძლოა, და, ალბათ, ასეა, ეს გზა კიდევ უფრო ხანგრძლივი ყოფილიყო თაობების კუთხით, მაგრამ ტიპოლოგიურად – აღწერილის იდენტური. ეთნონიმის ონომასტიკურ შტრიხად ქცევის მაგალითიც გვაქვს: . . . [K]όλχιος γέ[γραφ]σεν²⁷³, ატიკურ ამფორაზე.

Μόσχις Μόσχιος სამჯერ მაინც გვხვდება, ორჯერ – მონეტებზე, ერთხელ – ეპიგრაფიკულ ძეგლზე. ქალაქ სმირნის მაგისტრატი სადღაც ძვ. წ. II ს., ის ე.წ. ჰომერულ მონეტებზე (Homereia) თავის სახელს – Μόσχις Μόσχιος – სიამაყით ათავსებს.²⁷⁴ ეს მნიშვნელოვანი ქალაქი ყოველთვის დიდი თავისუფლებით სარგებლობდა; ამის პროდუქტია ქალაქის სამონეტო ემისიები. იქნებ სწორედ ეს მაგისტრატია ნახსენები ჰალიკარნასის თეატრის²⁷⁵ წარწერაში (სურ. 1)

კარნიზის I ნატეხი

ΜΟΣΧΟΣΜΟΣΧΟΥ ΤΟΥΜΟ

კარნიზის II ნატეხი

ΓΟΝΟΘΕΤΗΣΑΣΤΟΜΠΥΑΝΑΔΙΟΝΥΣΩΙ²⁷⁶

²⁷³ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. ტ. I. თბ. 1970, გვ. 410; იხ. აგრეთვე გვ. 408.

²⁷⁴ აპოლონის თავის გამოსახულება დაფნის გვირგვინში მარჯვნივ/Rv. მჯდომარე ჰომეროსის გამოსახულება, მარცხნივ. ლეგენდები – ΣΜΥΡΝΑΙΩΝ. ΜΟΣΧΟΣ ΜΟΣΧΟΥ. J. G. Milne. The Autonomous Coinage of Smyrna. II. The Numismatic Chronicle. Fifth Series – vol. VII. London. 1927, გვ. 95 №321.

²⁷⁵ www.whitman.edu/theatre/theatretour/halicarnassus/halicarnassus.htm. The Ancient Theatre Archive. A Virtual Reality of Greek and Roman Theatre Architecture.

²⁷⁶ A, როგორც A-ს ვარიანტი, ძვ. წ. III-I სს. ჩნდება, ხოლო II ცვლის I-ს ძვ. წ. I-ახ. წ. I სს. B. H. McLean. An Introduction to Greek Epigraphy of the Hellenistic and Roman Periods from Alexander the Great down to the Reign of Constantine (323 B.C.-A.D. 337). The University of Michigan Press. 2005, გვ. 41. აქედან დასკვნა – ჩვენი წარწერა ძვ. წ. III-II სს. უნდა დათარიღდეს.

კიდევ ერთი ნატეხი იქვე იდო; შესაძლოა, წარწერა მასზე გრძელდება (?).

თითქოს – ΟΠΟΙ (?).

აქ, მინიმუმ, III თაობის მოსხზე საუბარი – ΜΟΣΧΟΣΜΟΣΧΟΥ ΤΟΥΜΟ[ΣΧΟΥ]. იქნებ ეს სულ სხვა მაგისტრატია, და ის ჭრის ქვემოთ აღწერილ ფულს.

სმირნა. ძვ. წ. II-I სს. ბრინჯაო.

Av. კიბელას თავის გამოსახულება მარჯვნივ.

Rv. აფროდიტე სტრატონიკისის ქანდაკება, მარჯვნივ. ლეგენდები – ΣΜΥΡΝΑΙΩΝ; ΜΟΣΧΟΣ ΜΟΣΧΟΥ.²⁷⁷

ან, საერთოდ, წარწერაში ნახსენები ΜΟΣΧΟΣ ΜΟΣΧΟΥ ჭრის ორივე ტიპის მონეტას.²⁷⁸

ასეთი ფორმა – ΜΟΣΧΟΣ ΜΟΣΧΟΥ ΤΟΥ ΜΟΣΧΟΥ – რომ შესაძლებელია, ამისათვის იხ. წარწერა: Magistratus eponymi Heracleotarum.²⁷⁹

Φανίας Φανίου τῶν Φαν[ίου] 14

სხვათა შორის, ამ წარწერაში მამა-შვილის სახელის დამთხვევის პროცენტული მაჩვენებელი დაახლ. 25%-ს უტოლდება.

ამრიგად, მეტად ფრთხილი ჰიპოთეზის სახით, შეიძლება ითქვას, რომ ქალაქ სმირნის ერთი წარმატებული ოჯახი ქართული წარმომავლობის ყოფილა. ყოველ შემთხვევაში, კონკრეტული ნუმისმატიკური და ეპიგრაფიკული მონაცემების კომენტარის გარეშე დატოვება არ შეიძლებოდა.

---

²⁷⁷ A Catalogue of the Greek Coins in the British Museum. XVI. Catalogue of the Greek Coins of Ionia. Barclay V. Head. London. 1892, გვ. 240 №33.

²⁷⁸ J. G. Milne. The Autonomous Coinage of Smyrna, გვ. 89-92.

²⁷⁹ Orientis Graeci Inscriptiones Selectae. Supplementum Sylloges Inscriptionum Graecorum. Edidit Wilhelmus Dittenberger. Volume Alterum. Lipsiae. MDCCCCV, გვ. 60-61, №459.

სურათები

1.

კარნიზის I ნატეხი

კარნიზის II ნატეხი

კარნიზის III ნატეხი (?)

2.

**ჰიპოკრიუს აბრიაჲ, ფლავიუს დადა
და ორმაგი მოქალაქეობა – არის თუ არა ეს მომავალი
ევროპის მოდელი ?**

ჰიპოთეზა იმის შესახებ, რომ ორმაგი მოქალაქეობა, ანუ ბიპო-
ლისური სისტემა ინტეგრირებული ევროპის ფარგლებში არსებული
პატარა ევროპული ნაციების უსაფრთხოების დამატებითი გარანტიაა
დიდი სახელმწიფოების მხრიდან, საოცრად აქტუალურია. ის აქტუალ-
ურია ისეთი ქვეყნებისათვის, როგორცაა მაგ. ლიტვა, ესტონეთი და
საქართველო. საერთოდ, აქვს კი ამ ჰიპოთეზას არსებობის უფლება?
თუ წარსულში ევროპის სუპერქვეყნები თავის მოქალაქეობას ხშირად
„პროვინციელებს“ უბოძებდნენ, და ამით განამტკიცებდნენ ალიანსის
ხარისხს, ხომ არ აჯობებს კონკრეტული ისტორიული ნორმატიული
აქტის სკრუპულოზური რეანიმაცია საკანონმდებლო ინიციატივის
ფარგლებში?! მოდით, ვნახოთ ყოველივე ეს საქართველოს მაგალით-
ზე.

1. ΣΗΡΑΠΕΙΤΙΣ ΖΗΟΥ ΑΧΟΥ
2. ΤΟΥ ΝΕΩΤΕΡΟΥ ΠΠΤΙΑΞΟΥ
3. ΘΥΓΑΤΗΡ ΠΟΥ ΠΛΙΚΙΟΥ ΑΓΡΠΠΑΠΠΤΙ
4. ΑΞΟΥΥΙΟΥ ΙΩΔΜΑΝΓΑΝΟΥ ΓΥΝΗ
5. ΤΟΥ ΠΟΛΛΑΣ ΝΕΙΚΑΣ ΠΟΙΗΣΑΝΤΟΣ
6. ΕΠΤΡΟΠΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΒΗΡΩΝ
7. ΜΕΓΑΛΟΥ ΕΝΦΑΡΝΟΥ ΓΟΥΑΠΕ
8. ΘΑΝΕ ΝΕΩΤΕΡΑ ΕΤΩΝ Κ^Α
9. ΗΤΙΣΤΟΚΑΛΛΟCΑΜΕΙΜΗΤΟΝ

ΕΙΧΕ.²⁸⁰

---

²⁸⁰ Г. В. Церетели. Армазская билингва. Двуязычная надпись, найденная при археологических раскопках в Мцхета-Армази. Тб. 1941, გვ. 23-24; საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. ტ. I. თბ. 1970, გვ. 770.

„სერაფიტა, ასული პიტიახშ ჯავახ მცირისა, მეუღლე პუბლიკი-ოს აგრიპა პიტიახშის ძის იოდმანგანისა – იბერთა დიდი მეფის ქსე-ფარნუგის მრავალ გამარჯვებათა მომპოვებელი სპასპეტისა (თ. დ. ἔπιτροπος), გარდაიცვალა ჯერ კიდევ ახალგაზრდა, ოცდაერთი წლისა, მქონებელი შეუდარებელი სილამაზისა.“

ეს ძალზედ კარგად ცნობილი არმაზის ბილინგვის ბერძნული ნაწილია ოდნავ სახეცვლილი ქართული თარგმანითურთ, ბერძნული ტექსტი სტელის ზედა არეზეა ამოკვეთილი; მის ქვემოთ არამეული ტექსტია.²⁸¹ ἔπιτροπος უდრის არამ. trbš, რაც აგრიპას მიმართაც იხმა-რება; ის არის ფარსმანეს trbš.²⁸² ე.ი. აგრიპა სამეფოში მეორე კაცია, და აგრეთვე – თუ სახელის მიხედვით ვიმსჯელებთ – რომის მოქალა-ქეც; Publicius, აშკარად, არის რომაული nomen.

ძველად იტალიურ კონფედერაციულ არმიაში რომაული სტრუქტურული უპირატესობა რეგულირდებოდა ნორმატიული აქ-ტით – civitas sine suffragio, მოქალაქეობა საარჩევნო უფლების გარეშე, ე.ი. მოკავშირეები იყვნენ რომის სწორედ ასეთი მოქალაქეები, ინარ-ჩუნებდნენ რა საკუთარ სოციალურ კონტრაქტებს (res publica). ლათი-ნური უფლებები რაღაც საშუალოა რომის მოქალაქეობასა და უცხო-ელის სტატუსს შორის. ლათინები, რა თქმა უნდა, დამატებით, საკუ-თარ ავტონომიურ სოციალურ კონტრაქტს ქმნიდნენ. რომის არმია სწორედ რომაელთაგან და ლათინთაგან შედგებოდა, დანარჩენი კონ-ტინგენტები კი მოკავშირენი (socii) არიან.²⁸³

ძვ. წ. II ს-დან რომი უკვე ცდილობს მართოს იტალია. ლათინთა ჯარების სათავეში მყოფი რომაელი მაგისტრატები ამავე დროს რომა-ული სახელმწიფო სტრუქტურის სამოქალაქო აღმასრულებელი იყ-ვნენ; ადგილობრივი ადმინისტრაცია ცენტრს ექვემდებარებოდა.²⁸⁴

მოკავშირეთა ომმა იტალიური კომუნალური სტრუქტურები თვითმმართველ მუნიციპიებად აქცია, სწორედ ამ გზით მოხვდნენ მო-კავშირეები რომაულ თანამეგობრობაში. მუნიციპია ძველ ტომს შეეს-აბამება; ყოფილ მოკავშირეს და უკვე ახალ მოქალაქეს აქედან მოკი-დებული ორმაგი ცხოვრება აქვს, ურთიერთდაკავშირებული და განუ-ყოფელი.²⁸⁵

²⁸¹ Г. В. Церетели. Армазская билингва, გვ. 22-23; საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. ტ. I., გვ. 770.

²⁸² Г. В. Церетели. Армазская билингва, გვ. 32.

²⁸³ A. N. Shervin-White. The Roman Citizenship. Oxford. At the Clarendon Press. 1939. Second Edition. Oxford. 1973, გვ. 46, 73, 96, 98.

²⁸⁴ A. N. Shervin-White. The Roman Citizenship, გვ. 105.

²⁸⁵ A. N. Shervin-White. The Roman Citizenship, გვ. 150, 153.

მალე აღნიშნული სისტემა ციზალპიურ გალიაზეც გავრცელდა. ამიერიდან იტალია მთელი ნახევარკუნძულია, მესანას სრუტედან ალპების მთისწინეთამდე.²⁸⁶

კეისრის და ავგუსტეს პოლიტიკა რომის მოქალაქეობის უკვე პროვინციებზე ფართოდ გავრცელებას გულისხმობდა; იტალიური მასშტაბური ემიგრაცია ყოველივე ამის საფუძველია. *Ius Latii* იშვიათად ესპანეთის და გალიის ყველაზე უფრო რომანიზებულ მხარეებსაც ეძლეოდა; აუცილებელი პირობა სწორედ რომ რომანიზაციაა. შემდეგი საფეხური კი სრული მოქალაქეობაა.²⁸⁷

კარაკალამ რომის მოქალაქეობა იმპერიის მთელ თავისუფალ მოსახლეობას უბოძა.²⁸⁸

იყო ინდივიდუალური დოტაციებიც. დასავლეთ პროვინციებში მცხოვრები დომიციების (*Domitii*), ფაბიების (*Fabii*) და პომპეების (*Pompeii*) წინაპრებს რომის მოქალაქეობა უნდა მიეღოთ შემდეგი სარდლებისგან – დომიციუს აჰენობარბა, ფაბიუს მაქსიმე და პომპეუს მაგნუსი.²⁸⁹

კეისარმა, პირველმა რომის ისტორიაში, მეფე რომის მოქალაქედ აქცია.²⁹⁰ ეს წესი შემდგომაც გამოიყენებოდა. ბრიტანეთისთვის რომაული *tria nomina* ასე ჟღერდა – *Ti. Claudius Cogidubus*, მისი კეთილისმყოფელი ან კლავდიუსი, ან ნერონია; თრაკიისთვის – *C. Iulius Rhometalcus*, მისი წინაპრის კეთილისმყოფელი კეისარი ან ავგუსტეა; პონტოსთვის – *M. Antonius Polemo*, მისი კეთილისმყოფელი ანტონიუსია; იუდეისთვის – *M. ან C. Iulius Agrippa*.²⁹¹

რომის მოქალაქეობის ბოძების ქართული შემთხვევა ძალზედ საინტერესოა, პუბლიკიუს აგრიპა ხომ ფარსმანეს სპასპეცია, ფარსმანეს კი იმპერატორ ადრიანესთან საკმაოდ არაერთგვაროვანი ურთიერთობანი ჰქონდა. რომაელი სარდალი *C. Quinctius Certus Publicius Marcellus, legatus divi Hadriani provinciarum Syriae et Germaniae superioris*, მიჩნეულია კონკრეტულ დონორად.²⁹²

²⁸⁶ A. N. Shervin-White. *The Roman Citizenship*, გვ. 159.

²⁸⁷ A. N. Shervin-White. *The Roman Citizenship*, გვ. 225, 233.

²⁸⁸ A. N. Shervin-White. *The Roman Citizenship*, გვ. 280, 287.

²⁸⁹ A. N. Shervin-White. *The Roman Citizenship*, გვ. 295.

²⁹⁰ D. Braund. *Rome and the Friendly King. A Character of the Client Kingship*. Beckenham, Kent, Fyshwick, Australia. 1984, გვ. 45.

²⁹¹ D. Braund. *Rome and the Friendly King*, გვ. 39, 41-42, 44.

²⁹² *Prosopographia Imperii Romani Saec. I. II. III. Pars VI. Consilio et Avctoritate Academiae Scientiarum Berolinensis et Brandenburgensis. Iteratis Curvis Ediderunt Leiva Petersen, Klaus Wachtel. Adivvantibus M. Heil, K.-P. Johne, L. Vidman. Berolini. Novi Eborau. MCMXCVIII*, გვ. 433-434, 1038, 1042.

ბარ-კოხბას და აჯანყებული იუდეველების წინააღმდეგ საბრძოლველად ადრიანემ თავისი საუკეთესო გენერლები გაგზავნა. ანკირაში (გალატია) აღმოჩენილი ორი წარწერა ადასტურებს IV სკვითური ლეგიონის (legio IV Scythica) სენატორული ნოდების ლეგატის სირიაში ყოფნას, რომელიც, ამავე დროს, ამ პროვინციის მმართველიცაა. მისი სახელია პუბლიკიუს მარკელუსი, და მან თავისი არმიის ნაწილითურთ იუდეას მიაშურა საომარ მოქმედებებში მონაწილეობის მისაღებად. აკვილეს წარწერა გვამცნობს, რომ C. Quinctius Certus Publicius Marcellus ყოფილა არა მარტო კონსული, ავგური და legatus divi Hadriani provinciae Syriae et Germaniae superioris, არამედ ის ტრიუმფალური ნიშნებითაც (ornamenta triumphalia) დაუჯილდოებიათ.²⁹³

აჯანყება იმდენად სახიფათო იყო, რომ მის ჩასახშობად სხვადასხვა ადგილებიდან სასწრაფოდ გადაისროლეს დამატებითი ლეგიონები. იმისათვის, რომ ვინმე ლეგიონში ჩარიცხულიყო, ის აუცილებლად რომის მოქალაქე უნდა ყოფილიყო. სამაგიეროდ, ორივე იტალიურ ფლოტში, classis Ravennas და classis Misenensis, შედარებით ადვილი იყო მოხვედრა. და აი, ახლა classis Misenensis ჯარისკაცები შეუერთდნენ legio X Fretensis. ე.ი. მათ სასწრაფოდ მიეცათ civitas Romana. სიტუაცია მართლაც რომ დაძაბული ყოფილა! კიდევ ერთი – შეფერთხილ ლეგიონთა შესავსებად ახალი შეკრება გამოცხადდა. ძალზედ დაზარალდა დამხმარე ნაწილებიც.²⁹⁴ ამ მხრივაც რალაც უნდა ელონათ.

ყოველივე ზემოთქმული შესაძლოა ასე შეჯამდეს: რომაელთა დასახმარებლად სამხრეთისკენ დაძრულ იბერულ კონტინგენტს სპასპეტი აგრიპა ედგა სათავეში ფარნავაზიანთა მმართველი კლანიდან. სირიის ლეგატმა პუბლიკიუს მარკელუსმა მას civitas Romana და საკუთარი გვარი უბოძა. ყოველივე ამის რატიფიკაცია უკვე შემდგომი საფეხურია.

რომის მოქალაქეთა „ქართულ“ სიაში აგრიპა მარტო არ არის.

II-III სს. დათარიღებულ ვერცხლის დიდ ლანგარზე იბერთა მეფის ფლავიოს (ფლავიუს) დადეს სახელია გამოყვანილი. უეჭველია, რომ მის წინაპარს ვესპასიანემ ან დომიციანემ უბოძა რომის მოქალაქეობა, მან კი ის მემკვიდრეობით მიიღო.²⁹⁵

²⁹³ W. Eck. The Bar Kokhba Revolt. The Roman Point of View. The Journal of Roman Studies. v. LXXXIX. Leeds. 1999, გვ. 83, 85.

²⁹⁴ W. Eck. The Bar Kokhba Revolt. The Roman Point of View, გვ. 79-80.

²⁹⁵ Очерки истории Грузии. т. I. Тб. 1989, გვ. 415; David Braund. Rome and the Friendly King, გვ. 43.

რომაული გვარები, მაგ. Aurelius, სახეზეა IV ს-შიც კი.

ბევრი რამ, რაც რომაელებმა შექმნეს, ევროპის მოწყობის საფუძველი გახდა, მათ შორის – ფართო ინტეგრაციული დიაპაზონი. რომაელებს წესად ჰქონდათ მიეცათ რომის მოქალაქეობა იმპერიის საზღვრებთან მცხოვრებ მეფეთათვის. აღმოსავლეთის ლიმეს განსაკუთრებული ყურადღება ექცეოდა. დეზინტეგრაციის ხანაშიც კი, როცა ბრიტანეთი, გალია და ესპანეთი განცალკევებას ლამობდა, იმპერიული არმიების აღმოსავლურ კამპანიებში მოკავშირე მეფენი კვლავ რომს ერთგულებდნენ. მათ შორის იყო იბერიის მეფეც, ხშირად – რომის მოქალაქე.

რომის მემკვიდრე, ბიზანტია, ქრისტიანობის ბურჯი და მართლმადიდებელი თანამეგობრობის ჩამომყალიბებელია. როცა ქართველი მეფე დამატებით კურაპალატია, სევასტოსი ან კესაროსი – ის მართლმადიდებელი de jure იმპერიის მოქალაქეა.

იგივე ხდება დასავლეთშიც. საღვთო რომის იმპერატორი ერთდროულად გერმანიის მეფეა.

დღეს პატარა ქვეყნებს უსაფრთხოების მეტი გარანტია ესაჭიროება. შესაძლებელია თუ არა ზემოთ განხილული ისტორიული სქემის რენიშავა, ხომ არ არის ორმაგი მოქალაქეობა ევროპისთვის პერსპექტიული მოდელი?

მოდით, დავუბრუნდეთ აგრიპას საკითხს. მონეტები მხარს უჭერს იბერთა კონტინგენტის იმპერიულ საჯარისო სტრუქტურაში ყოფნას. ქართლში ადრიანეს 7 აურეუსია ნაპოვნი, ეს ორჯერ მეტია სხვა რომელიმე იმპერატორის აქ აღმოჩენილ ოქროზე. ეტყობა, მოლაშქრეებს კარგი საჩუქარი მიუღიათ.²⁹⁶

პუბლიკიუს აგრიპას გაუმართლა. საოცრად ნარუმატებელი გამოდგა იბერთა მეფის ძმის ამაზასპის ლაშქრობა ტრაიანეს პართულ კამპანიაში. ის გარდაიცვალა სამხედრო დიდების და რომის მოქალაქეობის გარეშე.²⁹⁷

---

²⁹⁶ Г. Ф. Дундуа. Монетное дело и монетное обращение в Грузии в античную эпоху (VI в. до н. э.- IV в. н. э.). Диссертация на соискание учёной степени доктора исторических наук. Тб. 1982, გვ. 247.

²⁹⁷ А. И. Амиранашвили. Иберия и римская экспансия в Азии. ВДИ. 1938. №4, გვ. 164.

გაიოს იზარი – დოკუმენტურად დადასტურებული პირველი ქართველი ქრისტიანი

ქრისტიანული ინსტიტუციური სისტემის ჩამოყალიბება დაიწყო მას შემდგომ, რაც მოციქულებმა მათთვის განკუთვნილ ქვეყნებს მიაღწიეს. მასში დაბალი კლასების მასობრივმა შეღწევამ ამ სისტემის ზედმეტად სოციალიზება მოახდინა. კონსტიტუციურ წესრიგს დიდი საფრთხე შეექმნა. ისტებლიშმენტი ქრისტიანობას ადმინისტრაციული ღონისძიებებით და მისტიფიკაციით უპირისპირდებოდა. ეს უკანასკნელი კი მითრიაზმი იყო.

სოციალისტური სათავეში, მითრიაზმი სულ მალე სრულ სახელმწიფო კონტროლს დაექვემდებარა, და, შესაბამისად, წითელი ფერები ქრისტიანობას გადასცა. სწორედ მითრიაზმს უნდა „მოეხიბლა“ პროლეტარიატი ქრისტიანობის საზიანოდ. ამ ორ კონფესიას შორის კონფუზიის გასაძლიერებლად მითრიაზმი ისე დაამსგავსეს ქრისტიანობას, რომ მითრას დაბადების დღედაც კი 25 დეკემბერი გამოაცხადეს.²⁹⁸

ე.ი. მითრისტული კვალი ნებისმიერი რეგიონიდან არაპირდაპირ ამ მხარის ქრისტიანიზაციაზე მეტყველებს.

ქრისტიანულ-მითრისტული „სიმბიოზი“ ლაზიკაში ფაქტია – ის დასტურდება ბერძნულ-ქართული ნარატივით წმ. ანდრიას მიმოსვლის შესახებ და არტეფაქტებით „ტრაპეზუნტელ“ მითრას თაყვანისცემაზე.²⁹⁹

რაც შეეხება იბერიას, მითრისტული კვალი აქ უკვე ისეთი მკაფიო არ არის³⁰⁰, და წმ. ანდრიას ქართლში ყოფნის მოთხრობაც უფრო აპოკრიფულია. მეტი არგუმენტია საჭირო აღმოსავლურ-ქართულ სივრცეში ადრექრისტიანული თემების არსებობის რეალობის სამტკიცებლად.

ერთი ასეთი არგუმენტი ჩვენ მოგვეპოვება, თუმცა ისიც საკმაოდ ბუნდოვანია.

²⁹⁸ T. Dundua. Christianity and Mithraism. The Georgian Story. Tb. 1999.

²⁹⁹ გ. დუნდუა. სამონეტო მიმოქცევა და სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობანი პიტინტში ძვ. წ. II-ახ. წ. IV სს. დიდი პიტინტი. I. თბ. 1975, გვ. 280-429.

³⁰⁰ გ. დუნდუა. სამონეტო მიმოქცევა და სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობანი პიტინტში ძვ. წ. II-ახ. წ. IV სს. დიდი პიტინტი. I, გვ. 280-429.

ბრინჯაოს პლიტა პლატიეიდან, ცენტრალური საბერძნეთი, მაკააციის 40 სახელს გვთავაზობს. მათი უმრავლესობა ბერძნულია, მცირე ნაწილი – ბერძნულ-რომაული. თანამდებობითი ატრიბუცია მხოლოდ ზოგიერთს ახლავს, და ყველა, სტრუქტურული ასპექტით, ქრისტიანულია – *πρεσβύτερος*, *ἀναγνώστης* („წმინდა წიგნების წამკითხველი“).³⁰¹ 11. 2, 7, 8, 16.

2, *Διουσόδωρος πρ(εσβ)τερος*

7, *Εὐτρόπιος πρεσβ(ύτερος)*

8, *Φιλοκράτης ἀναγνώ(στης)*

16, *Φίλων πρεσβ(ύτερος)*

ფიქრობენ, რომ ბრინჯაოს ამ პლიტაზე პლატიეს ადრექრისტიანული თემია წარმოდგენილი. პლიტა, რომელიც ახლა ათენის ეროვნულ მუზეუმში ინახება, II-III სს. მიჯნით თარიღდება.

ორი პიროვნების სახელს სპეციალური ეთნიკური ინდიკატორი ახლავს – 11. 4 and 12: *Κάιος ὁ Ἰβ(ηρ)* და *Ἀθυσόδωρος Ἀρμ(ένιος)*.

ე.ი. გაიოს იბერი; აი, აქედან იწყება შეკითხვათა კასკადი: სად დაიბადა ის, იბერიაში?! და მხოლოდ შემდგომ მოხდა მისი სხვაგან გადაყვანა?1 თუ ეს ასეა, ის ბილინგვალი ყოფილა. მაგრამ არა, სათუთა. კონკრეტული ლათინური სახელის მატარებელი არც ერთი იბერი ცნობილი არ არის. მაშ, როგორ მოხვდა გაიოსი საბერძნეთში?! რომელ სოციალურ ფენას ეკუთვნოდა ის?! ძალზედ ბევრი შეკითხვაა.

გაიოსის „შემთხვევა“ უფრო ბერძნულ-რომაულია, ვიდრე ქართული. მაგრამ მისი ეპითეტი მაინც სიმპტომატურია – „იბერი“, ის არ არის სრულად ასიმილირებული. გამოდის, რომ გაიოსი დოკუმენტურად დადასტურებული პირველი ქართველი ქრისტიანია.

---

³⁰¹ M. Guarducci. *Epigrafia Greca. IV. Epigrafi sacre pagane e Christiane*. Roma. 1978, გვ. 335-336.

**უცხოური ფული ქართულ
სამონეტო ბაზარზე
(ძვ. წ. VI-I სს.)**

**უცხოური ფული (ძვ. წ. VI-IV სს., ალექსანდრემდე) ქართულ
სამონეტო ბაზარზე (კოლხეთის და იბერიის სამონეტო
მიმოქცევისთვის)**

მცირეაზიური მონეტები

ა) ლიდიური მონეტები:

1. 1990 წ. ვანის რაიონ სოფელ სულორში აღმოჩნდა მეორე ტიპის კოლხური ნახევარდრაქმების განძი, რომლის შემადგენლობაში ერია ვერცხლის სამი უცხოური მონეტა. სამი უცხოური მონეტიდან ორის განსაზღვრა არავითარ სიძნელეს არ წარმოადგენს, მესამეს ატრიბუცია კი სათუთაა. ვერცხლის ერთი მონეტა მოჭრილია ლიდიაში ძვ. წ. 561-546 წწ. შუბლი: ერთმანეთის საპირისპიროდ გამოსახული დაღრენილი ლომის და ხარის თავები. ზურგი: ორი quadratum incusum. მცირე ზომის ვერცხლის მეორე მონეტაზე გამოსახულია მარჯვნივ მიმართული ფაფარიანი ლომის თავი, ხოლო ზურგზე – გამარტივებული ვარსკვლავისმაგვარი ფიგურა. შუბლის მოტივის მიხედვით, პირობითად ისიც შეიძლება ლიდიას მივაკუთვნოთ (გამორიცხული არაა მისი ემისია კარიაში) და ძვ. წ. VI ს. I ნახევრით დავათარილოთ. რაც შეეხება მესამე მონეტას, ის აქემენიდურია და მას თავის ადგილას შევსებებით (იხ. №20).

ბ) კიზიკური სტატერები:

2. 1952 წ. სოფელ ფიჭვნარში შემთხვევით აღმოჩნდა მეორე ტიპის კოლხური მონეტების განძი, რომლის შემადგენლობაში ერია ძვ. წ. 500-460 წწ. დათარიღებული კიზიკის (ქალაქი მარმარილოს ზღვის სანაპიროზე) სტატერი გამარჯვების ქალღმერთ ნიკეს გამოსახულებით, ზურგზე quadratum incusum.

3. 1968 წ. ფიჭვნარის არქეოლოგიური გათხრების დროს ბერძნული სამაროვნის №15 სამარხში იპოვეს კიზიკური მონეტა ტრიტონის გამოსახულებით. სტატერი თარიღდება ძვ. წ. V ს. I ნახევრის დასასრულით.

4. 1967 წ. იმავე სამაროვანზე №6 სამარხში მიკვლეულ იქნა კიზიკური სტატერი ნიმფა კლიტეს (კლიტიას) გამოსახულებით. მონეტა თარიღდება ძვ. წ. 460/430 წწ.

5. ლიტერატურაში დაცული ცნობის თანახმად, ერთი კიზიკური მონეტა აღმოჩნდა ვანში 1895 წ. სამწუხაროდ, ზუსტი თარიღი ამ სტატერი-სა ცნობილი არ არის.

გ) სინოპური (ქალაქი შავი ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთ სანაპიროზე) დრაქმები:

6. 1967 წ. ფიჭვნარის ადრეანტიკური ხანის სამაროვანზე შემთხვევით იპოვეს ძვ. წ. VI-V სს. სინოპური დრაქმა (ტიპი: დელფინი – quadratum incusum)

7-8. 1965 და 1966 წწ. ურეკში ზღვის ნაპირას შემთხვევით აღმოჩნდა ძვ. წ. IV ს. I ნახევრის სინოპური დრაქმები. ვინაიდან იდენტური მონეტები ფართოდაა გავრცელებული კოლხეთის სანაპირო ზოლში, ვიძლევიტ მათ სტანდარტულ აღწერილობას. შუბლი – ნიმფა სინოპეს გამოსახულება მარცხნივ. ზურგი – მარცხნივ მიმართული დელფინზე მჯდომი არწივი. არწივის ფრთის ქვეშ სხვადასხვა მაგისტრატის სახელი ბერძნული ასოებით. დელფინის ქვემოთ ასევე ბერძნულად ქალაქის სახელი: ΣΙΝΩ.

9-12. ძვ. წ. IV ს. I ნახევრით თარიღდება 4 დრაქმა, აღმოჩენილი ბათუმის მიდამოებში 1900-იან წლებში (ტიპი ისეთივეა, როგორც №№7-8).

13. 1948 წ. ფიჭვნარში საკარმიდამო ნაკვეთის დამუშავების დროს აღმოჩნდა ვერცხლის მონეტების განძი წონით 6-8 კგ. მისი ძირითადი ნაწილი გაიფანტა. აჭარის სახელმწიფო მუზეუმში 149 მონეტაა დაცული, სიმონ ჯანაშიას სახ. საქართველოს მუზეუმში – 9. გადარჩენილი ნაწილიდან 110 სინოპური დრაქმაა (ტიპი ისეთივეა, როგორც №№7-8), რომლებიც ძვ. წ. 360-320 წწ. თარიღდება; დანარჩენი კი მეორე ტიპის კოლხური ტრიობოლებია. განძის მეცნიერულმა შესწავლამ დააკონკრეტა მისი ჩაფლობის თარიღი – ძვ. წ. 350-345 წწ.

14. 1880-იან წლებში სოხუმში იპოვეს ძვ. წ. IV ს. სინოპური დრაქმა (იგივე ტიპისა).

დ) ამისოს (ქალაქი შავი ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთ სანაპიროზე) დრაქმები:

15. 1966 წ. ქობულეთში შემთხვევით აღმოჩნდა ქალაქ ამისოს ვერცხლის მონეტა, დათარიღებული ძვ. წ. IV ს., ალექსანდრე მაკედონელის მეფობის წინა ხანებით (ტიპი: შუბლი – ქალის თავის გამოსახულება. ზურგი – ბუ).

16. ასეთივე მონეტა აღმოჩნდა სოხუმის ციხის ტერიტორიაზე.

ჩრდილო შავიზღვისპირეთის მონეტები:

ა) პანტიკაპეიონი (თანამედროვე ქერჩი).

17. 1967 წ. ფიჭვნარში, ბერძნული სამაროვნის №5 სამარხში, აღმოჩნდა ძვ. წ. 475-450 წწ. დათარიღებული პანტიკაპეიონის ვერცხლის მონეტა (შუბლი – დელფინი. ზურგი – quadratum incusum).

18. ლიტერატურაში დაცული ცნობის თანახმად, ციხისძირში შემთხვევით უპოვიათ პანტიკაპეიონის სპილენძის მონეტა, მოჭრილი ძვ. წ. 370-340 წწ.

ბ) ნიმფეიონის (ყირიმი, ქერჩის სრუტესთან) დიობოლი (დრაქმის 1/3).

19. 1968 წ. ფიჭვნარის ბერძნულ სამაროვნის №8 სამარხში აღმოჩნდა ნიმფეიონში მოჭრილი დიობოლი, დათარიღებული ძვ. წ. V ს. უკანასკნელი მეოთხედით (შუბლი – ნიმფას თავის გამოსახულება. ზურგი – quadratum incusum-ში მოთავსებული ვაზის ლერწი ყურძნის მტევნითა და ფოთლებით).

აქემენიდური ირანი:

20. ჩვენ უკვე გვქონდა საუბარი სულორის განძის შესახებ (იხ. №1). სწორედ ამ განძის შემადგენლობაში აღმოჩნდა აქემენიდური ხანის – ძვ. წ. V საუკუნის სპარსული სიკლი (შუბლი – მარჯვნივ მიმართული ირანის „მეფის“ გამოსახულება. ზურგი – quadratum incusum).

21. ლიტერატურაში დაცული ცნობის თანახმად, თითქოს სურამის მიდამოებში 1856 წ. კოლხურ ნახევარდრაქმებთან ერთად აღმოჩენილა აქემენიდური სიკლი.

ათენური ტეტრადრაქმები:

22. 1890-იანი წლების დასასრულს მწვანე კონცხის მიდამოებში იპოვეს ძვ. წ. V-IV სს. ათენური ტეტრადრაქმა (შუბლი – მარჯვნივ მიმართული ქალღმერთ ათენას თავის გამოსახულება. ზურგი – მარჯვნივ მიმართული ბუ), რომელიც პირადად ნახა და აღწერა ე. პახომოვმა. ამდენად, ეს აღმოჩენა ეჭვს არ იწვევს.

23. 1939 წ. დმანისის რაიონის სოფელ საკირესთან შემთხვევით აღმოჩნდა ათენური ტეტრადრაქმა, რომელიც ასევე ე. პახომოვმა ძვ. წ. V-IV სს. დაათარიღა (ტიპი იგივეა). ასე რომ, არც ეს აღმოჩენა იწვევს რაიმე ეჭვს.

მაკედონია:

24. ვანში არქეოლოგიური გათხრების დროს 1969 წ. კოლხი მეომრის სამარხში აღმოჩნდა მაკედონიის მეფის ფილიპე II-ის (ძვ. წ. 359-336 წწ.) სტატერი. ამ ოქროს მონეტის აღწერილობა ასეთია: შუბლი – აპოლონის თავის გამოსახულება მარჯვნივ. ზურგი – მარჯვნივ მიმართული მხედარი ორცხენიან ეტლზე. ცხენების წინა ფეხებთან სიმბოლო – ლომის თავი პირდაპირ. ხაზს ქვემოთ ბერძნული ზედწერილი: ΦΙΛΙΠΠΟΥ.

ძვ. წ. IV-III სს. უცხოური ოქროს ფული ქართულ სამონეტო ბაზარზე (კოლხეთის და იბერიის სამონეტო მიმოქცევისთვის)

ალექსანდრე მაკედონელის სახელით მოჭრილი მონეტები

ა) ალექსანდრე მაკედონელის სახელით მოჭრილი სტატერები:

1. ალექსანდრე მაკედონელის სახელით მოჭრილი ოქროს მონეტები აღმოჩენილია სვანეთში (სხვადასხვა ადგილას) – 367 ცალი (მათი უმრავლესობა განძებში იყო თავმოყრილი), რეყეში (ზუგდიდის რაიონი) – 2, ვანში – 2, თითო-თითო ცალი – ფიჭვნარში, ლენტეხში, ფარცხანაყანევში (წყალტუბოს რაიონი), გულრიფშის რაიონში, ჭიორასა (ონის რაიონი) და მცხეთაში. შუბლი – გრძელთმიანი ათენას თავის გამოსახულება კორინთულ მუზარადში მარჯვნივ. მუზარადზე ზოგჯერ დაკლაკნილი გველია გამოსახული. ასევე ზოგჯერ, ქალღმერთს ყელზე მძივები უკეთია და ყურებზე საყურე ჰკიდია. ზურგი – გრძელ ქიტონში ჩაცმული ფრთოსანი ნიკეს გამოსახულება მთელი ტანით მარცხნივ. მარჯვენა ხელში მას გვირგვინი უჭირავს, მარცხენაში – სტილიდა. ადრეულ ცალებზე მის უკან მოთავსებულია ბერძნული ზედწერილი: ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ. მოგვიანო ცალებზე გამოსახულების წინ – ΒΑΣΙΛΕΩΣ, უკან – ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ. გარდა ამისა, მონეტის არეზე ამოკვეთილია სხვადასხვა მონოგრამები და სიმბოლოები, რომელთა მეშვეობით ხერხდება ზარაფხანების დადგენა (საშუალო წონა – 8.50 გრ. ბაჯალლო ოქრო).

ბ) ალექსანდრე მაკედონელის სახელით მოჭრილი ვერცხლის მონეტები (სხვადასხვა ნომინალი):

2. საქართველოს ტერიტორიაზე აღმოჩენილი ალექსანდრე მაკედონელის ვერცხლის მონეტებიდან ორი დრაქმაა და ერთი ტეტრადრაქმა.

გავრცელების ტოპოგრაფია ასეთია: ქუთაისი, ყვირილას მიდამოები და კაჭრეთი (გურჯაანის რაიონი). შუბლი – ახალგაზრდა ჰერაკლეს თავის გამოსახულება ლომის ტყავში მარჯვნივ. მას ალექსანდრე მაკედონელის სახის ნაკვეთი აქვს. ზურგი – ტახტზე მჯდომი ზევსის გამოსახულება მარცხნივ. მას მარჯვენა ხელზე არწივი უზის. გამოსახულების უკან მოთავსებულია ბერძნული ზედწერილი: ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ. მონეტის არეზე სხვადასხვა მონოგრამები და სიმბოლოები.

მაკედონიის მეფის ფილიპე III-ის (ძვ. წ. 323-316 წწ.) სტატერები:

3. საქართველოს ტერიტორიაზე ფილიპე III-ის ოქროს ორი მონეტაა ნაპოვნი, ერთი შემთხვევით, აგუძერაში (აფხაზეთი) ზღვის ნაპირას, და მეორე – ვანში, არქეოლოგიური გათხრების დროს. მაკედონიის მეფე ფილიპე III-ის ოქროს მონეტა უცვლელად იმეორებს ალექსანდრე მაკედონელის სტატერის ტიპს, განსხვავებაა მხოლოდ ლეგენდაში: ΦΙΛΙΠΠΟΥ.

ლისიმაქეს (თრაკია-მაკედონიის მეფე – ძვ. წ. 306-282 წწ.) სახელით მოჭრილი სტატერები და ვერცხლის მონეტები (ისინი ერთტიპურია):

4. საქართველოს ტერიტორიაზე ლისიმაქეს სახელით მოჭრილი ექვსი სტატერია ნაპოვნი. აქედან ორი მონეტა მიკვლეულია სვანეთში, ორი – ვანში, თითო-თითო – ეკსა (სენაკის რაიონი) და გულრიფში. ვერცხლის ორი მონეტიდან ერთი აღმოჩენილია ვანში და ერთიც მაკრი-ალასთან (აღრე შედიოდა ბათუმის ოლქში, ამჟამად თურქეთის ფარგლებშია). შუბლი – მარჯვნივ მიმართული ალექსანდრე მაკედონელის თავის გამოსახულება დიადემაში. ზურგი – მარცხნივ მიმართული ტახტზე მჯდომი ათენა პალადა, რომელსაც მარჯვენა გაშლილ ხელში ქალღმერთი ნიკე უჭირავს, ხოლო მარცხენათი შუბსა და ფარს ეყრდნობა. გამოსახულების უკან ბერძნული ზედწერილი – ΒΑΣΙΛΕΩΣ, წინ – ΛΙΣΙΜΑΧΟΥ. მონეტის ზურგზე დამატებითი სიმბოლოები და მონოგრამებია მოთავსებული იმის მიხედვით, თუ რომელ ზარაფხანაშია მოჭრილი ესა თუ ის ცალი.

პანტიკაპეიონის სტატერები (ძვ. წ. IV ს. უკანასკნელი მეოთხედი):

5. პანტიკაპეიონის სტატერები, დაახლოებით 30-32 ცალი, აღმოჩნდა სვანეთში განძის სახით, ხოლო ერთი – სამეგრელოს რეგიონში. შუბლი

– მარცხნივ მიმართული წვეროსანი სატირის თავის გამოსახულება სუროს გვირგვინში. ზურგი – მარცხნივ მიმართული ლომისთავიანი გრიფონის გამოსახულება, მის ქვემოთ პურის თავთავი. ბერძნული ზედწერილი: ΠΑΝ – გადმოცემს ქალაქის სახელს.

სირაკუზი (სიცილია), ჰიერონ II-ის (ძვ. წ. 275/4-216 წწ.) ნახევარ-სტატერი:

6. ეს ოქროს მონეტა აღმოჩნდა ვანში არქეოლოგიური გათხრების დროს. ეს არის ერთადერთი შემთხვევა შორეული სიცილიის მონეტების აღმოჩენისა საქართველოში. შუბლი – მარცხნივ მიმართული პერსეფონეს თავის გამოსახულება. ზურგი – მარჯვნივ მიმართული გამარჯვების ქალღმერთი ნიკე ორცხენიან ეტლზე. ბერძნული ლეგენდა ჰიერონის სახელით.

სამონეტო მიმოქცევა ელინისტური ხანის იბერიაში (ძვ. წ. III-I სს.)

აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე ძვ. წ. III-II სს. მონეტების აღმოჩენის შემთხვევები არცთუ ისე ხშირია.

1. 1940 წ. ზემო ავჭალის რკინიგზის სადგურის მახლობლად, ხიდის მშენებლობის დროს, აღმოჩნდა ცუდად დაცული ეგვიპტური სპილენძის მონეტა პტოლემეაიოს III (?) (ძვ. წ. 247-222 წწ.). შუბლი – ზევსის თავი. ზურგი – ელვაზე მჯდომი არწივი.

2. 1950 წ. ცნობილმა არქეოლოგმა ბ. კუფტინმა ცხინვალთან ახლოს სამარხში მიაკვლია სპილენძის მცირე ზომის მონეტას შუბლზე დაფნისგვირგვინიანი პროფილის გამოსახულებით, ხოლო ზურგზე – ხარის თავისა, რომლის რქებს შორის მოთავსებულია ასოები. თავის საველე დღიურში ბ. კუფტინი წერდა, რომ ასოები არამეულია. მონეტის შესწავლამ თითქოს დაადასტურა, რომ წარწერა ბერძნულია, თუმცა მისი ზუსტი წაკითხვა არ ხერხდება. მონეტა უდიდეს ინტერესს იწვევს. ბ. კუფტინი და დ. კაპანაძე ფიქრობდნენ, რომ ეს უნიკალური ცალი, რომლის მსგავსი არც ერთ სპეციალურ გამოკვლევაში გამოქვეყნებული არ არის, შესაძლებელია იბერიაში იყოს მოჭრილი.

3. XIX ს. გორის მიდამოებში შემთხვევით აღმოჩნდა ძვ. წ. III-II სს. პართული დრაქმების განძი. მისი ზუსტი შემადგენლობა და რაოდენობა ცნობილი არ არის. მაგრამ ვიცით, რომ ი. ბართოლომეიმ ამ განძიდან შეიძინა 30 ეგზემპლარი.

4. კაპადოკიის მეფის არიარათ IV-ის (ძვ. წ. 220-163 წწ.) დრაქმა აღ-

მოჩნდა ალაიანის (კასპის რაიონი) არქეოლოგიური გათხრების დროს. კაპადოკიური მონეტების ტიპი სტანდარტულია, იცვლება მხოლოდ სათანადო ზედწერილი და მეფის პორტრეტი. სანიმუშო ცალის აღწერილობა: შუბლი – არიარათ IV-ის თავის გამოსახულება დაფნის გვირგვინში მარჯვნივ. ზურგი – მარცხნივ მიმართული ათენა მთელი ტანით, მარცხენა ხელში შუბი და გორგონას გამოსახულებიანი ფარი უჭირავს, ხოლო მარჯვენაში – ნიკე.

5. გორის მიდამოებში (როდის და რა ვითარებაში, ცნობილი არ არის) შემთხვევით იპოვეს პართიის მეფის მითრიდატე I-ის (ძვ. წ. 171-138 წწ.) დრაქმა. ასეთივე მონეტა აღმოჩნდა ნასტაკისის (კასპის რაიონი) არქეოლოგიური გათხრების დროს 1979 წ.

6. 1939 წ. სოფ. დილომში შემთხვევით იპოვეს სირიის მეფე დემეტრე I სოტერის (ძვ. წ. 150-145 წწ.) სპილენძის მონეტა. შუბლი – მარჯვნივ მიმართული დემეტრეს თავის გამოსახულება. ზურგი – ომფალოსზე მჯდომი აპოლონი ხელში მშვილდისრით.

7. 1943 წ. ქალაქ ცხინვალში საკარმიდამო მიწის დამუშავების დროს აღმოჩნდა სელევკიდური ვერცხლის მონეტა ანტიოქე ევერგეტისა (ძვ. წ. 138-129 წწ.).

8. პართიის მეფის მითრიდატე II-ის (ძვ. წ. 123-88 წწ.) ექვსი დრაქმა აღმოჩენილია აღმოსავლეთ საქართველოს შემდეგ პუნქტებში: გორში, ყორნისის რაიონში, მცხეთასა და ალაიანში. პართული მონეტებიც სტანდარტული ტიპისაა: შუბლი – მარცხნივ მიმართული პართიის მეფის ბიუსტი ან თავის გამოსახულება. ზურგი – ტახტზე მჯდომი არშაკი (პართიის სამეფო დინასტიის ფუძემდებელი) ხელში მშვილდისრით მარჯვნივ. გამოსახულების გარშემო სათანადო ბერძნული ზედწერილი.

9. 1979 წ. ნასტაკისის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ ერთ-ერთ სამარხში მიაკვლია ძვ. წ. 118 წ. მოჭრილ რომის რესპუბლიკის დენარს. შუბლი – რომას გამოსახულება მარჯვნივ. ეს ღვთაება ასახიერებდა რომის სახელმწიფოს. ზურგი – კვადრიგაზე (ოთხცხენიანი ეტლი) მდგომი ფრთოსან ვიქტორიას გამოსახულება, რომელსაც მარჯვენა ხელში გვირგვინი უჭირავს. ქვემოთ ლათინური წარწერა.

10. XIX ს. 70-იან წლებში თბილისში ქალთა გიმნაზიის მშენებლობის დროს აღმოჩნდა ძვ. წ. II საუკუნის (?) ვერცხლის ექვსი ბაქტრიული (ბაქტრია მოიცავდა ახლანდელი უზბეკეთის, ტაჯიკეთისა და ავღანეთის ტერიტორიის ნაწილს) მონეტა. მათი ადგილსამყოფელი დღეისათვის უცნობია.

11. იმავე საუკუნის 90-იან წლებში თბილისში შემთხვევით იპოვეს ძვ. წ. II-I სს. ქალაქ სოლის (კილიკია, მცირე აზიის სამხრეთ-აღმოსავლეთი ნაწილი) მონეტა.

ძვ. წ. I ს. დასაწყისიდან იბერიაში უაღრესად ჭრელი სამონეტო ბაზარი ჩამოყალიბდა. აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე ძვ. წ. I ს. I ნახევრის 65 მონეტა მოძიებული. მათი დიფერენცირება სადაურობის მიხედვით უაღრესად საინტერესო სურათს გვაძლევს.

65 მონეტიდან 39 პართული დრაქმაა. 11 ეკუთვნის არტაბან II-ს (ძვ. წ. 88-77 წწ.), პოვნის ადგილი: მცხეთა, ხაშურის რაიონი, გურჯაანის რაიონი, ალაიანი; 9 – სინათრუქს (ძვ. წ. 77-70 წწ.) – მცხეთა, დილომი, ყორნისი, ალაიანი; 13 – ფრაატ III-ს (ძვ. წ. 70-57 წწ.) – მცხეთა, ქარელის რაიონი, ყორნისი; 6 – მითრიდატე III-ს (ძვ. წ. 57-54 წწ.) – მცხეთა, ჯავის რაიონი. უნდა აღინიშნოს, რომ პართული დრაქმების დიდი ნაწილი აღმოჩენილია მცხეთაში და ალაიანში.

რაოდენობით მეორე ადგილზეა რესპუბლიკური ხანის რომაული დენარები – 12 ეგზემპლარი:

1. ალაიანში არქეოლოგიური გათხრების დროს ერთ-ერთ სამარხში აღმოჩნდა იტალიის რომელიღაც ზარაფხანაში ძვ. წ. 93-92 წწ. მოჭრილი რესპუბლიკური დენარი. შუბლი – ორსახოვანი იანუსის თავის გამოსახულება. ზურგი – რომას დრაპირებული გამოსახულება მთელი ტანით, რომელსაც თავზე მუზარადი ახურავს. მარცხენა ხელში მას სკიპტრა უჭირავს, მარჯვენათი ტროპეუმზე (ნადავლზე) გვირგვინს ამაგრებს. ნადავლის საფუძველზე ორი მოგრძო ფორმის გალური ფარი და საყვირები. რომას თავს ზემოთ ვარსკვლავი.

2. რომის ზარაფხანაში ძვ. წ. 87 წ. მოჭრილი დენარი აღმოჩენილია ალაიანში. შუბლი – საბინების (იტალიკური ტომი) მეფის ტატიუსის წვეროსანი თავის გამოსახულება მარჯვნივ. ზურგი – თმაგაშლილი ტარპეას გამოსახულება, რომელიც ცდილობს თავი დაიცვას ორი ჯარისკაცისაგან. ისინი ფარებით ცდილობენ მის გასრესას (ტარპეა – რომაულ მითოლოგიაში მოღალატე ქალი, რომელმაც საბინების წინააღმდეგ ომის დროს რომის ერთ-ერთი ციტადელის კარი გაუღო მტერს. მაგრამ, მიუხედავად ამ „დამსახურებისა“, მოწინააღმდეგეთა მეფემ ბრძანა მოღალატე ფარებით ჩაექოლათ).

3. იმავე პუნქტში ნაპოვნია რომის ზარაფხანაში ძვ. წ. 87 წ. გამოშვებული დენარი. შუბლი – როგორც №2. ზურგი – ორი მეომრის გამოსახულება, რომლებიც საბინების ტომის ქალს იტაცებენ.

4. იმავე პუნქტში აღმოჩნდა რომში ძვ. წ. 87 წ. მოჭრილი დენარი. შუბლი – როგორც №2. ზურგი – როგორც №3.

5. იმავე პუნქტში ნაპოვნია რომის ზარაფხანაში ძვ. წ. 87 წ. მოჭრილი დენარი. შუბლი – წვეროსანი იუპიტერის თავის გამოსახულება დაფნის გვირგვინში მარჯვნივ. ზურგი – კვადრიგა, რომელზედაც ვიქტორია დგას გვირგვინით ხელში.

6. იქვე აღმოჩნდა იმავე ზარაფხანასა და იმავე წელს მოჭრილი დენარი. შუბლი – როგორც №2. ზურგი – როგორც №3.

7. ძვ. ნ. 72 ნ. დათარიღებული რომაული დენარი აღმოჩნდა ალაიანში. შუბლი – ვირტუტის (ვირტუსის) ბიუსტი მუზარადში მარჯვნივ (ლათინთა ღვთაება ვირტუსი, გამარჯვების მფარველი, ის მარსის თანამგზავრად ითვლებოდა). ზურგი – კონსულ მანიუსის აკვილიუსის გამოსახულება მთელი ტანით, რომელსაც მარცხენა ხელით ფარი უჭირავს, ხოლო მარჯვენათი ფეხზე წამოდგომაში ეხმარება ნახევრადშიშველ ქალს, რომელიც სიცილიას ასახიერებს.

8. სოფელ არადეთში (ქარელის რაიონი) ადგილობრივმა მცხოვრებმა იპოვა ძვ. ნ. 67 ნ. რომის ზარაფხანაში მოჭრილი დენარი. შუბლი – ძველ საბინთა მოსავლიანობის ქალღმერთის, ვაკუნას ბიუსტი მუზარადში მარჯვნივ. ზურგი – ელვაზე მჯდომი არნივი.

9. 1965 წ. მარნეულის რაიონში სამარხში აღმოჩნდა ძვ. ნ. 60 ნ. რომში გამოშვებული დენარი. შუბლი – მოკლენვერიანი მარსის დრაპირებული ბიუსტი მუზარადში მარჯვნივ. გამოსახულების უკან ნადავლი. ზურგი – მარჯვნივ მიმართული მხედარი, რომელიც გალ მეომარს კლავს. ამ უკანასკნელს ხელთ მახვილი და ოვალური ფარი უჭირავს. იქვეა უკვე განგმირული მოწინააღმდეგის გვამი. მხედრის წინ – წვეტიანი მუზარადი და ოვალური ფარი.

10. ალაიანში არქეოლოგიური გათხრების დროს მიაკვლიეს ძვ. ნ. 60 წ. რომის ზარაფხანაში მოჭრილ დენარს. შუბლი – კონკორდია – მოქალაქეთა, ქალაქთა, სახელმწიფოთა და სხვათა თანხმობის რომაული ქალღმერთი. ზურგი – ორსართულიანი სვეტებიანი საზოგადოებრივი დანიშნულების შენობა.

11. 1948 წ. ქალაქ თბილისში, ნიკოლაძის ჩიხის №5 ეზოში, იპოვეს რომში ძვ. ნ. 59 წ. გამოშვებული დენარი. შუბლი – მარჯვნივ მიმართული წვეროსანი პატრიციუსის – ლუციუს იუნიუს ბრუტუსის თავის გამოსახულება, ბრუტუსის, რომელმაც რომში მეფეთა ხელისუფლება დაამხო და რესპუბლიკა დააარსა. ზურგი – კონსულ გაიუს სერვილიუს აჰალას წვეროსანი თავის გამოსახულება მარჯვნივ.

12. გალიის (ისტორიული მხარე ევროპაში, მოიცავდა ახლანდელ ჩრდილოეთ იტალიას, საფრანგეთს, ლუქსემბურგსა და ბელგიას, აგრეთვე ნიდერლანდებისა და შვეიცარიის ნაწილს) ზარაფხანაში ძვ. ნ. 54-51 წწ. გაიუს იულიუს კეისრის სახელით მოჭრილი დენარი აღმოჩნდა ალაიანში. შუბლი – მარჯვნივ მიმართული ხორთუმანეული სპილოს გამოსახულება. ზურგი – ქურუმის ემბლემა, რომელიც სხვადასხვა სამსხვერპლო ინსტრუმენტისაგან შედგება.

რამდენადმე მოულოდნელია იბერიის ტერიტორიაზე მითრიდატე

VI ევპატორის (ძვ. წ. 120-63 წწ.) ეპოქის პონტოს საქალაქო სპილენძის მონეტების აღმოჩენა.

1. 1951 წ. ახალციხე-ბოგდანოვკის (ნინოწმინდა) გზაზე შემთხვევით იპოვეს დასახელებული ეპოქის ამისოს მონეტა შუბლზე პერსევსისა და ზურგზე პეგასის გამოსახულებით.

2. 1939 წ. მცხეთის არქეოლოგიური გათხრების დროს აღმოჩნდა ძალიან ცუდად დაცული პონტოს ერთ-ერთ ქალაქში ძვ. წ. 111-105 ან 105-90 წწ. მოჭრილი ტეტრახალკი არესისა და მახვილის გამოსახულებით.

3. 1938 წ. სამთავროს სამაროვანზე მიაკვლიეს სინოპურ ტეტრახალკს, რომელიც ძვ. წ. 111-105 ან 105-90 წწ. თარიღდება. შუბლი – როგორც ნინა. ზურგი – ქარქაშში ჩაგებული მახვილი.

4. 1968 წ. მცხეთაშივე, ქალაქის ძველ კარიბჭესთან, აღმოჩნდა პონტოს ერთ-ერთ ქალაქში ძვ. წ. 111-105 ან 105-90 წწ. გამოშვებული სპილენძის მონეტა.

5. იმავე პერიოდის ირმის გამოსახულებიანი ამისოს მონეტა აღმოჩენილია 1945 წ. არმაზის გათხრების დროს.

6. 1961 წ. თბილისში, მტკვრის კალაპოტში, იპოვეს ქალაქ ამასტრიაში ძვ. წ. 105-90 წწ. მოჭრილი მონეტა. ტიპი: გორგონა-ნიკე.

7. 1945 წ. ბაგინეთის არქეოლოგიური გათხრების დროს აღმოჩენილა ქალაქ ამისოში ძვ. წ. 80-70 წწ. გამოშვებული მონეტა ზევსისა და არნივის გამოსახულებით.

8. 1958 წ. ქალაქ მცხეთაში მოიძიეს პონტოს ერთ-ერთ ქალაქში ძვ. წ. 80-70 წწ. მოჭრილი დიხალკი ზევსისა და არნივის გამოსახულებით.

დიდ ინტერესს იწვევს ალაიანში არქეოლოგიური გათხრების დროს ძვ. წ. 72 წ. დათარიღებული თვით მითრიდატე VI ევპატორის ტეტრადრაქმის აღმოჩენის ფაქტი. ეს ერთადერთი შემთხვევაა ქართლის ტერიტორიაზე პონტოს მეფის მონეტის აღმოჩენისა. აღწერილობა:

შუბლი – მითრიდატე ევპატორის მარჯვენა პროფილი გაშლილი თმებით (მას ალექსანდრე მაკედონელის სახის ნაკვთები აქვს).

ზურგი – მარცხნივ მიმართული ირმის გამოსახულება, რომელიც ბალახს ძოვს, მის წინ ნახევარმთვარისა და ვარსკვლავის გამოსახულება (მითრიდატიდების დინასტიური ემბლემა). ლეგენდა: ზემოთ – ΒΑΣΙΛΕΩΣ, ქვემოთ – ΜΙΘΡΑΔΑΤΟΥ ΕΥΠΑΤΟΡΟΣ, და თარიღი.

აღმოსავლეთ საქართველოს ფარგლებში აღმოჩენილი პონტოს ნუმიზმატიკური მასალის კონტექსტში უნდა განვიხილოთ აგრეთვე ალაიანში აღმოჩენილი მითრიდატე VI ევპატორის მოკავშირის, სომხეთის მეფის, ტიგრანე II-ის სამი ტეტრადრაქმა. სამივე მათგანი მოჭრი-

ლია ორონტის ანტიოქიაში ძვ. წ. 83-69 წწ. შუბლი – ტიგრანე II-ის ბიუსტი თავზე სომხური ტიარით. ტიარის ცენტრში ორი არწივი, რომელთა შორის რვაქიმიანი ვარსკვლავია გამოსახული. ზურგი – მარჯვნივ მიმართული ტიხე ხელში პალმის შტოთი, თავზე კოშკურა გვირგვინი ახურავს. მის ქვემოთ მოცურავე ადამიანი მდინარე ორონტს განასახიერებს. ბერძნული ზედწერილი: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΤΙΓΡΑΝΟΥ.

გარდა ამისა, იბერიის საზღვრებში, კერძოდ, ფასანაურთან ახლოს, შემთხვევით აღმოჩნდა ბაქტრიული ტეტრადრაქმის ძვ. წ. I საუკუნის სოგდური (სახელმწიფო ცენტრალურ აზიაში) მინაბადი.

დაბოლოს, 1969 წ. მცხეთაში არქეოლოგიური გათხრების დროს იპოვეს კაპადოკიის მეფის არიობარძანე I-ის (ძვ. წ. 96-63 წწ.) დრაქმა.

ამრიგად, იბერიაში მიკვლეული ძვ. წ. I ს. I ნახევრის 65 მონეტიდან უმრავლესობა კონცენტრირებულია მცხეთა-ალაიანის მიდამოებში.

იბერიის ეკონომიკის ძირითადი მიმართულება უცვლელია აგრეთვე ძვ. წ. I ს. II ნახევარშიც. აქ აღმოჩენილი მონეტების სტატისტიკა და ტოპოგრაფია ასეთ სურათს იძლევა: პართული დრაქმები – 135 ეგზემპლარი, მათგან 119 ცალი მოჭრილია ოროდ II-ის (ძვ. წ. 57-38/37 წწ.) დროს; ფრაატ IV-ს (ძვ. წ. 38/37-3/2 წწ.) ეკუთვნის 16 ეგზემპლარი. 135 მონეტიდან 55 კონცენტრირებულია მცხეთაში, 44 – ალაიანში.

ამავე პერიოდის რომაული დენარები აღმოსავლეთ საქართველოს ფარგლებში აღმოჩენილია 12 ცალის რაოდენობით:

1. 1934 წ. ქარელის რაიონ სოფელ აბისში იპოვეს ძვ. წ. 47 წ. რომში მოჭრილი დენარი. შუბლი – გორგონას გამოსახულება პირდაპირ. ზურგი – კვადრიგაზე მდგომი ფრთოსანი ავრორას (განთიადის ქალღმერთი) გამოსახულება, რომელიც მზისკენ მიფრინავს. ხელში პალმის რტო უჭირავს.

2. კავთისხევში (კასპის რაიონი) აღმოჩნდა ძვ. წ. 46 წ. რომის ზარაფხანაში გამოშვებული მონეტა. შუბლი – ტყუპი ძმების დიოსკურების პროფილი. ზურგი – მარცხნივ მიმართული ვენერას გამოსახულება, რომელსაც მარჯვენა ხელში სასწორი უჭირავს, ხოლო მარცხენაში – სკიპტრა. მის უკან კუპიდონი.

3. 1967 წ. მცხეთაში არქეოლოგიური გათხრების დროს ქალაქის ძველ კარიბჭესთან აღმოჩნდა რომის ზარაფხანაში ძვ. წ. 36-24 წწ. მოჭრილი დენარი. შუბლი – დიადემით შემკული მარჯვნივ მიმართული პაქსის (მშვიდობის რომაული ღვთაება) თავის გამოსახულება. ზურგი – მარცხნივ მიმავალი ოქტავიანე მთელი ტანით, რომელსაც მარცხენა ხელში შუბი უჭირავს, ხოლო მარჯვენა წინ აქვს გაშვერილი.

4. აღაიანში არქეოლოგიური გათხრების დროს იპოვეს ძვ. წ. 39 წ. დათარიღებული რომაული მონეტა. შუბლი – პრეტორ (სახელმწიფო თანამდებობა რომში) ლუციუს რეგულუსის წვეროსანი თავის გამოსახულება მარჯვნივ. ზურგი – საკრალური სკამის გამოსახულება.
5. 6. 7. აღაიანის არქეოლოგიური გათხრების დროს აღმოჩნდა აღმოსავლეთის ზარაფხანაში მარკუს ანტონიუსის სახელით ძვ. წ. 32-31 წწ. მოჭრილი სამი იდენტური დენარი. შუბლი – მარჯვნივ მიმართული სამხედრო ხომალდი მენიზბეებით. ხომალდის ცხვირზე შტანდარტი. ზურგი – სამი შტანდარტისა და სალეგიონო არწივის გამოსახულება.
8. ამავე პუნქტში აღმოჩნდა ავგუსტეს (ძვ. წ. 27-ახ. წ. 14 წწ.) დენარი, მოჭრილი ძვ. წ. 14-12 წწ. გალიის ზარაფხანაში. შუბლი – მარჯვნივ მიმართული ავგუსტეს თავის გამოსახულება. ზურგი – მარქენალი ხარი მარჯვნივ.
9. ნასტაკისის არქეოლოგიური გათხრების დროს მოიძიეს ესპანეთის ერთ-ერთ ზარაფხანაში ავგუსტეს სახელით ძვ. წ. 19-16 წწ. მოჭრილი დენარი. შუბლი – ინსიგნიების (უმაღლესი ხელისუფლების ნიშნები) გამოსახულება. ზურგი – მარჯვნივ მიმართული კვადრიგა, რომელზედაც ვიქტორია დგას.
10. ნასტაკისშივე აღმოჩნდა ძვ. წ. 19-12 წწ. დათარიღებული რომაული დენარი.
11. 1900-იან წლებში გორში მიწის სამუშაოების დროს შემთხვევით იპოვეს რამდენიმე მონეტა, რომელთა შორისაც იყო ანტონიუსისა და ეგვიპტის დედოფალ კლეოპატრას სახელით ანტიოქიაში მოჭრილი ტეტრადრაქმა.
12. თბილისიდან 17 კმ-ის დაცილებით, ტყეში გზის გაყვანის დროს იპოვეს ძვ. წ. 28-27 წწ. დათარიღებული ოქტავიანეს დენარი.

ელინისტური ხანის კოლხეთის სამონეტო მიმოქცევისთვის (ძვ. წ. III-I)

ძვ. წ. III-I სს. კოლხეთის სამონეტო მიმოქცევაში ორი „ნუმიზმატიკური“ რეგიონი გამოიყოფა: სანაპირო ზოლი და ჰინტერლანდი. პირველის შემთხვევაში, სანიმუშოდ დიოსკურიიდან და მისი მიდამოებიდან მომდინარე მასალა გვაქვს აღებული, მეორე შემთხვევაში, უმთავრესად ვანის ნაქალაქარიდან.

დიოსკურია და მისი მიდამოები:

1. ეპერას გათხრების დროს აღმოჩნდა ძვ. წ. III ს. სინოპური ჰემიდრაქ-

მები: ა) შუბლზე ნიმფა სინოპეს თავის და ზურგზე არწივის გამოსახულებით, 1 ცალი (ზუსტად ასეთივე მონეტები აღმოჩენილია ფიჭვნარში (3 ცალი) და დაფნარში (1 ცალი)); ბ) შუბლი – ნიმფა სინოპეს თავი, ზურგი – გემის ცხვირი.

2. 1939 წ. სოხუმის ციხის მიდამოებში იპოვეს ძვ. წ. III ს. დასასრულისა და II ს. დასაწყისის ამისოს სიკლი.

3. იქვე აღმოჩნდა რომის რესპუბლიკური დენარი, მოჭრილი ძვ. წ. 171-151 წწ.

4. იქვე მოიძიეს ძვ. წ. II ს. I ნახევრის პანტიკაპეიონის სპილენძის მონეტა შუბლზე სატირისა და ზურგზე დიოსკურების ორ ქუდს შორის მოთავსებული სიუხვის ყანწის გამოსახულებით.

5. 1949 წ. სოხუმში ზღვამ გამოიჩინა ე.წ. „ახალი სტილის“ ათენური ტეტრადრაქმა (მისი ემისია ათენში დაიწყო ძვ. წ. III ს. ბოლოს. არქაული სტილის ტეტრადრაქმებისგან განსხვავებით, მასზე გამოსახულია მარჯვნივ მიმართული ათენას თავი მუზარადში, რომელიც ძვ. წ. V ს. უდიდესი ბერძენი მოქანდაკის, ფიდიასის ქმნილების ასლია, ხოლო ზურგზე – ამფორაზე მჯდომი ბუ და ზედწერილები, რომლებიც გადმოგვცემს ქალაქისა და მაგისტრატის სახელებს, თარიღს და ა.შ.), რომელიც ძვ. წ. 130/129 წწ. მოჭრილი.

6. სოხუმში აღმოჩნდა რომის რესპუბლიკური დენარი, მოჭრილი ძვ. წ. 99-94 წწ. მარკუს სერგიუს სილუსის სახელით.

7. სოხუმის ციხის ტერიტორიაზე 1942 წ. შემთხვევით უპოვიათ ძვ. წ. 100-75 წწ. პანტიკაპეიონის ტეტრახალკი შუბლზე აპოლონისა და ზურგზე სამფეხაზე მოთავსებული კვერთხის გამოსახულებით.

8. ეშერაში არქეოლოგიური გათხრების დროს აღმოჩნდა მითრიდატე VI ევპატორის ეპოქის პონტოს ქალაქების სპილენძის მონეტები – ტეტრახალკი და დიხალკი, გამოშვებული ძვ. წ. 111-105 ან 105-90 წწ. ერთი მათგანი მოჭრილია ამისოში (ტიპი: ომის ღმერთის, არესის პროფილი – მახვილი).

9. იმავე პუნქტში ნაპოვნია კიდევ პონტოს ქალაქების სპილენძის შვიდი მონეტა, მოჭრილი ძვ. წ. 105-90 წწ. (გორგონა – ნიკე). მონეტები ცუდადაა დაცული, მაგრამ ერთ-ერთი მათგანი უცილობლად ამისოშია მოჭრილი, ერთიც, შესაძლებელია, ამასტრიაში (ქალაქი შავი ზღვის სამხრეთ სანაპიროზე, მცირე აზიაში).

10. ქალაქ სოხუმში 1886 წ. ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრების დროს აღმოჩნდა ამისოში ძვ. წ. 105-90 წწ. მოჭრილი სპილენძის მონეტა.

11. მითრიდატე VI ევპატორის ხანით თარიღდება ქალაქ ფარნაკიაში (შავი ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთ სანაპირო) მოჭრილი ტეტრახალ-

- კი, აღმოჩენილი ეშერაში 1971 წ. (ტიპი: ტიხეს თავი კომპურა გვირგვინში, ზევსი მთელი ტანით).
12. 1972 წ. აქვე მიაკვლიეს ნეოკესარიში (ქალაქია მცირე აზიაში) მოჭრილ თანადროულ დიხალკს (ტიპი: დიონისეს თავი – კვერთხი).
13. ეშერაში აღმოჩნდა ძვ. წ. 80-70 წწ. ამისოში (?) მოჭრილი ტეტრახალკი (ტიპი: ზევსი – არწივი).
14. 1936 წ. სოხუმის მიდამოებში აღმოჩნდა მითრიდატე VI ევპატორის ორი ტეტრადრაქმა. ერთ-ერთი მათგანი მოჭრილი იყო ძვ. წ. 74 წ.
15. სოხუმის სანაპიროზე იპოვეს ძვ. წ. 87 წ. დათარიღებული რომის რესპუბლიკური დენარი.
16. სოხუმის ციხის ტერიტორიაზე აღმოჩნდა ძვ. წ. 83 წ. მოჭრილი რომის რესპუბლიკური დენარი.
17. ეშერაში აღმოჩნდა სიცილიაში ძვ. წ. 49 წ. მოჭრილი რომის რესპუბლიკური დენარი.
18. სოხუმის მიდამოებში იპოვეს რომის რესპუბლიკური დენარი, მოჭრილი ძვ. წ. 48 წ.

ვანის ნაქალაქარი:

1. ძვ. წ. II-I (?) სს. სპილენძის სამი მონეტა.
2. ე.წ. „ახალი სტილის“ ათენური მონეტები: ა) დრაქმა, მოჭრილი ძვ. წ. 146/5 წწ. და ბ) ტეტრადრაქმა, დათარიღებული ძვ. წ. 125/4 წწ.
3. ვერცხლის მცირე ზომის მონეტა, მოჭრილი როდოსზე ძვ. წ. 166-88 წწ. ჰელიოსისა და ვარდის გამოსახულებით. ესაა როდოსული მონეტის საქართველოში აღმოჩენის პირველი და ერთადერთი შემთხვევა.
4. კაპადოკიის მეფეთა დრაქმები: ა) არიარათ VI (ძვ. წ. 130-116 წწ.) – 1; ბ) არიარათ VII (ძვ. წ. 116-101 წწ.) – 1; გ) არიარათ IX (ძვ. წ. 101-87 წწ.) – 2; დ) არიობარძანე I (ძვ. წ. 96-63 წწ.) – 3.
5. რესპუბლიკური ხანის რომაული დენარები – 2 (ერთი მოჭრილი ძვ. წ. 119-110 ან 90-80 წწ., ერთიც – ძვ. წ. 64 წ.); კვინარიუსი (დენარის ნახევარი) – 1, დათარიღებული ძვ. წ. 102 წ.
6. მითრიდატე VI ევპატორის ეპოქის პონტოს ქალაქების სპილენძის მონეტები:
- ა) ძვ. წ. 111-105 წწ. დათარიღებული, ტიპი: არესი – მახვილი – 1 ეგზემპლარი;
- ბ) ძვ. წ. 111-105 ან 105-90 წწ. – 14, ტიპი – იგივე. ამისოს ზარაფხანა – 5, არ იკითხება – 9;
- გ) ძვ. წ. 105-90 წწ. – 1. ტიპი: ათენა – პერსევსი (ბერძნული მითოლო-

- გის გმირი, გორგონას მკვლელი), ამისოს ზარაფხანა;
- დ) 105-90 წწ., ტიპი: გორგონა – ნიკე, ამისო – 7, ამასტრია – 3, განუ-
საზღვრელი ზარაფხანა – 14. სულ 24 ცალი;
- ე) ძვ. წ. 90-80 წწ. – 1. ტიპი: დიონისე – კისტა (ან ცისტა – სარიტუალო
კალათი) – ამისო;
- ვ) ძვ. წ. 80-70 წწ. – 5. ტიპი: ზევსი – არნივი, ამისო – 2; დაუდგენელი
ზარაფხანა – 3;
- ზ) ძალიან ცუდად დაცული სპილენძის მონეტები, მაგრამ, ყოველგვა-
რი ეჭვის გარეშე, მოჭრილი მითრიდატე VI-ის ეპოქის პონტოს ქალა-
ქებში – 9.
- ამრიგად, სულ 55 ეგზემპლარი, აქედან: 47 – ტეტრახალკი, 6 – დიხალ-
კი, 1 – ობოლი (სპილენძის მონეტის ნომინალეზია).
7. მითრიდატე VI ევპატორის ტეტრადრაქმა, დათარიღებული ძვ. წ. 74-
73 წწ. შუბლი – მითრიდატე ევპატორის თავის გამოსახულება გაშლი-
ლი თმებით მარჯვნივ (მას ალექსანდრე მაკედონელის სახის ნაკვთები
აქვს). ზურგი – მარცხნივ მიმართული ირმის გამოსახულება, რომე-
ლიც ბალახს ძოვს. ირმის ზემოთ, მითრიდატიდების დინასტიური ემ-
ბლემა – ნახევარმთვარე და ვარსკვლავი. ზედწერილი – ΒΑΣΙΛΕΩΣ
ΜΙΘΡΑΔΑΤΟΥ ΕΥΠΑΤΟΡΟΣ – მეფე მითრიდატე ევპატორისა, თარიღი
და მონოგრამები.
8. ამავე მონარქის კიდევ ერთი ტეტრადრაქმა აღმოჩნდა ვანის არქე-
ოლოგიური გათხრების დროს, ოღონდ მის ზურგზე ფრთოსანი პეგა-
სია გამოსახული.
9. პართული დრაქმები: სინათრუქისა (ძვ. წ. 77-70 წწ.) და ოროდ II-ისა
(ძვ. წ. 57-38/7 წწ.) – თითო-თითო ცალი.
10. პერგამონში (ქალაქი მცირე აზიაში) ძვ. წ. 50-49 წწ. მოჭრილი კის-
ტაფორი (ვერცხლის დიდი ზომის მონეტა. ასე მას ეწოდება იმიტომ,
რომ მის ზურგზე გამოსახულია სარიტუალო კალათა – კისტა).

ჰინტერლანდის სხვა რაიონები:

11. 1914 წ. ზუგდიდის რაიონში შემთხვევით უპოვიათ სომხეთის მეფის
ტიგრანე II-ის (ძვ. წ. 95-55 წწ.) ტეტრადრაქმა.
12. ანტიოქიის ზარაფხანაში ძვ. წ. 83-69 წწ. მოჭრილი ტიგრანე II-ის
ტეტრადრაქმა აღმოჩენილია ჭიათურის მიდამოებში.
13. 1930 წ. გალის რ-ნის სოფელ ლუმურში შემთხვევით იპოვეს ვერ-
ცხლის სამი მონეტა. ერთი, ა. ზოგრაფის განსაზღვრით, ტიტუს კარი-
ზიუსის დენარი ყოფილა, მოჭრილი ძვ. წ. 45 წ.

14. სოფელ საზოდელავოში (სენაკის რ-ნი) 1897 წ. შემთხვევით აღ-
მოჩნდა ძვ. წ. I ს. რომაული დენარების განძი 23 ცალის რაოდენობით.

აღნიშნულ მასალასთან დაკავშირებით იხ. **თ. დუნდუა და სხვ.**
ქართული ნუმიზმატიკის ინგლისურ-ქართული ონლაინ-კატალოგი
<http://geonumismatics.tsu.ge>

რომაული ფული საქართველოში

საქართველო პატარა ქვეყანაა, მაგრამ მას დიდი ისტორია აქვს; და ეს ისტორია საერთო-ევროპული სტილების, მათ შორის ნუმისმატიკურის, მუდმივი რეცეპციაა.

ძვ. წ. VI ს-ში თემისტაგორა მილეტელი კოლხეთში ფაზისს აარსებს. აქედან მოკიდებული დასავლეთ საქართველო ევროპული კონიუნქტურის პერმანენტული სუბიექტია.

აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ვიწრო სანაპირო ზოლს ჯერ ელინები აკონტროლებდნენ, შემდგომ კი – რომაელები. ახ. წ. I საუკუნიდან მთელ ქვეყანას ლაზიკა ეწოდა.

რომაელთა ჰეგემონია პიტიუნტიდან (ბიჭვინთა) აფსაროსამდე (გონიო) განლაგებულ კასტელუმებს ეყრდნობოდა ძლიერი გარნიზონებით. რომაელთა კლიენტები, ქვეყნის შიდა რაიონებში მცხოვრები ლაზი მეფეები კარგად სარგებლობდნენ პანევროპული სიმშვიდით და სარფიანად ვაჭრობდნენ პონტოს აყვავებულ ქალაქებთან – სინოპესთან, ამისოსთან და ტრაპეზუნტთან. შავიზღვისპირეთს, ამ ეთნოკულტურული კუთხით ჭრელ მაკრორეგიონს, ერთი რამ აერთიანებდა – კერძოდ, ელინიზმის პრინციპები, მაგრამ ყოველივეს უკვე რომაული ფული და რომაელი ჯარისკაცები ემსახურებოდნენ. უფრო აღმოსავლეთით იბერიის მეფეები იყვნენ, ხანდახან მათ რომის მოქალაქეობაც კი ჰქონდათ. იბერების პანევროპული ფუნქცია ბერძნულ-რომაული ფინანსებით წარმოებული იმ ტრანზიტის სერვისი გახლდათ, ცენტრალური აზიიდან და ინდოეთიდან რომ იღებდა სათავეს. სანელებლები, ძვირფასი ხე-ტყე და ქვები ევროპას ტრანსკავკასიური სავაჭრო მაგისტრალით მიეწოდებოდა (Strabo. X. 7. 3; Plin. Nat. Hist. VI. 52).³⁰² სხვა მარშრუტებიც არსებობდა.³⁰³

ჯარისკაცებს და ვაჭრებს ფული მოჰქონდათ. ის აქ „დაილექა“ (დაახლ. 3000 ცალი) და საერთო ჯამში, ასეთი სურათი მოგვცა (ფიგ. 1)³⁰⁴:

³⁰² თ. დუნდუა. კოლხეთი, იბერია და პონტოს სამეფო ნუმისმატიკური მასალების მიხედვით. თბ. 1993, გვ. 29-37.

³⁰³ T. Dundua. Georgia within the European Integration. Tb. 1999, გვ. 30-32.

³⁰⁴ ნუმისმატიკური მასალისთვის იხ. Г. Ф. Дундуа. Монетное дело и монетное обращение в Грузии в античную эпоху. Диссертация на соискание учёной степени доктора исторических наук. Тб. 1982; Г. Ф. Дундуа. Нумизматика античной Грузии. Тбилиси. 1987;

რომაული ლაზიკის სამონეტო მიმოქცევის მკაფიო ილუსტრაციაა ზღვისპირა კასტელუმის და ქალაქის, პიტიუნტის, ნუმიზმატიკური მასალა და ჰინტერლანდის ზოგიერთი განძი.

ა) პიტიუნტი

I ს. – ავგუსტეს დიუპონდიუსი.

II ს. – ტრაპეზუნტის მუნიციპალური სპილენძი – 25 ცალი; კაპადოკიის კესარიაში მოჭრილი ვერცხლის მონეტები – 9; ორივე, ვერცხლი და სპილენძი, რომი – 7; აზიური ზარაფხანა – 1; პაუტალია – 1.

III ს. – 340 ცალი. III ს. I ნახევარი – 247 ცალი: ტრაპეზუნტის მუნიციპალური სპილენძი – 191; კესარიაში მოჭრილი ვერცხლის მონეტები – 31; ნეოკესარიის სპილენძი – 3; სინოპეს – 1; ამისოს – 1; ნიკომედიის – 1, ა.შ. 149 ცალი განძს ქმნის. მისი სტრუქტურა ასეთია: II-III საუკუნეებით (ლუციუს ვერუსი-ფილიპე უფროსი) დათარიღებული ტრაპეზუნტის მუნიციპალური სპილენძი – 139; კესარიის ვერცხლის ემისიები – ადრიანეს დიდრაქმა – 4; კომოდის დიდრაქმა – 1; სეპტიმიუს სევერის დრაქმა – 2; იულია დომნას დრაქმა – 1; გეტას დრაქმა – 1; კარაკალას დრაქმა – 1. განძის ჩამარხვის ქვედა ქრონოლოგიური ზღვარია 245 წ. შესაძლოა ფული გადამაღეს 252 წ. ყირიმელი გუთების თავდასხმის საშიშროებასთან დაკავშირებით. პიტიუნტი მათი საშინელი დარტყმის ობიექტთაგანი იყო. საერთო ჯამში, პიტიუნტსა და დიოსკურია/სებასტოპოლისში 238 ცალი ტრაპეზუნტული მუნიციპალური სპილენძის მონეტაა ნაპოვნი. III ს. II ნახევარი – 100 ცალამდე, ძირითადად სპილენძი: აქედან 70 მოჭრილია რომში, მათ შორის ანტონინიანებიც; ანტიოქია – 11; კიზიკი – 6; სხვა ზარაფხანები თითო ცალითაა წარმოდგენილი.

IV ს. – 500-ზე მეტი სპილენძის მონეტა, აქედან 310 – განძის სახით. განძის სტრუქტურა ასეთია: კონსტანტინე I – 11 ცალი; ელენე – 4; კონსტანტინე I (გარდაცვალების შემდგომი ემისია) – 52; კონსტანტინე II – 6; კონსტანციუს II – 102; კონსტანსი – 75; კონსტანციუს II ან კონსტანსი – 60. კონსტანციუსის ემისია ბოლოა. ზარაფხანები: კონსტანტინოპოლი – 20; ანტიოქია – 87; ნიკომედია – 51; კიზიკი – 31; ალექსანდრია – 10; სისცია – 9; თესალონიკა – 1; განუსაზღვრელი – 101. ცალკეული აღმოჩენები შემდეგ სახელებს წარმოგვიდგენს – ლიცინიუსი, კონსტანტინე I, ელენე, კონსტანტინე I (გარდაცვალების შემდგომი ემისია), კრისპუსი, კონსტანტინე II, კონსტანციუს II, კონსტანსი, ვა-

---

თ. დუნდუა. ქართული ეთნოკულტურული ევოლუცია და დასავლეთი ნუმიზმატიკური მასალების მიხედვით (ძვ. წ. VI ს.-1453 წ.). თბ. 1997; T. Dundua and Others. Online English-Georgian Catalogue of Georgian Numismatics. იხ. <http://geonumismatics.tsu.ge>

ლენტიანი II. ზარაფხანები: ანტიოქია – 30; კონსტანტინოპოლი – 20; ნიკომედია – 11; კიზიკი – 5; თესალონიკა – 6; სისცია – 7; ტრირი – 1; სირმიუმი – 1; ალექსანდრია – 1; განუსაზღვრელი – 127.

ბ) განძები ჰინტერლანდიდან

ღურზულის განძი – 469 მონეტა. სტრუქტურა: ავგუსტეს დენარი – 1; ლისიმაქეს ტიპის სტატერების ქართული მინაბადი – 1; კესარიული ვერცხლის ემისიები – ნერონი (1); ვესპასიანე (30); დომიციანე (9); ნერვა (22); ტრაიანე (165); ადრიანე (90); ანტონინე პიუსი და მარკუს ავრელიუსი (122); ლუციუს ვერუსი (28). ნომინალები: ჰემიდრაქმა, დრაქმა, დიდრაქმა.

ეკის განძი – 907 ცალი. სტრუქტურა: პართიის მეფე ოროდ II – 1; ნერვას კესარიული დიდრაქმა – 1; ტრაიანეს კესარიული დიდრაქმა – 2; ადრიანეს კესარიული დიდრაქმა – 712; ანტონინე პიუსის კესარიული დიდრაქმა – 55; ლუციუს ვერუსის კესარიული დიდრაქმა – 1; კომოდის რომში მოჭრილი დენარი – 1; პერტინაქსის რომში მოჭრილი დენარი – 5; ნიგერის რომში მოჭრილი დენარი – 1; სეპტიმიუს სევერის დენარი – 101 (ზარაფხანები: რომი (12), აღმოსავლეთი (84), ალექსანდრია (5)); იულია დომნა – 14 დენარი, მოჭრილი რომში (5) და აღმოსავლეთის ზარაფხანაში (9), და კესარიული დრაქმა – 1; კარაკალა – დენარები, მოჭრილი რომში – 2, და კესარიული დრაქმა – 1; გეტა – რომში ან ანტიოქიაში მოჭრილი დენარი (1), და კესარიული დრაქმა – 1; ელაგაბალი – კესარიული დრაქმა (1); ალექსანდრე სევერი – 6 დენარი, მოჭრილი რომში (1) და აღმოსავლეთის ზარაფხანაში (5). სულ, კესარიული პროდუქცია 775 ცალია, დენარები – 131, უმეტესწილად მოჭრილი აღმოსავლეთის ზარაფხანებში.

სეფიეთის განძი – დაახლოებით 377 ცალი. სტრუქტურა: რომაული დენარები – 365 ცალი (ზარაფხანები: ემესა (158), რომი (118), აღმოსავლეთის ზარაფხანა (62)), და მცირე რაოდენობით კესარიული ვერცხლი. სეპტიმიუს სევერის მონეტები (227 ცალი) დომინირებს განძში, მათი უმრავლესობა 194 წ. არის მოჭრილი ემესაში. ალბათ 222 წ. დათარიღებულ ალექსანდრე სევერის ემისიას შეუძლია განძის ჩამარხვის გარკვეული თარიღის შემოთავაზება.

მონეტები არგვეთიდან, ანუ ლაზიკის აღმოსავლეთი პროვინციიდან: ავგუსტეს დენარი – 56 ცალი; ტიბერიუსის დენარი – 1; კალიგულას დენარი – 1; ნერონის კესარიული ჰემიდრაქმა – 1; ნერვას კესარიული დრაქმა – 3; ტრაიანეს დენარი – 1; ადრიანე – კესარიული დიდრაქმა (2), კესარიული ჰემიდრაქმა (2); ანტონინე პიუსის კესარიული

დიდრაქმა – 2; ფაუსტინა უმცროსის დენარი – 1; იულია დომნას დენარი – 1 (ლაოდიკეია); კონსტანტინე I-ის სოლიდი – 1 (სისცია); კონსტანციუს II-ის სოლიდი – 2 (ანტიოქია); კონსტანტინე I-ის სემისი – 1 (კონსტანტინოპოლი); კონსტანციუს II-ის სემისი – 1 (ანტიოქია); კონსტანციუსის ტრიენსი – 1 (ანტიოქია).

მასალის ინტერპრეტაციის ემპირიული დონე ასეთია – სანაპირო ზოლის კომპლექსების, განძების და ცალკეული აღმოჩენების კომპონენტებია რესპუბლიკური დენარები, კაპადოკიის კესარიაში მოჭრილი ვერცხლის მონეტები, ტრაპეზუნტის მუნიციპალური სპილენძი და უმეტესწილად, მცირე აზიის და ანტიოქიის ზარაფხანების საიმპერიო სპილენძის ემისიები. რომის რესპუბლიკურ დენარებს ჰინტერლანდში ენაცვლება მხოლოდ და მხოლოდ კესარიული ვერცხლი და ძირითადად აღმოსავლური (მაგ. სირიის) ზარაფხანების პროდუქცია საიმპერიო დენარების სახით. ლაზიკის აღმოსავლეთი, იბერიასთან მიმდებარე, პროვინციების ნუმიზმატიკური ბაზარი გვიანრომაული ოქროს ფულების, აგვუსტეს დენარების და კესარიული დრაქმების საინტერესო სინთეზია. მასალის ინტერპრეტაცია სწორედ რომ კესარიული მონეტების მნიშვნელოვანი აკუმულაციის კომენტარით იწყება. ვის შეეძლო აღნიშნული ნუმიზმატიკური კატეგორიის შემოტანა? ვაჭრებს, სინოპელებს ან ამისოელებს, ამ ქალაქების იმპორტი ხომ დომინირებს დასავლეთ საქართველოში. მაგრამ რა ვუყოთ, რომ ნორმალური სავაჭრო ბალანსის ლოგიკა ამ ფულს მაინცდამაინც საგარეო ვაჭრობას მოახმარდა, და არა საშინაო ბაზარს. სხვა დამატებითი სახსრები იყო საჭირო. ასეთი რამ ხომ არ ხდებოდა: ლაზებს არასდროს მოუჭრიათ თავისი ფული, მაგრამ მათ შეეძლოთ ბარტერის გზით შემოეზიდათ საკუთარი ეკონომიკისთვის აუცილებელი რაოდენობა რომაული მონეტებისა, ხოლო ერარიუმის ყველაზე ახლომდებარე განყოფილებები სწორედ კაპადოკიისა და სირიის იყო. სპილენძის ფული კი ჰინტერლანდში არ არის – აქედან დასკვნა, ლაზიკაში წვრილი ვაჭრობა სუსტადაა განვითარებული. ე.ი. სპილენძის ნუმიზმატიკურ ძეგლებს დასავლეთ საქართველოში „მილიტარისტული“ ფუნქცია ჰქონდა; ისინი რომაელ ჯარისკაცთა ხელფასის ნაწილს შეადგენდა. აქ შეიძლება ვიკამათოთ.

კონკრეტული თანხა სპილენძის მონეტებით, და იგივე თანხა ვერცხლით და ოქროთი მკვეთრ სხვაობას იძლეოდა წონითი ატრიბუტიკის კუთხით; ამ შემთხვევაში, განა უმჯობესი არ იქნებოდა სამხედ-

რო ბანაკს აურეუსები და დენარები მიწოდებოდა?!³⁰⁵ არადა ყველგან, ყოფილი რომაული ბანაკების ტერიტორიაზე (მაგ. რაინზე), ბრინჯაო სჭარბობს.³⁰⁶ ლოგიკურია, რომ ვალუტით განხორციელებულიყო იმ ხელფასის გაცემა, რაც წელიწადში რამდენიმე ასეულ დენარს შეესაბამებოდა და რომლის გადახდაც სამ ნაწილად ხდებოდა. მაგრამ რისთვის უნდა დასჭირვებოდა სახელმწიფო ხარჯზე ეკიპირებულ და გამოკვებულ ჯარისკაცს მთელი ეს თანხა საზღვარზე?! განა უმჯობესი არ იქნებოდა, მისი დიდი ნაწილი ბანკში ყოფილიყო მოთავსებული, ხოლო სამსახურის ვადის გასვლის შემდგომ – სარფიანად ინვესტირებული ლეგიონერისთვის მიცემულ პატარა ფერმაში?! ალბათ, ასეც ხდებოდა; ყოველივე ამას კი რომაული I ციკლის კაპიტალიზმის ნორმალური საბანკო სისტემა ემსახურებოდა.³⁰⁷ და თუ ეს ასეა, მაშინ ჯარისკაცებზე მხოლოდ სპილენძის მონეტები გაიცემოდა ჯიბის ფულის სახით. ნარატიულ წყაროებში საუბარია ლეგიონებისთვის ხანდახან ბოძებულ ვერცხლის ფულზე. მაგრამ ნარატიულ წყაროებში საუბარია იმაზეც, თუ რამდენად სახიფათო შესაძლოა ყოფილიყო დიდი თანხის კონცენტრაცია ბანაკში – ვიტელიუსი პრინციპსი გახდა საკუთარი ჯარისკაცების ფინანსური დახმარების წყალობით (არა ყოველთვის ნაღდი ფულით) (Tac. Hist. I. 57). ე.ი. პოლიტიკური ისტებლიშმენტისთვის ლეგიონერთა ფული საბანკო ანგარიშზე ნიშნავდა ფულის სახიფათო კონცენტრაციის თავიდან აცილებას, ერთის მხრივ, მეორეს მხრივ კი ყოველთვის არსებობდა დამატებითი სახსრები მსხვილი მასშტაბის სახელმწიფო კომერციული ოპერაციებისთვის.

ის რომ ჯარისკაცებს სპილენძს უხდიდნენ, ძალზედ კარგად ჩანს ქართულ მაგალითზე.

აგრარული პროფილის მატარებელმა ამ ეკონომიკურმა სისტემამ, რომლის სასოფლო-სამეურნეო პროდუქცია იოლად სალდებოდა

³⁰⁵ იხ. R. Wolters. Bronze, Silver or Gold? Coin Finds and the Pay of the Roman Army. *Zephyrus. Revista de Prehistoria y Arqueología*. vol. LIII-LIV. 2000-2001. Salamanca, გვ. 579-588.

³⁰⁶ D. G. Wigg. Coin Supply and the Roman Army. *Roman Frontier Studies*. 1995. Proceedings of the 16th International Congress of Roman Frontier Studies. Oxbow Monograph 91. 1997, გვ. 281-288; D. G. Wigg. The Development of the Monetary Economy in Northern Gaul in the Late La Tène and Early Roman Periods. *Roman Germany. Studies in Cultural Interaction. Journal of Roman Archaeology. Supplementary series №32*. Portsmouth, Rhode Island. 1999, გვ. 111, 121; D. G. Wigg. Die Rolle des Militärs bei der Münzversorgung und Münzwirtschaft am Rhein in der frühen Kaiserzeit. Rom, Germanien und die Ausgrabungen von Kalkriese. *Osnabrücker Forschungen zu Altertum und Antike-Rezeption*. B. 1. Osnabrück. 1999, გვ. 327-346; F. Berger. Untersuchungen zu römerzeitlichen Münzfunden in Nordwestdeutschland. Berlin. 1992. *Studien zu Fundmünzen der Antike*. B. 9.

³⁰⁷ T. Dundua. *The Cyclic Dialectics*. Tb. 1996; J. Andreau. La vie financière dans le monde Romain. Les métiers de manieurs d'argent (IVe siècle av. J.-C.-IIIe siècle ap. J.-C.). *École Française de Rome. Palais Farnèse*. 1987.

როგორც კოლხებით დასახლებულ ჰინტერლანდურ ქალაქებში და შერეული ეთნიკური ჰაბიტუსის მქონე ზღვისპირა ელინურ პოლისებში, ასევე საზღვარგარეთ, ჯერ მილეტში, შემდგომ ათენსა და სინოპეში, შექმნა ფულის მქონე საშუალო კლასი³⁰⁸, მაგრამ XI ს-მდე ვერ შეძლო დაენერგა წვრილი სერვისის ქსელი.³⁰⁹ მუშახელი უფრო სხვაგან იყო საჭირო. ელინური ტიპის ეკონომიკაზე ტრანსფორმაცია არ გამოვიდა ქვეყნის ზესინოტივის გამო; ბერძნებმა არ იცოდნენ, რა უნდა მოეხერხებინათ ამ ჭაობებისთვის.³¹⁰ ყოველივე ამის გამო სპილენძის ფული კოლხეთში პრაქტიკულად არ გამოიყენებოდა. მხოლოდ ერთხელ ცადა ფაზისმა წვრილი ფულის ემისია და ეს ცდა დაკავშირებული იყო ისევ და ისევ კარგად აპრობირებულ ვერცხლთან – სამი უკნინესი ჰემიტეტარტემორიონი ექსპერიმენტის წარუმატებლობის მკაფიო ილუსტრაციაა.³¹¹ ძვ. წ. VI-II სს. დათარიღებული იმპორტული სპილენძის მონეტებიც სულ რამდენიმე ცალია აღმოჩენილი და ისიც ზღვისპირეთში.³¹²

შემდგომ საოცარი რამ მოხდა – ძვ. წ. I ს. სპილენძის „რევოლუციით“ აღინიშნა. სპილენძი ყველგანაა – დიოსკურიასა და მის შემოგარენში ევპატორის დროის პონტოს ოცამდე მუნიციპალური სპილენძის მონეტაა ნაპოვნი.³¹³ დიოსკურია საკუთარ ავტონომიურ დიოსკურიადებსაც ჭრიდა³¹⁴, მათი უმრავლესობა ყირიმის ბოსფორში ვრცელდებოდა. 200-მდე სინქრონული სპილენძის ნუმიზმატიკური ძეგლი ვანიდან/სურიონიდან მომდინარეობს – ნაწილი პონტოს ქალაქების პროდუქციაა, ნაწილს კი ადგილზე უშვებდა კოლხეთის მეფე ძვ. წ. 84 წ. მითრიდატე ფილოპატორ ფილადელფოსი, ევპატორის ძე.³¹⁵ კოლხეთმა ხომ მცირე ხნით სტატუსი იცვალა – პონტოს სატრაპიიდან ის მეტად თუ ნაკლებად დამოუკიდებელ სამეფოდ იქცა (App. Mithr. 64). ნუ-

³⁰⁸ T. Dundua. Georgia within the European Integration as Seen in Coinage. Catalogue of Georgian Coins. Tb. 1999, გვ. 4.

³⁰⁹ თ. დუნდუა. ქართული ეთნოკულტურული ევოლუცია და დასავლეთი ნუმიზმატიკური მასალების მიხედვით, გვ. 113-114.

³¹⁰ T. Dundua. Making of Europe. Tb. 2000, გვ. 3.

³¹¹ T. Dundua. Georgia within the European Integration as Seen in Coinage, გვ. 8.

³¹² თ. დუნდუა. კოლხეთი, იბერია და პონტოს სამეფო ნუმიზმატიკური მასალების მიხედვით, გვ. 46.

³¹³ თ. დუნდუა. კოლხეთი, იბერია და პონტოს სამეფო ნუმიზმატიკური მასალების მიხედვით, გვ. 46.

³¹⁴ T. Dundua, G. Dundua, N. Javakhishvili, A. Eristavi. Money in Georgia. Tb. 2003, გვ. 13, №№19-20; T. Dundua and Others. Municipal Copper Coins of Dioscurias/Online English-Georgian Catalogue of Georgian Numismatics <http://geonumismatics.tsu.ge>

³¹⁵ თ. დუნდუა. კოლხეთი, იბერია და პონტოს სამეფო ნუმიზმატიკური მასალების მიხედვით, გვ. 46-50; T. Dundua and Others. Anonymous Copper Coins Struck in Vani (?)/Online English-Georgian Catalogue of Georgian Numismatics <http://geonumismatics.tsu.ge>

თუ სრულ ეკონომიკურ ტრანსფორმაციასთან გვაქვს საქმე?! არა, შემდგომი ნაკადი სპილენძის მონეტებისა ქვეყანაში მხოლოდ საუკუნე-ნახევრის მერე შემოდის. ამ დროისთვის, წერილობითი წყაროების მიხედვით, აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში რომაელები დგანან, არქეოლოგიურმა ძიებამ კი აქ დიდი რაოდენობით სინქრონული სპილენძის მონეტები გამოავლინა. VI ს-მდე სპილენძის ფული შემოდის და გადის. VII-IX სს. კი ამ მხრივ კიდევ ერთი ჩავარდნაა.³¹⁶ ბიზანტიელები ხომ წავიდნენ!

ასე რომ, სპილენძი ჩნდება და ქრება ჯარისკაცებთან ერთად, რაც იმას ნიშნავს, რომ საიმპერიო არმიებს ნაწილობრივ სპილენძის მონეტებით უხდიდნენ ხელფასს (ფიგ. 2).

რა გზა უნდა გაევილო ხურდა ფულს, ჯარისკაცის ჯიბეში რომ მოხვედრილიყო? მუნიციპალური მონეტები ინდივიდებისგან მომდინარე გადასახადების სახით ფისკის ლოკალურ განყოფილებას ავსებდა, შემდგომ ისინი პროვინციისადმი მიწერილ ბანაკში გადაიგზავნებოდა. საიმპერიო სპილენძი სხვა კომენტარს საჭიროებს – პირდაპირი კავშირი ზარაფხანებსა და ლაზიკაში განლაგებულ რომაულ გარნიზონებს შორის არ დასტურდება, პიტიუნტის განძის ცალების ქრონოლოგია და საემისიო ცენტრები ხომ სხვადასხვაა. ვაჭრობა წარმოუდგენელია სახელმწიფო კრედიტების გარეშე³¹⁷, რაც უკანვე ბრუნდება. მეზობითუმეებისგან ფული საწარმოებისა და ლატიფუნდიებისკენ მოძრაობს, შემდგომ – წვრილი კომერსანტების მაღაზიებისკენ. ზედა და საშუალო კლასები, აქვთ რა უკვე ფული, გადასახადებს იხდიან. ამაზეა აგებული სახელმწიფო ინსტიტუციური სისტემა. რომაელ ჯარისკაცებსაც ხელფასები ფისკის³¹⁸ მცირეაზიური და სირიული განყოფილებებიდან მოსდიოდა (ფიგ. 3).

დასავლეთ საქართველოს აღმოსავლური პროვინციები კი გვიანანტიკურ ხანაში, ალბათ, ლაზიკის და იბერიის სამეფოების ეკონომიკური და პოლიტიკური კონდომენიუმია. ლაზიკა ამ მხარეს კესარიუ-

³¹⁶ გ. დუნდუა, თ. დუნდუა. ქართული ნუმიზმატიკა. I ნაწილი. თბ. 2006, გვ. 183-186.

³¹⁷ რომაული პერიოდისთვის იხ. R. Wolters. Die Kreditkrise des Jahres 33 N. Chr. *Iterae Numismaticae Vindobonensis*. Band 3. 1987. Wien, გვ. 23-58; E. Lo Cascio. How Did the Romans View Their Coinage and Its Function? *Studien zu Fundmünzen der Antike*. B. 10. Coin Finds and Coin Use in the Roman World. The 13th Oxford Symposium on Coinage and Monetary History. 25-27. 03. 1993. Berlin, გვ. 280 შენ. 27; ბერძნებისთვის იხ. Ch. Howgego. *Ancient History from Coins*. London and New York. 1995, გვ. 20, 26.

³¹⁸ ფისკისთვის იხ. R. Wolters. The Emperor and the Financial Deficits of the Aerarium in the Early Roman Empire. *Credito e Moneta Nel Mondo Romano. Atti degli Incontri Capresi di Storia dell'Economia Antica* (Capri 12-14 Ottobre 2000). Bari. 2003, გვ. 147-160.

ლი ემისიებით ამარაგებს, იბერია – ავგუსტეს დენარებით და გვიან-რომაული ოქროს მონეტებით.

ახლა იბერიის შესახებ.

საიმპერიო მონეტების კონცენტრაციის სამი ძირითადი კერა არსებობს: ა) ძველი დედაქალაქი მცხეთა „თანამგზავრი“ ქალაქებითურთ – ალაიანი და ნასტაკისი; მთისწინა ადგილები – ბ)ზღუდერი; გ) ერწო და ჟინვალი.

ა) მცხეთა და შემოგარენი: ავგუსტე – ძვ. წ. 2-ახ. წ. 4 წწ. ლუგდუნუმში მოჭრილი დენარები – 145 ცალი; ტიბერიუსი – ლუგდუნუმში მოჭრილი აურეუსი – 1, ლუგდუნუმში და გალიის სხვა ზარაფხანებში მოჭრილი დენარები – 3; კალიგულა – 37-38 წწ. კესარიული დრაქმა – 1; ნერონი – 64-68 წწ. რომში მოჭრილი აურეუსები – 4; გალბა – რომში მოჭრილი აურეუსი – 1; ვიტელიუსი – რომში მოჭრილი აურეუსი – 1; ვესპასიანე – რომში 77-78 წწ. და ლუგდუნუმში მოჭრილი აურეუსები – 2; ტიტუსი – 73, 76 და 80 წწ. რომში მოჭრილი აურეუსები – 4; დომიციანე – 76 წ. რომში მოჭრილი აურეუსი – 1, და 77/78 წწ. დენარები – 3; ტრაიანე – რომში მოჭრილი აურეუსები, ერთ-ერთი 106 წ. ემისია – 2, 103-111 წწ., 98-117 წწ. და 112-117 წწ. მოჭრილი დენარები – 3, კესარიული ჰემიდრაქმა – 1; ადრიანე – 119-122 წწ., 125-128 წწ., 119-138 წწ. და 134-138 წწ. რომში მოჭრილი აურეუსები – 7, 125-128 წწ., 134-138 წწ. რომში მოჭრილი დენარები – 3; ანტონინე პიუსი – 149/150 წწ., 155/156 წწ. რომში მოჭრილი აურეუსები – 2, 140-144 წწ., 155/156 წწ. მოჭრილი დენარები – 2; ფაუსტინა უფროსი – 141 წ. რომში მოჭრილი აურეუსები – 2, 141 წ. მერე მოჭრილი დენარი – 1; ფაუსტინა უმცროსი – პიუსის დროს: რომში მოჭრილი აურეუსი – 1, დენარები – 2, და 161-177 წწ. მოჭრილი დენარი; მარკუს ავრელიუსი – პიუსის დროს: 151/152 წწ., 156/157 წწ. რომში მოჭრილი აურეუსები – 2; კომოდი – აურეუსი (რომი (?)) – 1; სეპტიმიუს სევერი – 201 წ. აურეუსები (რომი) – 2, კესარიული დრაქმა – 1, სპილენძის მონეტები – 2; გორდიანე III – აურეუსები – 2; ფილიპე უფროსი – აურეუსი – 1; ფილიპე უმცროსი – აურეუსი – 1; დეციუს ტრაიანე – აურეუსი – 1; ვალერიანე – აურეუსი – 1; კარინე – სპილენძი – 1; კონსტანტინე I – ნიკომედიასი მოჭრილი სოლიდი – 1; კონსტანციუს II – ანტიოქიაში მოჭრილი სოლიდი – 1; ვალენსი – ანტიოქიაში გამოშვებული სილიკვა – 1.

ბ) ზღუდერი: ავგუსტე – ძვ. წ. 2-ახ. წ. 4 წწ. მოჭრილი დენარები – 32; დომიციანე – ვესპასიანე დროს: 77/78 წწ. რომში მოჭრილი აურეუსი – 1; ანტონინე პიუსი – 150/151 წწ. რომში მოჭრილი აურეუსი – 1; ფაუსტინა უფროსი – პიუსის დროს: 141 წ. შემდგომ რომში მოჭრილი აურეუსი – 1, და დენარი – 1; მარკუს ავრელიუსი და კომოდი – 175/176

ნნ. რომში მოჭრილი აურეუსი – 1; კომოდი – 190 წ. რომში მოჭრილი აურეუსი – 1; კარაკალა და გეტა – 198/199 წნ. რომში მოჭრილი აურეუსი – 1; კარაკალა – სევერის დროს: 204 წ. რომში მოჭრილი აურეუსი – 1; ელაგაბალი – 218/219 წნ. რომში მოჭრილი აურეუსი – 1, 220-222 წნ. აურეუსები – 2, 218/219 წნ. აღმოსავლეთის ზარაფხანაში მოჭრილი აურეუსები – 3; ალექსანდრე სევერი – 226 წ. და 228 წ. რომში მოჭრილი აურეუსები – 2; გორდიანე III – 240 წ. რომში მოჭრილი აურეუსი – 1.

გ) ერწო და ჟინვალი: ავგუსტე – ძვ. წ. 2-ახ. წ. 4 წნ. მოჭრილი დენარები – 14; იულია დომნა – 198-209 წნ. რომში მოჭრილი აურეუსი – 1; ალექსანდრე სევერი – 225 წ. რომში მოჭრილი აურეუსი – 1; გორდიანე III – აურეუსები – 2; ვალერიანე – აურეუსი – 1; კარუსი – ანტიოქიაში მოჭრილი აურეუსი – 1; დიოკლეტიანე – აურეუსი – 1.

რომაული ოქროს მონეტების საერთო რაოდენობა დაახლოებით 70 ცალია, აქედან III ს. II ნახევრის ემისიებს ადგილობრივ ბაძავდნენ. გაიუს და ლუციუს კეისრების ტიპის ავგუსტეს პოპულარული დენარებიც ლოკალური იმიტაციების საფუძველია.

ქართლის სამონეტო ბაზრის ატრიბუტებია რომაული აურეუსები და ავგუსტეს დენარები, სხვა ინფლაციურ ვერცხლს ეკონომიკური სისტემა არ იღებს – მსგავსი რამ გარკვეულ დროს რომის აღმოსავლურ პროვინციებშიც ხდებოდა.³¹⁹ ამასთან ერთად, თუ გავითვალისწინებთ იბერიაში აღმოჩენილ სირიულ იმპორტსაც³²⁰, ქართლის (მოგვიანებით ლაზიკის) სამონეტო „მომწოდებლად“ შესაძლოა სირიის პროვინციული ხაზინა ჩაითვალოს.

III ს. მძაფრი საიმპერიო კრიზისი ამ მოწოდების მასშტაბებს საოცრად ზღუდავს. ესეც რომ არა, თვით ქართლი შეწყვეტდა რომაული მონეტების ბარტერის გზით შემოტანას. ძვირფას მეტალს უკვე არაჭრილი ფული, არამედ სურსათი უნდა შემოეზიდა. მართლაც, კონკრეტული ეკონომიკური სისტემის ფეოდალიზაცია გულისხმობდა ისეთ სოციალურ რეორგანიზაციას, რასაც თავისუფალ მეთემეთა ნაწილის მწარმოებლური სექტორიდან ადმინისტრაციულში გადასროლა მოყვებოდა შედეგად; ამით ზედა კლასის სოციალური ბაზა ძლიერდებოდა. სამაგიეროდ, ერთ მომენტში სოფლის მეურნეობა საოცრად დაზარალდებოდა – დეფიციტი საკვები პროდუქტებით სახელმწიფო მომარაგების სქემას უნდა დაეფარა. არც მრეწველობა აღმოჩნდებოდა სახარბიელო მდგომარეობაში. ზოგ ხელოსანს საზრდო უკვე სოფლად

³¹⁹ Г. Ф. Дундуа. Монетное дело и монетное обращение в Грузии в античную эпоху, გვ. 240.

³²⁰ თ. დუნდუა, ნ. სილაგაძე. საქართველოს ისტორია: ქრონოლოგიური თუ თემატური პრინციპი? თბ. 2000, გვ. 20, 52, 55.

უნდა ეძებნა. ერთ სულ მოსახლეზე წარმოებული სამრეწველო პროდუქციის რაოდენობა სწრაფად მცირდებოდა, და ასეთი კონიუნქტურა მოითხოვდა მცირე მასშტაბის გაუფასურებულ ემისიებს. ეს ქართლის მეფეს უნდა განეხორციელებინა.³²¹

ასე რომ, რომაულმა სპილენძის მონეტებმა ლაზიკა რომაულ გარნიზონებთან ერთად დატოვა; ოქრომ და ვერცხლმა კი სურსათი შეიძინა – არც ერთი ამ კატეგორიიდან ქართული ფული არ მოჭრილა.

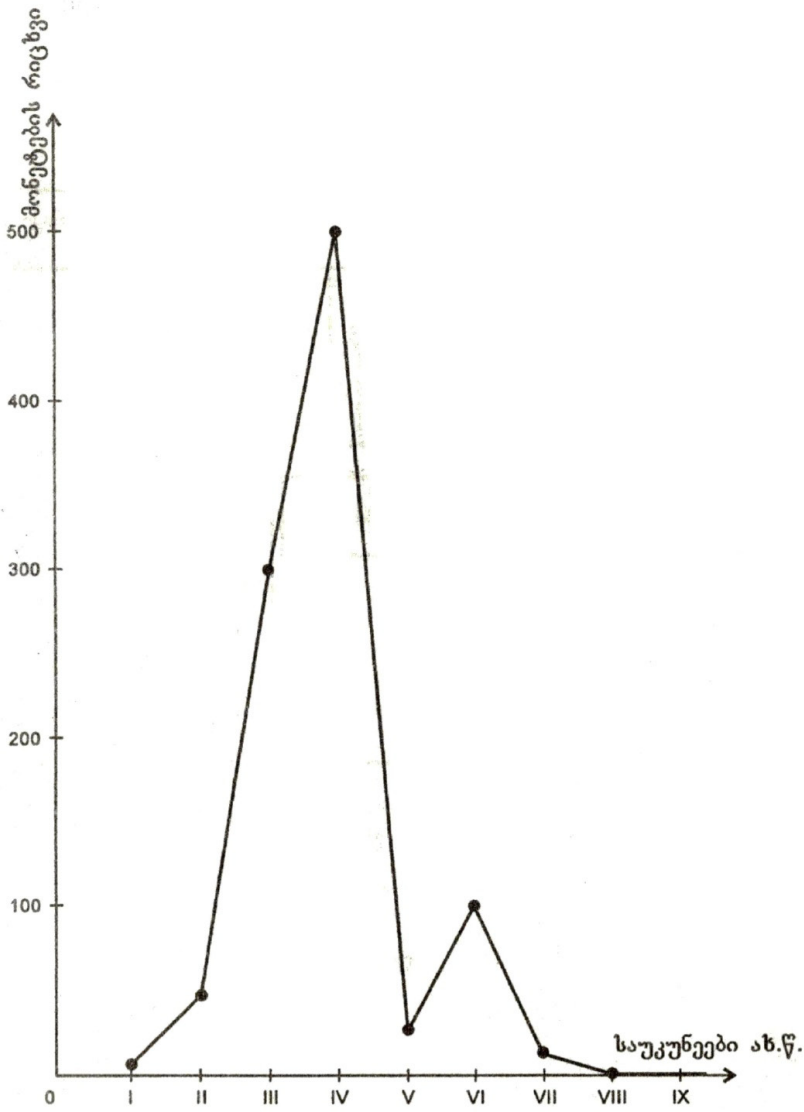
³²¹ თ. დუნდუა. ქართული ეთნოკულტურული ევოლუცია და დასავლეთი ნუმისმატიკური მასალების მიხედვით, გვ. 106.

ფიგ. 1
 ნუმისმატიკური რუკა

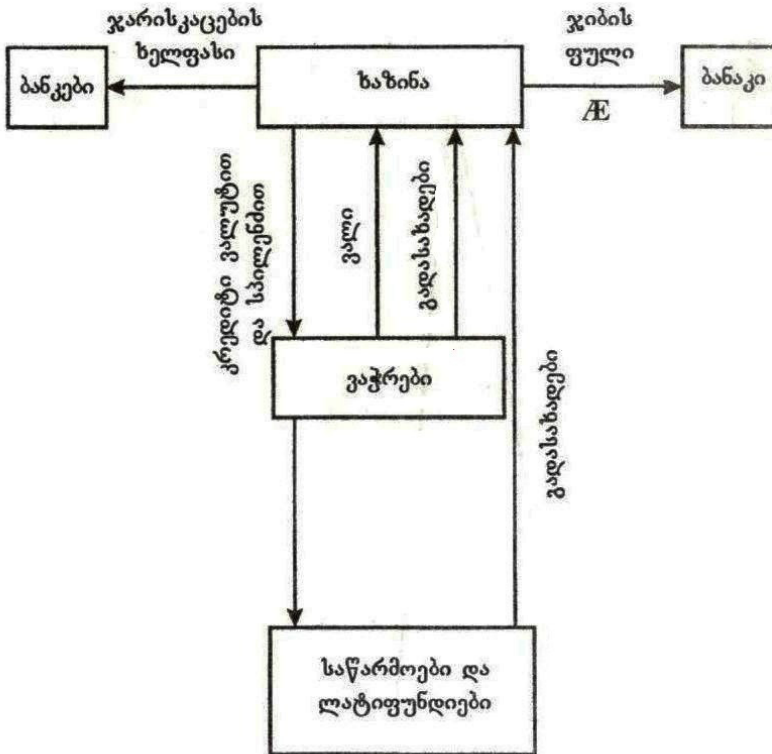

- X სპილენძი
- + კესარიული ეპისიები და სხვა საიმპერიო ვერცხლი
- ავგუსტეს დენარები
- რომაული ოქროს მონეტები

ფიგ. 2
სპილენძის ფული პიტიუნტიდან

ფიგ. 3
სპილენძის მონეტების გზა ბანაკისკენ

ΜΙΘΡΑΣ საქართველოში

მიორაისტული „საფუძვლები“. კოლხური თეთრის ტიპოლოგიური სტრუქტურის სემანტიკური მიმართება ასეთია: I ტიპი (ლომის თავი/Rv. პეგასი) – აპოლონი (ჰელიოსი)/Rv. ჰეკატა; II ტიპი (მწოლიარე ჰერმეფროდიტი ლომი/Rv. მუხლმოდრეკილი ხარისთავიანი ქალი) – აპოლონი (ჰელიოსი)/Rv. ჰეკატა; III ტიპი (ადამიანის თავი/Rv. ერთმანეთის საპირისპიროდ, ადამიანის ასეთივე თავები) – ტრიომორფული ჰეკატა; IV ტიპი (ადამიანის თავი/Rv. ერთმანეთის საპირისპიროდ, ხარის თავები) – ტრიომორფული და ზომომორფული ჰეკატა; V ტიპი (ლომის თავი/Rv. ხარის თავი) – აპოლონი (ჰელიოსი)/Rv. ჰეკატა; VI ტიპი (ლომის თავი/Rv. ძუ ლომის პროტომა) – აპოლონი (ჰელიოსი)/Rv. ჰელიოსი (?), ლომი/Rv. ძუ ლომის პროტომა – ორი მზე?! არა, მაშ, რას უნდა ნიშნავდეს ყოველივე?! ჰერმეფროდიტ მზეს. VII ტიპი (ადამიანის თავი/Rv. ხარის თავი) – ჰეკატა/Rv. მისი ატრიბუტი, ხარი; VIII ტიპი (ადამიანის თავი/Rv. წერო (?)) – ჰეკატა/Rv. მისი ატრიბუტი (?). ფაზისის, ამ ბილინგვიზირებული პოლისის, ნუმიზმატიკის ასტრალური ტიპი აშკარაა. ხოლო მოსული და დამხვდური კულტების სქესობრივი დივერგენცია ჰერმეფროდიტიზაციით (ჰელიოსი/აპოლონი და მზექალა) წყდება (ჰეკატა სანაპიროზე და მეისი ჰინტერლანდში, ვთქვათ, სურიონში). ამავე დროს ჰერმეფროდიტიზაცია სიმპტომატური ატიკური (?) სტილიზაციაა.³²² ნიკე კლავს ვერძს (ლამფსაკის ნუმიზმატიკა).³²³ ნიკეს და ვერძის არაკონფრონტაციული ჰერმეფროდიტული სინთეზი ალექსანდრეს ტიპის სტატერების ქართული მინაბაძების ზურგის მხარის ტიპოლოგიაა.³²⁴

ჰელიოსის და ჰეკატას დიალექტიკური მიმართება კოლხური ნუმიზმატიკის თემაა. მისი სემანტიკური პარალელია, ვთქვათ, ხარის და სვასტიკის თანაარსებობა ძვ. წ. VIII ს. კვიპროსულ ოინოხოიაზე.³²⁵

ჰელიოსის ავტობიოგრაფიული მასკულინიზაცია (სურიონის დედიკა-

³²² თ. დუნდუა. ქართული ეთნოკულტურული ევოლუცია და დასავლეთი ნუმიზმატიკური მასალების მიხედვით. თბ. 1997, გვ. 82.

³²³ Ch. Seltman. Greek Coins. II Edit. London. 1955, გვ. 181.

³²⁴ თ. დუნდუა. ქართული ეთნოკულტურული ევოლუცია . . . , გვ. 82.

³²⁵ Сокровища Кипра. Москва. 1976, ტაბ. 20.

ცია) გრეციზმია, ან – ალოგლოტოგრაფია. არისტარქეს დრაქმის პომპეუსი ჰელიოსია ადეკვატური სქესობრივი დეტერმინიზმით. ეს კიდევ ერთი არგუმენტია კონკრეტული ასპექტით ფაზისის ზარაფხანის სასარგებლოდ, კიდევ ერთი ინდიკატორია ფაქტისა, რომ განსახილველ პერიოდში ბილინგვიზაცია ჯერ სახეზეა, და რომ ის მეტად საინტერესო და რთული პროცესია.³²⁶

ჰეკატას ავტობიოგრაფიული ფერტილიზაცია, აპოლონ/ჰელიოსის თემატიკის ეგზისტენცია არტემიდა-არეტუზას ტრადიციული ელინური ექსპრესიული შტრიხების³²⁷ ლოკალური ექსპლოატაციის საფუძველია.

ათენური ვერცხლის Av-ის სპეციფიური არქაისტული ანთროპოტიპი³²⁸ ზოგადი კორექტორის ფუნქციას ასრულებს. ხოლო თუ ამ უკანასკნელ ზეგავლენაში რაღაც თეოსემანტიკაც დევს, მაშინ აშკარაა მცირე აზიიდან ირანული ათენა-ანაჰიტას ნიშნების ექსპანსია.³²⁹ კონკრეტული დუალური იპოსტასის დიალექტიკური შტრიხებია ჰეკატა და არტემიდა. წყლის ატრიბუტიც მეტად სიმპტომატური არიული კონფესიური დანამატია.³³⁰

რამდენიმე სიტყვა ჰიპოთეტური ტიპოლოგიური პარალელების შესახებ – ა) პეგასი კორინთოს გერბია, ბ) ასევე ლამფსაკისაც, გ) ის აჯანყებული იონიელების ჰერალდიკური სისტემის შტრიხია.³³¹ თემატური იდენტურობის ასპექტით საინტერესოა მონეტა მზის, მთვარისა და დედამიწის ტიპოლოგიური შტრიხებით (შეად. სურიონის წარწერა).³³² მილეტურ მასალაზე რამდენიმე საინტერესო ატრიბუტი გვხვდება, მაგ. ვარდული. ის ტიპოლოგიურ და სემანტიკურ კონტაქტშია მეტად სიმპტომატურ ლომთან.³³³ ორი ლომის ტიპი ლიდიური ფენომენია (შეად VI ტიპს),³³⁴ რაც მილეტელთათვის საკმაოდ კარგად იქნებოდა ცნობილი, ისევე როგორც ლომის და ხარის ტიპოლოგიური თეოფორული დუეტი.³³⁵ სემანტიკური ანალოგიებისთვის გასათვალისწინებელია, მაგ. ძვ. წ. V ს. კნიდოსის დრაქმაზე ლომი/Rv. აფრო-

³²⁶ თ. დუნდუა. ქართული ეთნოკულტურული ევოლუცია . . . , გვ. 83.

³²⁷ R. Göbl. Antike Numismatik. München. B. 2. 1978, ტაბ. 43, №579.

³²⁸ Ch. Seltman. Greek Coins, LXIV, №1.

³²⁹ M. Boyce. A History of Zoroastrianism. Leiden/Köln. v. II. 1982, გვ. 201; თ. დუნდუა.

ქართული ეთნოკულტურული ევოლუცია . . . , გვ. 83.

³³⁰ თ. დუნდუა. ქართული ეთნოკულტურული ევოლუცია . . . , გვ. 83.

³³¹ ყოველივე ამასთან დაკავშირებით იხ. Ch. Seltman. Greek Coins, შესაბამისი თავები.

³³² R. Göbl. Antike Numismatik, ტაბ. 159, №3442.

³³³ Ch. Seltman. Greek Coins, ტაბ. II, №1.

³³⁴ Ch. Seltman. Greek Coins, გვ. 25, 60, ტაბ. I, №13.

³³⁵ Ch. Seltman. Greek Coins, გვ. 60.

დიცა;³³⁶ არქაისტული თავი (შეად. VII ტიპს) – აპოლონი/Rv. ხარის თავი კერამოსის ნუმისმატიკურ ძეგლებზე;³³⁷ პეგასი/Rv. სვასტიკა ადრეულ კორინთულ ფულზე.³³⁸ ლამფსაკის მონეტებზე პეგასია, ის კონტაქტშია ჰელიოსთან/აპოლონთან.³³⁹ პეგასის და ათენას კორინთული ნუმისმატიკური თანაარსებობაც საინტერესო ფაქტია. იგივე სინთეზია ლეონტინის, რეგიუმის და ახალი სირაკუზის ვერცხლის სტატერებზე.³⁴⁰

ასტრალური კომპლექსის ტიპოლოგიური სისრულე ლოგიკური კომპოზიციური რეალიზაციაა.³⁴¹ ვარდული სულის უკვდავების ირანული სიმბოლოა.³⁴² კონკრეტული შტრიხი და Amēšā Spēnta Ameretāt დიალექტიკური დუეტია. ვანში/სურიონში მოჭრილ სპილენძის ანონიმურ მონეტებზე რვაქიმიანი ვარსკვლავია გამოსახული (ლოტოსი/Rv. რვაქიმიანი ვარსკვლავი, მითრიდატე ფილოპატორ ფილადელფოსი). ტოპონიმი სურიონი და ჰიდრონიმი სულორი სიმპტომატურია დერივაციული სუბსტრატის თვალსაზრისით: Surya-s.³⁴³ რას ნიშნავს ყოველივე, ინდოარიულ სოციალურ სუპერსტრატს (ინდური მითოლოგიური კომპლექსის შტრიხებია მზის და მთვარის დინასტიები. რატომღაც, ეს მთვარის დინასტია ინდოელებში აფსართან არის დაკავშირებული, ხოლო მთვარე იგივე ნანაა.)?! ეს ფრთხილი ჰიპოთეზაა.³⁴⁴ ცალკე აღებული ლოტოსის ტიპოლოგია ეგვიპტიდან გაჟონილია მხოლოდ კვიპროსზე, ეგვიდაში, აქადში. ამასთან, პირველი სამი კომპლექსისთვის მახასიათებელია ვარდულის (ვარსკვლავის), ხშირად რვაფურცლიანის, და ლოტოსის ტიპოლოგიის მიმართება.³⁴⁵ კოლხური ტრანსპლანტაციის

³³⁶ R. Göbl. Antike Numismatik, ტაბ. 60, №1045.

³³⁷ R. Göbl. Antike Numismatik, ტაბ. 60, №1044.

³³⁸ Ch. Seltman. Greek Coins, ტაბ. II, №№16-20.

³³⁹ Ch. Seltman. Greek Coins, გვ. 181.

³⁴⁰ Ch. Seltman. Greek Coins, ტაბ. XVIII, №№12-16; ტაბ. XLV, №№1-3.

³⁴¹ იხ. ნანაჲ სრული ასტრალური ატრიბუტიკით Slovník Antické Kultury. Praha. 1974, ტაბ. VII.

³⁴² M. Boyce. A History of Zoroastrianism. v. II, გვ. 57.

³⁴³ M. Boyce. A History of Zoroastrianism. Leiden/Köln. v. I. 1975, გვ. 14.

³⁴⁴ თ. დუნდუა. ქართული ეთნოკულტურული ევოლუცია . . . , გვ. 85.

³⁴⁵ G. Kehnscherper. Kreta, Mykene, Santorin. Leipzig. 1973, ტაბულები, გვ. 33 მიმდებარე ტაბულაზე ლოტოსის და ვარდულის ტიპოლოგია კონკრეტული ფრესკის შტრიხია; Egyptian Antiquities in the Hermitage. London. 1974, ტაბ. 61. საპირფარეშო ყუთის სახურავზე ლოტოსი და ვარდული კვლავ ერთად არის; Сокровища Кипра, ტაბ. 23. ძვ. წ. VII ს. დათარიღებული კვიპროსული წარმოების ოინოხოიას ცენტრში რვაქიმიანი ვარსკვლავია, გარშემო – ორი ლოტოსი. კოლხური თეთრის VIII ტიპთან მიმართებაში მეტად სიმპტომატურია მაღალფეხებიანი ფრინველის და ლოტოსის კვიპროსული სინთეზი. იხ. ტაბ. 26. ე.ი. ლოტოსი=ვარდული=წერო, ეს უკანასკნელი ნაყოფიერების ღვთაების ატრიბუტია, რომელიც VIII ტიპის შემთხვევაში ერთდროულად ჰეკატაც არის. ე.ი. აქ ჰეკატა-ინანას კონფესიურ შერწყმასთან უნდა გვექონდეს საქმე.

ბაზისია ან ასურეთი, ან – კრეტა-მიკენური სამყარო, ხოლო ქრონოლოგია – გვიანი ბრინჯაო-ადრერკინის ხანა. სურიონში განხორციელებული ემისიის ლოტოსი ინანას სიმბოლოა, რომელიც, ამ შემთხვევაში, სხვა ათურა-არიულ ატრიბუტს, ვარდულს/ვარსკვლავს უკავშირდება; ქიმთა რაოდენობა შეესაბამება რვა Amēshā Spēnta-ს.³⁴⁶ ყოველივე ამის ანალოგია კვიპროსული სემიტური ძირების ირანიზაცია. აქაური სამონეტო საქმე ერთ კონკრეტულ ქრონოლოგიურ სიბრტყეზე იტევს ლოტოსს და, აგრეთვე, ფრთოსან წრეს სტასანდროსის ფულზე, აშკარად ირანულ ელემენტს.³⁴⁷ ხანდახან მითრას გამოსახვენ ლოტოსის ყვავილზე მდგომარეს.³⁴⁸

იაზატა სროშის კუთხით საინტერესოა ტოპონიმი შროშა. სკანდაკი ინდური ბრძოლის ღმერთია.

ლაზებში ირანული სახელები – მაგ. ფარსანსი, ფარსმანი – აქემენიანთა მცირეაზიური ჰეგემონიის და ზანური კონკრეტული სოციალური კომპლექსის თავდაპირველად სწორედ აქ განსახლების ფაქტის რემინისცენციაა. პონტოური არისტოკრატიული ონომასტიკონიც, ნაწილობრივ, ასევე ირანულია. ჩრდილო-აღმოსავლური მიგრაცია უეჭველია – არგუმენტაცია წარმოდგენილია სპეციალურ ლიტერატურაში; საინტერესოა პროკოპისთან ამ პროცესის რეალობის თითქოს პირდაპირი აღნიშვნაც კი (Procop. BG. VIII. 1). ლაზურ-ირანული ალიანსი სწორედ შავი ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთ სანაპიროზე ხორციელდებოდა. აღნიშნული კავშირი ახსოვთ ჯერ კიდევ VI ს., მაგრამ ფიზიკურ-გეოგრაფიული კონკრეტული ატრიბუტიკის თვალსაზრისით აქ სერიოზულ აღრევას აქვს ადგილი (Procop. BP. I. 11; II. 15). აბაზგი სკეპარნა (Procop. BG. VIII. 9) ატარებს მიდიური ყაიდის სახელს (farnah'),³⁴⁹ და არა ჩრდილოკავკასიურ-სარმატულს, რაც უნდა მიუთითებდეს კონკრეტული ონომასტიკური შტრიხის ლაზურ სამყაროში ადაპტაციაზე, და შემდგომ მის ტრანსპლანტაციაზე კოლხურ მხარეში; კოლხური სამყაროს პერმანენტულ ეკონომიკურ ერთიანობაზე, ზანური ეკონომიკური ენის უნიკალურობაზე მთელი დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიის მასშტაბით, აბაზგური კულტურული ექსპრესიონიზმის ფაქტობრივ არარსებობაზე.

ვარდისთვის და ლოტოსისთვის ბაბილონში იხ. Herod. I. 195. ინანას სიმბოლო ვარდულია, რაც უდრის ვარსკვლავს. ვარდულს სოლარული დატვირთვაც აქვს. თრაკიულ სინამდვილეში სვასტიკა და ვარდული ერთმანეთს ცვლის. იხ. Ch. Seltman. Greek Coins, გვ. 20, ტაბ. I, №№6-7.

³⁴⁶ თ. დუნდუა. ქართული ეთნოკულტურული ევოლუცია და დასავლეთი . . ., გვ. 86.

³⁴⁷ Ch. Seltman. Greek Coins, გვ. 153.

³⁴⁸ Мифологический словарь. Москва. 1990, გვ. 87.

³⁴⁹ M. Boyce. A History of Zoroastrianism. v. II, გვ. 17.

კონფესიური სტილისტური არიზაცია და ირანიზაცია კიდევ უფრო ძლიერია იბერიაში. აჰურა მაზდა-არმაზის ნომინალური დერე-ვაცია შესაძლებელია. მერე რა, რომ არმაზი კერპია. ირანული აჰურა მაზდაც მსგავს პაგანიზაციას დაექვემდებარა. ეს უკვე ძვ. წ. V-IV სს. კონიუნქტურაა. აჰურა მაზდა Curt.-თან ბელია, ეტლზე მოთავსებული, ხოლო თვით კონფესიური კლასიციზმის ენერგიული მომხრე შაბური ინვესტიტურას ამხედრებული ორმაზდისგან იღებს. რელიგიური ერესის და დროის სუბსტანციური კატეგორიის Zrvana Akarana-ს წინ წამონევის ლოკალური ცდის რემინისცენციაა ფონეტიკური სტრუქტურა ზორვა – გარკვეული სემანტიკის ადეკვატური. ზურვანისტა ადგილობრივი სტრუქტურის არსებობა კი უდრის მაზდეანური მოქიშპე სტრუქტურის რეალობას. ფარნას აპრობაციის რეალობა ონომასტიკური არგუმენტაციით მტკიცდება (ქართლის ცხოვრებაში ფარსმანთან დაკავშირებით საინტერესო ფრაზაა: „ . . . მისცა სუემან მისმან ძლევა . . . “), ხოლო Amēshā Spēnta ქართ. მშვენიერია. Sraosha დაკავშირებულია შროშასთან. ცეცხლი და მოგვი კი ქართლის ცხოვრების ჩვეულებრივი ატრიბუტია. ცეცხლი ქართული გლიპტიკის ტრადიციული დეტალია, ხოლო მისი ამქარი კონკრეტული ასპექტით უცნაური მხედარია – მითრა?!³⁵⁰

არედევი სურა ანაჰიტას ტოპონიმური პრეზერვაცია – სურიონი, სურები, ხევსურეთი, სურამი – გასათვალისწინებელი ინდო-ირანული არქაიზმია. ხოლო ანაჰიტ-ინანას ლოკალური კონფესიური რემინისცენციაა ანინა, მისი ატრიბუტია შროშანი. ონომასტიკური და ტოპონიმური შტრიხები – სეფეჟალი შროშანი, ნინოს დედა სუსანა, სოსანგეთი – კონფესიური ელემენტის ლოკალური რეალიზაციაა. ლევკოთეა-ანაჰიტას მიმართება, ალბათ, ფაქტია. სოსანგეთ/ანყური თეოკრატიული თემია, რომლის პატრონიც ანინაა. ეს უკანასკნელი და წყლის მატერიალური კატეგორია თეოფორული დუეტია. ტოპონიმ „ანყ-ურ-ის“ თეოსუბსტრატი სიმპტომატურია, ამასთან ა) ტბა ანყური/ტაბანყური, ბ) ღვთისმშობლის კონფესიური მოტივის ადგილობრივი მედიევისტური რეალობა, გ) ანდრიას დაკავშირების ფაქტი კონკრეტულ ეკონომიკურ სტრუქტურასთან (ე.ი. ქართლთან), დ) ყრმის განკურნების აპოკრიფული ამბავი, Saoshyant-Ṙradatfədhri-ს სოტეროლოგიური სტრუქტურის ადგილობრივი ადაპტაციის მაჩვენებელია. გმირის ტბის ფსკერზე დაბადების ფოლკლორული თემა ზოროასტრიზმის ბუნდოვანი რემინისცენციაა.³⁵¹

³⁵⁰ თ. დუნდუა. ქართული ეთნოკულტურული ევოლუცია და დასავლეთი . . . , გვ. 195.

³⁵¹ თ. დუნდუა. ქართული ეთნოკულტურული ევოლუცია და დასავლეთი . . . , გვ. 196.

ხოლო გმირი იგივე გა-მირია (მითრა). ასეთი განცხადების საფუძველია შემდეგი: ა) მითრას ერთ-ერთი ეპითეტია *gayō-dā*, სიცოცხლის მომნიჭებელი, ბ) დროითი *gah*, ასევე მითრას პროტეჟე, გ) მითრას უცილობელი კონტაქტი აჭურა მაზდასთან, ტრიადა – არმაზი, გაცი და გა ბაგინეთზე. ეს უკანასკნელი *Baga*-ფორული ტოპონიმია, კვლავაც სახეზეა არიული უკიდურესი არქაიზმი, დ) „გა“ თეოფორული ირანული ნომინალური სისტემის კომპონენტია – გადატა; ლოკალური რემინისცენციური ვარიანტებია ლადამი და კაოსი, რეალურად კი ბიბლიურ-ელინური რეტროსპექტული დამახინჯება სახელისა გა, ე) გამირქ კაპადოკიის სომხური ნომინალია, კაპადოკია კი წმინდა გიორგის ქვეყანაა, რომელიც გმირ-გამირთან ევოლუციურ მიმართებაშია. ტრაპეზუნტული სპილენძის *Rv*. ტიპოლოგიური დიალექტიკა ამის აშკარა მაჩვენებელია. ქვეყნის სემანტიკური კატეგორიის ნომინალის ასოცირება კონფესიური ტიპის ნომინალთან კი ჩვეულებრივი მოვლენაა. გურზან/ჯურზანი, ანუ *Georgia* წმ. გიორგის ქვეყნად აღიქმება.³⁵²

სომა/ჰაომას მედიტაციური რეცეპციის კვალია კონკრეტული ეკონომიკური ენის ფონეტიკურ-სტრუქტურული ერთეულები, უდავოდ, დადებითი ემოციები – ჰამოჲ, საამო. აქ კომენტარი უკვე ზედმეტია. მითრასტულ-მცირეაზიური ორდალების კვალი კი ქართ. შანთია, ტალანტის ეკვივალენტი.³⁵³

Regi-რიგი და სხვა კატეგორიის ინდოევროპული სოციალურ-პოლიტიკური ადაპტაციები სიმპტომატურია.³⁵⁴

„მითრა“ სოციალური კონტრაქტია; აქედან სა-მართ-ალ-ი. მართ-ვა. არიული სუპერსტრატები კოლხეთშიც იყო: მედეა-მაგი; მ-არგ-ალ-ი=*Regi* და სხვ.³⁵⁵

Gāthās და გოდება ასევე ნიშანდობლივი დერივაციული წყვილია.³⁵⁶

თქმულებას გოტარზე შესახებ ა. კრისტენსენი კარენტა საგვარეულოს უკავშირებს. გოტარზე ქართ. გოდერძია. სოსანგეთი და გოდერძი მესხურ-ირანული ტოპონიმური დუეტია.³⁵⁷

სატახტო ქალაქი შუშანი (დანელი. VIII)-სუზა (ელამი) და სოსანგეთი ნომინალური პარალელებია.

ქართული გონი არიული აგნის დერივაცია.

³⁵² თ. დუნდუა. ქართული ეთნოკულტურული ევოლუცია და დასავლეთი . . . , გვ. 196.

³⁵³ თ. დუნდუა. ქართული ეთნოკულტურული ევოლუცია და დასავლეთი . . . , გვ. 196.

³⁵⁴ თ. დუნდუა. ქართული ეთნოკულტურული ევოლუცია და დასავლეთი . . . , გვ. 196.

³⁵⁵ თ. დუნდუა. ქართული ეთნოკულტურული ევოლუცია და დასავლეთი . . . , გვ. 197.

³⁵⁶ თ. დუნდუა. ქართული ეთნოკულტურული ევოლუცია და დასავლეთი . . . , გვ. 198.

³⁵⁷ P. Фрай. Наследие Ирана. Москва. 1972, გვ. 60.

„ . . . ციხეთა მათ დიდთა ასპად და კასპად და უფლისციხედ . . . (მოქცევაჲ ქართლისაჲ, გვ. 342) – აქ გამოიყოფა sp. ძირი; ისეთი კატეგორიის სიტყვები გავიხსენოთ, როგორიც არის სეფე, *špenta*; ალაიანის თარგმანი კი ბატონებია; ე.ი. ასპი მერმინდელი ალაიანია; პარალელები – ფარნავაზის დედის სამშობლო ასპანია (ქართლის ცხოვრება. I, გვ. 21), გიორგი II წავიდა ასპანს მალიქ შაჰთან (ქართლის ცხოვრება. I, გვ. 321); *Aspačana* და *Aspasia* ირანული ონომასტიკური შტრიხებია.

დაბადებაში (XXII. 22) იხსენიება სახელი აზო, უფრო ადრე (V. 19) კი – იარედი; არიან-ქართლი კორექტირდება ბიბლიური იარედით; ირანული აზან (Herod. VII. 66) – ბიბლიური აზოთი. *āza* (ავესტ.) ნიშნავს „მოძრავს“.

აკაცია/ბრინჯის ხე (*Nymphaea Lotos*, *Nymphaeaceae*) „ნილოს ცხოვრებაში“ ფიგურირებს; ლოტოსი ანაჰიტის სიმბოლოა.

გაცის და დაღესტნური გაცარის მიმართება საინტერესოა, მაგრამ არა კონკრეტულ შემთხვევაში.

სომხურ გეოგრაფიაში ნახსენები *Azorta-por*³⁵⁸ (მისი გამოძახილია, ალბათ, დასახლებული პუნქტი აზორტი სადღაც თორთომის ციხის ქვემოთ იმავე სახელწოდების მდინარესთან), ჩვენი აზრით, შემდეგ ეტიმოლოგიურ ანალიზს ექვემდებარება – *rta* (ინდოარიული)/ *aša* (ავესტა)³⁵⁹ – ეს სოციალური ორდერია, სოციალური კონტრაქტია ხევში, რომელსაც *kavi* (!) განაგებს. რა არის ეს, ინდოარიული სოციალური კონტრაქტის ლოკალური ევოლუცია?! სემანტიკური კატეგორიის ბილინგვიზაცია პრაქტიკაშია (შეად. *El Gabal > Heliogabalos*).

მონოთეიზმის და წარმართობის დუალიზაცია კარგად ჩანს ქართლის ცხოვრებაში – „და უბრძანა ალექსანდრე აზონს, რათა პატივსცემდენ მზესა და მთოვარესა და ვარსკულავთა ხუთთა, და ჰმსახურებდენ ღმერთსა უხილავსა, დამბადებელსა ყოვლისასა.“

ასეთი პაგანიზაცია და პროფანაცია არ უნდა გვიკვირდეს იმიტომ, რომ ფილისტიის მონეტებზე თვით იაჰვეც კი წარმოდგენილია ფრთოსან ბორბალზე მჯდომ წვერებიან ღვთაებად.³⁶⁰

კონფესიური სტილისტური ირანიზაცია, რა თქმა უნდა, სხვაგანაც იყო.

ზრვანის სომხური გნოსეოლოგიური თეოფორიზმი ფაქტია.³⁶¹

³⁵⁸ *Geographie de Moïse de Corène d'après Ptolémée. Texte Arménien, traduit en Français par Le P. Arsène Soukry, Mékhitariste. Venise. 1881, გვ. 46.*

³⁵⁹ *M. Boyce. A History of Zoroastrianism. v. I, გვ. 27.*

³⁶⁰ *Ch. Seltman. Greek Coins, გვ. 154.*

³⁶¹ იხ. მაგ. *Мовсес Хоренаци. История Армении. Перевод с древнеармянского языка, введение и примечания Г. Саркисяна. Ереван. 1990, გვ. 220 შებ. 37.*

ხორენაცთან ოთხი არამაზდია (ხორენაცი. I. 31)³⁶², ოთხი Baga?!

ძვ. წ. VIII ს. იონურ მონეტაზე აშკარად ფარნაა ან მისი ასურული იკონოგრაფიული პროტოტიპი.³⁶³

ძროხის და ხბოს არიული იდილია ძალზედ შორს გაჭრილა. კონკრეტული თემა მაგ. ბეოტიის და კორკირას ნუმისმატიკის კუთვნილებაა.³⁶⁴

იერუსალემის მონეტაზე კი გრაალი/Rv. და შროშანია.³⁶⁵

კლარჯეთის ერისთავი ბაგადატი (ბაგრატი) კი ძვ. წ. III ს. II ნახ. მოჭრილ ვერცხლის ფულზე ცეცხლის ტაძრის წინ დგას.³⁶⁶

კოლხეთის ასტრალური პანთეონი ოდნავ ირანიზებულია. მიზეზი – 1) არიული ჰიპოთეტური სუპერსტრატა, 2) ოდესღაც აქემენიდურ გარემოში მყოფი ლაზური სუპერსტრატა. ბერძნულ-რომაულად „გადახარშული“ მითრაიზმის მიღება დასავლეთ საქართველოსთვის არ უნდა ყოფილიყო რთული; მით უმეტეს – იბერიელთათვის, მათი პანთეონი ხომ კიდევ უფრო ირანიზებულია. მიზეზი – 1) არიული ჰიპოთეტური სუპერსტრატა, 2) ირანული ჰიპოთეტური სუპერსტრატა, 3) პერმანენტული კონტაქტები ირანთან და მუდმივი კონფესიური კორექტირება.

ქრისტიანობის და მითრაიზმის მიმართების საკითხისათვის.

ქართველ ერისმთავართა ნუმისმატიკა – ე.წ. ქართულ-სასანური დრამების ზურგის მხარის ტიპოლოგია მაზდეანური სიმბოლიკის (ātar – წმინდა ცეცხლი) ქრისტიანული ატრიბუტიკით (ჯვარი) ეტაპობრივი ცვლის ნათელი ილუსტრაციაა. იკონოგრაფიის კონფესიური სემანტიკის თვისებრივი განახლება ფაქტია და ძალზედ კარგად ცნობილი რელიგიური დაპირისპირების ერთი კონკრეტული ისტორიული დეტალია. ქართულ სინამდვილეში ასეთი მკაფიო სიმბოლური ანტაგონიზმი, ალბათ, თვით ზარათუშტრას მოძღვრების სასანური კლასიციზმით და კონკრეტული დოქტრინის მცირეაზიური ფსევდო სოციალისტური ინტერპრეტაციით უნდა იყოს განპირობებული: ეს კი მითრაიზმია. ახლა უფრო ზუსტად ყოველივე ამის შესახებ.

ქრისტიანობა რთული წმინდა შემეცნებითი და პასიური სოციალისტური კონცეფციების სინთეზია. იმპერიული სოციალური კონ-

³⁶² Мовсес Хоренаци, გვ. 231 შენ. 172. ოთხი არმენული არამაზდი, შესაძლოა, ოთხი ბერძნული პირველი პოტენციის სემანტიკური პარალელია.

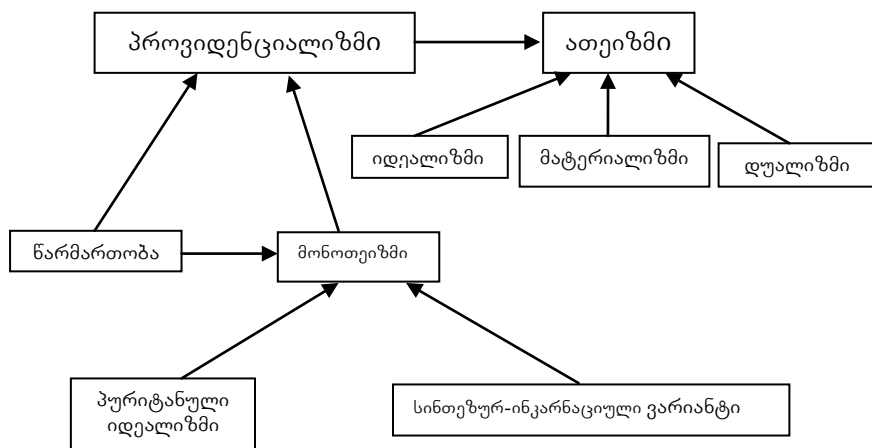
³⁶³ Ch. Seltman. Greek Coins, გვ. 27, ტაბ. I, №24.

³⁶⁴ Ch. Seltman. Greek Coins, ტაბ. VIII, №№1-2, 4.

³⁶⁵ სტატია «Монеты Маккавеев». Словарь нумизмата. X. Фенглер, Г. Гироу, В. Унге. Москва. 1982.

³⁶⁶ თ. დუნდუა. ბაგრატი, ძე ბივრატისა. თბ. 2001. სულ სხვა ბაგრატი (მაგადატეს=ბაგადატეს) ტიგრანე II სარდალი და სირიის მეფისნაცვალა (App. Syr. 48).

ტრაქტის მიერ მისი გათავისება, ნაწილობრივ, ქვეცნობიერი აქტია. ყოველივე ამის მიზანია სოციალური კონფრონტაციის შესაძლებელი იდეოლოგიის ალოგიკური განვრცობა უფალთა სოციალურ სტრუქტურაზე და თეორიის კლასობრივი შინაარსის ფაქტობრივი დენონსაცია. ქვედა კლასის რელიგიური პარტიული სოციალური კონტრაქტი მოიძალა ორგანიზაციის შემადგენლობის მკაცრი არაკონსტიტუციური სოციალური დეტერმინიზმის გაქრობასთან ერთად. პარალელურად მიმდინარეობს უფალთა სოციალური კონტრაქტის სტრუქტურული მოწესრიგება. კომპლექსური მიდგომა აქტუალური პრობლემისადმი სპობს სოციალისტური გადატრიალების პერსპექტივას. ხოლო აღნიშნული მოსალოდნელი პროცესის წარმმართველი ძალის ფუნქციის შესაძლებელი რეალიზაცია ჯარის მიერ არ იყო ფიქცია. ე.ი. ქრისტიანობის პირველადი პოლიტიკურ-კონფესიური სოციალური პლაცდარმი უდრის კაპიტალისტური შემეცნებითი კომპლექსის სოციალური ბაზისის ნაწილს. დიფუზია შიდაკლასობრივი ასპექტით ჰორიზონტალურია. შემდეგი საფეხური უკვე საწარმოო კომპლექსის მწარმოებლური სფეროდან ორგანიზაციულისკენ მიმართული ვერტიკალური მოძრაობაა. იუდეური სოციალიზმი, განპირობებული აქაური საზოგადოების კრიზისით, მარცხდება ანტირომაულ ნაციონალ-სოციალიზმთან ბრძოლაში. სამაგიეროდ, იდეებმა ფეხი მოიკიდა წმინდა კაპიტალისტური მეტროპოლისების ნაყოფიერ ნიადაგზე. სუბსტანციური კატეგორიის და პროვიდენციული კატეგორიის ტიპის მიხედვით, სოციალურ-ეკონომიკური ასპექტით დეტერმინირებული თეზების – იდეალიზმი, მატერიალიზმი, ან კი სინთეზური ვარიანტი მატერიალიზაციის ელემენტებით – შეფარდებითი დროითი დისტრიბუცია ასეთნაირად გვესახება:

ერთის მხრივ, ელინობის ტრანსფორმაცია ქრისტიანობაში თვისებრივი პროგრესია, მეორეს მხრივ კი პლატონიზმის დეგრადაცია კაპიტალიზმის I ციკლის სოციალურ-ეკონომიკური არასრულყოფილების გარკვეული ინდიკატორია. არაციკლური იმპულსების მატარებელი ფიზიკურ-გეოგრაფიული ბაზისის შემცველი კონკრეტული კვლევის ობიექტის, ქართლის, მიერ მონოთეიზმის რეცეპცია უკვე სპეციფიურია, ფეოდალური, და ყოველივე არის ფეოდალური სოციალური კონტრაქტის თავდაცვა თვისებრივად ახალი წარმოების წესის ექსპლოატაციის პირობებში წარმოების იერარქიის ქვედა სფეროში პროვიდენციულ-სოციალისტური ტიპის სოციალური კონტრაქტის გენეზისის წინააღმდეგ. წმინდა სოციალური რეორგანიზაცია (ე.ი. საძმოს სოციალური დიფერენციაცია) სინქრონული და ძირითადი ღონისძიებაა. ქრისტიანობის და ფეოდალიზმის წარმოდგენილი მიმართება არ არის აბსოლუტური. არსობრივი ან ეთიკური ტიპოლოგიური ანალოგიების არსებობა კონკრეტული პრობელიტიზმის იგნორირების საფუძველია. ფეოდალიზაცია უნდა ერწყმოდეს ეთიკის კუთხით გაუმართავ, პრიმიტიულ პანთეონს. აღნიშნული კავშირი ამ შემთხვევაში შესაძლებელია. ქრისტიანობის ადაპტაცია კონკრეტული ეკონომიკურ-გეოგრაფიული რეგიონის, ან ეკონომიკურ-გეოგრაფიული რეგიონების ადეკვატური უნიკალური სოციალური კონტრაქტის გნოსეოლოგიურ-სოციალური ქმედების შესაბამისია. საგარეო-პოლიტიკური კონიუნქტურა ანუ ერთი სახელმწიფოს პრობელიტიზმი უდრის ურთიერთობას ეკონომიკურ მეტროპოლისს და დომინიონს შორის. ამ ასპექტით იბერიის ეკონომიკური და პოლიტიკური პოზიცია განსხვავებულია. მითრიაზმის და ქრისტიანობის კონფრონტაციული სოციალური მიმართება ეთიკური ტიპოლოგიური მსგავსების საფუძველზე (ეს უკანასკნელი სოციალურ სამართლიანობას მოითხოვს გაუბედავად, პირველი კი აბსტრაქტული სიმართლის მცველია) ერთი რომელიმე (ვთქვათ, იმპერიული) სოციალური კონტრაქტის ქმედების არეალში აშკარაა. ასევე სახეზეა ირანული მეტროპოლისის სოციალური დიფუზიის უნარის რეანიმაცია. ქრისტიანობა ლოკალური სოციალური კონტრაქტისთვის შესაძლებელი მითრიაისტულ-სოციალური დემაგოგიის წინააღმდეგ მიმართული მეტ-ნაკლებად გაცნობიერებული აქტია (V ს. I ნახ. სიტუაცია ამ კუთხით სიმპტომატურია, როცა ქვედა ფენებმა ქართლში ცეცხლს სცეს თავყვანი).

ტრიაინეს დროს ტრაპეზუნტში მითრას კულტის გამოჩენა ნიშნავს (ტაბ. I №№1-2, ტაბ. II №№3-4, ტაბ. III №№5-6), რომ აქ დაბალ ფენებში ქრისტიანობა უკვე ვრცელდება. მითრიაზმის იდეოლოგიური არსი მდგომარეობს ყოველივე აღნიშნულისადმი კონფრონტაციულ მიმართებაში.

ზარათუშტრა არიული მონოთეიზმის (ძლიერი ანთროპოსოტე-როლოგიური ტენდენციებით) შემქმნელია. დოქტრინის პაგანიზაცია ბოლოს სასანური „რევოლუციით“ და პურიტანული ტიპის ზოროასტრიზმის რეანიმაციის, ძირითადად, წარუმატებელი ექსპერიმენტით იცვლება. ე.ი. მაზდეანობა ფსევდო მონოთეისტური პროვიდენციალიზმია, მისი მიმართება ქრისტიანობასთან კი – სპეციფიური. კონკრეტული კუთხით სიმპტომატურია არაბულ-სასანური ვერცხლი – ზოროასტრიზმის მონოთეიზმად პერცეფციის გარეშე შეუძლებელი იქნებოდა აქ ტრადიციული ტიპოლოგიის (ātar) შენარჩუნება.

მითრა სამართალია კონკრეტული სუბიექტური სოციალური აღქმით. ირანული დოგმატურ-ფილოსოფიური კომპლექსიდან აბსტრაჰირებული კონკრეტული შტრიხი კაპიტალიზირებულ მცირე აზიაში სიმპტომატურ ადაპტაციას განიცდის: მითრაიზმი არისტონიკეს, კილიკიელი მეკობრეების სოციალისტური იდეების თავდაპირველი რელიგიური გარსია. მითრაისტული შეფარდებითი სოციალური დეტერმინიზმი ქრისტიანული აშკარა პასიური სოციალური პროტესტით იცვლება. ამიერიდან მითრაისტული მისტიური სამართლიანობა უკვე ინკარნაციულ პროვიდენციულ სოციალიზმს უპირისპირდება.

მითრაიზმის იმპერიალიზაციის და ფაშიზაციის პირველი ცდა შესაძლოა პომპეუსის სახელთან იყოს დაკავშირებული. კონკრეტული ჰიპოთეზის ბაზისია შემდეგი: 1) არისტოკრატიული მითრაფორიზმის ანტისოციალისტური სახე; 2) პომპეუსის სოლარული პერცეფცია არისტარქეს დრაქმაზე; 3) პომპეუსი – მეკობრული სოციალიზმის გამანადგურებელი; 4) სოლოი – პომპეოპოლისი (App. Miithr. 115) კონკრეტული კუთხით მეტად საინტერესო ნომინალია. რალა მაინცდამაინც კილიკიაში და მაინცდამაინც ასეთი ფონეტიკური კონიუნქტურის შესაცვლელად იქნა გამოყენებული მაგნუსის nomen?

ავგუსტეს პიროვნების პროვიდენციული მითრაისტული პერცეფციის ცდა აშკარაა. ეს არის ათეიზმის პროვიდენციალიზმისკენ, პროლეტარიატის პოლიტიკური ბრძოლის მისტიური აკუმულაციისკენ დეგრადაციის ხანა, ნაციონალ-სოციალიზმი და მისი ფსევდო პროვიდენციული ატრიბუტი, მითრაიზმი, ებრძვის სოციალიზმს და ქრისტიანობას. ავგუსტეს კტიტორული აქტიურობა აპოლონის სატაძრო სისტემის გაფართოებისკენ არის მიმართული. ხოლო თორმეტი ღვთაების გროტესკულ ღრეობაზე ის ყოველთვის აპოლონს განასახიერებდა (Suet. Avg. 70. 1). იმპერატორის მზერის პროზაიკული ასოცირება მზის ბრწყინვალეობასთან ასევე სიმპტომატურია განსახილველი კუთხით (Suet. Avg. 79. 2). ავგუსტე თუ მითრაა, მაშინ ინკარნაციული სოციალიზმი უკვე სახეზეა; და ავგუსტე ვერც ჭაბუკი მითრა და ვერც

ახალგაზრდა აპოლონი ვერ იქნებოდა მხცოვან ასაკში; უკიდურეს შემთხვევაში, მთელი ახ. წ. კონკრეტული კუთხით უნდა გამოირიცხოს. ავგუსტეს მითრასტული ტენდენციები ანტისოციალისტური მედიტაციური კონდიციაა. ქვეცნობიერი მისტიური სოციალისტური კონცეფცია კი უნდა შექმნილი იყოს ძვ. წ. I ს. მინურულისთვის მაინც – ყოველივე დედუქციური კონიუნქტურაა.

ჩვენი ღრმა რწმენით, ადგილი აქვს იუდაიზმის და მითრასტის სპეციფიურ იმპერიულ სინთეზს – ეს არის მითრასტოლოგიური მიმართება ძველ აღთქმასთან. ალექსანდრე სევერის დროის ჰელიოსის და ნოეს კიდობნის ტიპოლოგიის ნუმისმატიკური შეხვედრა ამ ასპექტით ნიშანდობლივია. ავგუსტე იცნობს იუდეურ რელიგიურ ეთიკას (Suet. Avg. 76. 2) – ტიბერიუსისთვის გაგზავნილ წერილში ის შაბათს იხსენიებს. რა არის ეს?! იალვეს და მითრასტის გენეტიური ინკარნაციული კავშირი, სოციალიზმის მოდერაცია და მითრასტში მისი აბსორბაცია?! გაიუს ცეზარს, ავგუსტეს შვილიშვილს, კი რატომღაც შეეძლო ლოცვა აღესრულებინა იერუსალიმში?! მამა ღმერთის მიმართ, რომელსაც მითრასტს ურთავენ ხელოვნურად?! და ისევ – მამა ღმერთი უაზრო მონოთეიზმია, რომაული პოზიციებიდან, ავგუსტე კი აქებს გაიუსს, რომ ის სწორად მოიქცა და იუდეურ მედიტაციას თავი აარიდა (Suet. Avg. 93).

შეიძლება კი ინკარნაციის ასეთი არაკონკრეტული ვულგარიზაცია?! შეიძლება; თვით ისრაელშიც კი სადღაც ახ. წ. I ს. 30-იან წლებში ვინმე თევდა და შემდგომ იუდა გალილეელიც, ალბათ, თავს მესიად აცხადებდნენ (საქმენი. 5. 36-37).

კალიგულას ავტოპროვიდენციალიზმიც სოლარულია – ის მითრასტ/აპოლონია. ცხენის აპოთეოზიც საოცრად სიმპტომატურია – ცხენი სწორედ მითრასტის ცხოველია. ირანული კულტის უსისტემო პერცეფცია აშკარად სახეზეა. იერუსალიმის ტაძარში საკუთარი ქანდაკების მოთავსების სურვილი (კალიგულა) კი უდრის იმპერატორის მიერ ინკარნაციული (?) მითრასტის სოციალურ პერცეფციას.

გრაალის (?)/შროშანის ტიპოლოგია 66-73 წწ. ისრაელის ნუმისმატიკურ ძეგლებზე ერთი კონკრეტული პროვიდენციული სემანტიკის სიმბოლოა – ეს არის იმპერიული მითრასტ/ქრისტიანობა.³⁶⁷

მითრასტის და ქრისტიანობის კონფრონტაციის ციკლური პარალელია ნაციონალ-სოციალიზმის და გერმანული კომუნიზმის მსგავსი მიმართება – ჰიტლერი და ტელმანი?!

მითრასტის კულტის დასავლური მარში კაპიტალისტური ტრან-

³⁶⁷ R. Göbl. Antike Numismatik, ტაბ. 152, №3260.

სფორმაციული იდეის გარკვეულწილად უკანვე დაბრუნებას გულისხმობს. იუდაიზმის და მითრას კულტის იმპერიული ინკარნაციული ფსევდო სოციალისტური სინთეზის არსებობის რეალობის ირანული არგუმენტი შობის ირანული ეკვივალენტი – Milad.

პონტო მითრაიზმის ანტიქრისტიანული აპრობაციის ასპექტით ერთ-ერთი პიონერთაგანია კაპიტალისტურ დასავლეთში. აქაური ძლიერი სოციალისტური ტენდენციების მაგალითია, ვთქვათ, ცრუ ნერონის ლოკალური სოციალური ეგზისტენციის ფაქტი (Tacit. Hist. II. 8-9).

იმპერიაში მითრაიზმი უნივერსალური ხდება მხოლოდ III ს. ეს არის ხანა სოციალისტური ტენდენციების გაძლიერებისა. ასეთ ვითარებაში მითრაიზმი სანინააღმდეგო იდეოლოგიური კონიუნქტურაა, მისი მიზანია ქრისტიანული ასპექტით მინიმალიზმი ან კი აბსოლუტური მოსპობა. მეთოდის აპრობაციის რეზულტატია მხოლოდ და მხოლოდ ქრისტიანიზაციის ტემპების შეფარდებითი შენელება. I ციკლის ლიმიტირებული გნოსეოლოგიური პოტენციალის გაცნობიერება, ეფექტური იდეური სისტემის შემუშავების აუცილებლობა მზარდი სოციალისტური ტენდენციების საპირისპიროდ – ყოველივე არის ის კომპლექსური ბაზისური სისტემა, რასაც შედეგად მოჰყვა ქრისტიანობის აბსოლუტიზაცია მთელი სოციალური კონტრაქტის მასშტაბით. თვით იმპერიული მითრაიზმი მაინცდამაინც პერმანენტული ფენომენი არ ყოფილა. უფრო ადრეული და სტაბილურია პონტოური ლოკალური მითრაიზმი.³⁶⁸

ლოკალურ სოციალურ კონტრაქტში ავტოხტონური (ე.ი. ჭანური) ელემენტების მასობრივი შელწევა გარკვეული არასტაბილურობის ილუზიას ქმნის. ზედა ფენების მოჩვენებითი კრიზისი ქვედა ფენების ქრისტიანულ-სტრუქტურული აკუმულაციის საფუძველია. ზემოთ წარმოდგენილი ინდუქციური ტიპის მსჯელობის შემდგომ მითრაიზმი კონკრეტულ შემთხვევაში ტრადიციული ანტონიშია. მაგრამ აქ სპეციფიურ მომენტთან გვაქვს საქმე. დასავლური კომპლექსის კონკრეტული პერიფერია ერთ-ერთი პიონერთაგანია ამ კულტის ანტიქრისტიანული ექსპლოატაციის კუთხით. ქართული ეთნოკულტურის შესწავლის ასპექტით მაინცდამაინც სიმპტომატურია კონკრეტული იდეოლოგიური შტრიხის აფიშირება კვაზიავტონომიურ ფულზე. მითრას სინკრეტიზაცია (მითრა და მენი) სევერის ხანაში მისი ტრადიციული ფუნქციის დენონსაციაა. აქედან მოყოლებული ლოკალური სოციალური

³⁶⁸ ამასთან დაკავშირებით იხ. მაგ. გ. დუნდუა. სამონეტო მიმოქცევა და სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობები ბიჭვინტაში ნუმიზმატიკური მასალების მიხედვით ძვ. წ. II-ახ. წ. IV სს. დიდი პიტიუნტი. I. თბ. 1975, გვ. 280-429; მისივე, ერთხელ კიდევ ტრაპეზუნტის მონეტების იკონოგრაფიის შესახებ. დიდი პიტიუნტი. II. თბ. 1977, გვ. 343-346.

კონტრაქტი ფსიქოლოგიურად მზად არის ქრისტიანობისთვის. მაგრამ ის ფაქტი, რომ ლოკალური სოციალური კონტრაქტი ლოკალურია მხოლოდ და მხოლოდ ტრადიციული გაგებით, და, რეალურად, ალბათ, უკვე ნაწილია ბალკანურ-მცირეაზიური ეკონომიკურ-გეოგრაფიული კატეგორიის თვისებრივად ახალი ფენომენის ადეკვატური სოციალური კომპლექსისა, აჩერებს შემდგომ სწრაფ გნოსეოლოგიურ-სოციალურ სვლას. იუდეის და პონტოს მაგალითი კიდევ ერთი არგუმენტი იმ უკვე დედუქციური თეზისთვის, რომ სოციალიზმი კაპიტალისტური ეკუმენის არც თუ ისე დანინაურებულ რეგიონში განსაკუთრებით ხელსაყრელ პირობებს პოულობს. სოციალურ-ეკონომიკური და კონფესიური მიმართება – ფეოდალიზმი და ქრისტიანობა – შემდგომ დაზუსტებას საჭიროებს.

ქართლის შემეცნებითი კომპლექსის მიერ ქრისტიანობის სოციალური თუ გნოსეოლოგიური ეფექტის აპრობაცია თვით ქრისტიანობის შიდა კლასობრივი თუ ვერტიკალური დიფუზიის ასპექტით (და არა წმინდა გნოსეოლოგიური) არ არის ევოლუციური. ახსნის ჰიპოთეტური ვარიანტია სოციალური კონტრაქტის განსაკუთრებით ვიწრო ხასიათი. საჭირო ხდებოდა ქრისტიანობის სოციალისტური არსის აბსოლუტური პრევენცია. განსხვავებული ევოლუციური ვარიანტია ლაზიკის კონფესიური მეტამორფოზი. ჩვენ შევეცდებით ვამტკიცოთ ფეოდალური რევოლუციის რაღაც კონკრეტული ეკონომიკური წლის კუთვნილება I ს. II ნახ., ხოლო მითრიაზმის სიმპტომატური ტრანსპლანტაციის ფაქტი ტრაპეზუნტიდან სწორედ რომ ინდიკატორია ქრისტიანობის სოციალური სუბსტრატის პროცენტული მოცულობის ეტაპობრივი აკუმულაციის, სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, განსახილველი სოციალურ-ეკონომიკური ფორმაციის ჩარჩოებში სოციალური კონტრაქტის მეტ-ნაკლებად განსხვავებული პროცენტული მდგომარეობა, ხოლო კონკრეტულ შემთხვევაში, შეფარდებითი უპირატესობა, რაც, საერთო ჯამში, განპირობებულია სოციალურ-ეკონომიკური ფორმაციის რეალიზაციის ასპექტით არსებული ხარისხობრივი არაერთგვაროვნებით, იყო საფუძველი ქრისტიანობის ან ადაპტაციის, ან კი ტრანსფორმაციის ზემოაღწერილი ევოლუციური სქემის.

შემდეგი დიალექტიკური სემანტიკების კონსტატაცია მიგვაჩინა შესაძლებლად: I. კაპიტალიზმი და ქრისტიანიზაცია. II. ფეოდალიზმი და ქრისტიანობა. ა) ფეოდალური „რევოლუცია“ და ქრისტიანიზაცია. ბ) ფეოდალური „რევოლუცია“ და ქრისტიანული „რევოლუცია“. აგრეთვე უნდა დაფიქსირდეს შემდეგი კავშირი – ქრისტიანიზაცია და მითრიაზმის ინტენსიური ექსპლოატაცია.

დავუბრუნდეთ კვლავ ლაზიკის კონფესიური ევოლუციის სა-

კითხს. თვით რეგიონალური (განვითარებული) ფეოდალიზმის ეტაპზეც (V ს-დან) კი ავტოხტონური სოციალური კონტრაქტის მანიპულაცია ქრისტიანობით არასტაბილურია, ე.ი. მაშინაც, როცა ქვედა ფენების ექსპლოატაციის ძირითადი ტიპოლოგიური ერთეულის თითქმის აბსოლუტიზაცია საკმაოდ სახიფათო სტიმულს ქმნის სოციალისტური იდეების სუბსტრატის მოცულობის ზრდისთვის. კონფესიური გაურკვევლობა მიმართულია შიდა ავტოხტონურ ბაზარზე საეკლესიო-მეტროპოლისური (საიმპერიო, ე.ი. ბიზანტიის) ჩარევის საწინააღმდეგოდ.

ირანული მითრაიზმის შენარჩუნებაც სოციალურ სტრუქტურაში სოციალური კონტრაქტის განსაკუთრებული ხვედრითი წილის ინდიკატორია. ფეოდალიზმის აბსოლუტიზაციის სოციალური პერცეფცია სოციალური კომპლექსის ანტაგონისტური დიალექტიკური მხარეების ქრისტიანულ ტენდენციებს საოცრად აძლიერებდა. ისლამური კონვერსია მახლობელი აღმოსავლეთის სარწყავი მინათმოქმედების ზონის ეკონომიკურ-გეოგრაფიული რეგიონებისთვის მედიტერანული ფიზიკურ-გეოგრაფიული სუბსტრატის კაპიტალისტური მეტროპოლისური ტენდენციების წინააღმდეგ მიმართული ფსევდონაციონალ-სოციალისტურ იდეათა კომპლექსის რეცეპციის ფაქტია. შემდგომ კი კაპიტალიზმის I ციკლის კრიზისია. გვიანდელი კონფლიქტი იტალიურ და მცირეაზიურ (ბიზანტიურ) მეტროპოლისებს შორის ამ უკანასკნელის კონფესიური ტრანსფორმაციით დასრულდა. ისლამი პოტენციური სასურსათო ბაზის და ნედლეულის წყაროს შტრიხების შემცველი ეკონომიკური კომპლექსის აქტიური თავდაცვის იდეის სოციალური და გნოსეოლოგიური მისტიფიკაციაა. წმინდა გნოსეოლოგიური გააზრებაც მას პრიმიტიულ პროვიდენციულ იდეალიზმად წარმოადგენს. ქრისტიანობის კონფესიურ-ფილოსოფიური შეფარდებითი დახვეწილობის რეალური არსი მდგომარეობს კონკრეტული სემანტიკის სტრუქტურული ერთეულის ფარგლებში სამყაროს სუბსტანციური პერცეფციის არასრულყოფილი დუალური პრინციპის დაშვებაში.

ქართლში ფეოდალიზმის გენეზისი უდრის სტრაბონის III გენოსის მეტად თუ ნაკლებად ლიკვიდაციას, ორგანიზაციული ფუნქციების დაახლოებით 2% ხელში კონცენტრაციას. საჭიროა ფარული რევოლუციური სოციალური კონტრაქტის პერსპექტიული ჩამოყალიბების იდეოლოგიური პრევენცია. ასეთი ორგანიზაციის რელიგიური მისტიფიკაცია კი შეიძლება გამხდარიყო ორივე – ქრისტიანობაც და მითრაიზმიც. სოციალური პერსპექტიული დაძაბულობა და ირანის სიახლოვე ამ ასპექტით მითრაიზმს გამორიცხავს. ქრისტიანობა კი თავისთავად უკვე კონსტიტუციურად უარყოფს მითრაისტულ სოციალისტურ გლახურ კონტრაქტს (წარმართობას კი არ ძალუძს კონსტიტუციური

ბრძოლა ქრისტიანობის წინააღმდეგ. მაგ., რომის იმპერიის ფარგლებში ნებისმიერი დიდი ანტიქრისტიანული რეპრესია ან იმპერატორის კანონს ზემოთ დადგომის რეგალიის რეალიზაციაა, ან კი – აშკარა იურიდიული ფალსიფიკაცია (ნერონი, დიოკლეტიანე)). ე.ი. მითრიაზმი ფეოდალური იბერიისთვის ძირითადად პროირანული ფსევდო მონოთეისტური სოციალური ქაოსია.

V-VI სს. თავისებურია კონფესიური და სოციალური შტრიხების მიმართების თვალსაზრისით. მაზდას მიმდევარი ვარსკენი, ერისმთავრები გურგენი და ჯუანშერი, *de jure* ზარათუშტრას დოქტრინის მადიდებელი – მათი სამონეტო რევერსის ტიპოლოგია სხვანაირად ვერ აიხსნება – ესენი უკვე ხელს ვერ შეუშლიან მითრიაზტული სოციალისტური ორგანიზაციის გენეზისს, მაგრამ არც ქრისტიანობას დევნიან. ე.ი. უფალთა სოციალური კონტრაქტი დუალურია კონფესიური კუთხით. ეს კი ქვედა კლასის იდეოლოგიურ დეტერმინიზმს გამორიცხავს. უფალთა კატეგორიის შიგნით მაზდას მიმდევრობა განაპირობა ირანელებთან სოციალური კონტრაქტის აუცილებლობამ. რისთვის იყო ყოველივე საჭირო? პერიფერიული ფეოდალური ორგანიზაციის გენეზისისთვის მხოლოდ და მხოლოდ. ერისმთავრების სპეციფიური კონფესიური იურიდიული ტიპი კი ირანული ჰეგემონიის კონფესიური რემინისცენციაა.

საკითხის პოსტსკრიპტუმი ასეთია:

ქართირი ებრძვის იუდეებს, ბუდისტებს, ინდუისტებს და ქრისტიანებს³⁶⁹, აქ მთავარი ქრისტიანებია; ე.ი. ქართირი ირანული ფეოდალიზმის იდეოლოგია. ნერონი ებრძვის ქრისტიანებს, ჰიტლერი – სოციალისტებს, რომი – ცეცხლი, ბერლინი – ცეცხლი. საინტერესოა ერთი რომაული ემისია – Av. აპოლონი ავგუსტეს ნაკვეთებით, Rv. აპოლონი. ნერონი არის აპოლონი ქნართი. ვესპასიანეს ადრეულ მონეტებზე ჰელიოსია გამოსახული.

ქრისტიანული მედიტაციის მატერიალისტური ნაყოფია სტეფანეს სიტყვები – „აი, მე ვხედავ გახსნილ ცათა და ძე კაცისას, ღმერთის მარჯვნივ მდგომს“, ე.ი. რატომღაც მამა-ღმერთსაც ხედავს?! (საქმეები. 7. 56).

პონტო სოციალიზმის ავანგარდშია: პავლე კორინთოშია, „და იპოვა ვინმე იუდეველი, სახელად აკვილა, წარმოშობით პონტოელი, იტალიიდან მცირე ხნის მოსული . . . ვინაიდან კლავდიუსმა უბრძანა ყველა იუდეველს რომიდან გაშორება“ (საქმეები. 18. 2).

სადღაც 19/20 წწ. რომში აიკრძალა იუდეური ღვთისმსახურება. რატომ? ეს სექტა, ალბათ, პროლეტარიატს აერთიანებდა. მარ-

³⁶⁹ P. Фрай. Наследие Ирана, გვ. 302.

თლაც, აღნიშნულ ორგანიზაციაში 4000 აზატი იყო. ისინი გადაასახლეს სარდინიაზე იმ იმედით, რომ მძიმე კლიმატური პირობების გამო მალე დაიხოცებოდნენ. ე.ი. პროტოსოციალისტები არც ებრაელები და არც ეგვიპტელები არ ყოფილან (Tacit. Ann. II, 85).

ტრაპეზუნტის საქალაქო მონეტებზე მითრას გამოსახული. იქვე სვეტზე ყვავი შემომჯდარა. ყვავი აპოლონ/მითრას სიმბოლოა, და არა მთვარის.³⁷⁰

მითრას კულტის სახელმწიფოებრივი პერცეფციის ავტობიოგრაფიული მაგალითია ქართლის ცხოვრების შემდეგი ფრაზა – „მზე სიმართლისა“ (ქართლის ცხოვრება. I, გვ. 125). ის ფიგურირებს ასევე მოქცევაჲ ქართლისაჲში.³⁷¹

აქ წარმოგიდგენთ იმპერიული მითრაიზმის აფიშირების რამდენიმე ნიმუშს: პოსტუმუსი გასხივოსნებულ გვირგვინში ჰელიოსია.³⁷² პრობუსიც მითრაისტია.³⁷³

კონსტანტინეს პროვიდენციული ყოყმანის შესანიშნავი ილუსტრაციაა 315 წ. დათარიღებული ერთი ვერცხლის მედალიონი – აქ ქრისტოგრამა და ცხენი იმპერატორის ატრიბუტებია.³⁷⁴

გველის თემა მითრაიზმში მცირეაზიური ფენომენია. საკუთრივ ირანში ის უარყოფითი სიმბოლოა, მაგ., გაძევებულ თემისტოკლეზე ასე ითქვა: „ბერძენო ჭრელო გველო, შენ აქ ჩვენი მეფის კეთილმა დემონმა (ფარნამ – თ. დ.) მოგიყვანა“ (Plut. Themist. 29).

გველი მცირეაზიური მითრას ამქარია. შემდგომი დიალექტიკა მათ ერთმანეთის მტრებად აქცევს – ეს თემატიკაა კონსტანტინეს ერთ მონეტაზე. კონსტანტინე (Sol Invictus) გველს ფეხით თელავს. იმპერატორის ზემოთ ქრისტოგრამაა. აქ მართლაც რომ იშვიათი სინთეზია წარმოდგენილი.³⁷⁵

თხოთის მთაზე მირიანის ნადირობის ჟამს მზის დაბნელების ქართლის ცხოვრებისეული ვერსია ანტიმითრაისტული მომენტია.

მანის მოძღვრების სოციალური პროტოტიპი ქრისტიანობაა. ქრისტიანობის ირანიზაცია მან საჭიროდ მიიჩნია კაპიტალისტური ზონის შიშის გამო. ეს კი არ იქნა აღქმული ხელსაყრელ დიფერენტად.

³⁷⁰ Геродот. История в девяти книгах. Перевод и примечания Г. А. Стратановского. Ленинград. 1972, გვ. 519, შენ. 13.

³⁷¹ მოქცევაჲ ქართლისაჲ. შატბერდის კრებული. გამოსაცემად მოამზადეს ბ. გიგინეიშვილმა და ელ გიუნაშვილმა. თბ. 1979, გვ. 355.

³⁷² J. P. C. Kent, B. Overbeck, A. U. Stylow. Die Römische Münze. München. 1973, ტაბ. XXI, №509.

³⁷³ J. P. C. Kent, B. Overbeck, A. U. Stylow. Die Römische Münze, ტაბ. 123, №551, ტაბ. 124, №547.

³⁷⁴ J. P. C. Kent, B. Overbeck, A. U. Stylow. Die Römische Münze, ტაბ. 136, №632.

³⁷⁵ სტატია «Лабарум». Словарь нумизмата. X. Фенглер, Г. Гироу, В. Унгер.

სვასტიკა მზის სიმბოლოა, ქრისტიანობა კი მითრიაზმთან შედარებით სოციალისტური იდეის მკაფიო გამოხატვაა, მისი სიმბოლოც მსგავსი უნდა იყოს. ორი ჯოხის ხახუნის შედეგად ცეცხლი გაჩნდება. ჯვრის უძველესი ნიშანიც სწორედ რომ ცეცხლთან არის დაკავშირებული. ასეთი ტიპოლოგიური და სემანტიკური სინთეზი მას ქრისტიანობის ხელსაყრელ ნიშნად აქცევს. ჯვარი თვით იესოს მონიშნულია (მ. 10. 38, 16. 24; მრ. 8. 34; ლ. 9. 23, 14. 27).

არმაზის და ცეცხლის დაპირისპირება (ქართლის ცხოვრება. I, გვ. 107) გვიანდელი ანტიმითრიაისტული იმპროვიზაციაა. საინტერესოა, რომ ნორდიკული ინდოევროპული ტიპის პანთეონისთვის დამახასიათებელია კონკრეტული კონფორმაცია, მაგ. ლიტვური ბანგპუტისი ცეცხლის ოპონენცია.³⁷⁶

ცეცხლს კი ხშირად რატომღაც ღმერთად მიიჩნევენ, ეს ზოროასტრიზმის არასწორი გნოსეოლოგიური რეცეპციაა (იხ. მაგ. ხორენაცი. III. 55).

მეომარი, რომელსაც ხშირად ლაბარუმი უპყრია ხელთ, ამარცხებს ან მხედარს წონოლა (ფრიგიულ) ქუდში, ან ქვეითს ასეთივე ატრიბუტით. აღნიშნული ნუმისმატიკური ტიპი ქრისტიან იმპერატორებს განეკუთვნება. ყოველივე კი შემდეგს ნიშნავს – მითრიაზმი დამარცხდა, ქრისტიანობამ გაიმარჯვა.³⁷⁷

რომაულ სინამდვილეში არსებობდა ტიტული – *invictus*. ის *Sol*-ის განუყრელი ატრიბუტია. აღნიშნული ტიტული აქვს კარაკალას. საინტერესოა, რომ მის დროს მითრა ტრაპეზუნტის საქალაქო სპილენძზე ზოგჯერ ქვეითია.

ქრისტეს შობას მოგვებმა სცეს თაყვანი. ეს აპოკრიფული მომენტი შეესაბამება შემდეგ თეზას – ქრისტე=მითრას; ისინი, გარკვეულწილად, იდენტურნი არიან.

303 წ. დაიწვა დიოკლეტიანეს სასახლე და ამას მოჰყვა დიდი ანტიქრისტიანული რეპრესიები; 1933 წ. დაიწვა რაიხსტაგის შენობა და ამას მოჰყვა დიდი ანტიკომუნისტური რეპრესიები.

გალიაში ბაგაუდებს ქრისტიანები ედგნენ სათავეში. ეს სოციალური მოძრაობა იყო.

ვინდექსი აჯანყდა, ნერონზე კი ხმები დადიოდა, რომ ის აუცილებლად იერუსალიმის მეფედ შეიქმნებოდა (*Suet. Nero. 40. 2*). ნერონი მითრიასტია, მითრა-ნერონი კი იაღვეს ინკარნაციაა.

სუმბატ მოგვის და „ნითელდროშიანთა“ აჯანყებები ირანში

³⁷⁶ იხ. სტატია *Bangputys. Мифологический словарь. Москва. 1990.*

³⁷⁷ *G. Bruck. Die spätrömische Kupferprägung. Graz, 1961, ტაბ. 14-15.*

სოციალისტური მითრაიზმის აღორძინება (VIII ს.).

არისტონიკეს სინქრონული პარალელია სპარტელი ნაბისი.³⁷⁸ ევეგემერის და იამბულის უტოპია – „ჰელიოპოლისი“ – თომას მორის ციკლური პარალელია.

ტაი-პინების აჯანყების მეთაური თავის თავს ქრისტეს უმცროს ძმას უწოდებდა; მან იესო სოციალისტად აღიქვა.

საინტერესოა ასეთი მიმართება: Sunday=воскресенье/მითრა=ქრისტეს.

ასევე სიმპტომატურია კალიგულას ფულზე სოლარული გვირგვინი და ექვსქიმიანი ვარსკვლავები, როგორც ტიპოლოგიური დანართი.³⁷⁹ კალიგულა-მითრა იალვეს ინკარნაციაა.

კიდევ ერთი პროვიდენციული საწყისი არსებობს – ეს დიონისეა. ნიცუმეს კომენტარიც მასზე სწორია – დიონისე რევილუციარია. მას „წყნარი“ ოლიგარქიული აპოლონი უპირისპირდება.

ჰავლე ებრძვის იუდეოქრისტიანებს – ის სოციალისტური პრობელიტიზმის მამამთავარია.

მითრას დაბადების დღედ კი 25/XII იყო მიჩნეული.

ხანდახან მითრას ლოტოსის ყვავილზე მდგომარეს გამოსახავენ.³⁸⁰

მითრისტული მსოფლიო რემინისცენციები. 1099 წ. იერუსალიმის აღებაში, ჯვაროსანთა ღრმა რწმენით, მონაწილეობას იღებდა წმ. გიორგი – რაინდი წითელი ჯვრით თეთრ მოსახსამზე. დიდგორის ბრძოლაც ქართველებმა მოიგეს იმიტომ, რომ წმ. გიორგი განცხადებულად მიუძღოდა ლაშქარს წინ. აქ კი ფრანგებიც იყვნენ – ჯვაროსნული ტრადიციის მატარებელნი. წმ. გიორგის ევროპული ექსპრესიონიზმი შემდეგი ატრიბუტით ხასიათდება – თეთრი ფარი წითელი ჯვრით.

მეკობრეების ძირითადად წითელი დროშა წითელი მითრაიზმის კლასიკური ექსპრესიონიზმია. წითელი ქრისტიანობის კლასიკური ექსპრესიონიზმია XVII ს. მეკობრე სოციალისტების მისონის და კარაჩიოლის მიერ მადაგასკარზე დაარსებული სოციალისტური რესპუბლიკა – ლიბერტალია. მათ თეთრ დროშას ასეთი წარწერა ამშვენებდა – ღმერთისა და თავისუფლებისთვის.

ვარდული (სულის უკვდავება), რომელიც ასე ხშირად გვხვდება

³⁷⁸ В. С. Сергеев. История Древней Греции. Москва. 1948, გვ. 450.

³⁷⁹ J. P. C. Kent, B. Overbeck, A. U. Stylow. Die Römische Münze, ტაბ. 44, №166; თემა Sol Invictus და რომაული ნუმიზმატიკა, ამასთან დაკავშირებით იხ. R. Göbl. Antike Numismatik. B. 2, ტაბ. 82, №№1566, 1589, ტაბ. 83, №№1596, 1608, ტაბ. 84, №1625, ტაბ. 87, №№1712, 1727, ტაბ. 156, №№3340-3342.

³⁸⁰ სტატია «Митра». Мифологический словарь.

აღმოსავლურ და ქართულ ნუმისმატიკაში, Amēšā Spēnta Ameretāt-ის სიმბოლოა.³⁸¹

ანაჰიტის სიმბოლო შროშანია. შროშანის ქრისტიანი რეცეპტორი კი წმ. მარიამია. XII ს. საფრანგეთის დროშაზე უამრავი ჰერალდიკური შროშანი გაჩნდა. შროშანისგან ჯვარიც კეთდება. შროშანი გვხვდება ფლორინებზეც.

სიმპტომატურია შემდეგი კონიუნქტურა: Saošyant > Jehošua > იესო.

იეზიდების იოშანტი პროვიდენციული ძალაა – მითრა.

ფლორენციის გერბი შროშანია, ფლორინებზეც ეს ყვავილია გამოსახული. შროშანი იოანე ნათლისმცემლის სიმბოლოა, მაგრამ ის მითრასაც ეპყრა ხელთ; იოანე ნათლისმცემელი კი სოციალისტია.

ლუი XIV და ლუი XV ფულებზე მზეა გამოსახული; ფრანგული პროტოიმპერიის სტილიზატორი რომაული საიმპერიო პროვიდენციული სიმბოლიკაა. პეტრე I ფულის რევერსზე ჯვარი და მზეა. ჯვრის და შროშანის სინთეზური სტილიზაცია თომას ჯვარია³⁸²; სოციალისტური მითრაიზმი > სოციალისტური ქრისტიანობა. ასეთი ჯვარია პარვუს მაისენელის ნუმისმატიკურ ძეგლზე.³⁸³

ტრაპიზონულ ასპრებზე თავდაპირველად გამოსახულია კეისარი და წმ. ევგენიოსი; შემდეგ კი – ამხედრებული წმინდანი. ყოველივე შორეული რემინისცენციაა ასეთი დიალექტიკის – მითრა > მხედარი. სიმპტომატურია, რომ ევგენიოსმა სწორედ რომ მითრას ქანდაკება დაამხო.

ავთანდილი სოსანია და ძონეულით (პორფირი) მოსილი. ხოლო „ზორვარი“=domesticus რემინისცენციაა იმ სეფენულ-სარდლისა, რომელიც, ერთდროულად, ალბათ, ქურუმიც იყო.

ადრექრისტიანული ბაზილიკები და წარმართული ტაძრის ზოგიერთი კომპოზიციური ფორმა. მეცნიერებაში დღემდე საკამათოდ რჩება საკითხი ქრისტიანული ტაძრის ყველაზე გავრცელებული ფორმის – ბაზილიკის – გენეზისის შესახებ. მის ირგვლივ მრავალრიცხოვანი სპეციალური ლიტერატურა არსებობს, რომელშიც ასახულია თეორია ბაზილიკის ტიპის გენეტიურ კავშირზე ანტიკურ არქიტექტურასთან და საწინააღმდეგო აზრი ბაზილიკის დამოუკიდებლად, ქრისტიანულ ეპოქაში წარმოშობის შესახებ. რა თქმა უნდა, სრულიად ცხა-

³⁸¹ M. Boyce. A History of Zoroastrianism. v. II, გვ. 57.

³⁸² იხ. სტატია «Фома». Словарь нумизмата. X. Фенглер . . . .

³⁸³ იხ. სტატია «Лилиевидный крест». Словарь нумизмата. X. Фенглер . . . .

დია მსგავსება ქრისტიანულ და ანტიკურ ბაზილიკებს შორის³⁸⁴, ისევე, როგორც ის ფაქტი, რომ ბიზანტიური არქიტექტურა გვიანრომაულის გაგრძელებაა და ჩვენც, ბუნებრივია, მეცნიერთა უფრო მრავალრიცხოვანი ჯგუფის (ი. მესმერი, ი. კრეიზერი, ნ. პოკროვსკი, ო. შუაზი, ჟ. ლასუსი, კ. ჰარტმანი, ა. გრაბარი, კ. მანგო და სხვ.) აზრს ვიზიარებთ.

მეორეს მხრივ, პრობლემატური ჩანს ორიგინალურ ქართულ ტიპად მიჩნეული სამეკლესიანი ბაზილიკის გენეზისის საკითხი. მისი უშუალო წინამორბედების ჯგუფი რომაულ სამყაროში არ ჩანს ისევე, როგორც მისი პარალელები ქრისტიანული სამყაროს სხვა რეგიონებიდან. ჩვენ, ბუნებრივია, არ ვისახავთ მიზნად სამეკლესიანი ბაზილიკის წარმოშობის საკითხის საბოლოო გადაჭრას. ჩვენ მხოლოდ განვიხილავთ გვიანრომაული ეპოქის წარმართული ტაძრების ერთ ჯგუფს, რომელთა კომპოზიციიდან, ჩვენი აზრით, წარმოიშვა ქრისტიანული ბაზილიკების ზოგიერთი კომპოზიციური მოტივი. სხვა სიტყვებით – გვინდა განვიხილოთ იმპერიის ჩრდილოეთი პროვინციების (რაინისპირეთი, დუნაისპირეთი) ტერიტორიაზე დაფიქსირებული I-IV სს. მითრეუმების საკმაოდ მრავალრიცხოვანი ჯგუფი, რომელთა კომპოზიცი-აში სამნავიან და სამეკლესიან ბაზილიკებთან გარკვეული მსგავსება შეიმჩნევა.

გვიანრომაული მითრაიზმი ირანული მაზდეანობის მსგავსად საკმაოდ ახლოსაა მონოთეისტურ რელიგიასთან ისევე, როგორც თვით მითრას კულტს ბევრი საერთო აქვს ქრისტესთან.³⁸⁵ ქართულ ხელოვნებათმცოდნეობაში საკმაოდ პოპულარულია მოსაზრება ქართული არქიტექტურის კავშირის შესახებ ირანულ სამყაროსთან და საქართველოს ტერიტორიაზე არსებულ ცეცხლის ტაძრებთან. ჩვენ გვინდა შემოგთავაზოთ ქართული ბაზილიკების შესაძლო კავშირის თეორია წარმართული სამყაროს მეორე უდიდესი რელიგიური მიმდინარეობის – დასავლური, რომაული ტიპის მითრაიზმის – სატაძრო ფორმასთან, ევროპულ მითრეუმთან. მიუხედავად იმისა, რომ ქართულ არქეოლოგიაში დღემდე არ არსებობს მასალა ასეთი ვარაუდის დასამტკიცებლად, ამ კავშირის თეორიული არსებობის გამორიცხვა მაინც არ შეიძლება.

მითრას სალოცავის რამდენიმე ფორმა არსებობს – მინისზედა ნაგებობა, გროტი, კატაკომბა და სხვ. თუ გროტის ტიპი ძირითადად იტალიის ტერიტორიაზე გვხვდება, საკუთრივ ტაძარი, templum, ყველაზე მეტად გერმანიაში, ბრიტანეთსა და პანონიაში იყო გავრცელებული.

³⁸⁴ ნ. ჯაბუა. სამნავიანი ბაზილიკის არქიტექტურული ტიპი საქართველოში. საკანდიდატო დისერტაციის ავტორეფერატი. თბ. 1995, გვ. 4.

³⁸⁵ A. Schütze. *Mysterien und Uhrchristentum*. Stuttgart. 1972, გვ. 185-252.

ბული. მისი ფორმა ხშირად ჰგავს მარტივ ბაზილიკას, ზოგჯერ – სამეკლესიან ბაზილიკას, რადგან მითრეუმის სივრცითი წყობის საფუძველს სამნაწილიანი დაყოფის პრინციპი წარმოადგენს (ტაბ. IV).³⁸⁶

როგორც ვნახეთ, ნახაზზე წარმოდგენილი ძეგლების მსგავსება ქრისტიანული ბაზილიკის ფორმებთან აშკარაა.

ხსენებული საკითხის – ქრისტიანული ბაზილიკების გენეტიური კავშირის პრობლემა მითრას სალოცავების არქიტექტურულ ფორმებთან – კვლევა გართულებულია საქართველოში სათანადო არქეოლოგიური მასალის არარსებობის გამო. მართლაც, თუკი საქართველოში დადასტურებულია ირანული ცეცხლის ტაძრების ტიპის ნაგებობების ჯგუფი, სამაგიეროდ დღემდე არ მოგვეპოვება ძეგლი, რომელიც გადაჭრით შეიძლება მითრეუმად მივიჩნიოთ. მეორეს მხრივ, არ არსებობს მსოფლიოში რეგიონი, სადაც განლაგებული იყო რომაული ლეგიონები და არ არის დაფიქსირებული მითრას სალოცავი – მითრას განსაკუთრებით პოპულარული იყო იმპერიის სამხედრო ფენაში და ძირითადად მისი საშუალებით ვრცელდებოდა ადგილობრივ მოსახლეობაში. ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ეს სიტუაცია დასავლეთ საქართველოს გვიანანტიკური ფენების არქეოლოგიური შესწავლის შედარებით დაბალი დონით არის გამონვეული და მომავალი სავსე სამუშაოები მეტ სიცხადეს შეიტანს ამ საკითხში. სამაგიეროდ, ნავარაუდევია მითრას კულტისადმი (?) მიძღვნილი სალოცავის არსებობა ნეკრესის ნაქალაქარის ტერიტორიაზე. მის ერთ-ერთ უბანზე აღმოჩენილია ქვევრის ნამტვრევი ქართული წარწერით, რომლის თანახმად ქვევრი ღვთაება მითრასათვის მიუძღვნიათ.³⁸⁷

ზემოთ მოყვანილი მოსაზრებები უშუალოდ ემიჯნება ყველაზე არქაული ეკლესიების ზუსტი დათარიღების საკითხს, რომელიც, საერთოდ, ძალიან პრობლემატურია არა მარტო საქართველოში, არამედ მთელ მსოფლიოში. მართლაც, ასეთი ადრეული ეპოქების არქეოლოგიური მასალა ხშირად მცირე და არასრულია; ძეგლები მხოლოდ გეგმის დონეზე ჩანს და ხშირად გეგმაც ფრაგმენტების სახით აღწევს ჩვენამდე; მიწისზედა მასალის უქონლობა შეუძლებელს ხდის ხელოვნებათმცოდნეებისთვის ჩვეული მხატვრული-სტილისტური ანალიზის მეთოდის გამოყენებას; დათარიღების არქეოლოგიური მეთოდები საკმოდ დიდ ქრონოლოგიურ მონაკვეთს იძლევა (თუ ძეგლს თან არ ახლავს

³⁸⁶ M. I. Vermaseren. *Orientalische Religionen im Römerreich*. Leiden. 1981; A. B. Vollmann-Schulz. *Römische und einheimische Tempel in Niedergermanien*. Xantener Berichte, Kolloquium in Xanten, 2-4 Mai, 1990. Köln. 1992, გვ. 243-256; E. Schwartheim. *Die Denkmäler der orientalischen Göttheiten im Römischen Deutschland*. Leiden. 1974.

³⁸⁷ L. Tschilaschwili. Eine Inschrift auf dem Rand eines Kwewri aus Nekresi. *Georgica*. Aachen. 26. 2003, გვ. 5-11.

პარალელური, ზუსტად დათარიღებული მასალა – მაგ. მონეტები ან დამლიანი კერამიკა). ბოლო წლების ქართულ მეცნიერებაში გახშირდა უძველესი ქრისტიანული საკულტო ნაგებობების უფრო ადრეული ეპოქებით გადათარიღების, ან ცალკეული ძეგლების ქრისტიანობამდელი პერიოდით (III ს.-IV ს-ის დასაწყისი) დათარიღების ცდები. მსგავსი ტენდენცია შეიმჩნევა მსოფლიო ხელოვნებათმცოდნეობაშიც, სადაც აგრეთვე ხშირია თეორიები, რომელთა თანახმადაც მრავალი ქრისტიანული ტაძარი კატაკომბების ეპოქის არქიტექტურის თანადროული გამოდის. მათ II-III სს., ზოგჯერ – I ს-ითაც ათარიღებენ.

არქაული ეკლესიების ზუსტი დათარიღების საკითხისადმი განსაკუთრებით ფრთხილი მიდგომაა საჭირო, რადგან, როგორც ვნახეთ, ქრისტიანობის უშუალოდ მომიჯნავე წარმართულ ეპოქაში არსებობს საკმაოდ მსგავსი სატაძრო ფორმა. რა თქმა უნდა, ისინი იდენტური არაა, მაგრამ არასრული არქეოლოგიური მასალის კვლევის დროს შესაძლებელია შეცდომები. ამ შემთხვევაში, უნივერსალურ განმასხვავებელ ნიშნად არ გამოდგება ძეგლის ორიენტაცია, რადგან ხშირია მითრეუმის აღმოსავლეთზე ორიენტაციის შემთხვევები ისევე, როგორც დასავლეთზე ორიენტირებული არქაული ეკლესიები.

უძველესი ქრისტიანული ტაძრები მსოფლიოში III ს-ის შუა ხანებში ჩნდება. ასეთებია ედესის კათედრალი (ალბათ უძველესი ეკლესია მსოფლიოში – ედესის სამეფოზე არ ვრცელდებოდა რომის იურისდიქცია და ის პირველი სახელმწიფო გახდა, რომელმაც ქრისტიანობა ოფიციალურად მიიღო), ნიკომედიის ეკლესია, რომელიც 303 წ. დაანგრიეს დიოკლეთიანეს ბრძანებით, ანტიოქიის ეკლესია, ბაპტისტერიუმი დურა ეუროპუსში და სხვ. რომის საზოგადოების მაღალ ფენაში, რომლის წარმომადგენლებიც გახდნენ პირველი ეკლესიების ქტიტორები, ქრისტიანობა 250-260-იან წლებში იწყებს გავრცელებას. ეს მოხდა იმპერატორ გალიენეს ტოლერანტული ედიქტის³⁸⁸ გამოცემის შემდეგ – ამ ედიქტმა დაასრულა ქრისტიანთა სასტიკი დევნა, რომელიც დიოკლეთიანეს დროს კვლავ განახლდა (IV ს. დასაწყისში). ყოველივე ამას ბოლო მხოლოდ კონსტანტინეს მიერ ლიცინიუსის საბოლოო დამარცხებამ მოუღო. მხოლოდ ამის შემდეგ იწყება ეკლესიისათვის მიწებისა და ფულადი სახსრების გადაცემის პროცესი სახელმწიფოსაგან და კერძო პირებისაგან. I ს.-III ს-ის დასაწყისის ქრისტიანები მხოლოდ ღია ცის ქვეშ ან კატაკომბებში იკრიბებოდნენ³⁸⁹. ამრიგად, საქართველოს ტერიტორიაზე უძველესი ეკლესიების III ს. დათა-

³⁸⁸ H. Leitzmann. Geschichte der alten Kirche. B. 3. Berlin. 1953, გვ. 42.

³⁸⁹ Eusebios of Caesarea. History of Church. Trans. of K. Lake and J. E. L. Oulton. London – New York. 1932.

რილების მცდელობა არ უნდა იყოს მართებული. ეკლესიები აქ IV ს-ის შუა წლებში ჩნდება (ჩვენთვის ცნობილ ერთადერთ გამონაკლისს ბიჭვინთის ეკლესია წარმოადგენს), მაგრამ გამორიცხული არ არის საქართველოში III ს. მითრას სალოცავი აღმოჩნდეს და არქეოლოგებს, ამ შემთხვევაში, ალბათ, გამოადგებათ ჩვენ მიერ მიწოდებული მასა-
ლა.

უნდა ითქვას, რომ მსოფლიო ხელოვნებათმცოდნეობაში და არქეოლოგიაში არ არის იშვიათი ქრისტიანული და წარმართული ძეგლების ერთმანეთში აღრევის შემთხვევები. მაგ., ასეთია ე.წ. მთის კულტის ბაზილიკები ლიბანში, რომლებიც ბევრი მეცნიერის მიერ ქრისტიანულ ეკლესიებადაა მიჩნეული.³⁹⁰

სამეკლესიანი ბაზილიკის გვერდითი ეკლესიების ფუნქციური დატვირთვის საკითხისათვის. წარმოდგენილი ნაწილის მიზანია საქართველოში გავრცელებული და უნიკალურად მიჩნეული სამეკლესიანი ბაზილიკის ეკლესიების ფუნქციური დატვირთვის შესახებ გარკვეული მოსაზრებების წამოყენება. თავიდანვე უნდა ითქვას, რომ ემპირიული მასალის და ისტორიული წყაროების ცნობების სიმცირის გამო ხსენებულ საკითხზე მოსაზრების გამოთქმა მხოლოდ ვარაუდის დონეზეა შესაძლებელი. ჩვენც ფრთხილი ჰიპოთეზებით შემოვიფარგლებით.

სპეციალურ ლიტერატურაში სამეკლესიანი ბაზილიკების წარმოშობის შესახებ რამდენიმე ვარაუდია გამოთქმული. საკითხის მკვლევართა ყურადღების ცენტრში მოხვედრა, ნაწილობრივ, იმანაც განაპირობა, რომ ქრისტიანული ეკლესიის ზოგადი სივრცული თუ კომპოზიციური კონცეფციის ფონზე, რომელიც ძირითადად დიდი, ერთიანი სივრცის, ფართო ინტერიერის შექმნის მცდელობებს გულისხმობს, სამეკლესიანი ბაზილიკის სტრუქტურა უჩვეულოდ გამოიყურება: შიდა სივრცის სამ ნაწილად დანაწევრება, იზოლირებული მონაკვეთების შექმნა თითქოს უკანგადადგმული ნაბიჯია ადრექრისტიანული ეპოქის სხვა ტიპის ტაძრებთან შედარებით, რომელთა ინტერიერი ეკლესიაში მლოცველთა მაქსიმალური რაოდენობის მოსაზიდად იყო გათვალისწინებული. ამ მიზანს ემსახურება გუმბათიანი ტაძრების კომპოზიცია და აგრეთვე ბაზილიკაც, რომლის გვერდითი ნაწილები ფართო მალეებით უკავშირდება ცენტრალურს.

სულ სხვა სურათს ქმნის სამეკლესიანი ბაზილიკის შიდა სივრცის სტრუქტურა (რა თქმა უნდა, მხედველობაში გვაქვს სამ იზოლირებულ მონაკვეთად დაყოფილი შენობა, ანუ „სუფთა“ ტიპის სამეკლესი-

³⁹⁰ The Cambridge Ancient History. v. XIII. The Late Empire. A.D. 337-425. Cambridge. 1997, გვ. 638.

ანი ბაზილიკა, მაგ., „ქასური“ წმ. გიორგის ეკლესია საგურამოში ან ქვემო ბოლნისი (ტაბ. V №1), და არა ისეთი ნიმუშები, სადაც გვერდითი ეკლესიები და დასავლეთის გალერეა ცენტრალური ეკლესიის გარშემო გარშემოსავლელს ქმნის, მაგ., ზეგანი). რა ანალოგიები (თუნდაც არაპირდაპირი) მოეპოვება ამ არქიტექტურულ ტიპს მსოფლიოში? ამ საკითხთან დაკავშირებით არსებობს ი. ბალტრუშაიტის და მისი მიმდევრის ე. ბადშტუბნერის სპეციალური გამოკვლევები³⁹¹, რომელთა მტკიცებით, ქართულმა სამეკლესიანმა ბაზილიკებმა გარკვეული როლი შეასრულა საკულტო ხუროთმოძღვრების ზოგიერთი ფორმის ჩამოყალიბებაში დასავლეთ ევროპაში.

ბალტრუშაიტის ნაშრომში მოცემულია ქართული სამეკლესიანი ბაზილიკების პარალელები სირიიდან, მესოპოტამიიდან, საბერძნეთიდან და დასავლეთ ევროპიდან. რაც შეეხება ე. ბადშტუბნერს, ის გვთავაზობს ვერსიას იმის შესახებ, რომ ე.წ. კაროლინგური დარბაზი და მისგან განვითარებული, ევროპაში ბენედიქტელთა ორდენის წყალობით ასე პოპულარული, სამნაწილიანი პრესბიტერიუმი აღმოსავლურქრისტიანული არქიტექტურის გავლენის შედეგად წარმოიშვა.

მართლაც, 948 წელს რეფორმირებული ორდენის ეკლესია Cluny II თავის სტრუქტურაში შეიცავს შემდეგ კომპოზიციურ ელემენტებს: ატრიუმი (ე.წ. გალილეა, პროცესიის მონაწილეთა შეკრების ადგილი), საკუთრივ ბაზილიკა, ტრანსეპტი და საკურთხევლის აფსიდი. საკუთრივ ბაზილიკის, ატრიუმის და ტრანსეპტის (ლათინური ჯვრის) ფორმა ტრადიციული ევროპულია და ის რომის დიდ ბაზილიკებში იღებს სათავეს.³⁹² რაც შეეხება ძეგლის აღმოსავლეთ ნაწილს (ტაბ. V №2), მასში გაჩნდა ორი იზოლირებული გრძივი მონაკვეთი – Sanktuarium, და პრესბიტერიუმი სამნაწილიანი, „სამეკლესიანი“ გახდა. ეს ცვლილება, ე. ბადშტუბნერის და კ. კონანტის აზრით, „კაროლინგური დარბაზის“, ანუ ჰალეს (სამნაწილიანი გრძივი დარბაზი სამი სწორკუთხა ნიშით ვიწრო მხარეს) ტრადიციამ განაპირობა.³⁹³ ამ დარბაზის პირდაპირ ჩამომავლად შეიძლება ჩაითვალოს ე.წ. ეკლესია A (ტაბ. V №3) სამონასტრო კომპლექსში კ. რაიჰენაუზე ბოდენზეზე. ძეგლის ნაშთები აღმოჩენი-

³⁹¹ I. Baltrušaitis. L'Église cloisonnée en Orient et en Occident. Paris. 1941; E. Badstübner. Zum Ursprung des dreischiffigen Presbyterium an Klosterkirchen des benediktinischen Reformmönchtums (Ein Vergleich mit den Dreikirchen-Basiliken in Georgien). Georgica. Jena -Tbilisi. 1984. Heft 7, გვ. 77-81.

³⁹² E. Badstübner. Zum Ursprung des dreischiffigen Presbyterium an Klosterkirchen des benediktinischen Reformmönchtums, გვ. 78.

³⁹³ K. J. Connant. Cluny. Les églises et la maison du chef d'ordre. Cambridge, Massachusetts. 1968.

ლია X ს-ის ტაძრის საძირკველში. ი. ბალტრუშაიტისი³⁹⁴ და ე. ბადშტუბნერი³⁹⁵ ამ ძეგლს VIII ს-ით ათარიღებენ ისევე, როგორც ამავე მონასტრის ტერიტორიაზე მიკვლეულ I ეკლესიას (ტაბ. V №4). ამ უკანასკნელის აღმოსავლეთ ნაწილს სწორკუთხა შვერილი ფორმა აქვს და მისი ინტერიერი აფსიდის შვერილებისა და ბურჯების საშუალებით სამ ნაწილადაა დაყოფილი, რაც სამნაწილიან პრესბიტერიუმს მოგვაგონებს.

საერთოდ, აღმოსავლეთ შვეიცარიის ტერიტორიაზე სამნაწილიანი პრესბიტერიუმი საკმაოდ პოპულარულია, მაგრამ ჩვენ განსაკუთრებულ ინტერესს კანტონ გრაუბიუნდენში არსებული ძეგლი იწვევს. ესაა წმ. იოანეს ეკლესია (800 წ.) (ტაბ. VI №5). როგორც ნახაზზე ჩანს, მისი ინტერიერის დანაწევრების პრინციპი ფაქტობრივად ემთხვევა სამეკლესიანი ბაზილიკის სივრცულ წყობას. ამრიგად, გავრცელებული მოსაზრების თანახმად, შვეიცარიაში არსებულმა ამ და სხვა ძეგლებმა, რომელთა წარმოშობა, თავის მხრივ, აღმოსავლურქრისტიანული გავლენით აიხსნება, საფუძველი ჩაუყარა დასავლეთ ევროპაში X-XIII სს-ში პოპულარულ არქიტექტურულ ფორმებს: მაგ., Cluny II-ის ტიპის ეკლესიას სამნაწილიანი პრესბიტერიუმით (რომლის ფორმაც ბენედიქტელებისგან ავგუსტინელებმაც გადაიღეს) და მათხოვართა ორდენის ერთნაწიანი ბაზილიკას სამად დანაწევრებული აღმოსავლეთი ნაწილით. ამრიგად, კაროლინგური დარბაზი და მისი მომდევნო ძეგლების ჯგუფი, ე.წ. ეკლესია A რაიჰენაუზე და წმ. იოანეს ეკლესია გრაუბიუნდენში უმნიშვნელოვანეს რგოლს წარმოადგენს ქართული სამეკლესიანი და ევროპული ბაზილიკების კავშირის თეორიაში – სწორედ მათში ივარაუდება აღმოსავლურქრისტიანული და შესაძლოა, პირდაპირ ქართული გავლენა. სწორედ ამ თეორიაზე დაყრდნობით ცდილობს ე. ბადშტუბნერი, სიცხადე შეიტანოს მეცნიერებაში ჯერ გაურკვეველ საკითხში: რა ფუნქცია ჰქონდა სამეკლესიანი ბაზილიკის გვერდით სეგმენტებს? ევროპული ანალოგიის მიხედვით, ისინი წმინდანთა რელიქვიების შესანახ გვერდით კრიპტებს წარმოადგენდა. აქვე წამოყენებულია მეორე ჰიპოთეზაც: გვერდითი ეკლესიების დანიშნულება საქართველოში შეიძლება ისეთივე იყო, როგორიც ჰქონდა ევროპაში ე.წ. Kreuzgangflügel-ს – ბერმონაზონთა შესაკრებ ადგილს ლიტურგიის დაწყებამდე (განსაკუთრებით, სამონასტრო ეკლესიებში). მართლაც, სამეკლესიანი ბაზილიკებში გვერდითი ეკლესიები ხშირად გარშემოსავლელ გალერეადაა ქცეული ცენტრალურის გარშემო.

³⁹⁴ I. Baltrušaitis. L'Église cloisonnée en Orient et en Occident, გვ. 65-66.

³⁹⁵ E. Badstübner. Zum Ursprung des dreischiffigen Presbyterium an Klosterkirchen des benediktinischen Reformmönchtums, გვ. 78.

ზემოთ მოყვანილი ვერსია, ჩვენი აზრით, არ უნდა იყოს მისაღები ქართული და ევროპული ძეგლების დიდი ქრონოლოგიური დაცილების და იმ სხვაობის გამო, რომელიც VI-VII სს. ქართულ და ბენედიქტელთა რეფორმირებული ორდენის ლიტურგიკულ პრაქტიკას შორის არსებობდა. ჩვენი აზრით, სამეკლესიანი ბაზილიკების გვერდითი ეკლესიების დანიშნულების შესახებ ყველაზე საგულისხმო ვერსია გამოთქმულია ზ. ალექსიძის ნაშრომში³⁹⁶, რომლის ახალი მასალით შევსება და განვრცობაც ნარმოადგენს ჩვენს მიზანს. ხსენებული ვერსიის საფუძველზე, სამეკლესიანი ბაზილიკის სამი დამოუკიდებელი სათავსი განკუთვნილი იყო სხვადასხვა მიმართულების ქრისტიანთათვის – დიოფიზიტებისთვის, მონოფიზიტებისთვის და, შესაძლოა, ნესტორიანელებისთვის. ასეთი ვერსია კარგად შეესაბამება VI-VII სს. მიჯნაზე ქართლში არსებულ პოლიტიკურ, რელიგიურ და ეთნიკურ სიტუაციას, სადაც ერთმანეთის გვერდიგვერდ ცხოვრობდნენ ქალკედონიტები, მონოფიზიტები და ნესტორიანელები – ამ უკანასკნელთა მიმართ ქართლის მონოთელიტი კათალიკოსი კირიონი ტოლერანტურ პოლიტიკას ატარებდა. „ეპისტოლეთა ნიგნი“ იმ ნაწილში, სადაც დაცულია მიმონერა კირიონსა და სომეხთა კათალიკოს აბრაამს შორის, ნახსენებია ცურტავის სომხურენოვანი თემი, ცურტავის ეპისკოპოსი, რომელიც ღვთისმსახურებას ქართულად და სომხურად ასრულებს³⁹⁷, და აგრეთვე კირიონის მიერ ნესტორიანელი ეპისკოპოსის ხელდასხმის ფაქტი.³⁹⁸ ნესტორიანელთა მიმართ შემწყნარებლურ დამოკიდებულებას ქართლში და იმას, რომ ნესტორიანელები თავისუფლად დადიოდნენ ეკლესიებში, ადასტურებს აგრეთვე რომის პაპის გრიგოლ I-ის წერილი ქართლის კათალიკოსისადმი, რომელის ინონებს კირიონის ტოლერანტულ რელიგიურ პოლიტიკას.³⁹⁹

ქვემო ქართლის მსგავსი სიტუაცია, ჩვენი აზრით. სავარაუდოა კახეთშიც, სადაც ქართველი მონოფიზიტებისა და დიოფიზიტების გარდა, არსებობდა ალბანელი დიოფიზიტების და მონოფიზიტების და ეთნიკური თვალსაზრისით ჭრელი ნესტორიანული თემები. სწორედ ქართლსა და კახეთშია თავმოყრილი სამეკლესიან ბაზილიკათა დიდი უმეტესობა: ქვემო ბოლნისი, დმანისი, უფლისციხე, შუამთა, საგურამო, ზეგანი, ნეკრესი, რუისპირი და სხვ. აღმოსავლეთ საქართველოს მოსახლეობის ჭრელ რელიგიურ და ეთნიკურ შემადგენლობას ადასტურებს ის ფაქტიც, რომ ღვინის საეკლესიო კრებაზე (506 წ.) ქართლის წარმო-

³⁹⁶ ზ. ალექსიძე. ეპისტოლეთა ნიგნი. თბ. 1968.

³⁹⁷ ზ. ალექსიძე. ეპისტოლეთა ნიგნი, გვ. 236-237.

³⁹⁸ ზ. ალექსიძე. ეპისტოლეთა ნიგნი, გვ. 226-229.

³⁹⁹ ზ. ალექსიძე. ეპისტოლეთა ნიგნი, გვ. 191.

მადგენელთა შორის 24 მონოფიზიტი ეპისკოპოსია (უმრავლესობა). მათ გარდა იყვნენ ნესტორიანელი ეპისკოპოსებიც.

საგულისხმოა ის ფაქტიც, რომ ქართული სამეკლესიანი ბაზილიკის ანალოგიური ძეგლი აღმოჩენილია ეგვიპტეში თებეს ნეკროპოლისზე.⁴⁰⁰ ამ ძეგლის არსებობას ეგვიპტეში, რომლის არქიტექტურის ტიპოლოგიურ სპექტრში მსგავსი არაფერი მოგვეპოვება, ზ. ალექსიძე მონოთელიტების მოღვაწეობას უკავშირებს: ასე აიხსნება ქართული ტიპის ძეგლის გაჩენა ეგვიპტეში, სადაც, აღმოსავლეთ საქართველოს მსგავსად, VI ს-ის შუა წლებიდან ჰერაკლე კეისრის ლაშქრობებამდე სხვადასხვა მიმართულების საეპისკოპოსოები და ქრისტიანული თემები არსებობდა. სავარაუდოდ, თებეს სამეკლესიან ბაზილიკაში სამი სხვადასხვა ღვთისმსახურება წარმოებდა – ბერძენისთვის, კოპტებისთვის და სომხებისთვის.⁴⁰¹ მასში, უფლისციხის მსგავსად, თითოეული ეკლესია ცალკე სახელს ატარებდა.

ზემოთ მოყვანილი თეორია დამაჯერებელი ჩანს, თუმცა მის არგუმენტაციაში არაა გათვალისწინებული პარალელები სხვა ქვეყნებიდან. ამ შემთხვევაში, ანალოგიად არ გამოგვადგება გერმანელი მეცნიერის ე. ბადშტუბნერის მიერ შემოთავაზებული ბენედიქტელთა ორდენის სამონასტრო ეკლესიის ტიპები და არც VIII - IX სს. წმ. იოანეს და რაიჰენაუს ტაძრები, რადგან ისტორიული ეპოქის სიტუაცია გამორიცხავს ევროპაში არა მარტო ქრისტიანობის სხვადასხვა მიმართულების წარმომადგენელთა მიერ ერთი ეკლესიით სარგებლობას, არამედ მათ მშვიდობიან თანაარსებობას.

ჩვენ მიერ ასეთ ანალოგიებად შემოთავაზებულია ევროპაში ქრისტიანული ეკლესიების უძველესი ჯგუფი, რომლებიც, როგორც თავისი ფუნქციური დატვირთვით, ასევე არქიტექტურული კომპოზიციით ახლოსაა ქართულ სამეკლესიან ბაზილიკებთან: ესაა ტრირის, აკვილენის, ბონის, ფენევის ლიონის და სხვ. ე.წ. ორმაგი და სამმაგი ეკლესიები. ამ ძეგლებს და სამეკლესიან ბაზილიკებს შორის არ არსებობს პირდაპირი კონსტრუქციული ანალოგია, მაგრამ სტრუქტურული პრინციპი და, სავარაუდოდ, ფუნქციაც მსგავსია.

ჩამოთვლილი ძეგლებიდან უმნიშვნელოვანესია ტრირის ბაზილიკა (IV ს.) (ტაბ. VI №6), რომელიც ამჟამად არსებული კათედრალური ტაძრის ადგილას იდგა. მისი ინტერიერი ორ დამოუკიდებელ ეკლესიად იყო გადატვირთული. ბაზილიკის მშენებლობა 321 წ. დაიწყო და 336-337

⁴⁰⁰ U. Morrenet de Villard. Una chiesa di tipo georgiano nella necropoli Tebana. Coptic Studies in Honour of Walter Ewing Crum. Boston, 1950, გვ. 495-500.

⁴⁰¹ ზ. ალექსიძე. ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 226

წნ. ეკუთვნის ანასტასიოს ალექსანდრიელის ცნობა ჯერ კიდევ დაუმთავრებელი ტაძრის შესახებ. 340-იან წლებში ბაზილიკას აღმოსავლეთიდან მიუშენდა თორმეტნახნაგა კრიპტა, რომელშიც, გადმოცემით, მაცხოვრის კვართის ნაწილები ინახებოდა. შესაძლოა, კრიპტა იმპერატორის ოჯახის ნევრთა სამარხადაც იყო გათვალისწინებული.⁴⁰² ამ კრიპტის კედლები დღემდე შემორჩენილი და ამჟამინდელი რომანული კათედრალის აღმოსავლეთ ნაწილში 25 მ-ის სიმაღლეზე ჩანს უძველესი სამშენებლო ფენა. ტირის „ორმაგი“ ტაძრის ერთი ეკლესია მონათლულებისთვის იყო განკუთვნილი, მეორე – მოუნათლავებისთვის. იგივე სტრუქტურა ჩანს აკვილვას კათედრალის უძველეს ფენაში (V ს-ის II ნახ.) (ტაბ. VII №7).

გალიის ტერიტორიაზე „სამმაგი“ ეკლესიის არსებობის ფაქტიც არის დადასტურებული. ის დგინდება კლერმონის ეპისკოპოსის სიდონიუს აპოლინარიუსის ცნობით და ფრაგმენტული არქეოლოგიური მასალით: ლიონში შუა საუკუნეების ტაძრის ფუნდამენტში აღმოჩენილია სამნაწილიანი ბაზილიკა, რომელიც სავარაუდოდ V-VI სს-ით თარიღდება. აქაც, ტირის კათედრალის მსგავსად, ორი პარალელური ეკლესიაა, ხოლო მათ შორის მოთავსებულია მესამე დამოუკიდებელი დარბაზული ტიპის ელემენტი, რომელიც ზოგიერთი მკვლევარის მიერ ბაპტისტერიუმადაა მიჩნეული. ძველი, უფლისციხის მსგავსად, სამმაგ სახელს ატარებს. ანალოგიური სტრუქტურის ეკლესია გამოვლენილია ჟენევის კათედრალის საძირკველშიც (VI ს-ის II ნახ.).⁴⁰³ როგორც ჩანს, „ორმაგი“ და „სამმაგი“ ბაზილიკები ტიპური იყო როგორც გვიანრომაული ხანის ევროპულ პროვინციებში, ასევე, ოდნავ მოგვიანებით, ბურგუნდიის საჰერცოგოს არსებობის დასაწყის ხანაშიც.

ამრიგად, „ორმაგ“ და „სამმაგ“ ეკლესიებს ადრექრისტიანული ხანის ევროპაში შემდეგი ფუნქცია ჰქონდა: მათში ტარდებოდა ლიტურგია როგორც მონათლულებისთვის, ასევე „კათაკმეველებისთვის“. მეტიც, ზოგიერთი ადრეული ეკლესიის შიგნით სავარაუდოა სხვა, კერძოდ, მითრას კულტმსახურების წარმოების შემთხვევებიც: ეკლესიათა ერთ ჯგუფში დადასტურებულია სპეციალური სათავსის – მითრეუმის – არსებობა. ასეთებია, მაგალითად, სანტა მარია კაპუა ვეტერე ან სანტა-პრისკა ავენტინზე.⁴⁰⁴

ვფიქრობთ, ზემოთ მოყვანილი მაგალითები დაგვეხმარება სა-

⁴⁰² T. Kampf. Untersuchungen und Beobachtungen am Trierer Dom. Germania. 42. 1964, გვ. 126-141.

⁴⁰³ W. Müller. Archeologische Zeugnisse frühen Christentums zwischen Taunus und Alpenkamm. Helvetica/Arch 65/66. 1986, გვ. 3-77.

⁴⁰⁴ M. J. Vermaseren. Die orientalische Religionen im Römerreich. Leiden. 1981, გვ. 96-120.

მეკლესიანი ბაზილიკის კომპოზიციის წარმოშობისა და დანიშნულების საკითხების გარკვევაში. მით უმეტეს, რომ ევროპული ძეგლების ანალოგიით შესაძლებელია კიდევ ერთი ფრთხილი ჰიპოთეზის წამოყენება ქართლში ქრისტიანულ და მაზდეანურ თემებს შორის დამოკიდებულების შესახებ. როგორც ვნახეთ, ქრისტიანული ეკლესიების ზოგიერთ უადრეს ნიმუშში მოთავსებულია ირანული მზის, სინათლისა და სამართლიანობის ღვთაების მითრას სალოცავი, რომელიც უადრესად პოპულარული იყო რომის იმპერიაში I-IV საუკუნეებში და დიდი მსგავსებას ავლენდა ქრისტესთან.

ვფიქრობთ, რომ ქრისტიანობის გავრცელების ევროპაში არსებულ სიტუაციას შეიძლება გარკვეული ანალოგია ჰქონოდა V-VII სს. ქართლში, სადაც არსებობდა მაზდეანური თემები (მათში როგორც ეთნიკური უმცირესობების წარმომადგენლები, ასევე, ზოგ შემთხვევაში, ქართველებიც შედიოდნენ) და ძლიერი იყო ირანის პოლიტიკური გავლენა. არაპირდაპირი, მაგრამ მაინც გასათვალისწინებელი ცნობები დაცულია ქართულ წერილობით წყაროებში, მაგ., „ქართლის ცხოვრებაში“ შესულ ჯუანშერის თხზულებაში და „მოქცევაჲ ქართლისაჲში“: „და დაიპყრეს ქართლი სპარსთა... და ყოველთა შინა ეკლესიათა ქართლისათა ცეცხლის-მსახურთა სპარსთა აღადგინეს ცეცხლი“⁴⁰⁵; „ამან ჰერაკლე ტფილისს და მცხეთას და უჯარმას განავლინნა ქადაგნი, რაჲთა ყოველნი ქრისტიანენი ქალაქთა შინა ეკლესიათა შინა შემოკრბენ და ყოველნი მოგუნი და ცეცხლისა მსახურნი ანუ მოინათლნენ, ანუ მოისრნენ. ხოლო მათ ნათლის-ღებაჲ არა ინებეს, ზაკუფით თანა-აღერინეს ქრისტიანეთა, ვიდრემდის ყოველთა ზედა წარჰმართა მახვილი და ეკლესიათა შინა მდინარენი სისხლისანი დიოდეს“.⁴⁰⁶

რა თქმა უნდა, ზემოთ მოყვანილი მოსაზრებები მხოლოდ ჰიპოთეზებია, განსაკუთრებით ეს ეხება იმ ვერსიას, რომ სამეკლესიანი ბაზილიკის ერთ-ერთი ეკლესია შესაძლოა არაქრისტიანებისთვის იყო განკუთვნილი. საკითხი პრობლემატურია და როგორც არქეოლოგიური მასალის, ასევე წერილობითი წყაროების კიდევ უფრო ღრმა შესწავლას მოითხოვს.

მარტირიუმებისა და „საფლავს ზედა“ ეკლესიების ზოგიერთი თავისებურების შესახებ. ამ ნაწილის მიზანია მარტირიუმის, „საფლავს ზედა“ ეკლესიის ფორმის თავისებურებების დადგენა საქართველოს ხუროთმოძღვრებაში ქრისტიანული აღმოსავლეთის არქიტექტურასთან მიმართებაში.

⁴⁰⁵ ქართლის ცხოვრება. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. I. თბ. 1955, გვ. 139.

⁴⁰⁶ მოქცევაჲ ქართლისაჲ. შატბერდის კრებული, გვ. 326-327.

მარტირიუმი, „საფლავს ზედა“ ეკლესია, უმეტესად მცირე ზომის სამარხი ეკლესია ქრისტიანული არქიტექტურის უძველესი ფორმაა. მისი ცალკეული ტიპები – რომელიმე წმინდანის საფლავზე აგებული დამოუკიდებელი შენობა – უმეტესად ქრისტიანობის გავრცელების პირველ საუკუნეებში იქმნებოდა და თავისი იდეით, მემორიალური ფუნქციით, კონკრეტული წმინდანის კულტის წინ წამოწევით თუ სხვა თავისებურებით ძალზე ახლოსაა წარმართულ არქიტექტურასთან და, საერთოდ, წარმართობასთან.

ე.წ. ლოკალური წმინდანების ფენომენი, რომელიც ასე პოპულარული იყო ადრექრისტიანულ და არა მარტო ადრექრისტიანულ ხანაში, მჭიდროდაა დაკავშირებული მარტირიუმების არქიტექტურასთან. ქრისტიანული საკულტო ხუროთმოძღვრების ფორმებიდან ყველაზე მკაფიო პროტოტიპები წარმართულ არქიტექტურაში სწორედ „სამარხ“ ეკლესიას აქვს.

ქართულ სინამდვილეში კრიპტაზე აშენებული ადრექრისტიანულ ხანის მცირე ეკლესიები მრავლად გვხვდება, განსაკუთრებით – აღმოსავლეთ საქართველოში. საინტერესოა განვიხილოთ, თუ რამდენად ჰგავს ისინი ანალოგიურ ეკლესიებს მსოფლიოს სხვა რეგიონებში. არსებობდა თუ არა მარტირიუმის კომპოზიციის გარკვეული ზოგადი სტანდარტები და რამდენად შეესაბამება მათ ქართული არქაული „სამარხი“ ეკლესიები. მეორე საინტერესო საკითხი, რომელიც ამ შემთხვევაში ბუნებრივად იპყრობს ჩვენს ყურადღებას, პროტოტიპების საკითხია. რომელმა ანტიკურმა თუ ძველადმოსავლურმა წარმართულმა ტაძრებმა დაუდო საფუძველი ადრექრისტიანული მარტირიუმების არქიტექტურას? ამის გასარკვევად განვიხილოთ ასეთი ეკლესიები ბიზანტიის იმპერიის რამდენიმე რეგიონიდან.

როგორც ვთქვით, ლოკალური წმინდანების კულტი ადრექრისტიანული ხანისათვის ტიპური ფენომენია. მისი მაგალითები გვხვდება როგორც ბიზანტიის ცენტრალურ პროვინციებში (ბალკანეთი, მცირე აზია), ასევე პერიფერიებზე (სირია, მესოპოტამია, ეგვიპტე). განსაკუთრებით ცნობილია ასეთი სახის კულტით თესალონიკა, სადაც მდებარეობს წმ. დიმიტრის საფლავი, შემდგომ მასზე აგებული მცირე სამლოცველო და უფრო მოგვიანებით – დიდი ბაზილიკა, რომელშიც წმინდანის მემორიალური კიბორჩილი დადგეს და ეკლესია მთელი ქრისტიანული სამყაროს მასშტაბის საპილიგრიმო ცენტრი გახდა⁴⁰⁷. კრიპტა ბაზილიკის ჩრდილო-დასავლეთ კუთხეშია. ესაა ნახევრად მიწისქვეშა სამარხი, რომელიც რომაული ხანის აბანოს ნაწილია მოქცეული.

⁴⁰⁷ C. H. Bakirtiz. Pilgrimage to Thessalonike: the Tomb of St. Demetrius. *Dumbarton Oaks Paper*. 65. Washington. D.C. 2002, გვ. 175-192.

ტაძარში იდგა ექვსნახნაგა მარმარილოს კიბორიუმი (მისგან დღეს არქეოლოგების მიერ აღმოჩენილი მცირე ფრაგმენტები შემორჩა – მარმარილოს ბაზა, თაღის ნაწილი და სხვ.). ამ კიბორიუმის გამოსახულება სრული სახითაა მოცემული ტაძრის მოზაიკაზე ჩრდილოეთ კოლონადაში – ნმ. დიმიტრი კიბორიუმის წინ დგას და მლოცველებს ეგებება. არსებობს მისი აღწერილობაც: მარმარილოს ბაზაზე ექვსკუთხა შენობა იდგა, რომელიც ჰორიზონტალური კარნიზით და ფრონტონით იყო გადახურული. სახურავზე ჯვარი იყო აღმართული. თესალონიკის ეპარქია დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა ნმ. დიმიტრის კულტს და ორი იმპერატორის – იუსტინიანესა და მავრიკეს – მოთხოვნის მიუხედავად, უარი განაცხადა მისი რელიქვიების კონსტანტინოპოლში გადატანაზე.⁴⁰⁸

ამრიგად, ნმ. დიმიტრის ტაძრის ცენტრალურ ნაგებობაში კიბორიუმი, როგორც ეს მოზაიკაშია ასახული, პილიგრიმების ძირითადი თაყვანისცემის ობიექტი იყო. რელიქვარიუმი (1059-1067 წწ.), რომელიც მოსკოვშია დაცული, სავარაუდოდ, თესალონიკის კიბორიუმის პირდაპირი რეპლიკაა.⁴⁰⁹

მაგრამ სამარხი რეალურად მცირე მინისქვეშა კრიპტაში იყო განლაგებული ბაზილიკის ჩრდილო-აღმოსავლეთ კუთხეში.⁴¹⁰

ნმ. დიმიტრის კულტი ერთ-ერთი ყველაზე პოპულარული იყო აღმოსავლურ ქრისტიანულ სამყაროში, მისი ტაძარი, როგორც პილიგრიმობის ცენტრი, თავისი მნიშვნელობით თითქმის არ ჩამოუვარდებოდა სანტ-იაგო დე კომპოსტელას ესპანეთში. ეს მნიშვნელობა მან მთელი შუა საუკუნეების მანძილზე შეინარჩუნა.⁴¹¹ მას მოგვიანებით, თურქების ბატონობის ხანაშიც სცემდნენ პატივს და სასწაულებრივ განკურნების ძალას მიაწერდნენ. ნმ. დიმიტრის ბაზილიკაში მუსლიმი პილიგრიმებიც დადიოდნენ.⁴¹² ამ წმინდანის კულტის უმნიშვნელოვანესი ატრიბუტები სამარხი კრიპტა და ტაძარში მდგომი კიბორიუმი.

ქართულ სინამდვილესთან უფრო ახლოა, თავისი გეოგრაფიული მდგომარეობიდან გამომდინარე, ნმ. ევგენის კულტი ტრაპეზუნტში.

⁴⁰⁸ S. Lemerl. Saint Démétrius de Thessalonique et les problèmes du martyrien et du transept. Bulletin de correspondance hellénique. 77. 1955, გვ. 573; H. Delehay. Les origines du culte des Martyrs. Brussels. 1933, გვ. 66.

⁴⁰⁹ A. Grabar. Sculptures byzantines du Moyen âge. v. 3. Paris. 1968, გვ. 307-313. აღსანიშნავია, რომ XI ს-ში ნმ. დიმიტრის ბაზილიკაში ჰექსაგონი ოქტოგონით შეცვალეს.

⁴¹⁰ J. M. Spieser. Inventaires en vue d'un recueil des inscriptions historiques de Byzance. Les inscriptions de Thessalonique. t. 5. 1973, გვ. 156-159.

⁴¹¹ Choniates Niketas. ed. J. A. van Dieten. Berlin. 1975. Corpus Fontium Historiae Byzantinae. 11. ნიკიტა ხონიატი გულისტკივილით აღწერს ნმ. დიმიტრის კულტის შეურაცხყოფის ფაქტებს ჯვაროსნების მიერ თესალონიკის აღებისას 1185 წ.

⁴¹² F. M. Hasluck. Christianity and Islam under the Sultans. Oxford. 1924, გვ. 16-17.

ქალაქის მფარველისა და მისი სამი მეგობრის მონამეობის ამბავი VI ს-ის ანონიმურ აგიოგრაფიულ თხზულებაშია აღწერილი⁴¹³, რომელიც იმდენად პოპულარული იყო შავიზღვისპირა რეგიონში, რომ მალე ლათინურად და ქართულად ითარგმნა.⁴¹⁴ ტრაპეზუნტი, თესალონიკის მსგავსად, მნიშვნელოვანი საპილიგრიმო ცენტრი გახდა – ნერილობითი წყაროების მიხედვით, იმპერატორების დიოკლეტიანესა და მაქსიმიანეს სიკვდილის შემდეგ წმ. ევგენის რელიქვიები სპეციალურად აგებულ კრიპტაში დაკრძალეს. ის, რაც მეცნიერებს ტრაპეზუნტის მახლობლად მდებარე რომაული სიმაგრის ნანჩლად მიაჩნდათ, უახლესი არქეოლოგიური გათხრების შედეგად დიდი ბაზილიკა აღმოჩნდა. მის ქვეშ კრიპტაა განლაგებული. ეს ეკლესია პირველად ხოსრო II-ის მიერ ტრაპეზუნტის ალების დროს დაინვა 610 წ., მაგრამ მრავალი ისტორიული წყარო აქ მდებარე კრიპტას წმ. ევგენის სამარხად მოიხსენიებს.⁴¹⁵

წმ. ევგენის პოპულარობაზე განსაკუთრებით ზრუნავდნენ ტრაპეზუნტის იმპერატორები – ის იმპერიის და კომნენოსების ოჯახის ოფიციალურ მფარველად ითვლებოდა. ლეგენდის თანახმად, წმ. ევგენი დაეხმარა ანდრონიკე კომნენოსს თურქების დამარცხებაში, უფრო ადრე კი – ბასილ II-ს საქართველოსთან ომში. განსაკუთრებით პოპულარული იყო წმ. ევგენის კულტი VI-VIII სს. ლაზიკაში. მრავალი პილიგრიმი დადიოდა აქედან ტრაპეზუნტში.⁴¹⁶

სამარხი ეკლესიის და კრიპტის გარდა, ჩვენთვის აგრეთვე საინტერესოა ამ წმინდანის გამოსახულების იკონოგრაფიული თავისებურებები. ერთ-ერთი გავრცელებული ვარიანტია წმ. ევგენი სამხედრო ტანსაცმელში, ქვეითი ჯარისკაცის სახით – მოკლე ტუნიკით, მუზარადით და ხელში დიდი ჯვრით (მაგ., იმპერატორების სასახლის კაპელაში ტრაპიზონში, ტრაპიზონის წმ. სოფიას ტაძარში, ვაზელონის მონასტრის ტიპიკონის მინიატურაზე და სხვ.).⁴¹⁷ მაგრამ განსაკუთრებით საყურადღებოა წმ. ევგენის გამოსახულება კომნენოსების საიმპერიო ბეჭდებზე, სადაც იმპერატორი და წმინდანი მხედრების სახით არიან წარმოდგე-

⁴¹³ J. O. Rosenqvist. The Hagiographic Dossier of St. Eugenios of Trebizond. *Studia Byzantina Upsaliensa* 5. Upsala. 1996; B. Martin-Hisard. Les textes anonymes grec et arménien de la Passion d'Eugène, Valérien, Canidios et Akylas de Trebizond. *REArm*, n. s. 15. 1981, გვ. 115-185.

⁴¹⁴ A. Brayer, D. Wienfeld. The Byzantine Monuments and Topography of Pontos. *Dumbarton Oaks Studies (DOS)* 20. Washington D.C. 1985, გვ. 166-167.

⁴¹⁵ F. C. Conybeare. Ananias of Shirak (A.D. 600-650). *Byzantinische Zeitschrift*. 6. 1906, გვ. 572-584. Trans. of the "Autobiography", გვ. 572-574.

⁴¹⁶ J. O. Rosenqvist. Local Worshipers, Imperial Patrons: Pilgrimage to St. Eugenios of Trebizond. *Dumbarton Oaks Papers (DOP)* 65. Washington D.C. 2002, გვ. 195-212.

⁴¹⁷ А. Дмитриевский. Описание литургических рукописей, хранящихся в библиотеках православного Востока. 3. Типика. Т. 2. 1917, гв. 421-456.

ნილნი.⁴¹⁸ მსგავს იკონოგრაფიულ ტიპს ვხედავთ ტრაპეზუნტულ ასპრებზეც, მაგ., ალექსი II (1297-1330 წწ.) ასპრზე, სადაც ერთ მხარეს წარმოდგენილია წმ. ევგენი ცხენზე, ხელში კვერთხით, და მეორეზე – ზუსტად ასევე, იმპერატორი.⁴¹⁹ წმ. ევგენის მხედრის იკონოგრაფიული ტიპი გვხვდება აგრეთვე ხელნაწერის ტყავის ყდის მორთულობაში წმ. ეკატერინეს მონასტრის საცავიდან სინაზე.⁴²⁰ პონტოს რეგიონის გარეთ საერთოდ იშვიათად გვხვდება წმ. ევგენის გამოსახულება, ისიც სრულიად განსხვავებული იკონოგრაფიით.⁴²¹

ასპრებზე და ბეჭდებზე მოცემული წმ. ევგენის იკონოგრაფიული ტიპი (მხედარი კვერთხით ხელში) ძალზე ახლოსაა ანტიკური ხანის ტრაპეზუნტის საქალაქო მონეტების გამოსახულებასთან: ერთ მხარეს – იმპერატორი (ტრაიანე – ფილიპე არაბი), და ქალაქის ოფიციალური ღვთაება მითრა – მეორეზე.⁴²² ამრიგად, მარტირიუმების არქიტექტურის გარდა, წარმართული ეპოქის პროტოტიპები მნიშვნელოვან როლს თამაშობს წმინდანების იკონოგრაფიის ფორმირებაშიც.

სამარხი, „საფლავს ზედა“ ეკლესიები ახლო აღმოსავლეთში საკმაოდ შეზღუდული ტიპოლოგიური სპექტრით ხასიათდება. როგორც ჩანს, კაცობრიობის აზროვნებაში კრიპტა, მემორიალური შენობა ოდითგანვე გარკვეულ ფორმასთან იყო გაიგივებული და საუკუნეების განმავლობაში მხოლოდ მცირე ტრანსფორმაციას განიცდიდა. რა თქმა უნდა, ასეთ აღქმას გვიანრომაულმა მავზოლეუმებმა დაუდო სათავე – ყოველ შემთხვევაში, მის ძირითად შტრიხებს: ცენტრულობა (ჯვრული, წრიული ან მრავალწახნაგა ფორმა), გუმბათიანი გადახურვა, ჩვეულებრივ ეკლესიასთან შედარებით მცირე ზომა, სივრცის ჩაკეტილობა და სხვ. ასეთებია გალა პლაციდიას მავზოლეუმი რავენაში (ჯვრული ფორმის ინტერიერი), იპოგეუმი კონსტანტინოპოლის მახლობლად მაკრიკეაში (V ს. მიწისქვეშა კვადრატული სამარხის კუთხეებში ოთხი მცირე ზომის კამერაა მოწყობილი). მსგავს ფორმას იმეორებს ე.წ. სულიჯე-

⁴¹⁸ N. Oikonomidis. Studies of Byzantine Sigilography. Washington D.C. 1994, გვ. 9-23.

⁴¹⁹ O. Retowski. Die Münzen der Komnenen von Trapezunt. Braunschweig. 1974, გვ. 193-202.

⁴²⁰ Епископ Порфирий Успенский. Catalogus codicum manuscriptorum graecorum qui in monasterio Sanctae Catharinae in Monte Sina asservantur. t. 1. С. Петербурга. 1911, გვ. 159.

⁴²¹ მაგ., წმინდანის თავის მოკვეთის სცენა ბასილ II მენოლოგიონის მინიატურიდან. იხ. De menologia de Basilio II, codices e Vaticanis selecti 8. Turin. 1907, გვ. 335; ან წმ. ევგენის გამოსახულება მეგობრებთან ერთად სან მარკოს ტაძრის ვერცხლის რელიეფარიუმზე და ასევე ათონის მთის ხატზე, იხ. E. N. Tsagaridas. Treasures of Mount Athos. Thessalonike. 1997, გვ. 95-98.

⁴²² T. Dundua. Georgia within the European Integration as Seen in Coinage. Catalogue of Georgian Coins. Tbilisi. 1999, გვ. 10; თ. დუნდუა და სხვ. ტრაპეზუნტის სპილენძის საქალაქო მონეტები/ქართული ნუმიზმატიკის ინგლისურ-ქართული ონლაინ-კატალოგი <http://geonumismatics.tsu.ge>

ჯამი თესალონიკაში (V ს-ის II ნახ.) – ბერძნული ჯვრის მკლავებს შორის ოთხი იზოლირებული დამატებითი სათავსია, აღმოსავლეთის მკლავი აფსიდით ბოლოვდება. მსგავსი პრინციპით იყო აგებული კონსტანტინოპოლის მოციქულთა ეკლესიის პირველსახე. ნაგებობა კონსტანტინე დიდის მავზოლეუმად იყო ჩაფიქრებული. ბერძნული ჯვრის ფორმის ინტერიერის ცენტრში იდგა სარკოფაგი მოციქულთა კენოტაფებით.⁴²³ მსგავსი ჯვრული სტრუქტურა, ოღონდ უფრო დაგრძელებული მკლავებით, ჰქონდა წმ. ბაბილას სამარხ ეკლესიას ანტიოქიასთან (IV ს.).

სირიისა და მესოპოტამიის მარტირიუმებსა და კრიპტებზე კიდევ ერთი ქვეყნის წარმართული არქიტექტურის გავლენის ნიშნები შეიმჩნევა – ირანის ცეცხლის ტაძრებისა. ამ მხრივ საინტერესოა რუსაფას ე.წ. კედლებს გარე ეკლესია (569-586 წწ.), რომელიც ირანული ტაძრების სქემას იმეორებს – აქაც ჯვრის მკლავებს შორის დამატებითი სივრცითი მონაკვეთებია, თუმცა აქვე მდებარე რუსაფას „სამარხი“ ეკლესიისგან განსხვავებით, ისინი მცირე გუმბათებითაა გადახურული. ამდენად, „კედლებს გარე“ ეკლესია ცეცხლის ტაძარს მოგვაგონებს ინტერიერის დანაწევრებით, გუმბათქვეშა სივრცის, მკლავებისა და მკლავებსშორისი მონაკვეთების იზოლირებულობით.

ეს საინტერესო სირიული ძეგლი ერთი დასკვნის გამოტანის საშუალებას იძლევა: ყველგან – ქრისტიანულ აღმოსავლეთსა თუ დასავლეთში, პროტოტიპის მიუხედავად (რომაული მავზოლეუმი იქნება ეს თუ ცეცხლის ტაძარი) მარტირიუმი, „საფლავს ზედა“ ეკლესია უმეტესად ცენტრული, ჩაკეტილი ფორმისაა და გუმბათითაა გადახურული. ასეთია წმ. მენას სამარხზე აღმართული ეკლესია ალექსანდრიაში. თვით დიდი ეკლესია ბაზილიკაა, ხოლო მარტირიუმი – მასზე მიშენებული მცირე კვადრატული ნაგებობა კუთხეებში ნახევარწრიული ნიშებით და პატარა პორტიკით.⁴²⁴

აქვე გვინდა ჩვენი ყურადღება შევაჩეროთ ასეთი ეკლესიების კიდევ ერთ ჯგუფზე, რომლებიც მესოპოტამიაშია დაფიქსირებული და არა ცენტრულ, არამედ სიგანეში განელილ შენობებს წარმოადგენს: ასეთია, მაგ. სალა (VIII ს.). ამ ეკლესიას ძალიან სქელი კედლები და მინიმალური რაოდენობის სარკმელი აქვს, ინტერიერი ყრუ კედლების საშუალებით მცირე მონაკვეთებად იყოფა. მათში სამარხი ნიშებია მოწყობილი.⁴²⁵ ასევე იზოლირებულია საკურთხეველიც. როგორც ბევრი მკვლევარი აღნიშნავს, სალა და მისი ჯგუფის ძეგლები ძალიან ახლოსაა ასევე

⁴²³ L. Rodney. Byzantine Art and Architecture. Cambridge. 1994, გვ. 24.

⁴²⁴ D. T. Rice. Art of Byzantine Era. London. 1997, გვ. 10-11.

⁴²⁵ Всеобщая история архитектуры. т. 3. Москва-Ленинград. 1966, გვ. 70-75.

სიგანეზე გაშლილ სატახტო დარბაზების არქიტექტურასთან, რომელსაც ჩვენ ბაბილონის და ნინევიის სასახლეებში ვხედავთ. ჩვენი აზრით, ასეთი გენეტიური ხაზი (ერთის მხრივ – რომაული მავზოლეუმები, მეორეს მხრივ – ირანული ცეცხლის ტაძრები და ძველადმოსავლური სასახლეები) ძალზე ლოგიკურია – საერთოდ, ქრისტიანული მარტირიუმების იდეა ყველაზე ახლოს დგას წარმართობასთან, წარმართულ ღვთაებებთან და ამ ღვთაებებთან გათანაბრებული მმართველების, ტირანების პიროვნების კულტთან. ამ იდეოლოგიური თავისებურების გამო მარტირიუმის კომპოზიცია მაქსიმალურად ახლოსაა წარმართული არქიტექტურის ტიპებთან.

ამავე დროს მარტირიუმი ქრისტიანობასა და წარმართობას შორის ერთგვარი კომპრომისის საუკეთესო მაგალითია – ტრანსცენდენტული ღვთაების, წმინდა იდეის თაყვანისცემა რთული აღმოჩნდა ათასწლეულების წარმართული კულტურის მქონე ხალხებისათვის. ეს თუნდაც ბიზანტიაში ხატმებრძოლეობის კრახის მაგალითზე შეგვიძლია დავინახოთ. წმინდა იდეას გარკვეული პერსონიფიკაცია სჭირდებოდა და ეს მოხდა კიდეც წმინდანების, მონამეების და განსაკუთრებით ე.წ. ლოკალური წმინდანების სახით. მათ კულტს ბევრი ისეთი ატრიბუტი შეუნარჩუნდა, რომლებსაც ადამიანები შეეჩვივნენ წარმართობის მრავალი საუკუნის განმავლობაში: საფლავი, სარკოფაგი, რელიქვიები, მემორიალური გამოსახულებები და საკრალური სივრცის შემომსახველური ნაგებობა, რომლის პროტოტიპად ზოგჯერ გვიანრომაული მავზოლეუმი გვევლინება, ზოგჯერ – ცეცხლის ტაძარი ან ბაბილონური სასახლე. საინტერესოა, რომ ასეთივე სურათს ვხედავთ წმინდანების გამოსახულებების იკონოგრაფიაში. ამ მხრივ საუკეთესო მაგალითი ჩვენ მიერ უკვე ნახსენები წმ. ევგენის გამოსახულებაა, რომელიც ტრაპეზუნტულ მითრას იმეორებს. ამ უკანასკნელის ტრანსფორმაციად შეგვიძლია აგრეთვე წმ. გიორგიც მივიჩნიოთ – მითრას მუდმივი თანამგზავრი გველი კი ამ შემთხვევაში გველესაპად იქცა.

მითრა-მხედარსა და ქრისტიანული წმინდა მხედრების გამოსახულებებს შორის კავშირი უცხოელ მეცნიერებსაც აქვთ შემჩნეული ხელოვნების სხვა ნიმუშების მაგალითზე: მაგ., ე.წ. თრაკიელი მხედრისა და წმ. გიორგის იკონოგრაფიას შორის.⁴²⁶

საქართველოში ლოკალური წმინდანების კულტს და მათ თაყვანისცემას, პილიგრიმობას მათ საფლავებზე ისეთი პომპეზური სახე არ ჰქონდა, როგორც დასავლეთ ევროპაში, თუმცა სრული სახით გვაქვს წარმოდგენილი. რამდენიმე უძველესი ქართული „საფლავს ზედა“ ეკ-

⁴²⁶ G. Kazarow. The Thracian Rider and St. George. *Antiquity*. 12. 1938, გვ. 290-296.

ლესიის ანალიზი საფუძველს გვაძლევს, ისინი სირიულ-მესოპოტამიური მარტირიუმების ტიპს დავუკავშიროთ.

უპირველესად ნეკრესის ბაზილიკას შევხებით. ეს უაღრესად ორიგინალური, მრავლისმთქმელი და მნიშვნელოვანი ძეგლია, რომლის ხუროთმოძღვრების ზოგი ასპექტი მეცნიერებისთვის დღემდე აქტუალურ საკითხს წარმოადგენს. როგორც ეს თავის დროზე გ. ჩუბინაშვილმა და ნ. სევეროვმა აღნიშნეს, კრიპტა ნაგებობის ქვეშ, ხელოვნურ სუბსტრუქციამაა მოთავსებული და თვით სუბსტრუქციაც საგანგებოდ გაკეთდა ამ მიზნისათვის. მრავალი დამახასიათებელი ნიშანი – ინტერიერის სამმაგი დაყოფის პრინციპი, კრიპტის არსებობა, მცირე ზომები, თაღების ნალისებრი ფორმა, შესასვლელი აღმოსავლეთიდან, შუა ნავის დიდი სიმაღლე – ნაგებობის არქაულობაზე მეტყველებს. ძეგლი ეკლესიათა იმ უძველეს ჯგუფს განეკუთვნება, რომლებიც მთელ მსოფლიოში ადრექრისტიანულ ხანაში წმინდანთა სამარხებზე იგებოდა და თავის თავში მემორიალურ ფუნქციასაც აერთიანებდა. ამ მემორიალური ფუნქციიდან გამომდინარე, სრულიად გასაგები ხდება ძეგლის „გახსნილობა“. მსგავსი მაგალითები ხშირია მესოპოტამიის არქიტექტურაში, მაგ., სამხრეთ ნალისებრი თაღებით გახსნილი კვადრატული ბაპტისტერიუმი ნისიბინში (359 წ.).⁴²⁷ სავსებით შესაძლებელია, რომ ნეკრესის მონასტერი ჯერ კიდევ წარმართობისდროინდელ წმინდა ადგილზე ან რაიმე სალოცავზე აიგო. გ. ჩუბინაშვილი დამაჯერებლად საუბრობს კახეთში ასეთი ადგილების ტრადიციის სიცოცხლისუნარიანობაზე. უახლესი მონაცემების მიხედვით, ლ. ჭილაშვილი ამ ადგილზე მითრა-მზის სალოცავის არსებობას ამტკიცებს. ნეკრესის მონასტრის ტერიტორიაზე ნაპოვნი ქვევრის ნატეხზე წარწერა მითრასათვის მიძღვნა აღმოჩნდა.⁴²⁸ ყოფილ წარმართულ სალოცავზე ეკლესიის აგების პრაქტიკა ფართოდ გამოიყენებოდა საქართველოში. ასეთია, მაგ., ზემო ნიქოზის ძეგლი ბაზილიკა, რომელიც ამჟამად მოგვიანო ხანის გუმბათიანი ტაძრის სტრუქტურაშია ჩართული.

ნეკრესის მცირე ბაზილიკასთან (IV ს. III მეოთხედი) ქრონოლოგიურად და ტიპოლოგიურად ძალიან ახლოს დგას წმ. ნინოს მემორიალური ტაძრის პირველსახე ბოღბეში. ეს ძეგლიც კრიპტაზეა აგებული და ტიპურ აღმოსავლურქრისტიანულ მარტირიუმს წარმოადგენდა. მარტირიუმი ამჟამად ბაზილიკის სამხრეთ ნაგებია ჩართული, თუმცა თავისი ფუნქციით და იდეური დატვირთვით სრულიად დამოუკიდებელი ერთეულია. მსგავსი შემთხვევები ძალიან ხშირია ქრისტიანულ აღმოსავ-

⁴²⁷ Г. Н. Чубинашвили. Архитектура Кахетии. Тб. 1959, გვ. 44.

⁴²⁸ L. Tschilaschwili. Eine Inschrift auf dem Rand eines Kwevri aus Nekresi. Georgica. 26. 2003, გვ. 5-12.

ლეთში – ასეთივე სტრუქტურისაა ნმ. მენას ეკლესია ალექსანდრიაში – მცირე მარტირიუმი დიდ ბაზილიკაშია ჩართული. ლოგიკურია ვივარაუდოთ, რომ ბოდბეს ეკლესიის მარტირიუმი უფრო ძველია, ვიდრე შენობის დანარჩენი ნაწილი. მარტირიუმი გაადიდეს, აამაღლეს, დასავლეთი კარიბჭე კი უკვე შუა ფეოდალური ხანისაა. გ. ჩუბინაშვილის აზრით, „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ ქრონიკაში ნახსენები „ფრიად დიდი“ ეკლესია უკვე გადიდებულ ტაძარს გულისხმობს. ამრიგად, თვით მარტირიუმი თამამად შეგვიძლია ერთ-ერთ უძველეს ქრისტიანულ ნაგებობად მივიჩნიოთ საქართველოში. თავისი სავარაუდო ფორმებით ის ახლოს იყო ნეკრესის ეკლესიასთან (ასეთივე ღია იყო 2 ან 3 მხრიდან), თუმცა ალბათ, არ ჰქონდა ბაზილიკური ჭრილი. ჩვენი აზრით, ის ისეთივე კვადრატული, ღია ფასადებიანი ნაგებობების ჯგუფს განეკუთვნებოდა, როგორც ნისიბინის ბაპტისტერიუმი⁴²⁹ და ნმ. მენას ეკლესია. ეს უკანასკნელი ისევეა ჩართული დიდ ბაზილიკაში, როგორც ბოდბე, ან ნმ. დიმიტრის კრიპტა თესალონიკის ბაზილიკაში.

სრულიად განსხვავებული, უფრო ძველი აღმოსავლეთის წარმართული კულტურის რემინისცენციაა ჭერემის მცირე ეკლესია (ტაბ. VIII შეად. №8 №9-ს) – მინიატურული კვადრატი ოთხმხრივ ღია თაღებით და უყელო გუმბათით. ძეგლის ქვეშ კრიპტაა მოთავსებული, მასში მოხვედრა დასავლეთის მხრიდან გაჭრილი შესასვლელით შეიძლება. ეს „ცხაურა“ მემორიალური ნაგებობა ირანული ტიპის ცეცხლის ტაძრის თითქმის სრული ანალოგია და კიდევ ერთი კარგი მაგალითია იმისა, თუ რა როლი ითამაშა ქრისტიანული მარტირიუმების ტიპის ფორმირებაში წარმართულმა სატაძრო არქიტექტურამ.⁴³⁰ ჭერემის კვადრატი მემორიალური ნაგებობების იმავე ჯგუფს ეკუთვნის, რომელსაც წარმოსადგენს რუსაფას „კედლებს გარე“ ეკლესია.

სირიული მარტირიუმების მსგავს ჯგუფს ეკუთვნის აგრეთვე იოანე ზედაზნელის საფლავზე აგებული ეკლესიაც (ტაბ. IX №10). აქაც წმინდანის კრიპტა ბაზილიკის ნაწილია – ეს ადგილი (ჩრდილოეთი ნაწილის აღმოსავლეთი მონაკვეთი) უფრო ამაღლებულია, ვიდრე მთელი ეკლესია და ნავეში თალის ფართო მალით იხსნება. ასეთივე მეთოდს მიმარ-

⁴²⁹ F. Sarre, E. Herzfeld. *Archaeologische Reise im Euphrat und Tigris-Gebiet*. B. II. Berlin. 1920, გვ. 341.

⁴³⁰ საერთოდ, IV ს-ის მინურულიდან და განსაკუთრებით V ს-ის დასაწყისიდან ქართულ ხელოვნებაში ირანული კულტურიდან მომდინარე მოტივების გამოჩენა ლოგიკურად ჯდება პოლიტიკური ისტორიის პროცესებშიც: ამ პერიოდიდან ძლიერდება ირანის ჩრდილოური ექსპანსია. ეს ექსპანსია ძალიან საგრძნობია ქვემო ქართლში, მიდა ქართლში და კახეთის დაბლობ რეგიონებში, მაზდეანობის ინტენსიური პროპაგანდის შედეგია ამ ტერიტორიებზე ცეცხლთაყვანისმცემელთა თემების არსებობა. მაზდეანობის და მანიქეველობის გარდა, ირანის შაჰები ქრისტიანობის სხვა, არადიოფიზიტურ მიმდინარეობებსაც უწევდნენ მფარველობას, მაგ., ნესტორიანელობას და მონოფიზიტობას.

თავდნენ V ს-ის სირიელი ხუროთმოძღვრები – აქაც მარტირიუმი გამოყოფილია ეკლესიიდან და მასში წმინდანთა რელიქვიები ინახებოდა. ძირითადად ეს წმინდა მირონი იყო, ზედაზნის შემთხვევაში – მინა იოანე ზედაზნელის საფლავიდან. მემორიალური ეკლესია იოანეს საფლავზე უფრო ძველია, ვიდრე თვით ბაზილიკა – ამაზე მიუთითებს განსხვავება ჩრდილოეთი ნავის აღმოსავლეთი ნაწილის თაღებსა და ბაზილიკის დანარჩენ თაღებს შორის. ისინი წყობითაც და დონითაც არ შეესაბამება ერთმანეთს. მემორიუმის თაღები ქვის კვადრებითაა ნაგები (დანარჩენები – ქვაბეტონისგან), ქუსლებიც უფრო შვერილი აქვს. ეს შვერილი მკვეთრად წყდება და მკაფიოდ მიგვითითებს საზღვარზე მემორიუმსა და შენობის სხვა ნაწილებს შორის. განსხვავდება იატაკის დონეებიც – ამრიგად, შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ მემორიუმი შენობას შეერწყა, ამისთვის კი მოიშალა მისი დასავლეთის კედელი და სამხრეთის კედლის ნაწილი. ამით აიხსნება ძეგლის უცნაური ფორმა: აღმოსავლეთის კედელი ტეხილია, სარკმლები – ასიმეტრიულად განლაგებული, ფასადზე უხეში ნაკერია, ასიმეტრიულია საკურთხევლის ნაწილიც და სხვ. მემორიუმი ბაზილიკაზე ძველია – ამ მხრივ ზედაზენი ბოდბეს სქემას იმეორებს და, როგორც ჩანს, ეს სქემა ტიპური იყო ქართული „საფლავს ზედა“ ეკლესიებისათვის: თავდაპირველად იგებოდა მარტირიუმი, რომელიც შემდგომ გაზრდის და გადაკეთების შედეგად ბაზილიკად იქცეოდა. თუმცა ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ მარტირიუმის პირველსახის მშენებლობასა და შემდგომ რეკონსტრუქციას შორის, როგორც წესი, მცირე ქრონოლოგიური მონაკვეთია – ბოდბეს შემთხვევაში ეს მონაკვეთი წმ. ნინოს გარდაცვალებიდან ეკლესიის გაფართოებამდე სულ რამდენიმე ათწლეულია, ზედაზნის შემთხვევაში – ერთი საუკუნე (VI-VII სს.). ამავე სქემას იმეორებს წმ. სტეფანეს ეკლესია ხირსაში. აქაც ერთი ასურელი მამათაგანი – სტეფანეა დაკრძალული და, ბუნებრივია, ეს ძეგლიც სირიულ-მესოპოტამიურ ტრადიციას მისდევს. კრიპტა ჩრდილოეთის მკლავის აღმოსავლეთის მონაკვეთში მდებარეობს, ეს მეთოდი, როგორც ჩანს, ჩვეული გახდა ქართული არქიტექტურისათვის.

ამრიგად, დასკვნის სახით შეიძლება ითქვას, რომ ქართული „საფლავს ზედა“ ეკლესიების უძველესი ჯგუფი – ნეკრესი (IV ს.), ჭერემი (IV ს.), ბოდბე (IV ს.), ზედაზენი (VI ს.), ხირსა (VI ს.) მარტირიუმების სირიულ-მესოპოტამიურ ტიპს უკავშირდება. მეორე მხრივ, ორივე რეგიონის ძეგლები, გარკვეულწილად, ირანული ცეცხლის ტაძრების არქიტექტურის ტრადიციის გავლენასაც განიცდის (მაგ., ჭერემი, რუსაფას ეკლესია და სხვ.).

ქართულ-ირანული კულტურული ურთიერთობის ზოგიერთი ასპექტი. ზოროასტრული კულტურის გარკვეული გავლენები სახეზეა

ანტიკური ხანის ქართულ არქიტექტურასა და სახვითი ხელოვნების სხვადასხვა სფეროში – რელიეფის, ჭედურობის, გლიპტიკის, გამოყენებითი ხელოვნების ნიმუშებში, ხშირად ისინი რემინისცენციების სახით გვხვდება ქრისტიანული ხელოვნების ევოლუციის პირველ ეტაპზეც (IV-VII სს.). ამ ფენომენის სხვადასხვა სახის გამოვლინებების შესწავლა, კლასიფიკაცია და კვალიფიცირება უძველესი ქართული კულტურის და ირანულ სამყაროსთან მისი მიმართების კვლევის მნიშვნელოვანი ასპექტია.

IV-VI სს-ში ქართლში (უმეტესად მცხეთაში, თბილისში და ზოგიერთ სხვა ქალაქში) ირანული, ზოროასტრული მოსახლეობა არსებობდა. ამის გამო ქვეყნის რუკა სპარსული წარმოშობის მრავალი ტოპონიმით გამდიდრდა (მაგ., მოგვთაკარი, სოლდებილი და სხვ.). საქართველოს ტერიტორიაზე დაფიქსირებულია ზოროასტრული ცეცხლის ტაძრის ნიმუშები: მაგ., სამადლოს ტერიტორიაზე აღმოჩენილი კომპურა ტიპის ტაძარი (ძვ. წ. IV-III სს.)⁴³¹ (ტაბ. X №11). გავრცელებული იყო აგრეთვე სხვა ტიპის ცეცხლის ტაძრები (მაგ., ფანჩატურის ტიპის ე.წ. ჩოთრაკი, კვადრატული ფორმის, ადრეული ბაზილიკის მსგავსი ოთხსვეტიანი სამლოცველო აიადანა და სხვ.). ასეთებია ციხიაგორას, დედოფლის მინდვრის ტაძრები.

ადრექრისტიანული ხანის მონუმენტურ ხუროთმოძღვრებაში შესაძლებელია გამოიყოს ძეგლთა განსაკუთრებული ჯგუფი, რომელთა კომპოზიციაში იგრძნობა ირანული ზოროასტრული ტაძრების არქიტექტურის გავლენა. ასეთი ძეგლები რამდენიმე კატეგორიად შეიძლება დაიყოს:

- ეკლესიები, რომლებიც ცეცხლის ტაძრის რეკონსტრუქციის შედეგად წარმოიქმნა. ასეთი რეკონსტრუქციის კლასიკურ მაგალითად შეიძლება ჩაითვალოს უფლისციხის ე.წ. კლდოვანი ბაზილიკა. გ. ყიფიანის ვარაუდით, ეს ნაგებობა თავდაპირველად ოთხსვეტიანი კვადრატის ფორმის ცეცხლის ტაძარი იყო⁴³² (ი. გაგოშიძე მას მითრეუმად მიიჩნევს), რომელიც ქრისტიანულ ეკლესიად გადაკეთდა საკმაოდ მარტივი რეკონსტრუქციის შედეგად – მას აღმოსავლეთიდან აფსიდი მიუშენდა.

- მცირე ზომის აღმოსავლურქართული არქაული ეკლესიების ერთი ჯგუფი, რომლების ირანული ჩოთრაკის (კიოსკის ტიპის, ფანჩატურისებრი ოთხმხრივ გახსნილი ნაგებობა, რომელიც წმინდა ცეცხლის შესანახადაა გათვალისწინებული) პრაქტიკულ ასლებს წარმოადგენს.

⁴³¹ Ю. М. Гагошидзе. Самадло. Каталог. Тб. 1981, გვ. 52.

⁴³² გ. ყიფიანი. კოლხეთის და იბერიის წარმართული ტაძრები და ქართული ქრისტიანული ხუროთმოძღვრების წარმოშობის საკითხები. თბ. 2000, გვ. 1-12.

ასეთია, მაგ., ჭერემის ეკლესია (IV-V სს.) (ტაბ. VIII შეად. №8 №9-ს). ამ უკანასკნელთან ახლოს დგას აგრეთვე ნეკრესის მონასტრის ძველი ბაზილიკა (IV ს.) (ტაბ. X №12), რომელსაც ჯერ კიდევ გ. ჩუბინაშვილმა „სათუო ბაზილიკა“ უწოდა⁴³³ მცირე ზომის, დიდი თაღოვანი შესასვლელების გამო გვერდითა ფიქტიურ ნავეებში, რომლების შენობას ცხაურა, ფანჩატურისმაგვარ იერს ანიჭებს⁴³⁴, და მატანის ცხრაკარა (IV-V სს.).

- ყველაზე ადრეული ქრისტიანული ძეგლები, რომლებშიც ირანული თემატიკა უფრო შემოქმედებითადაა გადაამუშავებული. როგორც ნესი, ესაა კრიპტაზე დაშენებული მარტირიუმი, რომელიც თავის თავში გარკვეული მემორიალური, საკრალური ადგილის აღმნიშვნელ ფუნქციასაც აერთიანებს. ისინი ხშირად მცირე ზომის, კვადრატთან მიახლოებულ ფორმას წარმოგვიდგენს და უმეტეს შემთხვევაში, ერთი ან რამდენიმე მხრიდან ღიაა – მაგ., ზედაზენი, უჯარმის ჯვარპატიოსანი და სხვ.

ქრისტიანული და ზოროასტრული სიმბოლიკის შერწყმის მაგალითებს ხშირად ვხედავთ ქართული ადრექრისტიანული ხელოვნების ნიმუშებზე. ამასთან უნდა აღინიშნოს, რომ ქართული და ირანული კულტურის ელემენტების შერწყმას ბევრად უფრო ხანგრძლივი ისტორია აქვს: ქართულმა წარმართობამ ოდითგანვე შეითვისა ირანული/არიული გავლენები. საქართველოს ტერიტორიაზე სავარაუდოდ ჯერ კიდევ ბრინჯაოს ხანაში შემოსულმა არიულმა სუპერსტრატამ კვალი დაამჩნია ქართულ წარმართულ პანთეონსაც. შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ გაიმი მითრას კულტის ერთ-ერთი სახეობის (გაიო-მარტამ – სიცოცხლის მომნიჭებლის) გადაამუშავებულ ვარიანტს წარმოადგენს, აინინა – ანაჰიტისა და ა.შ. მოგვიანებით აღმოსავლეთ საქართველოში ირანული სუპერსტრატა გამოჩნდა (?), რომელმაც იბერიაში აჰურა მაზდას თაყვანისცემა გაავრცელა (ქართული არმაზი, რომლის სახელსაც უკავშირდება იბერიის სამეფოს ციტადელის სახელწოდებაც). ამრიგად, ირანული წარმოშობის ღვთაებებმა შეადგინეს ქართული წარმართული პანთეონის მთავარი ტრიადა.

შედარებით განსხვავებულ სურათს ვხედავთ ანტიკური ხანის დასავლეთ საქართველოში. ბერძნული წარმოშობის კულტების გარდა (აპოლონი, არტემიდა, არტემიზა, ჰელიოსი, ნიკე და სხვ.), რომელთა თაყვანისცემის ტრადიცია კოლხეთში ბერძენ კოლონისტებთან ერთად შემოვიდა და რომლებიც ადგილობრივმა მოსახლეობამ საკუთარ ღვთაებებთან გააიგივა, გავრცელებული იყო აგრეთვე ე.წ. ტრაპეზუნტელი მით-

⁴³³ Г. Н. Чубинашвили. Архитектура Кахетии, გვ. 44.

⁴³⁴ L. Tschilaschwili. Eine Inschrift auf dem Rand eines Kwewri aus Nekresi. Georgica. 26, გვ. 5-12. ნეკრესის მონასტერი წარმართობისდროინდელ წმინდა ადგილზე აიგო. ლ. ჭილაშვილი ამ ადგილზე მითრა-მზის სალოცავის არსებობას ამტკიცებს.

რას კულტი. ეს უკანასკნელი ქალაქ ტრაპეზუნტის ოფიციალურ ღვთაებას წარმოადგენდა I-III სს-ში⁴³⁵ – ქალაქისა, რომელშიც ორი ეთნოსი, კოლხური და ბერძნული, სახლობდა.

ირანული წარმოშობის, მზის, სინათლისა და სამართლიანობის ღვთაება მითრა ძალზე პოპულარული იყო რომის იმპერიაში II-III სს-ში, განსაკუთრებით – სამხედრო ფენაში, გვიანრომულ ხანაში კი იმპერიის უმნიშვნელოვანეს ოფიციალურ კულტადაც ითვლებოდა. განსაკუთრებით პოპულარული იყო მისი კულტი პროვინციებში.

მითრა-მხედრის გამოსახულება შემორჩენილია ტრაპეზუნტის საქალაქო მონეტებზე (II-III სს.) – ცხენოსანი ჭაბუკი მეომარი, რომლის ცხენის ფლოქვებთან გველის გამოსახულებაა მოცემული. თვალში საცემია მისი მსგავსება წმ. გიორგის იკონოგრაფიასთან.

მსგავსი სიტუაციაა აგრეთვე დაახლოებით I-IV საუკუნეებში რომის იმპერიის სხვა პროვინციებში: მაგალითად, გერმანიაში და სირიაში მითრა აგრეთვე ცხენოსანი ჭაბუკის სახით წარმოგვიდგება (რელიეფი ნოიენჰაიმიდან, დურა ეუროპუსის მოხატულობა მითრას ნადირობის სცენით), ხოლო თრაკიაში გავრცელებული იყო მითრას კულტი ე.წ. თრაკიელი მხედრის სახით, რომელიც, მრავალი ევროპელი მეცნიერის აზრით, ქრისტიანულ ხანაში გავრცელებული წმ. გიორგის იკონოგრაფიის პროტოტიპი გახდა.⁴³⁶

ამრიგად, ცხადია ირანული კულტურის გავლენა ქართულ წარმართულ პანთეონზე. თუმცა ეს გავლენები რემინისცენციების სახით გვხვდება აგრეთვე ქრისტიანულ ეპოქაშიც. ამ მხრივ განსაკუთრებული აღნიშვნის ღირსია ადრექრისტიანული ქართული რელიეფისა და გლიპტიკის ცალკეული ნიმუშები. მათ შორისაა დმანისის რაიონში, სოფ. უკანაგორში აღმოჩენილი რელიეფური სტელის ფრაგმენტი – ბაზა (წითელი ტუფი, 75X75X67 სმ.), რომელსაც ვ. ჯაფარიძე V-VI სს. ათარილებს⁴³⁷, ნ. შოშიაშვილი კი – VII ს. მის ერთ-ერთ ნახნაგზე გამოსახულია წრეში ჩასმული ტოლმკლავა ჯვარი პალმეტებით, რომლის აქეთ-იქით ზოროასტრული წმინდა წასაკრავის ბოლოები მოჩანს.

მეორე ასეთი ძეგლი აღმოჩენილია სოფ. ზემო თმოგვში (ასპინძის

⁴³⁵ T. Dundua. Christianity and Mithraism. The Georgian Story. Tb. 1999, გვ. 3.

⁴³⁶ G. Kazarow. The Thracian Rider . . . , გვ. 290-296; G. Kazarow. Die Denkmäler des thrakischen Reitergottes in Bulgarien. Budapest. 1938, გვ. 6-8, 10, 84. საინტერესოა, რომ იმპერიის მეტროპოლისში მითრას გამოსახულებები მხედრის სახით თითქმის არ გვხვდება. მაგ., იტალიაში ეს ღვთაება ქვეითად გამოისახება, განსაკუთრებით პოპულარულია მითრას ბრძოლის სცენა ხართან, სადაც ეს უკანასკნელი ბუნების ბნელ ძალებს, ქაოსს განასახიერებს.

⁴³⁷ ვ. ჯაფარიძე. ადრეული შუა საუკუნეების ძეგლები ქვემო ქართლიდან. თბ. 1981, გვ. 75.

რ-ნი, 90X67X67 სმ., VII ს.), რომელზეც მოცემულია მედალიონში ჩასმული ორი ჯვარი ზოროასტრული წასაკრავებით და მათ შორის – ფიგურული კომპოზიცია (დანელი ლომთა ხაროში, თანაც დანიელს ფრიგიული ქუდი ახურავს).

მსგავს მაგალითებს ვხედავთ აგრეთვე V-VII სს. ეკლესიათა დეკორშიც: ნილკნის ეკლესიის (ძეგლის უძველესი ფენა ვახტანგ გორგასლის მეფობის ხანას, V ს-ს განეკუთვნება და ის სამნავიან ბაზილიკას წარმოადგენდა, რომელიც მოგვიანებით გუმბათიან ნაგებობად გადაკეთდა) ინტერიერში შემორჩენილია კაპიტელის მორთულობის დეტალი – ჯვრის გამოსახულება ზოროასტრულ წასაკრავთან და ფრთებთან კომბინაციაში. ჯვარი წყვილ მორკალულ ფრთას შორისაა მოქცეული. თითოეული ფრთა ოთხ-ოთხი მსხვილი ბუმბულისგან შედგება და დამახასიათებელი მორკალული, სპირალისებრად შიდა მხარეს გაღუნული ფორმა აქვს.⁴³⁸ ასეთი ფრთები სასანური ირანის ხელოვნებაში სამეფო ხელისუფლების სიმბოლოდ ითვლებოდა და განსაკუთრებით პოპულარული გახდა ვარაჰრან II (276-283 წწ.) დროიდან. ხშირად ასეთი ფრთები დედამიწის ან მზის სიმბოლურ გამოსახულებასთან ერთად კომბინაციაში გვხვდება, საქართველოში კი ისინი ჯვრის სიმბოლიკასაც შეერწყა. ჯვარი ზოროასტრულ წმინდა წასაკრავთან ერთად გვხვდება აგრეთვე ნილკნის ეკლესიის ტრიუმფალური თალის დეკორში, აკვანებას ეკლესიის (VI ს-ის შუა ან ბოლო წლები, დარბაზული ეკლესია) ინტერიერში სამხრეთი კარის თავზე და სხვ.⁴³⁹ რაც შეეხება ადრექრისტიანული ხანის ქართული რელიეფის ზოგიერთი ნიმუშის სტილისტურ მსგავსებას სასანური ეპოქის ძეგლებთან, ეს ცალკე ნაშრომის თემაა. ჩვენ ამჯერად მხოლოდ ქრისტიანული და ზოროასტრული სიმბოლიკის შერწყმის მაგალითების განხილვით შემოვიფარგლებით.

გლიპტიკის ნიმუშებიდან ამ მხრივ განსაკუთრებული ყურადღების ღირსია ქართულ-სასანური დრაქმები – სამონეტო ჯგუფი, რომელიც იჭრებოდა ქართლში ერისმთავრების მიერ VI-VII სს-ში ჰორმიზდ IV და ხოსრო II დრაქმების ანალოგიით. ასეთი მონეტების შუბლის მხარეს მოცემულია ირანის მმართველის გამოსახულება, ხოლო ზურგის მხარეს – ცეცხლის საკურთხეველი⁴⁴⁰ და ორი მცველი. საკურთხეველზე რიგ შემთხვევაში წმინდა ცეცხლია მოცემული, რიგ შემთხვევაში კი მასზე

⁴³⁸ Н. Г. Чубинашвили. Хандиси. Тб. 1972, გვ. 70-72.

⁴³⁹ Н. Г. Чубинашвили. Хандиси, გვ. 74-75.

⁴⁴⁰ საკურთხეველი თავისი ფორმით ანალოგიურია აგრეთვე ანტიკური ხანის ტორევიტიკის ნიმუშებზე მოცემული გამოსახულებებისა: ასეთია მაგ., ბორისა და არმაზის ვერცხლის თასების (I-II სს.) გამოსახულებები, სადაც საკურთხეველის წინ წმინდა ცხოველი – ცხენია წარმოდგენილი.

აღმართული ქრისტიანობის სიმბოლო – ჯვარი.⁴⁴¹

ვიმედოვნებთ, წარმოდგენილი მასალა არ იქნება ინტერესმოკლებული ქართულ-ირანული უძველესი კულტურული კავშირების კვლევის ასპექტით.

---

⁴⁴¹ T. Dundua. Georgia within the European Integration as Seen in Coinage, გვ. 11; თ. დუნდუა და სხვ. ქართულ-სასანური დრაქმები/ქართული ნუმისმატიკის ინგლისურ-ქართული ონლაინ-კატალოგი <http://geonumismatics.tsu.ge>

ക്രമം. I

1.

2.

3.

4.

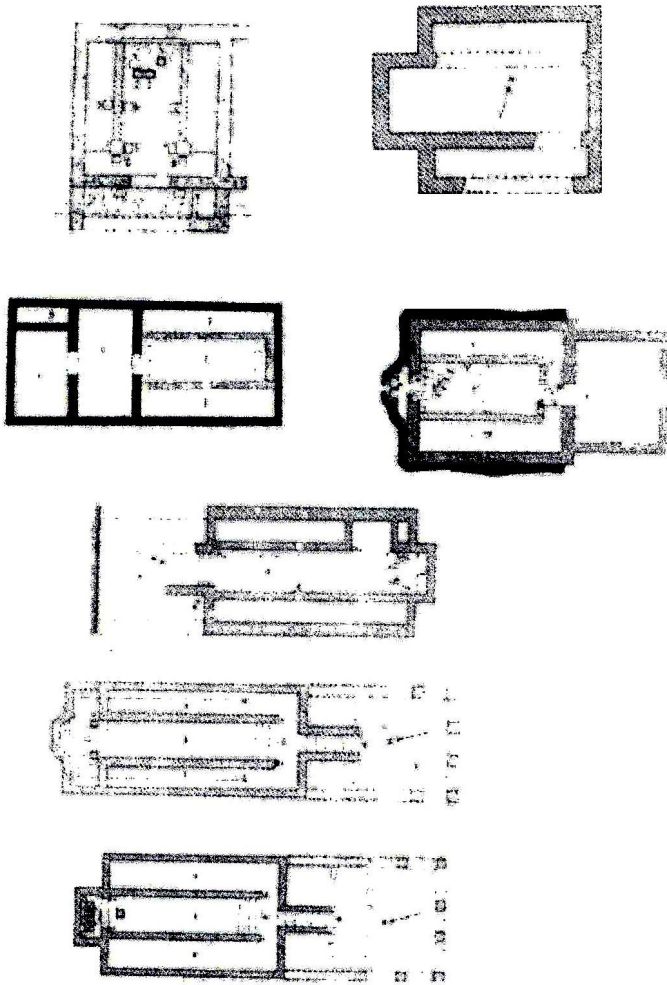
ക്രമ. III

5.

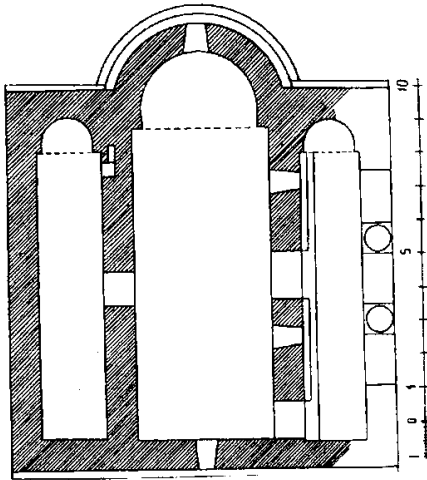

6.

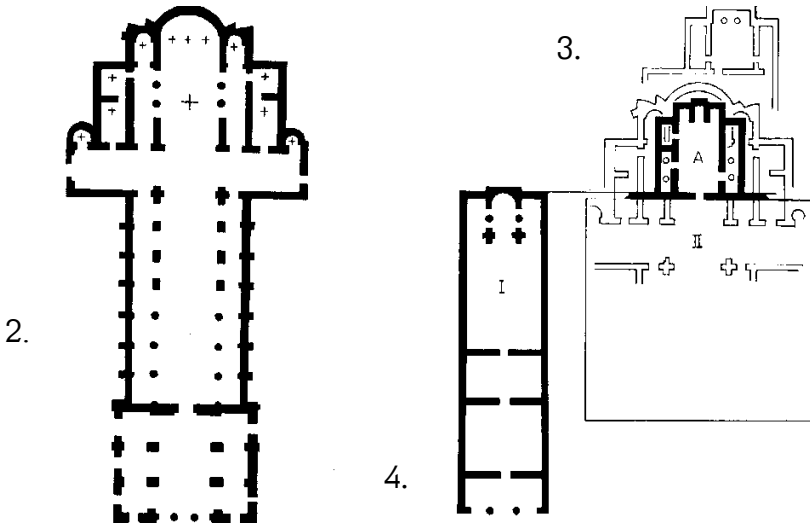

- მითრეუმი პტუჯიდან (რუმინეთი, II ს.).
 მითრეუმი ჰედერჰაიმიდან (გერმანია, II ს.).
 მითრეუმი ბუდაპეშტიდან (II ს.).
 მითრეუმი ვისბადენიდან (გერმანია, II-III სს.).
 მითრეუმი ჰედერჰაიმიდან (დათარიღება სადავოა).
 მითრეუმი ჰედერჰაიმიდან (II-III სს.).
 მითრეუმი ჰედერჰაიმიდან (II-III სს.).

ტაბ. V

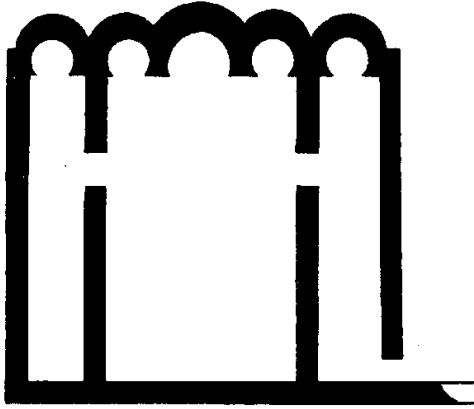
1. ქვემო ბოლნისის სამეკლესიანი ბაზილიკა. VI-VII სს.

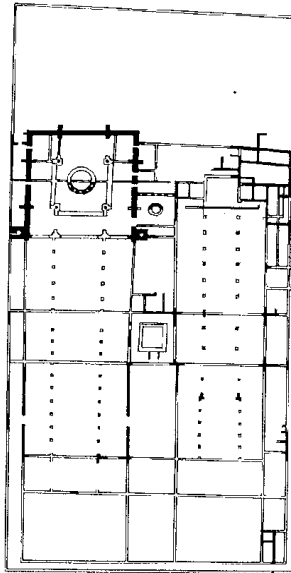
2. კლუნი II.

3. რაიჰენაუს ეკლესია A.

4. რაიჰენაუს ეკლესია I.

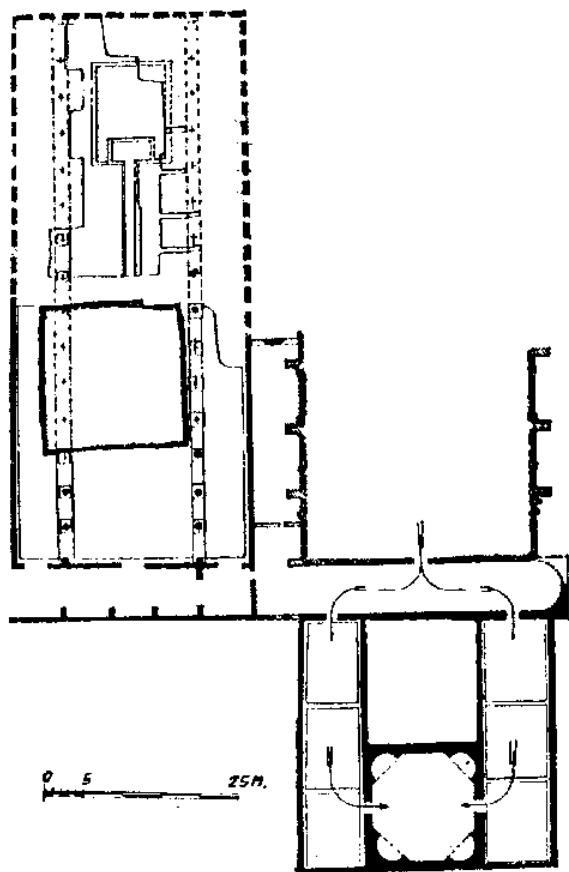

5. წმ. იოანეს ეკლესია გრაუბიუნდენში, 800 წ.

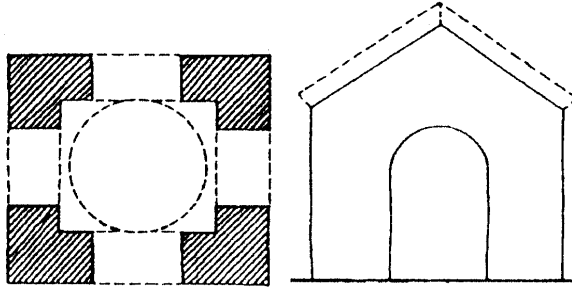

6. ტრირის კათედრალი, IV ს-ის I ნახ.

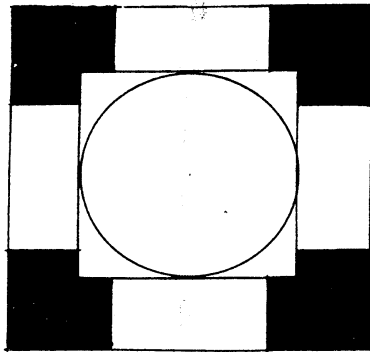
გაბ. VII

7. აკვილვას კათედრალი, V ს.

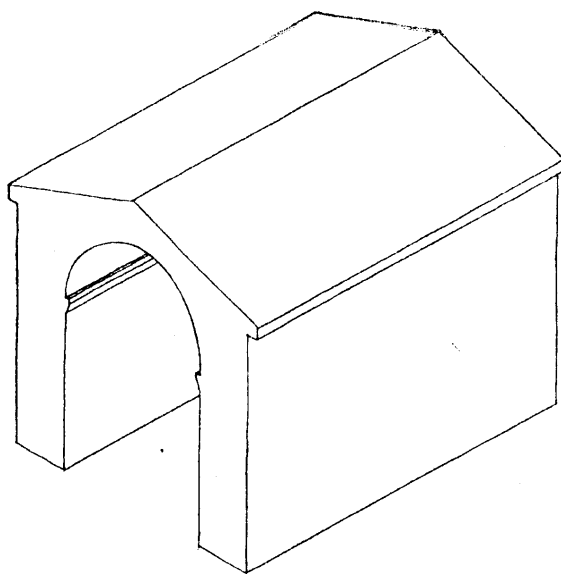
8. ჭერემის ეკლესია, გეგმა და ჭრილი.

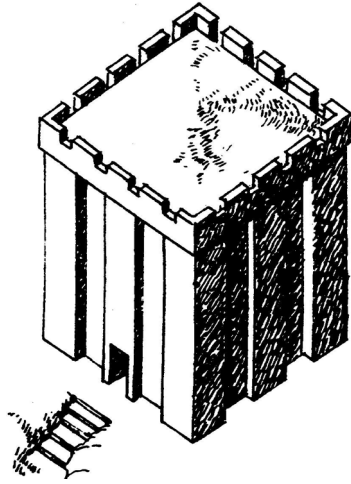
9. რუსაფას ცეცხლის ტაძარი, გეგმა.

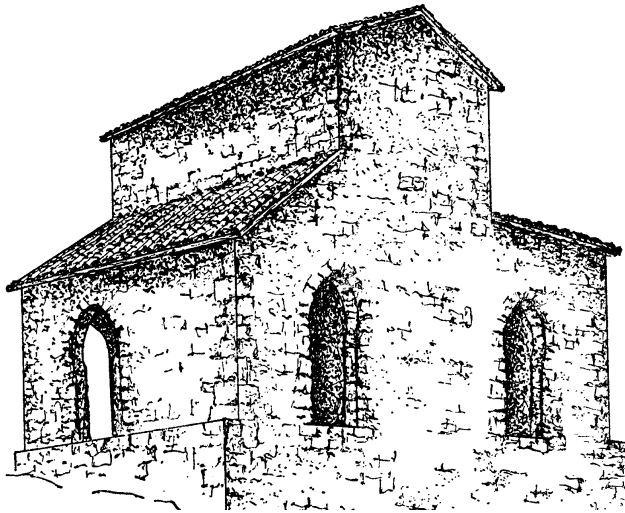
ტაბ. IX

10. ზედაზნის ეკლესია. რეკონსტრუქცია.

11. სამადლოს კოშკურა ცეცხლის ტაძარი, რეკონსტრუქცია.

12. ნეკრესის ეკლესია.

**საქართველო და გარე სამყარო –
კომპარატივისტული შტუდიები
(ანტიკური ხანის გლობალური პარალელები)**

მსოფლიო მასშტაბით ქვეყანათა, ანუ ეკონომიკური სისტემების, აბსოლუტურ უმრავლესობაში ცნობიერების ევოლუციის ერთი მოდელი ფიქსირდება: პრიმიტიული კომუნიზმიდან პროტოფეოდალიზმისა და ფეოდალიზმისკენ, შემდგომ კი კაპიტალიზმია. მერე რა, რომ ამ საფეხურებს ეკონომიკური სისტემები სხვადასხვა დროს და სხვადასხვა სისწრაფით გაივლის. მაგ., ძვ. წ. I ათასწლეულში აზიის ქვეყნებმა სამათასწლოვანი უპირატესობა ევროპას დაუთმეს. ნებისმიერი სემანტიკის და მასთან დაკავშირებული ევოლუციური საფეხურების იდენტიურობა განსხვავებულ ეთნოკულტურებში ობიექტური რეალობაა. კიდევ ერთხელ დავრწმუნდეთ ამაში. ჩვენს კონკრეტულ შემთხვევაში, დაკვირვების ობიექტი კონკრეტული სემანტიკა, სახელმწიფოა.

სულ ორი ქვეყანაა განსხვავებული დიალექტიკით – საბერძნეთი და იტალია. ეს დიალექტიკა ციკლურია: პრიმიტიული კომუნიზმი – პროტოფეოდალიზმი/„ფეოდალიზმი“ (სწრაფი მიმდინარეობა) – I ციკლის კაპიტალიზმი (ანტიკური სამყარო და ბიზანტია) – პროტოკაპიტალიზმი (რეგრესი) – II ციკლის კაპიტალიზმი (იტალიისთვის ის XIV ს. დაინყო). თუ ელინურ-რომაული და ბიზანტიური საზოგადოებები კაპიტალისტური „კუნძული“ იყო პროტოფეოდალურ და ფეოდალურ გარემოცვაში, „რენესანსულ“ იტალიას მალე ბევრი ევროპული ქვეყანა შეუერთდა II ციკლის კაპიტალიზმისთვის დამახასიათებელი ტექნოლოგიური ატრიბუტიკით. ჩვენი კომპარატივიზმი ამ ორ ციკლსაც შეეხოს.

სახელმწიფო, სემანტიკური პერცეფციით, სოციალური კონტრაქტია.⁴⁴² ტერმინი „სოციალური კონტრაქტი“ ყველაზე უკეთ წარ-

---

⁴⁴² სოციალურ კონტრაქტთან დაკავშირებით ქართულ საისტორიო სივრცეში იხ. გ. მამულია. კლასობრივი საზოგადოების და სახელმწიფოს ჩამოყალიბება ძველ ქართლში. თბ. 1979; თ. დუნდუა. ქართული ეთნოკულტურა და დასავლეთი. პოლიტიკური მიმართებანი. თბ. 1993, გვ. 8-17; თ. დუნდუა. საქართველო და დასავლეთი ნუმიზმატიკური მასალების მიხედვით. წ. I. თბ. 1995, გვ. 8-19; თ. დუნდუა. ლევიათანი ანუ კაპიტალიზმის პერსპექტივები საქართველოში. თბ. 1996; თ. დუნდუა. ქართული ეთნოკულტურული ევოლუცია და დასავლეთი ნუმიზმატიკური მასალების მიხედვით (ძვ. წ. VI ს.-1453

მოაჩენს სახელმწიფოს არსს. თუმცა τὸ συνάλλαγμα (Arist. Politics. VI. I. 8)⁴⁴³ ის ტერმინია, რომელსაც შეუძლია ჩაანაცვლოს რუსოსეული „სოციალური კონტრაქტი“; ნიშნავს შეთანხმებას, ხელშეკრულებას. ὁ Νομοθέτης (Arist. Politics. VI. III. 1)⁴⁴⁴ საკანონმდებლო ინიციატივის მატარებელია. ამ ტერმინს შეუძლია ჩაანაცვლოს „საკანონმდებლო ინიციატივის მატარებელი“. ἡ Κοινωνία (Arist. Politics. I. I. 1)⁴⁴⁵ – ესეც სოციალური კონტრაქტია. სოციალური კონტრაქტის ჩანასახი ორი ადამიანის სპეციფიური შეთანხმებაა – συδνάζα (Arist. Politics. I. I. 4).⁴⁴⁶ არისტოტელე ჟან ჟაკ რუსოს⁴⁴⁷ წინამორბედეა. სწორედ მან შექმნა კონკრეტული თეორიის საფუძვლები იმ შეთანხმების შესახებ, რასაც შედეგად სახელმწიფოს გენეზისი მოჰყვა. რუსომდე კი ლეველერმა ჯონ ლილბურნმა 1647 წ. დაწერა ნაშრომი – „საერთო შეთანხმება“ (Common agreement).⁴⁴⁸ კიდევ უფრო ადრე ამ თემაზე მარსელ პადუელი მსჯელობდა.⁴⁴⁹

სოციალური კონტრაქტის ბირთვია სამი სახლის (კლანის) გაერთიანება.⁴⁵⁰ ტრიპოლი ფინიკიაში სამი ფინიკიური ქალაქის გაერთიანებაა – ტიროსი, სიდონი და არადი; ის კედლებით სამ ნაწილად იყო გაყოფილი. ანტიკურ ხანაში სხვა ბევრი ტრიპოლია.⁴⁵¹ ე.ი. სახეზეა სამი სახლის სინოიკიზმი. შეად. „დიდ მცხეთას“⁴⁵², რაც ასევე სინოიკიზმის შედეგია. სხვა გეოგრაფიული კონიუნქტურის, ანუ სინოიკიზმის-

---

ნ.). თბ. 1997, გვ. 10-20; თ. დუნდუა. საქართველო და გარე სამყარო (უძველესი დროიდან თანამედროვეობამდე). ინტერკულტურული შტუდიები. I. თბ. 1999, გვ. 25-44; თ. დუნდუა, ნ. სილაგაძე. საქართველოს ისტორია: თემატური თუ ქრონოლოგიური პრინციპი? თბ. 2000, გვ. 3-15; თ. დუნდუა, ნ. სილაგაძე. საქართველო და გარე სამყარო. XI კლასის დამხმარე ინტერკულტურული სახელმძღვანელო. თბ. 2001, გვ. 3-15; თ. დუნდუა. ქართლი, ეგრისი და საქართველო. ქართული სახელმწიფო 3000 წლისათვის. თბ. 2001.

⁴⁴³ Aristotle. Politics. With an English Translation by H. Rackham. Cambridge, Massachusetts. Harvard University Press. MCMLIX, გვ. 490-491.

⁴⁴⁴ Aristotle. Politics. With an English Translation by H. Rackham, გვ. 506-507.

⁴⁴⁵ Aristotle. Politics. With an English Translation by H. Rackham, გვ. 3.

⁴⁴⁶ Aristotle. Politics. With an English Translation by H. Rackham, გვ. 4-5.

⁴⁴⁷ J. J. Rousseau. The Social Contract (Du Contrat Social). 1762. Internet Encyclopedia of Philosophy.

⁴⁴⁸ J. Lilburne. Regall Tyrannie Discovered. London. 1647. http://files.libertyfund.org/files/235-9/Hobbes_Lilburne.pdf.

⁴⁴⁹ Marsilius of Padua. Catholic Encyclopedia. 1913.

⁴⁵⁰ თ. დუნდუა. ქართული ეთნოკულტურული ევოლუცია და დასავლეთი ნუმიზმატიკური მასალების მიხედვით, გვ. 10-18.

⁴⁵¹ Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft. Neue Bearbeitung. Dreizehnter halbband. Tributum bis M. Tullius Cicero. Stuttgart. 1939, გვ. 202-210; სტატია «Триполи». Словарь Античности. Сост. И. Ирмшер и Р. Йоне. Перевод с немецкого. Отв. ред. В. И. Кузищин. Москва. 1989.

⁴⁵² საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. ტ. I. თბ. 1970, გვ. 447.

თვის მონიშნული საუფლო სახლების თავდაპირველი სამოსახლოების ერთმანეთისგან მეტნაკლები დაშორების, პირობებში შესაძლებელია ასეთი ვარიანტიც: სიმპტომატურია, რომ დეიოკესი მიდიელებს ერთი ქალაქის ფარგლებში კრებს, ხალხს უბრძანეს სასახლის გარშემო დასახლება (Herod. I. 98-99). ძველ ქართლში კი სულ 25 საუფლო სახლი უნდა ჩამოყალიბებულიყო. ეს უდრის 25 პოტენციურ ქალაქს.⁴⁵³ წერილობითი წყაროების და არქეოლოგიური მონაცემების საფუძველზე, ასეთი სურათი ფიქსირდება: **ქართლი** – მცხეთა, სამადლო-ნასტაკისი, ციხიაგორა, უფლისციხე, ურბნისი, კასპი, გორი, ხოვლეგორა, ცხინვალის ნაცარგორა; **ხუნანი** – მტურის ციხე=ხუნანი; **სამშვილდე** – ციხე ორბისი=სამშვილდე, ქვემო ბოლნისი, გაჩიანი=სანადირო ქალაქი; **კახეთი** – ბერ=ჩელეთი, კახეთის ქალაქი (ქართლის ცხოვრება. I. 1959, გვ. 18); **ოდრხე** – ოდრხე; **ჯავახეთი** – ნუნდა, ქაჯთა ქალაქი= ჰური, ხერთვისი მტკურისა; **კლარჯეთი** – თუხარისი.

სოციალური კონტრაქტის ან კონტრაქტების დაფუძნება ეკონომიკური სისტემის ფარგლებში სხვას იარაღის ტარებას უკრძალავს. მაინცდამაინც ზუსტი შედარება არ არის, მაგრამ მაინც – ანტიისპარსული აჯანყება (ძვ. წ. 546 წ.), რომელიც ხაზინის გამგის პაქტიესის მეთაურობით დაიწყო, სწრაფად იქნა დათრგუნული, რის შემდეგ ლიდელებს იარაღის ტარება აეკრძალათ (Herod. I. 154-157). შეად. აზოს მიერ შევიწროვებულ მცხეთელ სეფენულებს (ქართლის ცხოვრება. I. 1959, გვ. 20).

დასავლეთ საქართველოში ქუჯია. „ქუჯი“ საკუთარი სახელი არ არის. ის მმართველის/მთავრის აღმნიშვნელი ზოგადი ტერმინია (შეად. ქვიჯი/ქვინჯი).⁴⁵⁴ ყოველივე ამის ანალოგია ლიდის მეფე კანდავლია. „კანდავლი“ საკუთარი სახელი არ არის, ის არის მმართველის აღმნიშვნელი ზოგადი ტერმინი.⁴⁵⁵

ხეთურ საბეჭდავებზე ხარზე მჯდომი შიშველი ქალღმერთია გამოსახული; მსგავსად გამოსახავდნენ ევროპას ბერძნები.⁴⁵⁶ შეად. ფაზისურ სტატერს/ი ტიპის დიდრაქმას (მწოლიარე ჰერმეფროდიტი ლომის გამოსახულება/Rv. დაჩოქილი ხარისთავიანი ქალღმერთის გამოსახულება).⁴⁵⁷ ამ უკანასკნელის სემანტიკა შესაძლოა კიდევ უფრო

⁴⁵³ თ. დუნდუა. ქართული ეთნოკულტურული ევოლუცია და დასავლეთი ნუმიზმატიკური მასალების მიხედვით, გვ. 17-18.

⁴⁵⁴ მ. ინაძე. ეგრისისა და ქართლის ურთიერთობისათვის („ფარნავაზის ცხოვრების“ მიხედვით). მნათობი. თბ. 1989 №8, გვ. 156.

⁴⁵⁵ Геродот. История в девяти книгах. Перевод и примечания Г. А. Стратановского. Ленинград. 1972, გვ. 501 შენ. 14.

⁴⁵⁶ Геродот. Перевод и примечания Г. А. Стратановского, გვ. 501 შენ. 7.

⁴⁵⁷ გ. დუნდუა. თ. დუნდუა. ქართული ნუმიზმატიკა. ნაწილი I. თბ. 2006, გვ. 32.

ფართოა, და ის ევროპასაც განასახიერებს(?). სხვათა შორის, ჰეროდოტესთან ეგვიპტის აღწერაში საუბარია, რომ მილეტელებს იქ სავაჭრო ფაქტორიის დაარსების უფლება მიუღიათ და აპოლონის ტაძარი აუგიათ (Herod. II. 178). შეად. ფაზისთან არსებულ აპოლონის ტაძარს.⁴⁵⁸ იმავე ჰეროდოტესთან მდინარე ფაზისი ევროპის და აზიის საზღვარია (Herod. IV. 45). იოანე ლიდე კოლხეთს („კოლხიკეს, რომელსაც ახლა ლაზიკეს ეძახიან“) ევროპად მიიჩნევს (Lydus. De Ostentis. 56)⁴⁵⁹, პროკოპისთანაც ფაზისის მარჯვენა სანაპირო ევროპაა (Procop. De Bello Gothico. VIII. II. „ზოგიერთები ამბობენ, რომ აქ ფაზისი ორად ჰყოფს ხმელეთს. ჩამომდინარე წყლის მარცხნივ არის აზია, ხოლო მარჯვნივ ევროპად იწოდება. ევროპის ნაწილშია ლაზთა ყველა საბინადრო ადგილი, ხოლო მეორე ნაწილში არც რაიმე ქალაქი აქვთ ლაზებს, არც სიმაგრე და არც დაბა, მოხსენიების ღირსი, გარდა იმისა, რომ რომაელებმა იქ პეტრა ააშენეს წინათ“).⁴⁶⁰ კოლხეთი ევროპის აზიასთან დამაკავშირებელ ხიდად აღიქმებოდა.⁴⁶¹ დარიოს I სკვითების ქვეყნიდან სპარსეთში დაბრუნებას, ალბათ, აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის გავლით აპირებდა.⁴⁶² სკვითები სპარტის მეფეს ჰპირდებიან, რომ ფაზისის ხეობით შეიჭრებიან მიდიაში (Herod. VI. 84). სკვითურ-სარმატულ მხარეებთან კოლხეთის კონტაქტების მაჩვენებელია კოლხი მეფეების თუ სკვებტუხების სახელები – სავლაკეს, აკეს, ოლთაკეს; ეს, ამკარად, ჩრდილოირანული ონომასტიკონია *aka* საერთო ძირით. პირველ სახელთან დაკავშირებით, საინტერესოა სკვითთა მეფე სავლიოსი (Herod. IV. 76). ბოლო სახელთან მიმართებაში კი გასათვალისწინებელია ასეთი ონომასტიკური მონაცემი – ოლთაკე როგორც კოლხი სკვებტუხის სახელია (App. Mithr. 117), ასევე მეოტისის მიდამოებში

⁴⁵⁸ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. ტ. I, გვ. 404.

⁴⁵⁹ იოანე ლიდე. გეორგია. ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ. II. ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და განმარტებები დაურთო ს. ყაუხჩიშვილმა. თბ. 1965, გვ. 242.

⁴⁶⁰ პროკოპი კესარიელი. გეორგია. II, გვ. 127.

⁴⁶¹ ევროპის „შექმნაზე“ და საქართველოზე, როგორც ევროპის საინტეგრაციო ზონის პერმანენტულ სუბიექტზე, იხ. მაგ. T. Dundua. The Making of Europe (Towards History of Globalization). The Caucasus and Globalization. Journal of Social, Political and Economic Studies. Volume 2. Issue 2. Sweden. 2008, გვ. 38-45; T. Г. Дундуа. Как создается Европа (к истории глобализации). Кавказ и глобализация. Журнал социально-политических и экономических исследований. т. 2. вып. 2. Швеция. 2008, гв. 44-52; T. Dundua, N. Silagadze. European Integration and Architectural Styles (How Globalization Started). The Caucasus and Globalization. Journal of Social, Political and Economic Studies. Volume 3. Issue 1. 2009. Sweden, გვ. 98-103; T. Г. Дундуа, Н. А. Силагадзе. Формы европейской интеграции и архитектурные стили (к истории глобализации). Кавказ и глобализация. Журнал социально-политических и экономических исследований. т. 3. вып. 1. 2009. Швеция, гв. 107-113.

⁴⁶² Геродот. Перевод и примечания Г. А. Стратановского, гв. 522 მგვ. 81.

მცხოვრები დანდარიების მთავრისა (Plut. Lucull. 16). მელაბესი⁴⁶³ სხვა კატეგორიის სახელია. ის ჰგავს მალასას (Flav. Arr. Peripl. 11). ძვ. წ. I ს. 70-იან წწ-ში ბოსფორი და კოლხეთი ერთი ადმინისტრაციული ერთეულია.⁴⁶⁴ სახმელეთო კომუნიკაციის მონესრიგების მიზნით, მითრიდატე VI ევპატორმა პიტიუნტის ზემოთ სანაპიროზე მცხოვრები აქეელეები დალაშქრა, მაგრამ დამარცხდა (App. Mithr. 67).

ახლა ისევ აღმოსავლეთ საქართველოს დავუბრუნდეთ.

ქსერქსეს ლაშქრის ერთ-ერთი რაზმის (სოგდიელების) სარდალს აზანი ერქვა (Herod. VII. 66), შეად. აზონს. თუკიდიდესთან ქაონების ორ წინამძღოლზეა საუბარი. ისინი თურმე მმართველი საგვარეულოდან 1 წლით ირჩეოდნენ (Thucid. Hist. II. 88). შეად. ორმეფობას ქართლში ძვ. წ. II-I სს.⁴⁶⁵ ამის შესახებ აღრეული ინფორმაცია „ქართლის ცხოვრებაში“ დაცული. მაკონტროლებელი მასალა თანადროული ანტიკური მწერლობაა, სადაც, სხვათა შორის, იხსენიება ელინური მითების ქვეყანა – ჰესპერიტისი (იბერია (?!)) და მითოლოგიური პერსონაჟი – ჰესპეროსი (იბერი (?!)) (Diod. IV. 27).⁴⁶⁶ საკუთრივ, პირველი ქართული საისტორიო თხზულებები, ანუ, „ქართლის ცხოვრების“ ადრეული ნაწილები და „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ საისტორიო ქრონიკა, VIII ს. II ნახ. უნდა დათარიღებას.⁴⁶⁷ კონკრეტულ მოსაზრებას ესეც უნდა უწყობდეს ხელს – ნინო სიკვდილის სარეცელზეა და მის სანახავად შეიკრიბნენ „მეფენი ქუეყანისანი და მთავარნი . . .“⁴⁶⁸ ეს აშკარად VIII ს. II ნახ. კონიუნქტურაა. ნინო IV ს. ქადაგებდა. I ს. ბოლოსთვის კი, თითქოს, კოლხეთში რომის ეპისკოპოსი კლემენტი აქტიურობდა.⁴⁶⁹ და, საერთოდ, აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში, კარაკალას ედიქტით (212 წ.), ყველა თავისუფალი რომის მოქალაქე ხდება. ამის მერე რომაული

---

⁴⁶³ MHAABHC, საგარაუდოდ, კოლხთა მეფის მოხელე ელინისტურ ხანაში. ეს სახელი კრამიტის დამლაზება მოთავსებული. ამასთან დაკავშირებით იხ. დ. ახვლედიანი. კოლხეთის სოციალ-ეკონომიკური და პოლიტიკური ისტორიის საკითხები ძვ. წ. V-II სს-ში. ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად წარმოდგენილი დისერტაციის ავტორეფერატი. 07. 00. 06. არქეოლოგია. თბ. 2004, გვ. 65.

⁴⁶⁴ თ. დუნდუა. კოლხეთი, იბერია და პონტოს სამეფო ნუმისმატიკური მასალების მიხედვით. თბ. 1993, გვ. 66.

⁴⁶⁵ თ. დუნდუა. ქართული ეთნოკულტურული ევოლუცია და დასავლეთი ნუმისმატიკური მასალების მიხედვით, გვ. 174-178.

⁴⁶⁶ Diodorus of Sicily. In Twelve Volumes. II. Books II (continued). 35-IV. 58. With an English Translation by C. H. Oldfather. London. Cambridge, Massachusetts. First printed 1935. Reprinted 1953, 1961, 1967.

⁴⁶⁷ თ. დუნდუა. ქართული ეთნოკულტურული ევოლუცია და დასავლეთი ნუმისმატიკური მასალების მიხედვით, გვ. 186.

⁴⁶⁸ მოქცევაჲ ქართლისაჲ. შატბერდის კრებული. გამოსაცემად მოამზადეს ბ. გიგინეიშვილმა და ელ. გიუნაშვილმა. თბ. 1979, გვ. 327-328.

⁴⁶⁹ Martyrium S. Clementis. XXII. Patrologiae Graecae Tomus II. Paris. 1886, გვ. 630.

nomen *Aurelius* ყველაზე გავრცელებული რომაული სახელია.⁴⁷⁰ შეად. იბერიაში ავრელიუს აქოლისის შემთხვევა.⁴⁷¹

ანტიკური სამყარო (ბერძნულ/რომაული საზოგადოებები) სხვადასხვა ნომინალს ატარებდა. კამილუსის ბიოგრაფიაში წერია, რომ ჰიპერბორეებმა ელინური ქალაქი რომი აიღეს (Plut. Camil. 22). ე.ი. „ელინური“ არა ეთნოკულტურის, არამედ სოციალურ-ეკონომიკური ჰაბიტუსის აღმნიშვნელი ტერმინია.

ბერძნულ/რომაული სამყარო კაპიტალიზმის I ციკლის საზოგადოებებია. II ციკლთან, ანუ, ძირითადად, ენერგეტიკულ კაპიტალიზმთან, მას ტიპოლოგიური სიახლოვე ახასიათებს, ისეთ სფეროშიც კი, როგორც არის, საკუთრივ, ენერგეტიკა⁴⁷² და გენდერი. ანტიკურ სამყაროში, მართალია, მცირე მასშტაბით, მაგრამ მაინც ხდებოდა ქვანახშირის და ნავთობის მოპოვება; ე.ი. აქ II ციკლის კაპიტალიზმის თბური ენერჯის მომტან მასალას მოიხმარებდნენ. მაღაროებშიც, მონური შრომის გვერდით, როგორც ელინურ, ასევე რომაულ საზოგადო-

⁴⁷⁰ სტატია «Аврелий». Словарь античности. Сост. И. Ирмшер и Р. Йоне.

⁴⁷¹ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. ტ. I, გვ. 769; რომაულ nomen-თან დაკავშირებით ქართული ეთნოკულტურის ფარგლებში იხ. თ. დუნდუა. პუბლიკიუს აგრიპა, ფლავიუს დადე და ორმაგი მოქალაქეობა – არის თუ არა ეს მომავალი ევროპის მოდელი? თბ. 2002; T. Dundua. Publicius Agrippa, Flavius Dades and Dual Citizenship – a Pattern for Europe in Future? Caucasica. v. 5. Tb. 2002, გვ. 57-63.

⁴⁷² კაპიტალისტური ციკლების და, საერთოდ, ციკლური დიალექტიკის შესახებ იხ. თ. დუნდუა. ქართული ეთნოკულტურა და დასავლეთი. პოლიტიკური მიმართებანი. თბ. 1993; T. Dundua. The Cyclic Dialectics. Tb. 1996; თ. დუნდუა, ნ. სილაგაძე. ციკლური დიალექტიკა და პორტრეტული ექსპრესიონიზმი (ინგლ., გერმ., რუს. პარალელური ტექსტებით). თბ. 1996; თ. დუნდუა, ნ. სილაგაძე. ციკლური დიალექტიკა, სახვითი ხელოვნება და თემის კატეგორია (ინგლ., გერმ., რუს. პარალელური ტექსტებით). თბ. 1996; თ. დუნდუა, ნ. სილაგაძე. ციკლური დიალექტიკა და არქიტექტურის განვითარების ძირითადი ეტაპები (ინგლ., გერმ., რუს. პარალელური ტექსტებით). თბ. 1996; თ. დუნდუა, ნ. სილაგაძე. ციკლური დიალექტიკა და ქალაქის დაგეგმარების ძირითადი პრინციპები (ინგლ., გერმ., რუს. პარალელური ტექსტებით). თბ. 1996; თ. დუნდუა, ნ. სილაგაძე. ციკლური დიალექტიკა, სახვითი ხელოვნება და ტიპის კატეგორია (ინგლ., გერმ., რუს. პარალელური ტექსტებით). თბ. 1997; თ. დუნდუა, ნ. სილაგაძე. ციკლური დიალექტიკა, არქიტექტურა და სტილის კატეგორია (ინგლ. და რუს. პარალელური ტექსტებით). თბ. 1998; თ. დუნდუა, ნ. სილაგაძე. ციკლური დიალექტიკა და ხელოვნების ფილოსოფიის საკითხები. პროგრამა სპეცკურსში. თბ. 1998; T. Dundua, N. Silagadze. The Cyclic Dialectics and Philosophy of Art. Syllabus of Special Course. Tb. 1998; თ. დუნდუა. ქართული ეთნოკულტურული ევოლუცია და დასავლეთი ნუმისმატიკური მასალების მიხედვით (ძვ. წ. VI ს.-1453 წ.). თბ. 1997, გვ. 6-34; თ. დუნდუა. საქართველო და გარე სამყარო. თბ. 1999, გვ. 25-44; T. Dundua. North and South. თბ. 2001, გვ. 8-15. ელექტრონული ვერსია დევს ნატოს ვებ-გვერდზე <http://www.nato.int/acad/fellow/99-01/dundua.pdf>; T. Dundua, N. Silagadze. European Industrial Complexes of I Cycle of Capitalism and the Georgian Western Affiliations. Historical and Numismatic Tale. Tb. 2005; თ. დუნდუა, ნ. ფიფია. საქართველო და გარე სამყარო – ევროპის „შექმნა“ და ევროპის ინტეგრაციის ისტორიული ფორმები. საუნივერსიტეტო სახელმძღვანელო. I. თბ. 2009; თ. დუნდუა. ჰელიოცენტრიზმი და I ციკლის კაპიტალიზმი. თბ. 2010; T. Dundua, N. Silagadze. Cyclic Dialectics and History of Art. Tb. 2017.

ებებში, თავისუფალი შრომა გამოიყენებოდა.⁴⁷³ კლასიკურ საბერძნეთში ქალები სახლებში ისხდნენ, ჰეტერების გარდა. რომში ქალები არიან მსახიობნი, მოცეკვავენი, ექიმები და სპორტსმენები. ე.ი. ემანსიპაცია კაპიტალიზმის ორივე ციკლს ახასიათებს. რომის იმპერიაში ქალების მეტ-ნაკლები სოციალური თავისუფლება (განათლების უფლება, საკუთრების განგების უფლება, ხშირად ისინი ქრისტიანი მქადაგებლებიც არიან)⁴⁷⁴ ბიზანტიური მასკულინური დესპოტიზმით იცვლება. განა ეს არ არის ნიშანი I ციკლის ეტაპობრივი დეგრადაციისა?!

ნებისმიერი ეკონომიკური სისტემა, ანუ ცნობიერი კომპლექსი, ევოლუციურად იდენტურ სხვა სისტემაში არსებულ სინქრონულ პარალელებს იოლად აფიქსირებდა და, ეს, ნაწილობრივ, მის ისტორიულ მეხსიერებაში რჩებოდა. შეფარდებითად ჩამორჩენილი ეკონომიკური სისტემა ცუდად აღიქვამდა ავანგარდული ეკონომიკური სისტემის სემანტიკური კატეგორიების განვითარების თანადროულ საფეხურს. კონკრეტულ შემთხვევაში მოწინავე სისტემა კი „ბარბაროსული სამყაროს“ ევოლუციის კონკრეტულ დონეს აღიქვამდა ისე, როგორც ამას თუკიდით აკეთებდა – ოდესღაც ეს ჩვენთანაც ყოფილაო (Thucid. Hist. I. 6).

---

⁴⁷³ სტატიის «горное дело». Словарь античности. Сост. И. Ирмшер и Р. Йоне.

⁴⁷⁴ სტატიის «женщины». Словарь античности. Сост. И. Ирмшер и Р. Йоне.

GEORGIA – EARLY ORIGIN AND ANTIQUITY

Summary

Short summary for the chapters **a) Introduction, b) Diaokhi and Colcha, c) Middle Bronze Age (Trialeti) Culture in Eastern Georgia and the Aryan *receptio*, d) Graeco-Roman World and Georgia – Principal Sources, e) Colchis and Kartli/Iberia – Chronological Narrative, f) Kartli/Iberia and Lazica – Chronological Narrative**. A pocket size Georgia extends Southwards from the Caucasian range, and Eastwards from the Black Sea, which has served as a highway to the rest of the world. Georgia contains all the principal landforms like plains, hills, plateaus and mountains. Climates vary across the country. Much of the Black Sea coast has a humid subtropical climate with the warm winters and plentiful rainfalls. Having semiarid climate, East and South Georgia receive few rainfalls. So the farmers have to rely on irrigation. And the mountains possess a highland climate. People make living by herding and cutting timber. Some rivers are navigable, while fast-flowing streams provide effective power. Georgia had rich deposits of iron, copper and other minerals. Now they are mostly emptied. Deposits of oil seem not to be prominent.

The West was Colchis; and the East and the South Kartli, Greeks called it Iberia. Georgia (Sakartvelo) is an economic synthesis of the West and the East. Native name has been derived from Kartli.

Georgians (about 5000000) speak the languages of the Ibero-Caucasian family; they are as follows: Georgian properly, Mingrelian and Svanetian. A country is an economic-geographic region. Unique culture is formed within on a basis of the intensive interior economic links. And Georgia is such complex. It was formed by an economic synthesis of the East (Iberia) and the West (Colchis), and since the Mingrelian (i.e. Colchian) language has been transferred to a position of a family language. A bit earlier the Svanetian and the Abkhasian languages were put on the same position by the Mingrelian language.

Rich soil, rivers like Rioni (Phasis), Chorokhi (Aphsaros) and Mtkvari (Kura) filled with fish, and besides a ready source for irrigation, helped the early settlers to raise grains. The most successful farming settlements had grown into the powerful clans. Crafts and trade flourished across wide areas. In the early centuries of the second millennium B.C. two principle economic systems were

created. Later they will be called Colchis and Kartli. And the Georgian clans are best known in the history for their mastery of bronze and iron. Bronze Age civilizations, which have endured and developed during two millennia, gave place about 1000 B.C. to the Iron Age.

Those powerful clans set up small states like Diaokhi, Zabakha, Viterukhi, Colcha etc. as far back as the 12th c. B.C. Kings ruled and made the law, while wealthy landowners held public offices, and fought Assyrians and Urartians, moving Northwards. At the bottom of the society were the common people. They worked on lands belonging to aristocracy being still free to leave this land. And yeomanry dwelt in the high-up mountains. Increased trade led to the growth of the towns. The merchants gained some wealth. They began to form middle class. Greeks managed to arrange the naval expeditions towards the East Black Sea Coast, and those events were ornamented by the myth, telling how a brave Hellenic crew, the Argonauts, headed by Jason stole the Golden Fleece, an obvious symbol of luxury and abundance, from Colcha/Colchis.

Two cultures, armed with iron, are established finally – East Georgian (Iberian), in the valleys of the rivers Mtkvari and Chorokhi; and West Georgian, Colchian (i.e. Mingrelian), in the valley of Rioni, in the plains between the cities of Pitius (Bichvinta/Pitsunda) in the Northwest, Apsaros (Gonio) in the Southwest and Sarapanis (Shorapani) in the East. Tough mountain folks like Svani and Lazi (West Georgians) lived in the wild regions above the cities of Dioscurias (Sokhumi) and Trapezus.

In the 6th c. B.C. Persians had conquered a vast empire that stretched from Asia Minor to Indus valley. Some of the Iberian lands were under the Persians. But still the world was now facing a new hegemonic power – Hellas, already overpopulated and needing grain and raw materials to be imported. The Greeks set up small city-states (polis) along the Black Sea coast. They earned leaving also through commerce, supplying the parent country with raw materials. Milesians from Asia Minor planted several colonies in Colchis, comprising West Georgia – Phasis (Photi), Dioskurias (Sokhumi), Pitius (Pitsunda) etc. The Aegean and the Pontic (the Black Sea) areas were supposed to form once unique economic space. To promote trade, Phasis issued its own silver money with the Graeco-Colchian types. Trade of the peoples across the Black Sea thrived. Armament industry and ceramic production flourished in Pontus, mining – in Colchis, and agriculture – in Bosphorus. Almost everywhere town size increased. The age-old maritime route from Sinope towards Phasis was easily covered in three days. The Greeks flooded Colchis and Iberia also for the transit purposes. Spices, precious woods and stones came from India via the cheap “Transcaucasian” river-route through the rivers of Indus – Balkh (Bactra)

– Amu-Daria (Oxus), joining in the past the Caspian Sea in the Southeast section, Mtkvari and Rioni. From the 2nd c. B.C. Chinese started to send silk caravans via Chinese Turkestan towards the Central Asia. Then the usual “Transcaucasian” transit took place.

Alexander of Macedon defeated the powerful Persian Empire. His conquest paved the way for the penetration of the Greek civilization in many areas. An idea of Hellenistic integration is reflected in the Colchian imitations to the gold coins of Alexander. More and more Greeks arrived in Colchis. Colchis was well packed with naval resources and the best sailors. According to Strabo, Greek geographer, “the country is excellent both in respect to its produce – except its honey, which is generally bitter – and in respect to everything that pertains to ship-building; for it not only produces quantities of timber but also brings it down on rivers. And it was from this country that the king (i.e. Mithridates of Pontus) received most aid in the equipment of his naval forces.” But in many lowland places of Colchis there were terrible marshes, and the Greeks had no special idea about draining those marshlands. So, Hellenism in Colchis failed with the Hellenic communities first becoming bilingual, then completely assimilated within the local society.

After the destruction of the Persian Empire, in the early years of the 3rd c. B.C. the Northern and Southern kingdoms of Kartli were united under Pharnavaz from Mtskheta (Northern kingdom), the first king of the Pharnavazid dynasty. Azo, the Southern sovereign, seems to be killed in skirmish. Pharnavaz gratefully adopted his sons and kept them within the native domains as dukes (eristavi). After many centuries those domains will provide Georgia with new royal dynasty, the Bagratids (Bagrationi).

Starting from the 1st c. B.C. the Romans were running the whole administration within the Hellenistic World. They promoted European unity by offering citizenship to the allied kings. Iberian rulers were among them, while the Colchians faced Roman garrisons stationed at the Black Sea coast. During this slight hegemony the waves of Lazi clans from Trapezus, speaking the same Mingrelian language, swept Colchis just to create a new feudal structure. Mounted warriors, knights, formed the upper classes. Peasants were at the bottom of the feudal society. They worked on the lands belonging to a lord. Those serfs were tied to the lord’s land. Middle class was growing, and the population was growing too. New technologies increased a food production. Gradually heavy plough appeared. Soon Iberians exercised the same system. Some other changes took place too. Christianity spread across the Roman World. King Mirian of Iberia was baptized in the 4th c.

Integration was accompanied by very productive cultural life. Artis-

tically and intellectually this period is outstanding as a starting point. Greek style temples were built both in Colchis and Kartli (Iberia). But the latter's paganism is still imbued with a certain romanticism due to Aryan superstrata coming to Iberia at the dawn of civilization, bringing their pagan deities (devi – in Georgian). Colchian jewelry is also very multicultural. And the Georgian used to write in Greek and Aramaic.

Story about the Aryan clans passing the Great Caucasian range, moving towards Mesopotamia and leaving some of their men in what is now Eastern and Southern Georgia has not been yet told. Their involvement into integratory processes being active there in about 15th c. B.C. was so deep, that, even losing completely their identity, still they managed to establish all local lexical terms linked up with newly founded political semantics according to their own pattern. Name of Aryan god (devi) of the sun and social contract, Mithra, became phonetical prototype for the Georgian words like “martva” (rule), “samartali” (law) etc.

If suffix-system of the Georgian language observed thoroughly, one can notice the Aryan influence even there.

In the remote times, the Georgian surnames were derived with the help of suffix *ian* (e.g. Pharnavaz-*ian*-i) and the places where those big clans dwelt sometimes had name derived with suffix *is*.

Both of them are the common suffixes for Indo-European languages, mostly for ethnonyms, partly for the surnames (like in Persian and Armenian languages).

We are inclined to consider the Aryans to implement their suffixes for the Georgian surnames and toponyms.

From Eastern Georgia these suffixes moved to Western Georgia. Indeed, in the highlands we have still the surnames with *ian* suffix.

Principal sources for the period are of different type – archaeological and numismatic data, architectural complexes, epigraphy and narrative. By far the most useful is Georgian narrative, and the Greeks are more precise. Story about Kartli/Iberia passed on by mouth, only in the 8th c. everything was written down. One can find the story into major Georgian selected records – “Conversion of Kartli” – 9th c. work, and “Life of Kartli” – 11th c. work, prolonged after.

Colchis/Lazica – Thematic Narrative

Colchis in the 6th-4th cc. B.C.

The Greek Settlements in Western Georgia

a) The Making of Europe. The different climate zones are found around the World. Climate can have a major effect on people's lives. One factor that affects climate is latitude. Lands close to the Equator have tropical climate with high temperature and rainfall. Areas farther North or South of the Equator have temperate climates, with a warm and cold seasons. Nearness to oceans also affects climate. Ocean currents carry warm or cool water in circular patterns around the world. These warm and cold currents influence the climate of nearby coastal areas. Elevation, or height above sea level, also influences climate. The seas have helped to shape European societies since ancient times. Much of the Atlantic coast has a mild marine climate, with warm winters and springs, cool summers, and plentiful rainfall. North Mediterranean climate means even warmer winters and springs with many rainy days.

Towards the hinterland, they do not benefit from ocean winds that carry much moisture and moderate the extremes of heat and cold. Humidity is still there, but much of inland Europe has a cold continental climate. Along the the Northern coast of Africa small areas enjoy a sort of mild Mediterranean climate, but it is as dry, as that of East Mediterranean coast and hinterland towards East with the hot springs. At the Southern tip of Africa the climate is already mild. America and Australia are the mirror images of the scheme. Heavy vegetation for New England is due to arctic winds from Canada.

To a large degree, it is rainfall – or lack of it – that determines climate and we have Europe and Asia beyond the continental division.

Climate determines economics. Hot and less humid environment defines an early advantage of the South over the North – indeed, the Egyptian state and the crafts confront entirely the primitive clan-system which existed in fact everywhere. Then the whole situation was changed. Times after, some technical improvements towards the North created a very comfortable vegetation process, while the Egyptians still needed time to put the seed beyond the reach of the sun. New technologies are due to greater number of hands in industry. As farming and crafts improved, some villages grew into towns and cities. City dwellers relied on the surplus food that farmers raised. Cities were a key features of the civilization – that means specialized industrial skills and jobs. People developed new technologies, and they had important effects on

agriculture. New technologies has been developing gradually. Surplus food and skilled craftworkers, where could they appear first?

Vegetation beneath heat while near a surface is a heavy life for a seed, but still – less heavier than the same position during the cold spring. Heat works deep, unlike cold. That means as follows: hot South emerges civilizations just to lose the top position to much cooler North. Thus, geography determines zone confrontation –“the clash of civilizations”.

In semiarid areas the civilizations and social structures are already there even with a seed placed nearly on a surface. Situated a bit Northwards and besides, possessing elevation, Iran faces some very cold days in mostly hot spring. Eventually, seed had to go even deeper there. Emergence of civilization is one thing, and the best temperature for vegetation – another. And the best temperature is that produced by burning humous layers. This is achieved in Iran at lesser depth, than, perhaps, in Egypt, where the climate is hotter. Agricultural tools are shaped in the same way either in Egypt at bay, or Iran. But copper was used in the South and bronze – in the North. Agricultural characteristics of the Mediterranean with its warm spring corresponds to comparatively prominent depth of the first level, and also comparatively superficial second level. Marine and Humid Continental Europe enlarges both parameters, but the second one has never surpassed that of Asiatic. Iron contributed mostly to civilizations in Europe.

From the 8th c. B.C. Hellas and Italy had been expanding, gradually becoming the capitalistic superpowers. Marine Europe was retarded. So the Greeks and the Romans had to colonize it. Equipped with the best farming tools, they put a seed at a safe depth. Gaul and Britain chose Italy as industrial metropolis, like Thrace and Anatolian inland – Hellas and Ionia. Should this had been maintained, we might be facing bilingual, Graeco-Latin Europe. but it did not. Only few hands used to be engaged in production of the instruments in Athens, or maybe, in Rome without any industrial revolution. Again, the population in metropolis was on the increase, thus reducing amount of industrial goods *per capita*, and stipulating their high prices. Prices on food were kept under. This was followed by European tension and disintegration of Empire.

The same happened later with Byzantine Commonwealth. New Europe focused on industrial revolution. Technologies now have been much better than those of I cycle of Capitalism.

From Alaska Eastwards to Japan, from the straits of Messana Northwards to the fiords, from the Black and the Caspian Seas to the Arctic Ocean Marine, Mediterranean and Humid Continental climates have been always

contributing to maintenance of very special evolutions, to a specific zone of integration – Europe in a broad sense. Extreme North confronts South. And the extreme south already possesses an industrial profile.

In the 9th-8th cc. B.C. the Greeks are already vanguard by means of the technics and the structures. The countries being superb before, like Egypt and Babylon, or India, now face a new hegemonic power – Hellas, already overpopulated and needing grain and the raw materials to be imported. Then the perception of Europe has appeared. Europe is a special term for the part of the earth, which stipulates or will stipulate the same vanguard level of development. Even Scythia with its rough spring was thought to be reorganized in the Greek manner, than those countries which needed the additional finances for irrigation. So the making of Europe started.

The Greek pattern was as follows: 1. occupying or even frequently being invited to the key-points of other economic structures like Caria, Thrace, Bosphorus or Colchis; 2. establishing the autonomous Greek social structures granted heavily with the technics from metropolis; 3. the natives being equipped with the best tools for agriculture; 4. the Greek industrial structures maintained on this background; 5. exporting supplies to Hellas and receiving back some industrial goods. The Aegean and the Pontic (the Black Sea) areas were supposed to form once unique economic space. Economic integration considered several stages to be realized: first it was Asia Minor, in fact mistakenly called so, to be Hellenized due to climatic similarity with Greece, then – West, North and East Black Sea countries. Two major waves of the colonists passed from Hellas – first one in the 8th-6th cc. B.C., and the next – in the 4th c. B. C. led by Alexander the Great. Asia Minor was a complete victory of Hellenism, even being integrated politically under Mithridates Eupator, king of Pontus, as far back as in the 1st c. B.C. The Roman overlordship gave a new sense to the economic prosperity of the Greek World. And at last the Byzantine metropolis was created with all that languages like Lydian, Cappadocian etc. vanished forever. But there were the serious failures too. Colchis offered a dangerous humidity to the Greek way of life. The Greeks living there had no chance to keep their industrial spirit as the agriculture was very slow in a development. Soon the Greek community became a bilingual one, and after – totally assimilated within the Colchian society. As to Bosphorus, a corn-supply from Asia Minor to Greece had broken the traditional scheme, and the region soon lost its Greek style. And the case of Thrace was a certain conflict with the new concept of Europe.

The Romans did the same job for Gaul and Spain, putting the Latin

population there and Romanizing these sites. They also cared much about their Greek colleagues in making Europe – starting from the 1st c. B.C. the Romans were running the whole administration within the Hellenistic World, while the Greeks used to build their integrated industry. Then the whole system collapsed.

Indeed, Italy never cared much for a maximum of technical improvement and power revolution. The result was catastrophic – a dangerous growth of population in Italy, insufficient economic progress, the high prices on the Italian industrial export, cheap supply from European provinces, indecisive military advantage of the metropolis over the provinces; the Roman imperial system vanished Italy being forced to the heavy Gothic reception. New Europe will pay its special attention to the technical progress employing more and more hands in a heavy industry. But what was supposed to be done with starving Italy?

East Rome (Byzantium) possessed the prominent food stocks from Asia Minor and Egypt. Emperor Justinianus put Italy within the Byzantine hegemony. But Byzantium itself was also a very old economic pattern. Byzantine prosperity had been linked with Anatolian agriculture which could find a market in Constantinople and prosperous cities of the coast. With no constitutional estates and special privileges for agricultural section, the prices on the industrial goods were comparatively high, and money used to be invested mostly in manufacturing. I cycle of Capitalism never cared much about technical improvements – only few hands were engaged in, and the steam-engines – completely ignored. Who needs to restrict the comfort and the services, while a country is at the top, with no one being in pursue?! Eventually, the growth of population reduced amount of the industrial goods *per capita* and stipulated even higher prices of manufactures. The stratiots (peasant-soldiers) bankrupted. A strategus, who had monies, snapped up every available acre while the peasant smallholders were left to survive as best they might. This military aristocracy declared war on coastal strip high class. Iconoclasm, the Anatolian rebels – the Phocas and Skleroi, provincial Emperors demonstrate the very clash. No changes took place. The moment of crisis had come. Irritated and obviously in a great despair, the Anatolians were ready even to be converted to Islam. Soon almost the whole world allied itself with them. Europe struck first with the Slavs and the Bulgars penetrating beyond the Danube, establishing their national states in Thrace, Moesia and Dalmatia. The Asiatic provinces were lost too. From this very point on Byzantium had been steadily degrading still being a predominant for East Europe and the Black Sea countries. Besides the Byzantines kept some of the Italian provinces thus

irritating the rest of Europe and provoking the emergence of Catholicism and Holy Roman Empire.

An idea of “Transcaucasian” and Pontic transit of the Asiatic goods was also very important one. As far back as in the 4th c. B.C. Alexander of Macedon took the Graeco-Macedonian armies towards the very heart of Asia, and there, particularly in India, the Europeans tasted the spiced meals for the first time, and they decided that their life would be dull without pepper. So, one could buy some spices for, perhaps, a drachm in the valley of Indus, and sell it in Rome, or maybe, in Athens for hundred. The profit from the trade was very handsome. In all there had been the following routes towards India – 1. Maritime route – from the Red Sea ports of Egypt via the Indian Ocean towards Malabar coast. 2. Transiranian transit. 3. The third route was amazingly cheap, for it was river-route via well inhabited and supplied districts; city of Phasis (Poti, Western Georgia) being a starting point together with a mouth of the river Phasis (Rioni), very comfortable for the large boats. Rioni is prolonged by the rivers Kvirila and Dzirula towards the Likhi mountains. They divide Georgia into two parts: the West (Colchis), and the East (Iberia). The merchants used to climb to the mountains, and then board again at the Kura-river boat-station in Eastern Georgia. A voyage down the river towards the Caspian Sea was swift and lovely. And the Caspian Sea could be easily covered in eight days on a large boat. One could find the river Amu-Daria (Oxus) in the past joining the Caspian Sea in its South East section. Amu-Daria – Balkh (Bactra) – Indus is the last section of the route. And the Greek merchants were already in the wonderful country of a leisure and the spices, in the homeland of Buddha. The Greeks and the Romans, the Byzantine soldiers and merchants were in Georgia for the transit purposes and within the frames of early European integration. From the 2nd c. B.C. the Chinese started to send the silk caravans via Chinese Turkestan. Then the usual Transcaucasian and Pontic transit took place. This route was cheap, but – very fragile. As soon as Iran recovered from the Hellenic onslaught, it cut the route organizing the Caspian fleet.

Till the 11th c. Byzantium had been a handsome and dominant power, the champion of Christendom again onslaught of Asia and Islam. But it was already very old European pattern of the Mediterranean trying to control North. Soon Empire found itself caught between two fires – Crusaders and the Turks. Byzantium had to be calmed finally. The Crusaders (after 1204) and the Turks (after Manzikert, 1071) did this job properly overpopulating the country. Towards the end of the 13th c. Byzantium is nothing but a lot of principalities with very different confessional visages (Orthodox, Catholic and Muslim).

Orthodox World starts disputing about a new leader Serbian, Bulgarian and Georgian kings assuming formally the title of Caesar and Autocrat (and before the Georgian kings formally had been hailed as king and Kuropalates, king and Sebastos, even sometimes, king and Caesaros). The Italians were more pragmatic. Seizing the whole islands and the key-points over the Aegean and the Black Sea, they will control the complete output there until the 15th c. This was a disaster for building of Europe. Within the Holy Roman Empire Italy had been granted only moderate supplies of food and the raw materials from the North. And now Venice and Genoa made a commercial onslaught upon what still can be called the Byzantine World destroying the local crafts. e.g. In 1261 the Byzantine Emperor Michael Palaeologos had to sign a treaty with Genoa promising the republic the concessions, own quarters in Constantinople and other ports, and free access to those of the Black Sea. A comparative comprehension of the Hellenic and the Italian periods is as follows: the Greeks took up their permanent residence within the East Aegean and the Pontic areas stimulating everything, while the Italians placed the soldiers and the merchants there to empty the local markets. That is why the Ottoman reintegration was welcomed by the overwhelming majority in Asia Minor. And Greece since has formed a separate economic structure. Thus the Italian overlordship came to an end together with the handsome transit trade.

When the Transcaucasian transit was broken, the Byzantines did their best to reach Asia rounding the Caspian Sea in the North, and moving towards the Turks, dwelling already in the Central Asia. But this route – steppe route to the North of the Caspian Sea – failed to be nice because of a very low socio-economic level of the local tribes by that time. When this level was a bit higher, Genoa organized silk and spice supply of Europe via the North Caspian regions and the “Northern” Caucasus to Crimea (Caffa). And the rest of the route was as follows: Sebastopolis (Sokhumi, Georgia) – Trapezus – Galata – Italy. And when the Ottomans diminished the Italian trade, Africa was rounded by the Portuguese vessels.

Papal primacy over the Byzantine church also failed. In the early days of Christianity the Third Person of the Trinity – Holy Spirit – was thought to proceed from God the Father. Then, in the 9th c., the formula “that proceedeth from the Father and the Son” was adopted in the West. To the Orthodox church it was a heresy. But obviously in a great despair, needing the Western military help, some of the Greeks had agreed, that this Latin formula meant the same as the Greek newly established one – the Holy Spirit proceeded from the Father through the Son. But the rest still used to say as determined as ever – “better the

sultan's turban than the cardinal's hat". The fall of Constantinople in 1453 clearly meant the end of this unity. And the Byzantine galleys, all packed with refugees moving slowly to the open sea towards the safety of Italy meant a good supplement to the Italian Renaissance, while the Byzantine double-headed eagle – to the Russian heraldry. The Italians did their best to save the maritime empires but they failed. Galata or Pera was lost immediately. And the Ottoman control over the Straits endangered the existence of the Black Sea colonies like Caffa (Theodosia), which had passed over to the Ottomans in 1475. Quite soon the whole empire of Genoa had vanished. Venice triumphed at Lepanto (1571), but little good resulted. Hence the Italian supplies had been tied up neatly with the countries Northwards, while Italy itself being reduced to a modest land.

Now the Ottomans tried to re-establish the "Byzantine" rule over Italy ravishing Otranto, financing the corsairs of Algeria, but, in all, it was just a sweet dream for the Sultan – already the "Emperor of Europe and Asia".

So, after this Southern European empires gone forever, new Europe emerged with its rationalism and a traditional division into the West and the East still vital, with a very clear perspective of a collaboration, even creating the universal whole-European architectural style – a certain mixture of the Gothic (Western) and the Byzantine (Eastern) styles – that was Baroque, elaborated still in Italy in the 16th c. The West was lucky in evolution, more severe East had to arrange an economic tension losing the comforts and the services to catch the West. Both of them headed towards Asia for a supply. The colonial system was established. And if the imperial experiment happened to be used still within Europe, like the Austrians and the Russians did, no economic synthesis was planned. Great Britain and Russia never thought even of America and Siberia as of some agrarian sections while sending the colonists there. World War I created the state-socialistic system in the Russian Empire and the U.S.S.R. appeared. World War II widened the state-socialistic system and the Warsaw Pact appeared. The brutal rationalism like the state-socialism still did its job neatly. Towards the midst of the 19th c. East Europe with its serfdom seems to be a grotesque European province. Now the differences are hastily diminishing, and the making of Europe is close to the end. Soon entire North will face the South within the network of a collaboration affiliating some extremely Southern industrial countries like Australia and the Republic of South Africa, Chile and Argentina.

The West and the East (Balto-Pontic sites being a vanguard) reaching after are fixed on the chart below:

<i>Country</i>	<i>Revolution</i>	<i>Abolishment of Serfdom</i>	<i>Civil Equality</i>	<i>Liberalism</i>
<i>England (Maritime West)</i>		<i>the 13th c.</i>	<i>the 17th c.</i>	<i>2nd half of the 19th c.</i>
<i>Germany (Humid Continental West)</i>		<i>in Prussia – 1806</i>	<i>1918</i>	<i>from 1949</i>
<i>Russia (Humid Continental East)</i>		<i>1861</i>	<i>1917</i>	
<i>Georgia (Humid Subtropical, Semiarid, Highlands)</i>		<i>1864-71</i>	<i>1917</i>	<i>nowadays</i>

Appendix and academic summary of this narrative is as follows:

Europe is part of the earth which stipulates or will stipulate the same vanguard level of development. That has been well acknowledged since the ancient times. An idea of the European integration is as old as a comprehension of Geographical determinism for technological evolution.

Economic systems having physical substrata with temperature approximately 20⁰ C. and above for the vegetation period and needing further irrigation come together within the Asiatic integration. Being a vanguard at the bay for a lot of the sun, it gradually loses top position for the same higher temperature, penetrating well into the depth and thus partly spoiling a seed. The same seed in moderate latitudes, passing slowly down from the dangerous cold at the surface, finds ideal spot with just internal temperature promoting the best vegetation at the lesser depth and within a smaller period of time. Good agriculture releases a lot of the hands for industry, also benefiting from it. Protofeudal and feudal 5% for city population comes to revolutionary changes. First it was Hellas and *Italia* to be obsessed by them; then – England and the lands Eastwards, at approximately same latitudes, step by step. And last century saw almost simultaneous revolutions in the South. Having even free economic choice, those countries would suffer for the climate, keeping the hands in irrigation thus rejecting the industry. There are several definitions of Europe. Will they meet the classics?

Europe is right there we have liberties and democracy. But once there was no liberty and democracy. Europe is defensive-system from the American and Asiatic economic alliances. At least, one can be sure for the American alliance to be quite a recent one.

Anaximandres the Milesian was the first to spread the term “Europe” upon the Northern spaces, regardless the catastrophic divergency of the ideas up

there from the Hellenic one. Tacitus claims the same for *Brittania et Germania*. Some Greeks even move the marches of Europe as far as the wild steppes of the Turkestan with the Massagetes dwelling there. Southern borders of Europe partly ran North from the river of Phasis in Colchis.

Now Europe is well-shaped: from the Britain Eastwards towards the Massagetes, from the North Sea Southwards up to the Northern Mediterranean and the Black Sea Basin.

There are some other Greek academic divisions with trans-Caspian steppes, Colchis and Anatolia being already part of Asia.

Pragmatic and vital could had been only the thesis fitting the real integratory processes.

Integration for today that is a military alliance and market-distribution.

Graeco-Roman way was a creation of the markets, stimulating them with more cultivated hands, having a metropolitan supplies, i.e. colonizing the sites. To know the basic directions and the results of the project is a way to have Europe in Graeco-Roman dimension.

For Italy nothing is sophisticated. The bulk of immigration headed towards Gaul, Spain and Britain; some went to Africa. Gaulo-Iberic full-scale Romanization lasted for centuries, and if it failed towards the multicultural perception, Graeco-Roman European pattern was not to be blamed at all.

Neglecting totally the prospectives of power revolution and the steam-machines already invented, Italy degenerated itself into bad industrial supplier for the farming places, thus firing the zonal conflict. With the Huns attached to this clash, it becomes clear that total non-irrigative massive was thought to be Europe.

Greek case with the Hellens scattered everywhere is a bit complicated. But still, completely losing identity in heavy-irrigative (e.g. Bactria), or super-humid (e.g. Colchis) areas, never really covering the Aramaic (Syria) and Coptic (Egypt) villages, Hellenism gained its major victory in Anatolia, mineral and food stock for the Greek industry.

Byzantine conflict between Anatolia and coastal industry was of old Roman pattern. Again the steppe-people, the Seljuks, were involved for a solution.

For Graeco-Romans the case seems clear enough: those lands and climates which had already contributed for top-civilizations could be joined by others, except semiarid one. So, they rushed to stimulate Europe, like Europe went to America in the 18th c.

Appendix and academic summary for Georgia being a permanent subject of the European integration is as follows: as far back as in the 6th c.

B. C. Themistagoras from Miletus made Phasis in Colchis home for himself and his Greek colonists. Thus West Georgia has been involved in the European matter. Greek commercial superiority was substituted by the Roman hegemony over the small coastal strip of Colchis, already called Lazica in the 1st c. A. D. And that hegemony was based upon well-manned castellum-system from Pitius up to Apsaros. Lazi client-kings, dwelling in the hinterland, largely enjoyed Roman *pax* and prosperity, gaining a handsome profit by trading with the gallant Pontic cities, like Sinope, Amisus and Trapezus. The whole Black Sea area might be looked upon as a multicultural region of which the general principles were still based on Hellenism, but that was facilitated mostly by the Roman money and defended by the Roman soldiers. Further towards the East, Iberian kings, sometimes even possessing Roman citizenship, welcomed Graeco-Roman transit from Central Asia and India. Spices, precious wood and stones were brought to Europe via Transcaucasian trade-route.

Byzantium was not a betrayal of all that was the best in Hellas and Rome. Great oriental bastion of Christendom, she seems to be a formulator of the Orthodox Christian Commonwealth. The Georgian kings being within had been heiled as king and Kuropalates, king and Sebastos, king and Caesaros. Again dual citizenship is applied. For the Christian monarchs there were the Byzantine titles to make them feel as the citizens of the Orthodox Empire, being at the same time ascribed to their own country.

After adoption of Christianity, Eastern Slavonia, with Kiev as capital, joined the Byzantine Commonwealth. That clearly meant enlargement of the Eastern European unity towards Eastern section of Humid Continental Europe, into the direction of the river Volga. Russians were the loyal subjects of the Commonwealth, looking calmly at the decline of Constantinople's hegemony, and the Bulgar and Georgian kings seizing the titles of "Tsar" and "Autocrat".

Becoming stronger, Russia vividly protested Ottoman reintegration of what was formerly labelled Byzantium, and Muslim overlordship over the Orthodox World by taking the title of "Tsar" for Grand Prince Ivan in 1547. New centre of East Europe has been shaped, and then long-term war started for hegemony, Russia being victorious.

Seeing itself as East European super-power, thus Russia claimed Byzantine political heritage. For Russians Georgia had to be within the East European Union, and at the beginning of the 19th c. Kartalino-Kakhetian Kingdom (Eastern Georgia) became a part of the Russian Empire. The U.S.S.R. was a substitute for the Russian Empire. And now Georgia is searching for her room within unified Europe.

b) Attic Half Mina from Dioscurias. Athenian *Talassocratia* over

the East Pontus. “*If anyone mints silver coins in the cities and does not use Athenian coins or weights or measures, but foreign coins, weights and measures, I shall punish him and fine him according to the previous decree which Klearchos proposed*”. This is what a secretary of the Athenian Council (Boule) had to add to the Bouleatic oath from the famous Athenian decree enforcing to use of Athenian coins, weights and measures within the Athenian Alliance. The Athenian officials in the cities were responsible to carry out the decree, and the local officials too. The date of this decree is problematic, but still between 450 and 414 B.C. The text was carved on stelai and set up at Athens and the other cities – members of the League. Seven fragments of this text have been already discovered in various places. There are several attempts to interpret the decree. One thing is clear – this decree is imperialistic in tone, and if some of the cities within the Athenian “Empire” were still supposed to issue own money, Attic weight coins had to be used only. Electrum staters remained popular. Later this decree is parodied in the “Birds” of Aristophanes.

The decree seems to be very comfortable for trade and taxation – indeed, Athenians were scrupulous while collecting taxes within the League.

The whole story about the Greeks shaping Europe has been already told. Macedonia contributed much as a recruitment area, but earlier Athens had been thought to be a leader. It was merely a frustration – indeed, if the best city had to be striped from a population, nothing would be created at all. While the Greeks still in this mistake, Athenians made a good deal – seizing the markets and imposing taxes.

Athenians cared much for the Black Sea areas; and Pericles even launched a special expedition (Plut. Pericl. 20). Then numismatic visage of Colchis was changed as Athenian tetradrachms came in sight together with the Attic ceramics. Moreover, Milesian, Aeginetan and Persian standards used for the autonomous issues now disappear and Attic standard becomes unique.

The types appearing on the coins of Graeco-Colchian bilingual community, Phasis, were the following:

- I. Lion’s head /Rev. Winged Pegasus in *quadratum incusum*
- II. Lying hermaphrodite lion /Rev. Kneeling female figure with a bull’s head in *quadratum incusum*
- III. Archaic female head /Rev. Two identical heads, facing one another, each in *quadratum incusum*
- IV. Archaic female head /Rev. Two bull’s heads, facing one another, each in *quadratum incusum*
- V. Lion’s head /Rev. bull’s head in *quadratum incusum*
- VI. Lion’s head /Rev. Lioness’s foreparts in *quadratum incusum*

VII. Archaic female head /Rev. Bull's head

VIII. Archaic female head /Rev. Crane.

The first design seems to be used for, at least, three times. Phasis produced the staters of Milesian (13 gr.), Aeginetan (12.7 gr.) and Persian (10.4 gr.) standards.

The second design was applied, perhaps, twice for a stater of the Persian system (the weights range from 10 gr. to 11.4 gr.) and a didrachm of the Attic standard (the weights range from 7.9 gr. to 9.4 gr.).

This scheme fits the third design too with the weights 9.6 gr., 9.9 gr., 10.4 gr. for the Persian standard and 8.7 gr., 9.2 gr. for the Attic one.

We are completely ignorant of the weight of the fourth design.

The fifth type is siglos (5.5 gr.); the sixth – Attic hemidrachm (the weights range from 1.7 gr. to 2.6 gr.); the seventh – the same (the weights range from 1.2 gr. to 2.6 gr.), and the last one – hemitetartemorion.

The result is as follows:

Lion's head /Rev. Pegasus type forms the first Graeco-Colchian series.

Then the hermaphrodite lion type appears first issued as a Persian stater together with a siglos, i.e. the fifth design.

After the third design was established as a Persian stater.

The hermaphrodite lion type seems to be restored later as Attic didrachm accompanied by lion type hemidrachm.

Then we do have to revert to the third design as Attic didrachm.

On the one hand, the seventh design follows the Attic standard, on the other hand, it is a simplification of the fourth design. That does mean that the fourth design should be considered as something within the Attic system first issued together with a small denomination, which is alone prolonged after up to the 3rd c. B.C.

Here is the whole story about Graeco-Colchian issues, and Attic standard being victorious.

Dioscurias was a splendid Greek city dominated by a mercantile oligarchy, a foundation of Miletus, sometimes – being troubled by the natives from hinterland. Then it seems to be completely assimilated. History of Dioscurias is packed with tremendous events and clashes. And the clashes were back again in summer of 1993 as the civil war had broken out in Abkhazia. Still one missile was especially lucky as it buried itself deep in the earth and showed coin-shaped white metal. The description is as follows: weight – 300.37 gr. d=70mm. Head of Athena wearing crested helmet (the fashion is that of “old style” coinage)/Owl. Obviously Athenian weight, it was offered for sale, and witnessed by the Section of Numismatics, Simon Janashia State Museum of

Georgia, together with special expert, G. Dundua (Centre for Archaeological Studies, Tbilisi). 1993 is a dark hour for Georgia; and the weight was neither bought, nor fixed properly.

The greatest number of the marked weights found in the Agora are small roughly square lead plaques. Sometimes this official weights are marked with the same symbols as the coins – head of Athena/owl. Large circular stamp with helmeted head of Athena appears on the lead weight of the Roman time. Bronze weight too of some 69.9 gr. has an owl incised. This seems to be a coin weight, 1/6 of mina. Even countermarks for the weights represent double-bodied owl and helmeted head. Dry measure also has two stamps: the double-bodied owl and helmeted head of Athena.

The Athenian coin mina, consisting of 100 drachms, weighted approximately 436.6 gr. There was also another mina, used for weighting market produce, equal to 138 coin drachms, or 602 gr.

So, the piece from Dioscurias should be considered as Athenian trade-weight – half mina.

What conclusions are we to draw from all this?

1) Dioscurias had to receive or was glad to receive the official Athenian weights as the city became a subject of the Alliance.

2) And Phasis should had accepted even a coin mina and Attic standard too while already in the Alliance. Was there any legislation in the favour of democracy; what does a maintenance of “Archaic smile” on the Athenian (“Old Style” coinage) and Phasian (the seventh design) coins mean? We shall never know.

3) One thing is clear – Attic standard was installed in Colchis between 450 and 414 B.C. And the effect was that of introducing Euro within the European Union.

Colchis and Kingdom of Pontus – Political Attitudes. Colchian Revolt and Mithridates Junior

Mithridatic Wars are of special concern for the Georgian historians – thus Colchis and Iberia had been involved in the full-scale European war for the first time.

Eupator selected different patterns for those countries – that of satrapy for Colchis, and symmachia – for Iberia.

In 85 B.C., being in a great despair, with his armies and fleet totally

destroyed by the Romans, Mithridates VI had to satisfy demand of the Colchian rebels – they needed their own kingdom to be restored with Eupator’s son as a king. His name was Mithridates Philopator Philadelphos (App. Mithr. 64).

We do not know much about him: he was left in a charge of Bosphorus, Colchis and Pontus itself as his father marched Westwards to face the Romans. Then he fought Fimbria, the Roman general, bravely, but unsuccessfully. As king of Colchis, Philopator issued the coins, both silver and copper, with Pontic dynastic eight-pointed star on reverse, and rather strange for his new country lotus – on obverse. Even more strange it seems the way he manifested his regalia – that is in no way, the coins are unepigraphic. Was he afraid of his father? Then why? For conspiring against him, having Colchians as friends?! We shall never know. Yet, Mithridates was to be feared much. Indeed, with Rome obsessed with heavy civil war, and the Greeks having had no final choice to whom they could entrust the Greek affair, Colchis felt itself hopelessly isolated. Eupator’s reaction was quick and brutal, as usually. First capture, then golden chains and death was bad epilogue for Philopator (84 B.C.). But he is not to be blamed. Junior, perhaps, did the best he could to gain efficient support of the Republic; but in vain.

Epigraphics can provide some information for Philopator looking for strong ally. №375 from OGIS could be about him. There are two Mithridates with the same cognomen – Philopator and Philadelphos. One of them ruled Pontus after war-like Pharnakes I and was actually his brother, son of Mithridates III, who bore no cognomens, like those Mithridates in the inscription. The length of the reign is well shown on the Attic tetradrachms having the legend as follows – ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΜΙΘΡΑΔΑΤΟΥ ΦΙΛΟΠΑΤΟΡΟΣ ΚΑΙ ΦΙΛΑΔΕΛΦΟΥ; very naturalistic head is getting elder. Then it is him mentioned in the inscription, because next Philopator and Philadelphos has Eupator, as father. But there could be no *basileus* at all. Nobody knows for sure. Now it is much easier to discuss the Junior’s case. Ruling over totally new kingdom and not the ancestral one, he could label himself as “son of Mithridates”, and not – “of king Mithridates”. Besides, some scholars made an attempt to identity those ambassadors with Eupator’s contemporary political figures (App. Mitr. 19).

One can really feel sorry for Junior. He could even had become Rome’s formal ally in order to secure the safety of the country, much more depended on his Pontic garrisons. Indeed, he needed his copper issues just to pay them since the Colchians totally ignored the small change. But that was pocket-money. With, perhaps, no banking-system in West Georgia, those soldiers were thought to keep most of their salaries at home – in trapezas of Sinope, or Amisus. Then

lotus-type silver issues used to be transferred there. Thus they could be brought upon Eupator's suspicious eyes. Philadelphos did his best for his coins to look like old Pontic satrapal issues. He did his best to secure his headquarters; as the lotus-type copper is mostly grouped in the hinterland town of Surion/Vani, it is thought to be his capital.

Alas, Philopator was granted no time. Appian narrates about his punishment – he had been brought by forth. And archaeology reveals the traces of heavy clashes and fire in the early 1st c. B.C. layers of Eshera, suburb site of Dioscurias at the coastal strip, and Vani itself.

70 B.C. saw a great treachery performed by Makhares, Philopator's brother. He generously sent all supplies to the Roman general Lucullus, besieging Sinope, the capital. And a ground for his high-treason was again Colchis, Makhares was there.

Mithridates VI Eupator Dionysios was fortunate in children, but – not their behavior. And Colchis seems to be a certain kind of stimulus for their political misbehavior.

Colchis and Pontus of Polemons

Coins of the Zenonid dynasty are introduced here. Analysis of Pontic money and written sources brings to conclusion as follows: in 22/23-38 Colchis together with Pontus was under Roman guardianship. So, Roman garrisons could appear in Colchis not in the times of Nero, as it is usually thought in scholarly literature, but already during the principate of Tiberius.

Banished Pope Clement (*Clemens Romanus*) and his “Colchian” Proselytism

“He assembled the whole province by preaching; everyone coming to Clement was converted to his doctrine about the Lord; more than 500 persons used to be baptized by him daily and then – dismissed. 75 churches were built there in one year by the true faith, and all the idols – destructed, all the temples in neighbouring regions – demolished, 300 miles around everything being destroyed and leveled due to his permanent work.” This aggressive and obviously exaggerated proselytism is “apocryphal” deed of either the third, or

the fourth Bishop of Rome (the Pope), Clement (92-101). Indeed, this is amalgam from apocryphal Greek acts of martyrdom, dated by the 4th c. Clement was banished from Rome to Chersonesus (Crimea) by Emperor Trajan (98-117) and set to work in a stone quarry. Still, he managed to go on with his Christian propaganda.

Clement could really inspire a creation of Christian organizations in those regions. But nobody could have ever believed the story about destruction of the idols and the temples in the 1st c. A.D., stipulated by Clement. And under whose protection and by whose money could be those churchies built?! So, the whole story is to be believed only partly. Then, what is about 300 miles (Roman mile is equal to approximately 1480 m.) mentioned there?! If it is true, then Pitius, city in Colchis/Lazica, and its outskirts come within it. Still, there is the main problem to be solved for Clement – was he in Crimea, or is this again a fiction? The narrative of his martyrdom in Crimea is not older than the 4th c. (Trajan orders Clement to be thrown into the sea with an iron anchor). Even Eusebius writes nothing alike. But the lack of tradition that he was buried in Rome is in favour of him having died in exile.

Mikhail Sabinin and Mikhail Tamarashvili thought of Clement's converts working hard in Colchis/Lazica for the faith, both of them having in mind a proximity of Northern and Eastern Black Sea coasts, and not these 300 miles from the narrative. Very likely, the note about the exact distance is not to be ignored.

History of Pitius provides more arguments. If not an existence of early Christian communities in the outskirts of Pitius, nobody would ever think to strengthen the Mithraistic propaganda among the soldiers of the local garrison (stationed from the 3rd c. A.D.), *a priori*, Mithra-worshippers, at the point when even pocket-money, distributed among them, was Mithra-type municipal copper of Trapezus. Municipal coins used for a payment first went to a local *fiscus* as a taxes from individuals, only then – to a camp ascribed to a province. Both, Pitius and Trapezus were the cities of Roman province of Cappadocia. Thus, Mithra-type municipal copper coins of Trapezus in the pockets of the Roman soldiers of Pitius could mean nothing, but money paid to the soldiers. Still, some providential measures are not to be denied. The place with strong Mithraistic propaganda is the same place for strong Christian propaganda, for Mithraism was destined to lure the lower classes to enter its well-censored ranks, and not the Christian communities. And eparchy of Pitius is the first ever recorded one for Lazica.

So, apocryphal acts of martyrdom show Clement's large-scale missionary labour.

Appendix of the research is as follows: the Sanigs, Lazi people, dwelt in the outskirts of Pitius in the time of Trajan; at least, they are at the spot a bit later, in 131 (Arr. Periplus. 11). Pitius itself was in ruins after attack of the Heniokhs towards the midst of the 1st c. A.D. (Plin. NH. VI. 16), restored only in the 3rd c. As to Chersonesus, the place of Clement's banishment, it was ruled by local oligarchy under strict Imperial control.

Pacorus, the Lazi King, Who Was Overlord of Western Georgia

We are focused on the silver cup from Gagra district (Abkhazia, Georgia) with the Greek inscription, found in 2005 by the Russian archaeologists and published as А. Ю. Виноградов. Кувшин царя Бакура – новый источник по ранней истории Кавказа. *Interdisciplinary Archaeology*. II. Tbilisi. 2013, pp. 45-67.

Burial №5 from Antique necropolis in Achmarda (Gagra district) shows rich inventory including the silver cup with the Greek inscription as follows: Ἐγὼ Πάκουρος ὁ βασιλεὺς τοῖς ἀμνοῖς ἔδωκα – I, Pacuros, the king, gave to (my) sheep. Palaeographic analysis renders only general date, the 1st c. A.D.-beginning of the 4th c. A.D.

Originally the Persian name, it has the following Greek forms: Πάκορος, Πακούριος and Βακούριος; formula applied here is also very Oriental in essence, king is a shepherd, his subjects – the sheep. The name was popular among the Parthian, Armenian and Iberian (East Georgian) kings.

Russian savant A. Vinogradov who dealt with the inscription, excluding the possibilities, thought of Pacuros as Armenian king Pacorus (161-163) or the Iberian king Bacur (towards the end of the 3rd c. A.D. (?), from the Pharnavazid dynasty), mentioned in Georgian record “Moktsevai Kartlisai” (Conversion of Kartli). Still, he denies the possibilities of vassal subordination of those living at Achmarda to either Armenian, or Iberian king because nobody narrates about this status of Northwestern part of Colchis. He even admits that Pacuros could had been Lazi (West Georgian) king, unknown from the records. Indeed, he states, the Apsils and the Abasks (they started their movement from the Caucasian mountains towards Colchis in the 1st c. A.D. and settled on the territory of modern Abkhazia) were sometimes subjugated to the Lazi kings.

For Pacuros being the Lazi king is not a possibility, but – reality. He is

mentioned in records in the times of Antoninus Pius (will be discussed later), while Apsils and Abasks were permanent subjects of the Lazi kings. And moreover, as we shall see further, there were no Apsils and Abasks at all living in Gagra district in the 2nd c. A.D. Also, Pacuros/Pacoros seems to pave the way for formation of Lazica, centralized Western Georgian kingdom comprising the whole Colchis, in the 3rd c. A.D.

This is briefly, now, in details.

Iulius Capitolinus narrates about Antoninus Pius: *“Pharasmanes rex ad eum Romam venit plusque illi quam Hadriano detulit. Pacorum regem Laziis dedit. Parthorum regem ab Armeniorum expugnatione solis litteris reppulit . . .”* (. . . He gave Pacorus to the Lazi as a king . . .). That simply means as follows: Pacuros/Pacoros, the Lazi king towards the midst of the 2nd c. A.D., sends silver cup to his “sheep”/subjects living Westwards from the river Bzipi.

Who are they?

Many mountaineer clans moved down to Colchis on the verge of the 1st c. B.C.-1st c. A.D. either from the South (from the neighbouring places of Trapezus), or – from the North. Actually, those from the South spoke the same Mingrelian (West Georgian) language as the Colchians did. So, no cultural changes took place, and those too who came from the North, soon made their Abkhazian language a family language having Mingrelian as social one. Notwithstanding the fact that their movement was linked up with the decline of city-life, and economics, still this social influx was needed to strengthen the local upper classes to the level that they could exercise the changes into constitution – introduction of forced labour, Feudalism was on agenda.

Towards the 70s of the 1st c. A.D. North West Colchis had political picture as follows: there was the Roman *castellum Sebastopolis* (Modern Sokhumi) situated to the North West from dwelling place of the Apsils, and after Sebastopolis we have two more Mingrelian speaking social contracts up there, the Saniks and the Heniokhs (Plin. NH. VI.14).

Beyond the Roman limes, close to the sea, the following political units existed in Western Georgia towards 131: general direction is that to the North from mouth of the river Chorokhi, near modern Georgian-Turkish border; the list is headed by the Lazi with their king Malassas, next come the Apsils and their king Iulianos, then – the Abasks and their king Resmagas, finally, the Sanigs and their king Spadagas. The Sanigs lived around Sebastopolis (Arr. Periplus. 11), and further, till modern Sochi (Arr. Periplus. 18), now in Russian Federation.

And we have amazing picture already for the midst of the same century:

now only Lazi happen to live beyond the Roman limes at the Eastern Black Sea littoral (Ptol. Geogr. V. IX. 5). This could mean only one thing – Lazi coastal kingdom is already present, with other political terms/names having been disappeared in favour of Lazi. The Manrals/Margals (Mingrelians) dwelt in deep hinterland towards the East.

So, Pacuros/Pacoros, the Lazi king, sends silver cup either to his vassal, the Sanig, or, simply, to his subject living in “dukedom of Sanigia”. It will take half century more and this kingdom will already include the whole Western Georgia.

Apparently the Roman client, Pacuros/Pacoros still has the Persian name, generally adopted by the Lazi aristocracy while their mountains over Trapezus being subjugated to the Achaemenid rule (the 19th satrapy.) in the remote past (Herod. III. 94).

Frankish Limitanei in Lazica

Before being totally destroyed, Imperial security system actually had shown three gradual phases of development.

Beyond the Roman Rhine, Danube and Pontus there were many others favouring to the Roman concept of pan-European integration. The happy client kings used to be awarded with the Roman citizenship. And for the Julio-Claudians these client kingdoms formed the first defense-line of the Imperial territories. A little behind, the whole perimeter had been dotted by solid legionary concentrations, proving the system to be impregnable. No cardinal changes took place in the era of the Antonines, except of annexation of the client kingdoms and breaking the big concentrations in favour of scattering the legions along the whole frontier. In the both cases, after defeating comparatively weak enemy at the border, the Romans usually attacked their territory. This system of security is called forward defense.

Gradually, many things had happened that completely changed the defensive strategy, namely: 1. economic crisis, 2. weakening of the integratory links, 3. socio-economic animation of “*Barbaricum*”, 4. financial chaos and some professional regiments converted into *limitanei*. From now they are to stand the first strike and evacuate the whole frontier folk into citadels, thus wearing down the enemy. And there were large and mobile field armies deployed far behind that self-contained strongholds to cut down any invasion into the depth. This system shaped in the times of Diocletian is called defense-

in-depth.

But before this new system was finally established, the Romans had been fighting those already easily passing the border wherever they could manage to concentrate large army-units. Name for the defensive system is elastic defense.

Security-system had to be changed at least because of emergence of the Germanic seaborne attacks from the 3rd c. everywhere at the seas that prolonged the line of the frontier.

Full-time units, legions, *alae* of cavalry, *cohortes* of infantry and mixed *cohortes equitatae* served the forward defense-system. Part-time border force of *limitanei* had appeared and auxiliary *alae* and cohorts had disappeared; and regular mobile reserve – *comitatenses* – substituted legions, fixed at the border. All they served new security system – defense-in-depth. The whole 3rd c. saw these changes, finally shaped in the times of Constantine I.

From the great deeds of Emperor M. Aurelius Probus (276-282) the most important is the deliverance of seventy Gaulic cities. He drove back Franks and Alemanns, four hundred thousand of them being killed. Probus passed the Rhine, and returned back with considerable tribute of corn, cattle, and horses. Sixteen thousand Germanic recruits were dispersed among the Roman units. Other captive or fugitive barbarians gained a new status, that of part-time peasant-soldiers (*limitanei*). Emperor transported a considerable body of Vandals into Cambridgeshire, great number of Franks and *Gepidae* were settled on the banks of the Danube and the Rhine, *Bastarnae* – in Thrace. Pontic (The Black Sea) coast was reserved for some more Franks. But which one exactly? This is to be discussed.

According to Ed. Gibbon, Franks settled at the sea-coast of Pontus had to check the Alani inroads. A fleet stationed in one of the harbors of the Euxine fell into their hands, and they resolved, through unknown seas, to explore their way from the mouth of Phasis (Rioni) to that of the Rhine. They easily escaped through the Bosphorus and the Hellespont, and cruising along the Mediterranean, indulged their appetite for revenge and plunder by frequent descents on the shores of Asia, Greece and Africa. City of Syracuse was sacked by the barbarians. Franks proceeded to the columns of Hercules, coasted round Spain and Gaul, and steering their course through the British channel, at length finished their voyage by landing in safety on the Batavian or Frisian shores.

What is this whole story based on? Zosimus and one panegyric to Constantius Chlorus contributed to it.

There is no mention of mouth of the river of Phasis as a spring-board for the expedition in the sources. Then, what was in Gibbon's mind? Perhaps,

logics, excluding the possibilities.

Indeed, the Northern Black Sea coast is beyond the Roman rule. The Western shores, and the Balkans are already packed with the barbarians. Southern littoral had been less used for *receptio*. While Lazica and Pontic *Limes* can not be argued. Being active since the 2nd half of the 1st c., this *Limes* was based upon well-manned castellum-system from Pitius to Aphsaros in the Western Georgia. The Roman forts protected the units of the Roman Black Sea fleet in the small harbours, and also controlled the route coming from Meotis to Asia Minor. And something strange had happened to this *limes* in the 3rd c. Now threat comes not from the front, the Romans have Lazi client king dwelling there, but – from behind, because of the Goths living at the Northern shores of the Black Sea.

We can only guess that the Franks were in Lazica as *limitanei*.

Kartli/Iberia – Thematic Narrative

Bagrat, Son of Bivrat

“Now this is Hayk who begat Aramaneak, his son in Babylon. And Aramaneak begat many sons and daughters, of whom the eldest was Aramaysis. And Aramaysis begat many sons and daughters, of whom the eldest was Amasya... Now these are the names of the earliest men who founded the race in Babylon and who went across the northern regions of the land of Ararat. For Hayk set out from Babylon with his wife and sons and all his retinue...

And there ruled over them Zareh, a son of [one of] Aramaneak's sons, a powerful man and skilful with the bow; then Armong; then Sarhang; then Shavash; then Parnavas.

This last begat Bagam and Bagarat, and Bagarat begat Biurat, and Biurat begat Aspat. And the sons of Bagarat succeeded to their inheritance in the regions of the west...

At that time Arshak (king of the Parthians) made his son, called Arshak the Less, king over the land of Armenia and the city of Mtsurn. And he assigned to him as borders Aruastan by the land of the Tachiks, and the land of Syria and Cappadocia by Cilicia as far as the shore of the great western sea, and on the northern side to the great Caucasus Mountain...

He sent him from Mtsurn to the west with greatest army... Bagarat

P^carazean, one of the descendants of Aramaneak and great noble, went out to meet him with a large army. He offered him gifts of gold and silver, adorned him with the tunic and stole, crowned him with the hereditary crown, sat him on the throne of gold inlaid with precious stones, and gave him his daughter in marriage.

King Arshak made him [Bagarat] aspet of the land of Armenia, that's, prince and chief commander of the entire kingdom, and father and brother of the king, and to him he gave the authority of that power”.

This is amalgam from Armenian Primary History. Using other more detailed accounts, it can be formulated like this: in the early years of the 3rd c. B.C. the Northern and Southern kingdoms of Kartli (Iberia) were united under Pharnavaz from the city of Mtskheta (Northern kingdom), the first king of the Pharnavazid dynasty. Azo, the Southern sovereign, seems to be killed in skirmish. Pharnavaz, now victorious, gratefully adopted his sons and kept them within the native domains as the dukes (residing somewhere in Klarjeti (now in Turkey) and possessing some more appanages in Speri (Ispir district)). Bagrat (Bagadat) Pharnavaziani, Bivrat (Biurat), Sumbat (Smbat) – these are the names of the first men from Bagrationi ruling clan. Sumbat revolted against Mtskheta overlordship, supported by Artaxias, the Armenian King; and thus vitaxate of Gogarene (Southern parts of Georgia) had emerged.

Some coins provide more arguments for the genealogy. These silver pieces are wrongly attributed as a produce of Persis.

The currency of Persis (250 B.C. until the rise of the Sassanids) consists of silver. The denominations are the tetradrachm, the drachm and smaller pieces. The inscriptions are in Aramaic, degenerating into Pehlevi. The debased and frequently illegible script, occurring on the coins the art of which is still good, indicates that the coins are the work of the Greeks who did not understand the language.

This group is thought to be headed by the pieces of certain Bagadat.

Coins with the same head on obv. have the inscriptions as follows:

№1. BaGaDaT FRaTaRaKA ZI ALaHIA¹

№2. BIURaT FRaTaRa ZI ...²

---

¹ Bagadat. Tetradrachm. Weight – 16.58 gr.

Obv. Head of Bagadat r., bearded, with moustache, and taenia on forehead; wears satrapal head-dress (kyrbasia) with double tie behind, and flaps fastened over top; earring in ear; border of dots. Rev. Bagadat seated l. on throne with back; wears kyrbasia; long overgarment with false sleeves and arm-guards; holds in r. a long sceptre, in l. a flower (?); planted before him, standard with ✱ decoration and hanging tassels – dirēfš-i Kavian; inscr. on r. downwards and on l. upwards, border of dots.

№3. BIURAT BaGaDaT...³

№4. BaGaDaT FRaTaRaKa BIURat ZI ALaHIA

(Fratakara – “fire-kindler”(?), Frataraka – “Oberer” (in Germ.); ZI ALaHIA – “of the gods” or “of divine origin”).

It is suggested that the coins represent the same man; and if so no.1, on which the inscription is complete, shows that he must have been Bagadat. Then Biurat was his father, and the word Bar, for son, is omitted, as in modern Persian.

The coins are not much earlier than Antiochus III.

Bagadat as a satrap of Persis is not mentioned in records; that is why his Persian identity is still slightly suspected. But fire-temple type⁴ seems to be very Persian: Polyaeus mentions a satrap of Persis called Ὀβουρζος, he is Vahuberz, and he has a temple on his Rev. Many other rulers of Persis followed him. And the intricacy of the relations between the small groups is too great to allow of their being divided up. Yet, none of the Persians is seated on throne, that leaves our №1 beyond the group.

The coin evidence and narrative clearly demonstrate that throughout the last half of the 3rd c. B.C. Bagrat Pharnavaziani, duke of Klarjeti, issued the coins with proud legend – BaGaDaT FRaTaRaKa BIURat ZI ALaHIA. №1 is designed originally, while fire-temple type was, perhaps, borrowed from the silver pieces of Vahuberz, who ruled in Persis. Neither satrapal garment, nor fire-temple were alien to Iberians, who worshiped Armazi/Ahurō-Mazdāo and used to be dressed in Iranian fashion (Strabo XI. 3.3.).

What conclusions are we to draw from all this?

A genealogy of early Bagratids is as follows – Bivrat (Biurat), son of Azo → Bagrat (Bagadat), son of Bivrat → Bivrat, son of Bagrat → Sumbat (Smbat) Bivritiani...

Saurmag, the next king of Iberia, had to deal with a revolt of the dukes (eristavi). Was ambitious Bagrat among them, did he secure Southern

---

² Bagadat. Tetradrachm. Weight – 16.89 gr.

Obv. As last.

Rev. Fire-temple, with double panelled doors, podium, pilasters, and architrave; above, three battlements, each with two horns; on l., Bagadat, in satrapal head-dress and long garment, standing right, r. raised in adoration; on r., standard; inscription, on r. downwards and in exergue, inscription on l., if any, off the flan; border of dots.

³ Bagadat. Hemidrachm. Weight – 1.68 gr.

Obv. As last.

Rev. As last; inscrip., on r. between standard and temple, outside, obliterated, in ex., on l.; border of dots.

⁴ Substituted by fire-altar.

principality for himself? Perhaps, we need more records for the full picture. But still, his coins are present, ordered, maybe, to the nearest Greek community. And that could be either Phasis, or Trapezus.

Iberia and Kingdom of Pontus

Written sources and municipal copper coins of Pontus accumulated in Eastern Georgia make the Pontic-Iberian political alliance quite obvious. Hypothesis has been formed concerning the Eastern march of expeditionary corps of Pontus via “Transcaucasian” route from Vani (Colchis).

ΜΟΣΧΟΣ ΜΟΣΧΟΥ

Civil war of 69 reveals freedman Moschus as admiral of the Roman fleet subordinated to Emperor M. Salvius Otho. In the 1st-2nd cc. the Roman citizenship was a prerequisite for enrolment in the legion but not for service in other units, such as the two Italian fleets. That is why Moschus found himself in his position. Romans used to give specific names to the slaves and freedmen, often connected with their original nationality. e.g. Emperor Aulus Vitellius, rival of Otho, had Asiaticus, as a favourite, gradually allotting him with the Roman citizenship and *nomen*. Having on mind Meskheti (Graeco-Roman Moschicē), a province of Iberia (Eastern and Southern Georgia), one can suggest Iberia, as a mother-land for Moschus or his parent. If so, he could also be called Iberian (*Iber*), like Gaius the Iberian (Κάιος ὁ Ἰβηρ), mentioned on the bronze plate from Platea in Greece.

In the Roman World a slave or a freedman, Moschus by name could be only Georgian. Greek case is different, for Moschos is original Greek name with the Greek etymology, employed rather extensively. There are no chances if proving the Georgian origin for Moschos of Elis, philosopher, Moschos of Lampsacos, tragic poet, and Moschos of Syracuse, famous bucolic poet.

This name had its derivative forms, like as follows: Μόσχις, Μόσχιος, Μοσχιανός, Μόσχιν, Μοσχίνη, Μόσχιον, Μοσχίων, Μόσχιλος, Μοσχίνα, Μοσχῖνος. Both, substratum and a derivative form found themselves joined in the 3rd c. B.C. in the name of Hellenized Jewish slave, inscribed on plaque from Oropos near Athens – Μόσχος Μοσχίωνος Ἰουδαῖος. Son could have father’s

name in the Greek society, but these cases are not frequent if not within the Hellenistic dynasties. If it happened like as follows: Mōšéh is a general name to denote a Jew, and “Moschos” – very close to it in phonetical way.

But, if we have Μόσχος Μόσχου and apparently he is not a Jew, then he must be Iberian, whose direct, or far ancestor had been taken away from the Iberian province of Meskheti. This duplicity in the name could mean nothing but stressing the ethnicity properly. For a transformation of ethnonym into proper name we have example, [Κ]όλχος γέ[γραφ]σεν on Greek pottery.

Final step for those barbarian slaves and freedmen was a citizenship.

Μόσχος Μόσχου occurs, at least, for three times – twice, on the coins, once – in inscription. Magistrate of Smyrna, perhaps, in the 2nd c. B.C., he put his name on the bronze coins of the city, the so-called Homereias (Apollo/Rev. Homer. ΜΟΣΧΟΣ ΜΟΣΧΟΥ). Maybe, that was him again to issue *Kybele/Rev. Aphrodite Stratonikis* type bronze coins with the legend ΜΟΣΧΟΣ ΜΟΣΧΟΥ, and to be mentioned in the Greek inscription of the theatre in Halikarnassos (the 3rd- 2nd cc. B.C.) – ΜΟΣΧΟΣΜΟΣΧΟΥ ΤΟΥΜΟ[ΣΧΟΥ].

We are moving to declare one of the leading families of Smyrna in the 2nd c. B.C. to be of the Georgian origin.

Publicius Agrippa, Flavius Dades and Dual Citizenship – a Pattern for Europe in Future?

Dual citizenship seems to be a way the small European nations should feel safe within a framework of the European integration, whereas a responsibility for a personal security lays upon an allied country too. Is this term or hypothesis vital for East European countries like Lithuania, Estonia or Georgia, and how can we be aware of this necessity? A research of historical background must be involved thoroughly, Georgia being an object for this case. If a foreign citizenship was a traditional honorary degree passed from the European principal domains towards the provinces, the countries being tied up formally, it should not be abandoned at all, and put under a scrupulous legislative elaboration.

“Serapita, daughter of Zevakh the lesser pitiax (duke), and wife of Iodmangan, son of Publicios Agrippa the pitiax, victorious ἐπίτροπος (commander-in-chief and the only minister, spaspeti in Georg.) of the Great

King of the Iberians Xepharnug, died young, aged 21, and she was extremely beautiful.”

This text was curved on tombstone from Mtskheta, the Iberian capital. It is prolonged by the Aramaic version. Ἐπίτροπος corresponds to the Aramaic *trbs*, which occurs to be used also towards Agrippa, now *trbš* of the king Pharsmanes. Agrippa seems to be a very big man, and because of his Roman *nomen* Publicius – also a Roman citizen.

In the old times *civitas sine suffragio* gave to Rome a direct control of her allies' troops without destroying local (i.e. Italian) *res publica*. “Latin rights” were regarded as something intermediary between peregrine status and Roman citizenship. Inside his own community the Latin was subject of the local laws, and a free man. The allies fought on the Roman side, but her own army consisted of the Roman and the Latin forces. The rests are simply *socii*.

From the 2nd c. B.C. Rome was beginning to govern Italy. Magistrates who had supreme power over the latin military forces, were also the civil heads of the Roman state. The local authorities performed the demands of the central government.

After Civil War it was as communities and not as individuals that the Italian allies were incorporated in the Roman commonwealth, they became self-governing *municipias*. Each new citizen had a double existence, but these two lives were bound together by the most intimate of bonds. New *municipias* are the old tribes.

Then the enfranchisement of *Gallis Cisalpines* followed. From 42 B.C. onwards in Roman usage *Italia* came to mean the whole territory of the peninsula from the straits of Messina to the Alpine foothills.

Under Caesar and Augustus comes the first large-scale extension of the Roman citizenship in the provincial areas. This extension is based upon the firm foundation of a genuine Italian immigration. Besides this stands the extensive grants of *Ius Latii* in the more Romanized areas of Spain and Gaul. The method is as follows – inserting a preparatory period of Latin status before the elevation of purely foreign communities to the full citizenship. The condition of a grant of Latin rights appears to have been the possession of a certain degree of Latin culture.

But then Caracallus gave the franchise to all free inhabitants of the Empire.

As to personal grants, *Domitii*, or *Fabii*, or *Pompeii* in the Western provinces are thought to derive their citizenship from grants made to their forebearers by Domitius Ahenobarbus, Fabius Maximus, or Pompeus Magnus, the generals.

Beyond the Roman rule, Caesar was the first to make a king Roman citizen. This practice has been maintained. For Britain *tria nomina* was as follows – Ti. Claudius Cogidubus, with Claudius or Nero being the benefactors; for Thrace – C. Iulius Rhometalcus, it is probable that he inherited his citizenship from a predecessor upon whom Caesar or Augustus had conferred it; for Pontus – M. Antonius Polemo, Antonius being a benefactor; for Judea – M. or C. Iulius Agrippa. Iberian case of Publicius Agrippa is very interesting. He was Pharsmanes minister and commander-in-chief. And Pharsmanes dealt with Hadrian. Roman general C. Quinctius Certus Publicius Marcellus is thought to be a benefactor, *legatus divi Hadriani provinciarum Syriae et Germaniae superioris*.

Hadrian sent his best generals against the Jews of Bar-Kokhba. Two inscriptions found in Ancyra in Galatia attest a senatorial legate of the *legio IV Scythica* in Syria, acting at the same time as the governor of Syria. He is Publicius Marcellus, who left his province because of the Jewish rebellion. Publicius Marcellus and part of the Syrian army participated in the war in Judaea. Another inscription from Aquileia informs that C. Quinctius Certus Publicius Marcellus was not only consul, augur and *legatus divi Hadriani provinciae Syriae et Germaniae superioris*, but also that he received triumphal rewards, or *ornamenta triumphalia*.

The revolt was dangerous, and a transfer of the legions from the different places to Judaea – an emergency measure. This state of emergency is reflected also in a striking measure: a transfer of the soldiers from *classis Misenensis* to the *legio X Fretensis* in Judaea. Since the possession of Roman citizenship was a prerequisite for enrolment in the legions (but not for service in other units of the Roman army, such as the two Italian fleets, the *classis Ravennas* and *classis Misenensis*), this meant that these marines were given *civitas Romana* on joining X Legion. The sources attest even conscription to fill the gaps not only in the legions serving in Judaea, which lost many soldiers, but also in other legions from where the units of the experienced soldiers were taken to strengthen garrisons of Judaea. Great losses were also incurred by the auxiliary forces in Judaea. They were also to be filled up.

What conclusions are we to draw from all this?

Some of the Iberian units rushed towards South to help Romans with Agrippa from the Iberian royal clan in a command. And he was given *civitas Romana*, Marcellus being a benefactor.

So, citizenship of Publicius Agrippa, Iberian commander-in-chief, derived from a grant of C. Publicius Marcellus, Hadrian's governor of Syria. And Agrippa was not only Georgian to be a Roman citizen.

A silver cup of the 2nd-3rd cc. records a name of the Iberian king Flavius Dades. Evidently a Roman citizen, he inherited his citizenship from a predecessor upon whom either Vespasian or Domitian had conferred it.

Roman names like Aurelius are still vital in the 4th c.

Much of the Romans' long hegemony was spent in carrying through the major reform programmes which were to set the pattern for most aspects of life in Europe for centuries to come. The Romans had a reputation for integration. Indeed, they installed Roman citizenship over the kings dwelling at the frontiers, especially the Eastern one. In the evening of her greatness, showing every sign of disintegration, losing Gaul, Spain and Britain to the central government, the Empire still used this system, which proved to be comfortable while campaigning in the East. This story is fully told but not for Georgia (Colchis and Iberia), guarding the European marches. The gap is to be filled, showing the Georgian kings possessing dual citizenship, followed by a full-length narrative of the Roman Eastern policy.

Byzantium seems to be a formulator of the Orthodox Christian Commonwealth. The Georgian kings being within had been heiled as king and Kuropalates, king and Sebastos, king and Caesaros. Again dual citizenship is applied.

The Western Christendom also had dual citizenship within the Holy Roman Empire with an Emperor as a German king.

Some of the Asiatic conquerors thought to control the fertile lands of Georgia and the Caucasian Range as a certain barrier against the European advance. External pressures from the area of present-day Iran led to a weakening of the economic potency of the kingdom of Georgia, as well as the diminution of its territorial extent. Georgian king was above all a diplomat. To preserve the security of his kingdom he was ready to make any personal sacrifice – even to convert formally to Islam. Actually, the Persian general Xusraw Khan killed by the Afghans in 1711 is Georgian king Kaixosro who had his viceroy left in Georgia. And we have some more kings with the same curriculum.

Still, occidental aspirations have been always predominant, Georgians even changing their own citizenship for the imperial one, like Russian or Soviet.

After those imperial experiments gone forever, new Europe emerged with some countries still needing stronger guarantee. Is a dual citizenship of above-mentioned European pattern installed over the small European nations, bringing them some more guarantees, a model for future Europe; can this historical method be up-dated now?

A proper answer is expected to be drafted.

And now if we revert to the principal discussion about Publicius Agrippa being awarded, some coins provide more arguments. Georgian contingent within the Imperial army must account for the finding of Hadrian's seven aurei in Iberia, twice in number than aurei of any other emperor. So, the Iberians received a handsome present.

Publicius Agrippa was much luckier than Amazasp the Iberian, king's brother, who died while campaigning under Trajan against the Parthians. He died without a military glory and Roman citizenship.

Gaius the Iberian – First Ever Recorded Georgian to be baptized

With the Apostles scattered everywhere, the Christian institutional structures started to work. With the lower classes pouring into, they became very much socialized. With becoming so socialized, Christianity shaped itself as a real danger to the constitutional order. An immediate solution of the problem combined both, administrative measures and mystification. The latter was that of Mithraistic.

Socialistic upstart, but then being put totally under the state-control thus passing the red colour towards recently emerged Christianity, Mithraism was destined to lure proletariat to enter its well-censored ranks. Even Mithras' birthday was fixed on the 25th of December to strengthen that confusion between Christianity and Mithraism.

Then Mithraistic evidences from a site also carry a possibility of Christians being well-established right there.

For Lazica at the East Black Sea Coast with St. Andrew moving across Greek and Georgian narrative account and besides – a plenty of Mithraistic artefacts. Mithras as equestrian from Trapezus was worshiped there mostly.

With also St. Andrew's tale but already an apocriphic one, Iberia (East and South Georgia) still possesses somewhat not very clear Mithraistic evidences. More arguments are needed for early-Christian communities being active there.

We have one, perhaps, also sophisticated. Bronze plate from Platea, Central Greece, offers 40 male names, mostly Greek, few Graeco-Roman. The positions are only for some of them and all they are Christian – *πρεσβύτερος, ἀναγνώστης* (reader of the Holy books). 11. 2,7,8,16.

- 2, Διονυσόδωρος πρ(εσβύτερος)
- 7, Εὐτρόπιος πρεσβ(ύτερος)
- 8, Φιλοκράτης ἀναγνώ(στης)
- 16, Φίλων πρεσβ(ύτερος)

The plate, now in the National Museum at Athens, is thought to present early-Christian Community of Platea. The date corresponds to the verge of the 2nd -3rd cc.

For two persons we have special ethnic indicators.

11. 4 and 12: Κάιος ὁ Ἰβ(ηρ) and Ἀθηνόδωρος Ἀρμ(ένιος).

So, Gaius the Iberian – was he Iberian born, only then removed from the country, and thus bilingual? Perhaps, not. He bears Latin praenomen, nobody had it in Georgia. Then how had he found his way to Greece; and who was he socially? Too many questions.

Gaius' case is more Graeco-Roman, than Georgian. But he is still “Iberian”, not completely assimilated thus claiming for himself to be first ever recorded Georgian as Christian.

The whole country will follow him soon.

Imported Coins (6th-1st cc. B.C.) Found in Georgia

Imported coins of the 6th-4th cc. B.C. (struck before Alexander the Great) found in Georgia

Coins from Asia Minor

a) Lydian coins:

1. Found in 1990 in Sulori, near Vani, a hoard of the Colchian hemidrachms included two (?) Lydian silver pieces. One of them was early croeseid (Ar.) (Obv. Lion and bull protomes facing each other. Rev. two incuse squares). And the other one was issued, perhaps, in the first half of the 6th c. B.C. (Obv. Lion's head. Rev. *quadratum incusum*), but the style is still Rhodian.

b) Cyzicene electrum staters:

2. A hoard of Colchian money with the single Cyzicene stater of Nike-type issued in 500-460 B.C. was unearthed by chance in 1952 in Pichvnari village near Kobuleti on the Black Sea coast.

3. The Triton-type Cyzicene stater dated by the end of the first half of the 5th c. B.C. was found again in Pichvnari in the burial №15 of the Greek necropolis during the excavations of 1968.

4. One more Cyzicene stater struck in 460-440/30 B.C. with the effigy of a Nymph was discovered in 1967 at the same necropolis in the burial №6.

5. Discovery of the same category must be presumed also in Central Colchis, namely in Vani/Surion in 1895.

c) Sinopean drachms:

6. The Sinopean drachm of the 6th-5th cc. B.C. (Obv. Dolphin. Rev. *quadratum incusum*) was fixed in 1967 in Pichvnari at the Colchian necropolis.

7-8. The Sinopean drachm dated by the 4th c. B.C. (the upper chronological limit of the issue is 370 B.C.) was found by chance in Ureki on seashore. The synchronous drachm, or, at least, the one struck before 360 B.C. was also discovered by chance in Ureki in 1966. Here is a general description: Obv. Head of a nymph to the left. Rev. Sea-eagle upon a dolphin. Legends: ΣΙΝΩ and a name (in abbreviation form) of a magistrate.

9-12. Next four examples were found in the beginning of the 20th century in the outskirts of Batumi, one of the most important Georgian ports. All of them were issued in the first half of the 4th c. B.C. (the same type as for №7-8).

13. A hoard weighting some 13-17 pounds was unearthed by chance in Pichvnari in 1948. Only 158 examples became the subjects of a scientific attribution. The Sinopean drachms (110 specimens, the same type as for №7-8) and the Colchian hemidrachms (the rest) turn out to be the composites of this numismatic complex. The Sinopean coins are dated by 360-320 B.C. in general.

14. Towards the end of the 19th c. the 4th c. B.C. Sinopean drachm (the same type) was found in Sukhumi.

d) Amisus' sigloi:

15. The silver coin of Amisus struck in the 4th c. B.C. (before Alexander the Great) with the type of woman's head and an owl was discovered by chance in Kobuleti in 1966.

16. The identical specimen was found again by chance on the territory of the Sukhumi fortress.

North Black Sea Coast coins:

a) Panticapaeum.

17. The silver piece of Panticapaeum (Obv. Dolphin's head. Rev. *quadratum incusum*) dated by 475-450 B.C. was found in the burial №5 in 1967 at Pichvnari's Greek necropolis.

18. Panticapaeum's copper of 370-340 B.C. was discovered in 1926 in Tsikhisdziri, near Kobuleti.

b) diobol (1/3 drachm) of Nymphaeum.

19. The diobol of Nymphaeum struck in the last quarter of the 5th c. B.C. (Obv. Head of a nymph. Rev. *quadratum incusum* with effigy of vine) was found in the burial №8 at Pichvnari's Greek necropolis in 1968.

Achaemenid sigloi:

20. In the above-mentioned Sulori hoard (№1) there was also the Achaemenid siglos of the 5th c. B.C. (Obv. Crowned figure, bearded, running right, with quiver at shoulder, holding transverse spear and bow).

21. According to certain information, in 1856 in the vicinity of Surami (East Georgia) Achaemenid siglos was found along with the Colchian hemi-drachms.

Athenian tetradrachms:

22. The Athenian tetradrachm of the 5th-4th cc. B.C. was found in Mtsvane Kontskhi (near Batumi) environs towards the end of the 19th c.

23. The Athenian tetradrachm was unearthed by chance in Sakire village (Dmanisi District) in 1939. Russian savant E. Pakhomov dated it by 5th-4th cc. B.C.

Macedon:

24. The stater of Philip II was found in the burial of the Colchian warrior during the excavations of 1969 in Vani. Obv. Apollo – head to the right. Rev. Two-horse racing car to the right and the name ΦΙΛΙΠΠΟΥ. Lion's head an face as an adjunct symbol.

Imported gold coins of the 4th-3rd cc. B.C. found in Georgia

Coins struck with the name of Alexander of Macedon

a) Staters struck with the name of Alexander of Macedon.

1. Gold coins struck with the name of Alexander of Macedon are discovered in Svaneti (in different places) – 367 pieces (majority of them is discovered in the hoards), Reke (Zugdidi district) – 2, Vani – 2, Pichvnari, Lentekhi, Pharts Khanakanevi (Tskaltubo district), Gulripshi district, Chiora (Oni district) and Mtskheta (East Georgia) – 1 respectively. Obv. Athena with long

hair in Corinthian helmet, right. In some cases, coiled snake is depicted on the helmet. Also, in some cases, the goddess has beads on her neck and earrings on the ears. Rev. Winged Nike in a long chiton, standing left. Crown in the right hand and stylus in the left. The Greek inscription ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ is behind her on the early samples. Later ones have the inscription – ΒΑΣΙΛΕΩΣ in front, and ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ behind. And different monograms and symbols are placed on the area of the coin and they give us information about the mint. The average weight – 8.50 gr., pure gold).

b) Silver coins struck with the name of Alexander of Macedon (different nominals).

2. From Alexander's silver coins discovered on the territory of Georgia two are drachms and one is tetradrachm. Topography of the findings is the following: Kutaisi, surroundings of Kvirila river and Kachreti (Gurjaani district, East Georgia). Obv. Heracles in the lion's skin, right. He has Alexander's features. Rev. Zeus enthroned, left. Eagle on his right hand. The Greek inscription behind the depiction – ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ. Different monograms and symbols on the area of the coin.

Gold staters of Philip III of Macedon (323-316 B.C.).

3. Two coins of Philip III are discovered on the territory of Georgia; one is an accidental finding in Agudzera (Abkhazia), on the seashore, and the other one was found in Vani, during archaeological excavations. Gold coin of Philip III of Macedon is an exact copy of Alexander's stater. The difference is just in a legend: ΦΙΛΙΠΠΟΥ.

Staters and silver coins struck with the name of Lysimachus (king of Thrace and Macedon in 306-282 B.C.) (they are of the same type).

4. Six staters struck with the name of Lysimachus are found on the territory of Georgia. Two of them are discovered in Svaneti, two – in Vani, one – in Eki (Senaki district) and also one – in Gulripshi. One of the two silver coins is discovered in Vani and the other in Makriala (part of Batumi region earlier, now in Turkey). Obv. Diademed head of Alexander the Great, right. Rev. Athena Pallas enthroned, left, holding Nike in the right open hand, resting on spear and shield by the left. The Greek inscription behind the depiction – ΒΑΣΙΛΕΩΣ, in front of the depiction – ΛΙΣΙΜΑΧΟΥ. Additional symbols and monograms on the reverse of the coin indicating the mint of each sample.

Panticapaeum staters (the last quarter of the 4th c. B.C.).

5. Panticapaeum staters, about 30-32 pieces, are discovered in Svaneti as a hoard and one in the region of Samegrelo. Obv. Head of bearded satyr with the plush crown, left. Rev. Lion-headed Gryphon, left, wheat ear below. The Greek inscription ΠΑΝ – gives us the name of the city.

Syracuse (Sicily), half stater of Hieron II (275/4-216 B.C.).

6. The gold coin was discovered in Vani during archaeological excavations. This is the only case of discovery of the coins from the distant Sicily in Georgia. Obv. Head of Persephone, left. Rev. Nike on the phaeton with two horses, right. The Greek legend for the name of Hieron.

Money circulation in Hellenistic Iberia (the 3rd-1st cc. B.C.)

The coins of the 3rd-2nd cc. B.C. are rarely discovered on the territory of Eastern Georgia.

1. In 1940 badly preserved Egyptian copper coin of Ptolemy III (?) (247-222 B.C.) was found nearby Zemo Avchala railway station, during the bridge construction. Obv. Zeus's head. Rev. Eagle sitting on lightning.

2. In 1950 the famous archaeologist B. Kuftin discovered small copper coin in the burial near Tskhinvali. The coin's obverse has depiction of a laureted profile, and reverse – effigy of a bull's head with letters depicted between its horns. B. Kuftin wrote in his archaeological diary that the letters were Aramaic. The investigation concerning the coin seemed to prove that the inscription was Greek, though it is difficult to decipher it properly. The coin is a subject of great interest. B. Kuftin and D. Kapanadze thought that this unique sample, the analogy of which cannot be found in any special research, was struck in Iberia.

3. In the 19th c. hoard of the 3rd-2nd cc. B.C. Parthian drachms was accidentally found in Gori outskirts. Its exact consistence and quantity is not known. However, we know for sure that I. Bartholomaei purchased 30 samples from this hoard.

4. The drachm of Ariarathes IV (220-163 B.C.), king of Cappadocia, was found during Aghaiani (Kaspi district) archaeological excavations. Cappadocian coins are of the same type, only the legend and the king's portray is changed. The description is as follows: Obv. Head of Ariarathes IV, laureted, right. Rev. Full-length effigy of Athena, left, holds a spear and a shield with Gorgon-effigy in her left hand, and Nike in her right hand.

5. Drachm of the Parthian king Mithridates I (171-138 B.C.) was found in the outskirts of Gori, in unknown circumstances. Identical coin was discovered during Nastakisi (Kaspi district) archaeological excavations in 1979.

6. In 1939 copper coin of Demetrius I Soter (150-145 B.C.), king of Syria, was found by chance in Dighomi village. Obv. Demetrius' head, right. Rev. Apollo sitting on omphalos, holding a bow.

7. In 1943 silver coin of Antiochus Euergetes (138-129 B.C.), the Seleucid, was found in Tskhinvali, during agricultural works.

8. Six drachms of the Parthian king Mithridates II (123-88 B.C.) are found in Eastern Georgia in the following places: Gori, Kornisi district, Mtskheta and Aghaiani. Parthian coins are also of a standardized type: Obv. Parthian king's bust or head, right. Rev. Arsaces (founder of the Parthian dynasty) enthroned holding a bow, right. Corresponding Greek legend around the depiction.

9. In 1979 Nastakisi archaeological excavation revealed Roman republican denarius, struck in 118 B.C., in one of the burials. Obv. Roma, right. This deity was a symbol of Rome. Rev. Winged Victoria standing on quadriga (chariot drawn by four horses), holding a crown in her right hand. Latin inscription below.

10. In the 70s of the 19th c. six Bactrian silver coins of the 2nd c. B.C. (?) were found during the construction of women's gymnasium in Tbilisi. Their location is unknown.

11. In the 90s of the 19th c. the 2nd-1st c. B.C. coin of Soli, a Cilician city, was found by chance.

Money market became very variegated in Iberia from the beginning of the 1st c. B.C. On the territory of Eastern Georgia 65 coins of the first half of the 1st c. B.C. are found. Their grouping by origin gives us very interesting picture.

39 coins out of 65 are the Parthian drachms. 11 of them belong to Artabanus II (88-77 B.C.), places of discovery: Mtskheta, Khashuri district, Gurjaani district, Aghaiani; 9 – to Sinatruces (77-70 B.C.) – Mtskheta, Dighomi, Kornisi, Aghaiani; 13 – to Phraates III (70-57 B.C.) – Mtskheta, Kareli district, Kornisi district; 6 – to Mithridates III (57-54 B.C.) – Mtskheta, Java district. It should be mentioned that the most part of the Parthian drachms are found in Mtskheta and Aghaiani.

Roman denarii of republican period are in the second place by number – 12 samples:

1. During Aghaiani archaeological excavations, republican denarius struck in 93-92 B.C. at a certain Italian mint was found in one of the burials.

Obv. Double-faced head of Janus. Rev. full-length effigy of Roma, draped, with a helmet on her head, holding a scepter in her left hand, placing a crown on the trophy with her right hand. Two long Gallic shields and horns on the basement of trophy. Star above Roma's head.

2. Denarius struck at Rome in 87 B.C. was found in Aghaiani. Obv. Bearded head of the Sabine king Tatius, right. Rev. Tarpeia with long hair loose, trying to defend herself from two soldiers intending to crush her with the shields (Tarpeia is a traitor in Roman mythology, who opened one of the citadel doors of Rome to the enemy. The enemy king ordered to crush her with shields despite her "merit").

3. One more denarius struck at Rome in 87 B.C. was found in Aghaiani. Obv. Of the same type as №2. Rev. Two warriors kidnapping two Sabine females.

4. One more denarius struck in 87 B.C. was found in the same place. Obv. Of the same type as №2. Rev. As №3.

5. Denarius struck in 87 B.C. at Rome was found in the same place. Obv. Laureted and bearded head of Jupiter, right. Rev. Victoria standing on quadriga, holding crown.

6. Denarius struck at the same mint and in the same year was found in Aghaiani. Obv. Of the same type as №2. Rev. As №3.

7. Roman denarius dated back to 72 B.C. was found in Aghaiani. Obv. Helmeted bust of Virtus, right (Virtus is a Roman god of bravery and victory, companion of Mars). Rev. Consul Manius Aquilius standing, holding shield in his left hand, with the other hand helping half naked female, symbolizing Sicily, to get up.

8. Denarius struck at Rome in 67 B.C. was found in Aradeti (Kareli district) by a local. Obv. Bust of Vacuna, ancient Sabine goddess of harvest, right. Rev. Eagle sitting on thunderbolt.

9. Denarius struck at Rome in 60 B.C. was found in Marneuli district in 1965. Obv. Short-bearded draped helmeted bust of Mars, right. Trophy behind the composition. Rev. Horseman, left, killing a Gallic warrior. The horseman holds a spear and an oval shield. Corpse of slain enemy nearby. A spike helmet and an oval shield in front of the horseman.

10. Denarius struck at Rome in 60 B.C. was found during Aghaiani archaeological excavations. Obv. Concordia – Roman goddess of consent among the citizens, cities, states, etc. Rev. Two-storeyed public building with the pillars.

11. In 1948 denarius struck at Rome in 59 B.C. was found in Tbilisi. Obv. Bearded head of patrician Lucius Junius Brutus, the one, who overthrew

the kingship in Rome and founded a republic. Rev. Bearded head of consul Gaius Servilius Ahala, right.

12. Denarius struck at Gallic mint in the name of Gaius Julius Caesar in 54-51 B.C. was found in Aghaiani. Obv. An elephant with a raised trunk, right. Rev. A priest's emblem consisting of several sacrificial instruments.

Discovery of the municipal copper coins struck in the time of Mithridates VI Eupator (120-63 B.C.) on the territory of Iberia is somewhat unexpected.

1. Amisus' coin of this period was found by chance on the road of Akhaltsikhe-Bogdanovka (Ninotsminda) in 1951 with depiction of Perseus on obverse and Pegasus on reverse.

2. In 1939 badly preserved tetrachalkon struck at one of the cities of Pontus in 111-105 B.C. or in 105-90 B.C. with the depiction of Ares and a sword was found in Mtskheta during archaeological excavations.

3. In 1939 Sinopean tetrachalkon, which dates back to 111-105 B.C. or 105-90 B.C., was found at Samtavro necropolis. Obv. Of the same type as №2. Rev. Sword in a scabbard.

4. Copper coin of Pontus struck in one of the Pontic cities in 111-105 B.C. or in 105-90 B.C. was found in 1968 in Mtskheta, near the old gateway of the city.

5. Amisus' coin of the same period with a deer-effigy was found during Armazi excavations in 1945.

6. In 1961 Amastris' coin struck in 105-90 B.C. was found in Mtkvari river-bed, in Tbilisi. Type: Gorgon-Nike.

7. In 1945 during Bagineti archaeological excavations the coin struck at Amisus in 80-70 B.C. with the depiction of Zeus and an eagle was found.

8. In 1958 dichalkon, struck at one of the cities of Pontus in 80-70 B.C., with the depiction of Zeus and an eagle was found in Mtskheta.

Finding of Mithridates VI Eupator's tetradrachm, struck in 72 B.C., in Aghaiani during archaeological excavations, is of great interest. This is the only case of finding of coin of Pontic king on the territory of Iberia. Description is as follows:

Obverse – Mithridates Eupator's right profile with long hair loose (he has Alexander's features).

Reverse – a deer-effigy, grazing grass, left. Crescent and a star (dynastic emblem of Mithridatids) in front of it. Legend: ΒΑΣΙΛΕΩΣ above, ΜΙΘΡΑΔΑΤΟΥ ΕΥΠΑΤΟΡΟΣ below, and date.

Three tetradrachms of the Armenian king, Tigranes II, who was an ally of Mithridates VI Eupator, were found in Aghaiani. It should be discussed in

connection with the numismatic material of Pontus unearthed in Eastern Georgia. The tetradrachms are struck at Antioch on the Orontes in 83-69 B.C. Obv. Tigranes' bust with Armenian tiara on his head. Two eagles in the center of tiara, an eight-pointed star between the eagles. Rev. Tyche holding a palm branch, right, a tall crown on the head. Swimming man below her impersonates the Orontes river. Greek inscription: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΤΙΓΡΑΝΟΥ.

The 1st c. B.C. Sogdian imitation to Bactrian tetradrachm was also found by chance near Pasaunauri.

And finally, in 1969 during archaeological excavations a drachm of Ariobarzanes I (96-63 B.C.), the king of Cappadocia, was found in Mtskheta.

Thus, the majority of 65 coins of the 1st half of the 1st c. B.C. found in Eastern Georgia are concentrated on the territories of Mtskheta and Aghaiani.

The major direction of Iberian economy is the same in the 2nd half of the 1st c. B.C. Statistics and topography of the coins discovered here give the following picture: Parthian drachms – 135 samples, Orodes II (57-38/37 B.C.) struck 119 of them; Phraates IV (38/37-3/2 B.C.) issued 16 samples. 55 coins out of 135 are concentrated in Mtskheta and 44 are found in Aghaiani.

There are 12 Roman denarii of this period found on the territory of Eastern Georgia.

1. In 1934 denarius struck at Rome in 47 B.C. was found in Abisi, Kareli district. Obv. Gorgon's head, facing. Rev. Winged Aurora standing on quadriga, flying to the Sun, holding a palm branch.

2. Coin struck at Rome in 46 B.C. was found in Kavtiskhevi, Kaspı district. Obv. Profiles of twin brothers – the Dioscuri. Rev. Venus, left, holding scales in her right hand and scepter in her left hand. Cupid behind her.

3. In 1967 during archaeological excavations denarius struck at Rome in 36-24 B.C. was found in Mtskheta, near the old gateway of the city. Obv. Diademed head of Pax, right. Rev. Octavianus heading left, holding a spear in his left hand and right hand stretched.

4. Roman coin dated back to 39 B.C. was found in Aghaiani, during archaeological excavations. Obv. Bearded head of the praetor Lucius Regulus, right. Rev. Curule seat.

5-7. Three identical denarii struck at Eastern mint in the name of Marcus Antonius in 32-31 B.C. were found in Aghaiani, during archaeological excavations. Obv. Warship with oarsmen, right. Standard on the prora. Rev. Three standards and a legionary eagle.

8. Augustus' (27 B.C.-14 A.D.) denarius struck at Gallic mint in 14-12

B.C. was found in the same point. Obv. Head of Augustus, right. Rev. Butting bull, right.

9. Denarius struck in the name of Augustus in 19-16 B.C. at one of the mints of Spain was found during Nastakisi archaeological excavations. Obv. Depiction of insignias. Rev. Quadriga, right, Victoria standing on it.

10. Roman denarius dated back to 19-12 B.C. was also found in Nastakisi.

11. Several coins were found in the 1900s in Gori, by chance, during agricultural works. Tetradrachm struck at Antioch in the name of Marcus Antonius and Cleopatra (69-30 B.C.) was among them.

12. Octavianus' denarius dated back to 28-27 B.C. was found at 17 km. from Tbilisi, during construction of road in the forest.

The 3rd-1st cc. B.C. foreign coins from West Georgia

There are two regions in money circulation of Colchis in the 3rd-1st cc. B.C.: the coastal region and the hinterland. In the first case, as an example, coins from Dioscurias and the neighbouring territories are taken, whereas in the second case, mainly, coins from Vani.

Dioscurias and the neighbouring territories:

1. During archaeological excavations in Eshera, the 3rd c. B.C. Sinopean hemidrachms were found: a) Obv. Head of Nymph Sinope. Rev. Eagle – 1 sample (identical coins were found in Pichvnari (3 samples), and Dapnari (1 sample)); b) Obv. Head of Nymph Sinope. Rev. Prow.

2. In 1939 late 3rd c.-early 2nd c. B.C. Amisus' siglos was found on the territory of the Sokhumi fortress.

3. On the same territory one Roman republican denarius was found struck in 171-151 B.C.

4. On the same territory one silver piece of Panticapaeum was found dated by the first half of the 2nd c. B.C. (Obv. Satyr. Rev. Cornucopia placed between two caps of the Dioscuri).

5. In 1949 in Sokhumi, nearby the seaboard, the so-called “new style” Athenian tetradrachm (its emission began in Athens at the end of the 3rd c. B.C. (Obv. Athena's head in helmet to the right, copy of the work of the 5th c. B.C. Greek sculptor Phidias. Rev. Owl sitting on an amphora, date and name of the city, magistrates etc.)) was found dated by 130-129 B.C.

6. Roman republican denarius struck in 99-94 B.C. in the name of

Marcus Sergius Silus was found in Sokhumi.

7. In 1942 tetrachalkon of Panticapaeum struck in 100-75 B.C. was found by chance on the territory of the Sokhumi fortress (Obv. Apollo. Rev. Scepter on a tripod).

8. During archaeological excavations in Eshera, tetrachalkon and dichalkon of the times of Mithridates VI Eupator (dated by 111-105 B.C. or 105-90 B.C.) were discovered. One of them is struck at Amisus (Ares – Sword).

9. Another 7 copper coins (dated by 105-90 B.C. (Gorgon-Nike)) of the Pontic cities are found on the same territory. Although the coins are badly preserved, one of them is definitely struck at Amisus, and another, probably, in Amastris.

10. In 1886 in Sokhumi during archaeological excavations copper coin was found struck at Amisus in 105-90 B.C.

11. Tetrachalkon was found in Eshera in 1971 dated by the reign of Mithridates VI Eupator and struck at Pharnacia (Tyche – Zeus).

12. In 1972 in Eshera dichalkon was found of the same date struck at Neocaesarea (Obv. Dionysus' head. Rev. Thyrsos).

13. Tetrachalkon struck at Amisus in 80-70 B.C. was found in Eshera (Zeus – Eagle).

14. In 1936 in the outskirts of Sokhumi, Mithridates VI Eupator's two tetradrachms were found dated by 74 B.C.

15. In the seaboard of Sokhumi Roman republican denarius was found dated by 87 B.C.

16. On the territory of the Sokhumi fortress Roman republican denarius was found dated by 83 B.C.

17. In Eshera Roman republican denarius was found struck in Sicily and dated by 49 B.C.

18. In the outskirts of Sokhumi Roman republican denarius was found struck in 48 B.C.

Vani:

1. Three copper coins of the 2nd-1st cc. B.C. (?).

2. The so-called "new style" Athenian coins: a) drachm struck in 146/5 B.C.; b) tetradrachm dated by 125/4 B.C.

3. Small-size silver coin, struck in Rhodes in 166-88 B.C. with the depiction of Helios and a rose. This is the only case of finding a Rhodian coin in Georgia.

4. Drachms of the Cappadocian kings: a) Ariarathes VI (130-116 B.C.) – 1 sample; b) Ariarathes VII (116-101 B.C.) – 1 sample; c) Ariarathes IX (101-

87 B.C.) – 2 samples; d) Ariobarzanes I (96-63 B.C.) – 3 samples.

5. Roman republican denarii – 2 samples (one struck either in 119-110 B.C. or in 90-80 B.C., the other – 64 B.C.); quinarius (half denarius) – 1 sample, dated by 102 B.C.

6. Copper coins of the Pontic cities struck in Mithridates VI Eupator's reign:

a) Dated by 111-105 B.C. Type: Ares – Sword; 1 sample;

b) 111-105 B.C. or 105-90 B.C. – 14 samples, type – identical. Amisus' mint – 5 samples, undecipherable – 9 samples;

c) 105-90 B.C. – 1 sample. Type: Athena – Perseus, Amisus' mint;

d) 105-90 B.C. Type: Gorgon – Nike, Amisus – 7 samples, Amastris – 3 samples, unidentified mint – 14 samples. Altogether 24 samples;

e) 90-80 B.C. – 1 sample. Type: Dionysus – cista (sacrificial chest); Amisus;

f) 80-70 B.C. – 5 samples. Type: Zeus – Eagle, Amisus – 2 samples, unidentified mint – 3 samples;

g) Badly preserved copper coins, but, undoubtedly struck at the Pontic cities during the reign of Mithridates VI – 9 samples.

Thus, there are 55 samples, out of which: 47 samples – tetrachalkon; 6 samples – dichalkon; 1 – obol.

7. Mithridates VI Eupator's tetradrachm dated by 74-73 B.C. Obv. Mithridates Eupator's head with hair loose to the right (his face resembling Alexander the Great's). Rev. Grazing deer to the left. Above the deer the emblem of the Mithridatid dynasty – crescent and a star. Inscription – ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΜΙΘΡΑΔΑΤΟΥ ΕΥΠΙΑΤΟΡΟΣ – “of king Mithridates Eupator”, date and monograms.

8. Another tetradrachm of Mithridates VI Eupator was found during Vani archaeological excavations. The only difference is the depiction of the winged Pegasus on the reverse.

9. Parthian drachms: Sinatruces (77-70 B.C.) – 1 sample; Orodes II (57-38/7 B.C.) – 1 sample.

10. Cistophorus (large-size silver coin. It owes its name to a figure on its reverse: cista) struck in Pergamon in 50-49 B.C.

Other parts of the hinterland:

11. In 1914 in Zugdidi district tetradrachm of the Armenian king Tigranes II (95-55 B.C.) was found by chance.

12. In the vicinity of Chiatura a tetradrachm (struck at Antioch in 83-69 B.C.) of Tigranes II was found.

13. In 1930 in Ghumuri village of the Gali District three silver coins were found by chance. According to A. Zograff, one of them, denarius of Titus Carizius, was struck in 45 B.C.

14. In 1897 in Sazodelavo village, Senaki district, the 1st c. B.C. hoard of 23 Roman denarii was found by chance.

Influx of the Roman Coins in Georgia

Georgia is a tiny country but with a big history. Being a suburb of Europe, she has always been glad to accept thoroughly general European fashions, as well as numismatic one.

As far back as in the 6th c. B.C. Themistagoras from Miletus made Phasis in Colchis home for himself and his Greek colonists. Thus West Georgia has been involved in the European matter.

Greek commercial superiority was substituted by the Roman hegemony over the small coastal strip of Colchis, already called Lazica in the 1st c. A.D. And that hegemony was based upon well-manned castellum-system from Pitius up to Apsaros. Lazi client-kings, dwelling in the hinterland, largely enjoyed Roman *pax* and prosperity, gaining good profit by trading with Pontic cities, like Sinope, Amisus and Trapezus. The whole Black Sea area might be looked upon as a multicultural region of which the general principles were still based on Hellenism, but that was facilitated mostly by the Roman money and defended by the Roman soldiers. Further towards the East, Iberian kings, sometimes possessing Roman citizenship, welcomed Graeco-Roman transit from Central Asia and India.

Soldiers and merchants brought money, rich deposits of which show the picture as follows:

For Colchis/Lazica

The 2nd-1st cc. B.C.

a) Coastal strip (Dioscurias and environment) – 7 republican denarii altogether, dated from 171/151 B.C. up to the times of M. Antonius.

b) Hinterland (Vani and some other places) – 26 republican denarii, and one quinarius, dated from 119/110 (90/80) onwards. 23 of them form a hoard together with denarii of Augustus (2) and drachm of Archelaus, king of Cappadocia

Mints are mostly Occidental.

The best thing to demonstrate money circulation of Lazica in the Roman times is to manipulate with the numismatic data from the celebrated coastal castellum Pitius and the city in the neighbourhood, and with some hoards from Lazi hinterland.

a) Pitius

the 1st c. – dupondius of Augustus.

the 2nd c. – municipal copper of Trapezus – 25 pieces; silver coins of Caesarea in Cappadocia – 9; both, silver and copper, Rome – 7; Asian mint – 1; Pautalia – 1.

the 3rd c. – 340 pieces in all. First half of the 3rd c. – 247 pieces: municipal copper of Trapezus – 191; silver coins of Caesarea – 31; copper of Neocaesarea – 3; of Sinope – 1; of Amisus – 1; of Nicomedia – 1, etc. 149 pieces form a hoard. Structure of the hoard is as follows: municipal copper of Trapezus, dated by the 2nd-3rd cc. (L. Verus-Philip Senior) – 139; Caesareian silver issues – didrachm of Hadrian – 4; didrachm of Commodus – 1; drachm of Septimius Severus – 2; drachm of Julia Domna – 1; drachm of Geta – 1; drachm of Caracalla – 1. Date of the hoard-deposit is 245 as *terminus post quem*. This hoard could emerge due to threat of Gothic invasion from the Crimea in 253. Pitius was the place severely attacked by them. Both, Pitius and Dioscurias/Sebastopolis show some 238 samples of Trapezuntine municipal issues. Second half of the 3rd c. – some 100 pieces, mostly copper: struck in Rome – 70 pieces, including also Antoniniani; Antioch – 11; Cyzicus – 6; other mints are represented by unique samples.

the 4th c. – more than 500 copper pieces in all, 310 – form a hoard. Structure of the hoard is as follows: Constantine I – 11; Helena – 4; Constantine I (struck after his death) – 52; Constantine II – 6; Constantius II – 102; Constans – 75; Constantius II or Constans – 60. Constantius' issue is the last one. Mints: Constantinople – 20; Antioch – 87; Nicomedia – 51; Cyzicus – 31; Alexandria – 10; Siscia – 9; Thessalonica – 1; unidentified – 101. Single finds provide us with the names of Licinius, Constantine I, Helena, Constantine I (struck after his death), Crispus, Constantine II, Constantius II, Constans, Valentinian II. Mints – Antioch – 30; Constantinople – 20; Nicomedia – 11; Cyzicus – 5; Thessalonica – 6; Siscia – 7; Trier – 1; Sirmium – 1; Alexandria – 1; unidentified – 127.

b) Hoards from the hinterland

– Gerzeuli hoard – some 469 pieces. Structure: denarius of Augustus – 1; local imitation to the stater of Lysimachus – 1; Caesareian silver issues – Nero (1); Vespasian (30); Domitian (9); Nerva (22); Trajan (165); Hadrian (90);

Antoninus Pius and M. Aurelius (122); L. Verus (28). Nominals: hemidrachm, drachm, didrachm.

– Eki hoard – 907 pieces. Structure: Orodes II of Parthia – 1; Caesareian didrachm of Nerva – 1; Caesareian didrachm of Trajan – 2; Caesareian didrachm of Hadrian – 712; Caesareian didrachm of Antoninus Pius – 55; Caesareian didrachm of L. Verus – 1; denarius of Commodus, struck at Rome – 1; denarius of Pertinax, struck at Rome – 5; denarius of Niger, struck at Rome – 1; denarius of Septimius Severus – 101 (mints: Rome (12), Orient (84), Alexandria (5)); Julia Domna – 14 denarii, struck at Rome (5) and Oriental mint (9), and Caesareian drachm – 1; Caracalla – denarii, struck at Rome – 2, and Caesareian drachm – 1; Geta – denarius (1), struck either at Rome or Antioch, and Caesareian drachm – 1; Elagabalus – Caesareian drachm (1); Severus Alexander – 6 denarii, struck at Rome (1) and Oriental mint (5). Caesareian output numbers 775 as many; denarii – 131, mostly struck at Oriental mints.

– Sepieti Hoard – approximately 377 pieces. Structure: Roman denarii – 365 (mints: Emesa (158), Rome (118), Eastern mint (62)), and a few number of Caesareian coins. Money of Septimius Severus dominates the hoard (227 pieces), mostly struck at Emesa in 194. Severus Alexander's issue of, probably, 222 provides a certain date for the hoard.

List of the coins from the extreme Eastern provinces of Lazica: denarius of Augustus – 56; denarius of Tiberius – 1; denarius of Caligula – 1; Caesareian hemidrachm of Nero – 1; Caesareian drachm of Nerva – 3; denarius of Trajan – 1; Hadrian – Caesareian didrachm (2), Caesareian hemidrachm (2); Caesareian didrachm of Antoninus Pius – 2; denarius of Faustina Junior – 1; denarius of Julia Domna – 1 (Laodiceia); solid of Constantine I – 1 (Siscia); solid of Constantius II – 2 (Antioch); semiss of Constantine I – 1 (Constantinople); semiss of Constantius II – 1 (Antioch); triens of Constantius – 1 (Antioch).

Now about interpretation, first empiric level. Sea coast has mostly provincial silver of Caesareian issue, municipal copper of Trapezus and Imperial copper money, struck predominantly at the mints of Antioch and Asia Minor, in the complexes, hoards and as single finds. Hinterland absorbs only Caesareian silver, accompanied by Roman denarii, struck in greater quantity at the Oriental (e.g. Syrian) mints. Further Eastwards Late Roman gold pieces and denarii of Augustus, mixed with Caesareian silver issues, make really amazing picture for Lazica. Academic level of interpretation commences with Caesareian prominent accumulation – merchants could bring them for sure and those merchants had to be from Sinope or Amisus, the import of which dominates Lazica. But good commercial balance sees those money to facilitate the foreign trade, and not the domestic exchange. Some more money was

necessary. If it could happen as follows: since Lazi never had their own coinage, they could barter the sufficient amount of the Roman money for their economics, and the closest *aerarium* branches were that of Cappadocia and Syria. As to copper absence in the hinterland, there does exist only one explanation – there was no need of small trade in Lazica generally. Thus copper coins could come here for military purposes only, as a part of soldiers' *stipendium*. This statement can be argued:

Why the soldiers had to be paid in copper?! Indeed, silver money and especially gold, due to total weight lightness, was easier for a transfer to a camp. Then, why do the former camps everywhere (e.g. on the Rhine) show bronze predominantly?! When you are paid some few hundreds per year, and – usually in three installments, everybody expects this to be done in basic units. That is absolutely logical. But when you are in military camp, having all supplies, and also – future opportunity to get a small farm with carefully saved money just invested in, what would you prefer – whole money with you at the border, or the most kept safely in bank. The last thing would work perfectly with the Roman I cycle of Capitalism and normal banking-system in service. Then soldiers received only copper as a pocket-money. Narrative speak about some silver donatives to the legions. But narrative speak also how dangerous could it happen big money to be in a camp – Vitellius made his way to the throne thanks to his soldiers' financial assistance (not necessarily with money) (Tac. Hist. I. 57). Thus officials could avoid dangerous accumulation of money in the camps, on the one hand, and on the other hand, they always possessed some extra money for large state commercial operations.

Georgian case can provide more arguments for the copper being paid to the soldiers.

With a handsome agriculture, which could find market everywhere – in the hinterland towns inhabited by the Colchians, in the prosperous Greek cities at the coastal strip with already mixed population and at last, abroad, first in Miletus, then Athens and Sinope – this land provided well-shaped middle-class, having monies, but it failed to create small service-system until the 10th c. The hands were needed elsewhere. And the Hellenic economics also failed here due to the country's super-humidity; the Greeks had no idea about how to drain those marshes. That is, perhaps, why the copper money had been never respected here. The only attempt of Phasis to issue small money was again connected with the beloved silver – 3 hemitetartemorii show this attempt to be an abortive one. Indeed, just a few copper of the 6th-2nd cc. B.C. is found at the coastal strip.

And then amazing thing happens – copper “revolution” marks the 1st c.

B.C. Copper is everywhere – Dioscurias and suburbs not only offer some twenty copper Pontic municipal pieces of Eupator’s time, but also produce local autonomous Dioscuriadi, mostly to be spread in Crimean Bosphorus; Vani/Surion in deep hinterland demonstrates about 200 synchronous copper coins, struck either in Pontic cities, or at the spot by king of Colchis in 84 B.C. Mithridates Philopator Philadelphos, son of Mithridates Eupator. Indeed, being a Pontic satrapy, Colchis enjoyed its own king only for a definitely small period (App. Mithr. 64). Full-scale economic transformation – that could be an immediate answer. Alas, it took whole century and a half, even more, for next influx of copper coins. Narrative tell us about the Romans stationed at the East Black Sea coast by that time; and archaeology reveals a plenty of synchronous copper coins. Untill the 6th c. copper money comes and goes, and there is in fact one more gap for the 7th-9th cc. Byzantines had gone!

So, copper comes and disappears together with the soldiers. That means that partly the Imperial armies used to be paid in copper, or bronze, does not matter.

Now about copper coin’s curriculum to the soldiers pocket. Municipal coins used for a payment first went to a local fiscus as a taxes from individuals, only then – to a camp ascribed to a province. As to the Imperial copper – as far as the hoard from Pitius is represented by the pieces with different mint and chronological characteristics, the direct liaison of the mints and Lazi camps can be totally rejected. Trade never has existed without state credits, which have to be returned back. From high commercial class, whole-sale traders, money moves towards enterprizes and estates, then – to the shops of smaller merchants. Upper and middle classes, already having monies, pay their taxes. State institutional system depends on them. The Roman soldiers could be paid this way, from the fisci of Asia Minor and Syria.

As to the Eastern West Georgian provinces in the Late Antiquity, they seem to form economic and political condomenium of Lazica and Iberia. Former provides e.g. the Caesareian issues for them, latter – denarii of Augustus and Late Roman gold.

Now about Iberia.

Some 25 republican denarii are found in East Georgia, dated from 118 B.C. up to early years of Octavianus’ principate. Mints are mostly Occidental.

As to the Roman times, there are three basic concentrations of the Imperial money: a) ancient capital Mtskheta and suburb towns, Agaiani and Nastakisi; and foothill places – b) Zguderi; c) Ertso and JINVALI.

a) Mtskheta and suburbs: Augustus – denarii struck at Lugdunum in 2 B.C.-4 A.D. – 145; Tiberius – Lugduni aureus – 1, and denarii, produced by

Lugdunum and some other Gaulic mint – 3; Caligula – Caesareian drachm of 37-38 – 1; Nero – aurei struck at Rome in 64-68 – 4; Galba – aureus struck at Rome – 1; Vitellius – aureus struck at Rome – 1; Vespasian – aurei struck at Rome in 77-78 and Lugdunum – 2; Titus – aurei struck at Rome in 73, 76 and 80 – 4; Domitian – aureus struck at Rome in 76 – 1, and denarii of 77/78 – 3; Trajan – aurei (Rome), one of them struck in 106 – 2, and denarii of 103-111, 98-117 and 112-117 – 3, Caesareian hemidrachm – 1; Hadrian – aurei struck at Rome in 119-122, 125-128, 119-138 and 134-138 – 7, and denarii (Rome) of 125-128, 134-138 – 3; Antoninus Pius – aurei struck at Rome in 149/150, 155/156 – 2, and denarii, struck in 140-144, 155/156 – 2; Faustina Senior – aurei (Rome) of 141 – 2, and denarius struck after 141 – 1; Faustina Junior – under Pius: aureus struck at Rome – 1, denarii – 2, and denarius struck in 161-177; M. Aurelius – under Pius: aurei struck at Rome in 151/152, 156/157 – 2; Commodus – aureus (Rome?) – 1; Septimius Severus – aurei (Rome) of 201 – 2, Caesareian drachm – 1, and Æ. – 2; Gordian III – aurei – 2; Philip Senior – aureus – 1; Philip Junior – aureus – 1; Decius Trajan – aureus – 1; Valerianus – aureus – 1; Carinus – Æ. – 1; Constantine I – solid struck at Nicomedia – 1; Constantius II – solid struck at Antioch – 1; Valens – siliqua issued in Antioch – 1.

b) Zguderi: Augustus – denarii struck in 2 B.C.-4 A.D. – 32; Domitian – under Vespasian: aureus (Rome) of 77/78 – 1; Antoninus Pius – aureus (Rome) of 150/151 – 1; Faustina Senior – under Pius: aureus (Rome), struck after 141 – 1, and denarius (Rome), also struck after 141 – 1; M. Aurelius and Commodus – aureus (Rome) of 175/176 – 1; Commodus – aureus struck at Rome in 190 – 1; Caracalla and Geta – aureus struck at Rome in 198/199 – 1; Caracalla – under Severus: aureus struck at Rome in 204 – 1; Elagabalus – aurei struck at Rome in 218/219 – 1, 220-222 – 2, and in 218/219 at Oriental mint – 3; Severus Alexander – aurei struck at Rome in 226 and 228 – 2; Gordian III (Rome) – aureus of 240 – 1.

c) Ertso and Jinvali: Augustus – denarii struck in 2 B.C.- 4 A.D. – 14; Julia Domna – aureus struck at Rome in 198-209 – 1; Severus Alexander – aureus struck at Rome in 225 – 1; Gordian III – aurei – 2; Valerianus – aureus – 1; Carus – aureus struck at Antioch – 1; Diocletian – aureus – 1.

Roman gold numbers total about 70 pieces, those of the second half of the 3rd c. are locally imitated, as well as celebrated denarius of Augustus with Gaius and Lucius Caesars on reverse.

Aurei and Augustan denarii form a bulk of money circulation of Iberia, other debasing denarii were, in fact, ignored – picture quite similar for the Roman Orient for some times. To confront this data to the Syrian import

discovered in Georgia, one can suggest the Syrian provincial treasury (Lazi enjoyed it a bit later) to be the source of supply for Iberia.

Severe Imperial crisis of the 3rd c. limits that supplies. Even if not that, Iberia would barter the Roman money no more. Socio-economic transformation of East Georgia towards Feudalism needed supply other than money. The country's stocks of the precious metal could be emptied down to support the general reformation – strengthening in number of the upper classes meant a gradual conversion of some yeomanry from the farmers to high-level administrators. Food-shortage could happen, and large-scale state food-supply was, perhaps, necessary one. Industry suffered also as some of the artisans had to earn living doing some agricultural jobs. Amount of industrial goods *per capita* was fastly diminishing thus demanding small-scale local debased issues with a king as only potential power to strike these coins.

Thus the Roman copper money hurried back home with the Imperial garrisons withdrawn from Lazica; and silver or gold was back as a means of exchange for food; both of them having no opportunity of being re-struck as the Georgian money.

ΜΙΘΡΑΣ in Georgia (Nino Silagadze as co-author)

Georgia is Orthodox country; Colchis/Lazica and Kartli/Iberia were also Orthodox countries with a solid pagan background.

Armazi, together with Gaim and Ainina were worshiped in Kartli, before this country has been baptized.

The Greeks lived in Colchis; and Phasis, the bilingual (Graeco-Colchian) community of the East Black Sea littoral issued the silver coins with Graeco-Colchian types – kneeling female with a bull's head, local amalgamation of fertility, Hecate, male-moon and Arethusa, was worshiped thoroughly. Bull-headed or ram-headed schematic Nike on the Colchian imitations to Alexander's type gold staters defines the Hellenistic essence of the country. Gnaeus Pompeus while being there used to be treated like Helios, as seen in coinage of his local client certain Aristarchus; Obv. of the light drachm shows famous Roman general diademed and crowned with the rays.

An interesting site should be discussed – this is bilingual (Graeco-Colchian) Trapezus with a special confessional visage. Élite of Trapezus worshiped Mithras, but Mithras on municipal coinage of Trapezus seems to be beyond the traditional scheme – here Mithras, fellow in a radiant Phrygian cap,

is a horseman accompanied by a snake. A horseman with a spear is already St. George; i.e. Mithras from Trapezus should be regarded as a prototype of St. George's iconography. And a bit later German Mithras, also mounted on a horse, was, perhaps, converted to St. George too. In the very heart of Empire Mithras is always pedestrian, at the frontier – often equestrian due to more rude and half-feudal ideas there. Colchis/Lazica tied up neatly with Imperial Trapezus, enjoyed this very special deity – a Pontic synthesis of Iranian Mithra and Cappadocian MHNE, young equestrian in a radiant Phrygian cap.

Then Christianity became overwhelming.

Christianity is a confession and a providential generalization, only slightly expressed social protest, a religious-political organization, and, at last, a certain badge for European integration.

Feudalism in Kartli and Lazica is an obvious advantage over former socio-economic system – Protofeudalism, like the state position of monotheistic Christianity here – over former paganism. And besides, an existence of Christian-feudal organization ceases an opportunity for an existence of Christian-peasant separate organization. Occidental aspiration of the Georgian states and their Christianity are linked up.

The lower classes of the Roman Empire worshiped very special deity – this is Mithra/Mithras, Iranian god of the sun and the light, young and just; Mithra was abstracted from the late Iranian Zoroastrianism, and definitely changed. The lower classes of the Empire started to establish their own religious-political organizations – Mithra-worshippers communities. Of course, a Roman Emperor, perhaps, was an atheist, but only *de facto*, *de jure* he is pagan, and he can not attack Mithras/Appolo. There was one solution – Mithraistic conversion of the Imperial upper classes. Graeco/Asia Minor-Roman Mithraism should be considered as something mid, not real paganism and not real monotheism. Providential Mithraism was an apparent regress of the Roman society, it was due to the global Imperial stagnation. The lower classes converted to Christianity; oligarchy did the same, never feeling uncomfortable by an existence of not very clear social protest in the Testament. The state position of Christianity was a denunciation of half-pagan Mithraism; nobody had any chance to use it more.

This “socialized” Mithra went back again to feudal Iran. The Iranian knights engaged not Christianity, like Iberian aznauri (knights) did, but – Ahura Mazda-Mithra pseudo-monotheistic religious complex. Even Iranian nordic expansion towards Iberia, the very end of Europe, was accompanied by strong Mithraistic propaganda. The result was not an amazing one – some of common men started to worship Mithra thus demonstrating their hatred towards aznauri.

After an abortive attempt to break down the Georgian social system, Iranians concluded a treaty with the Georgian eristavi (dukes), and, together they made the king of Iberia fly off the country. Times after, free from Asiatic control, Georgian erismtavaris (princes) changed atar (holy fire)-type reverse of the coins to cross-type reverse. “Georgian-Sassanian” silver is copied mostly from a drachm of Ohrmazd IV – personification of a ruler /Rev. Holy fire on altar; all protected by two guardians. Islamic conversion of Iran should be considered as an adoption of anti-European monotheism.

King of Iberia Mirian III was baptized in 337. This is traditional statement. Indeed, it is recorded mostly that he was assisted by Constantine. But, maybe he lived in the times of Constantius, and not Constantine, being baptized in the late fifties. This idea is totally based on the revision of chronology of pagan Pharnavazid (Iberian ruling clan) kings. Amazasp, king of Iberia, ally of Shapur, of the king of Persia, who was definitely killed for his oriental aspirations, is well fixed in about 260 A.D. using epigraphy (inscription from Ka’ba-i Zardošt). And after we have seven more pagan hereditary kings in national annals with Mirian (Mithraan) III as the last one. Perhaps, it would be much comfortable to push his reign towards the midst of the 4th c. That is how Constantius was punished for his devotion to a doctrine of Arius – indeed, Constantius used to proselytize hard but all his deeds are prescribed to Constantine; of course, he also is a heretic from the major point of view, but still – the first Emperor to be baptized. And king Mirian seems to support the doctrine of Arius. From the very point onwards Iberia had strong confessional feelings towards Byzantium, though the local church has ceased to be a fraction. The feelings are that of Chalcedonian doctrine – never have been disputed since the 7th c. Georgian affiliation within Byzantine World was marked by an adoption of the Greek alphabetic order as a certain pattern and by a long-term devotion to Byzantinesque in architecture. Indeed, only in the 19th c. Georgia moved towards the baroque, this all-European style. Everywhere in Asia (e.g. Syria) or in some marginal countries, like Armenia, monophysites were supported by Iran. Iranians made an obvious attempt to build Asiatic confederation, but only Arabs managed this.

The second half of the 1st c. A.D. was marked by a genesis of Feudalism in Lazica (there is an economic recovery by that time after the lasting depression, as seen on the numismatic data). The state Mithraism in Lazica was determined by the Roman Imperial one. Early-Christian community-system in Western Georgia is an opposite conjuncture. Lazica, although baptized in the 4th c., was still a bit sophisticated for a while – local kings (the 4th-the 6th cc.), sometimes irritated by the Byzantine hegemony, used to convert back to

Mithraism. Still, a confessional stylization of the country was up to Empire. In the 1st c. A.D. a *receptio* system was activated in Colchis to strengthen the local social structure. Abasks and Aphsils settled in the North of the country. Actually, while not at home, they spoke Mingrelian (i.e. Colchian language), then – those one which is basic in Georgia. Still, there were some problems and a special Imperial expedition was launched in the 6th c. to calm and convert them finally (Procopius. BG.VIII. 9-10). Yeomanry living in the high-up mountains of the East Georgia opposed Christianity with no successful outcome.

The sources bounded up with a problem of conversion of the Georgian states are of different type – archaeological and numismatic data, architectural complexes, epigraphy and narrative. The Greek and the Georgian information suit each other; Armenian records are different. By far the most useful is Georgian narrative, and the Greeks like Socrates and Sozomenus are more precise. Story about a conversion of Kartli passed on by mouth in Iberia, only in the 8th c. everything was written down – how had St. Nino entered the capital Mtskheta, how had she started to agitate, how had she cured queen Nana; the king was impressed, and soon only his special prayer to Christ released him from a dangerous fog while hunting, he made himself converted, and the whole country followed him, envoys were sent to Constantine, the churches were built, mountaineers – suppressed etc. We can find this story into major Georgian selected records – “Conversion of Kartli” – the 9th c. work, and “Life of Kartli” – the 11th c. work, prolonged after.

Nino, i.e. the lady who agitated in Georgia, was thought to be from Cappadocia. A brief passage from a story about the conversion of Iberia figures her as a captive taken away to the foreign lands from this very country. That does mean that the agitators were selected very carefully within the Empire just to fit the country.

Any research towards history of Early Christianity is welcomed, plenty of the problems need a solution. One could revise even the date of “incarnation” – 25/24-19 is a proper one. Indeed, according to John (8. 56-57), Jesus was about fifty when crucified. And John the Baptist, who started his agitation after a death of Herod, was only six month elder than Jesus. The whole idea can be supported by other data of New Testament and Classics.

The spirit of nowadays is well packed with the multicultural and universal concepts, regarding all the cultures as being equal. i.e. we do have to enrich our culture and respect the minorities. And, perhaps, the historical background is needed to support this global idea. Georgia seems to be a good example as a permanent receiver of different ethnic groups and confessions

treating them moderately. The chapter tells about one of the specific expressions of this idea.

The three-church basilicas form, indeed, very special architectural visage and normally they are concentrated in Georgia. The churches of the mentioned type were built mostly in the 6th -7th cc. Who needed those three separate sections in a basilica, thus restricting the space for the faithfuls? Christianity is a propaganda, and a propaganda needs an auditorium, and auditorium demands a vast interior. Then, why is this Georgian case so strange? The chapter deals with a problem of a functional meaning of the three-church basilica type.

The lines of the columns form a normal basilica, while the interior walls instead – a three-church basilica. And the purposes are still obscure.

We are largely indebted by some brilliant contributions within the field. E. Badstübner thought of a Benedictine presbytery as a derivation from some Eastern Christian, maybe even Georgian, prototype, with the Swiss sample being a transitional stage. In the Middle Ages the small sections of a presbytery served either as a stock for the Holy relics, or as a collecting area for the monks before prayer. E. Badstübner wants to regard the Georgian division of a church in the same way. This comparison is still hypothetical needing many arguments to prove that the Benedictine rules were the same as that of Georgia. And if the type had been adopted by the West via Byzantium and the Mediterranean, as E. Badstübner thinks, why do not we have any remnants there? Theoretically a division of a church is more a necessity, than – an influence. We are still inclined to think that Z. Aleksidze from Georgia was quite accurate in a decision that those isolated spaces in Georgia served for the different Christian confessions – Monophysitism and Diophysitism. Indeed, there had been a substantial confessional dualism in East Georgia (Iberia) in the 6th -7th cc. and those three-church basilicas could have served as an architectural compromise for the sake of unity. And Iberia was a special case in this solution. One more three-church basilica comes from Egypt (the 6th-7th cc.) and it is thought to be a Georgian foundation.

In the 6th -7th cc. Iberia, being a traditional ally of Byzantium, was badly threatened by the Sassanids who made their attempt to build an Asiatic empire and who demanded the Caucasian range to be considered as a certain barrier for their political influence. Iranians supported Monophysites while the Georgians felt like to be Diophysites thus demonstrating their fidelity towards Byzantium and Europe. Still the lower classes mostly, inspired by the Iranian aid and irritated by the local magnates, stressed their loyalty towards the pro-Iranian branch of Christianity, some ambitious nobles did the same. Moreover, the

Armenian *receptio* (community) was there in Georgia and they were the faithful Monophysites. The situation seems to be even more complicated by the Iranian Zoroastrian propaganda conducted either by the Persian *receptio* dwelling in the Iberian cities, or by the new native converts to this Iranian confession. So, Diophysites, Monophysites and even Zoroastrians were present and one had to deal with them trying to keep the national unity and social security within the country. What was supposed to be done? To collect them in one space, to neglect their confessional division, not to allow the appearance of truly independent, dominated by the Iranians, religious and political structures. These three-church basilicas were destined to serve to the basic purpose, especially in the villages, where the serves were rudely suppressed by their lords. So those churches are very small, but still divided into the sections. One could argue that there was no place for the Zoroastrians in a Christian church, but we do have to take into a consideration the fact of Iranian (Sassanid) Zoroastrianism being largely influenced by the European Mithraism according to which even the date of birth of Mithras was fixed to the 25th of December. The Armenians, brightened and strengthened by the support of Chosroes, the Persian pro-Monophysite Shah, accused the Georgians in a disloyalty to the Monophysite faith and to the loyalty to any Christian confession, admitting even the Nestorians to the churches. Of course, the Georgians preferred their country to be neatly Orthodox, but failing to achieve this comfortable situation, they tried to achieve a national and not religious unity putting all the confessions in one church.

Europe had faced the same problem earlier in the 4th-5th cc. with the Christian Orthodox folk, the Arians and the Mithra-worshippers living together. And we are inclined to expect something like also there. Indeed, the joint basilicas or a Mithraeum inserted into a Christian church (Santa Maria Capua Vetere, Santa Prisca at Aventin Hill) could serve to the same purposes.

And the Egyptian case, perhaps, included the three separate sections with the Greek, Coptic and Armenian languages being involved for a church service. It is thought that a certain Cyrus from Iberia prolonged his activity founding the three-church basilica in Thebes in the 7th c.

This pattern of confessional pluralism has been accurately maintained further. Being mostly Orthodox country, Georgia still embraced the different communities, like Jewish (from the 2nd c. B.C.), Muslim (from the 8th c.), Armenian, Roman Catholic etc.

So, a co-existence was easily achieved, that means that it could be achieved any time anywhere.

**Georgia and the Rest of the World –
Comparative Studies
(Global Parallels of Antiquity)**

Multitude of the countries around the world mostly have the similar evolutions, some of them being vanguard for a while, then changing their status completely (i.e. first, Asian economic systems formed the vanguard, then Europe has become superior). They follow the same stages of cognitive development but pass them in different times. Some of those similarities (especially, the ones tied up thoroughly with a phenomenon of state) are checked here again within the different ethnocultures to prove reality of mostly common directions in cognitive development. And the way is as follows – from Primitive Communism to Protofeudalism, from Protofeudalism to Feudalism, and then – towards Capitalism.

Only two countries have different way – Greece and Italy. It looks like this – Primitive Communism – Protofeudalism/Feudalism (quick shift) – I cycle of Capitalism (Antiquity, Byzantium) – Protocapitalism (decline) – II cycle of Capitalism (for Italy from the 14th c.). Graeco-Roman societies were alone possessing capitalistic visages, while Italy of the 14th-15th cc. has been soon joined by other European countries, having essence that of II cycle Capitalism. These two cycles are also object of observation now.

Somebody thought of a state as dominated by a person or some persons. But most brilliant minds considered a state as a certain common agreement in order to keep lives, properties and economics tidy. To denote a state, they chose similar verbal constructions, either in Greece (country of I cycle of Capitalism), or in Modern Europe (countries of II cycle of Capitalism). Those verbal constructions are as follows – τὸ συνάλλαγμα/agreement, treaty for Aristotle, common agreement for J. Lilburne and contrat social for J. J. Rousseau.

Genesis of a social contract came through unification of the clans, having the strongest clan as a ruling one. And strongest clan was nothing else but three possessions put together thus forming super-clan. Many cities all over the world called Tripolis are the reflections of this mechanism. Eastern Georgians (Iberians for the Greeks) had their capital Mtskheta comprising several isolated districts.

Once in power, victorious clans refused the others to have arms. Lydian and Georgian cases are discussed.

Sometimes, general term for a ruler is transformed into proper name. Again, Lydian and Georgian cases are discussed.

Hittite seals have naked goddess sitted on a bull depicted on them. This is also the way how the Greeks presented *Europa*. And on the silver coins of Phasis in Colchis (Western Georgia) we have kneeling female figure, naked, with a bull's head. Local amalgamation for *Europa*?!

As for the Georgian proper names, both, Scytho-Sarmatian and Iranian worlds contributed much. Roman *nomen* was also present there.

Many more parallels can be observed there. e.g Some of the European barbarians had two hegemons elected for a year from ruling clan, and Iberians for a certain period had two kings from the ruling clan with their power limited in time, passing it to the next pair from the same clan, etc.

TEDO DUNDUA

GEORGIA – EARLY ORIGIN AND ANTIQUITY

გამომცემლობა „მერიდიანი“

აღ. ყაზბეგის გამზირი №45

ტელ. 2391522

e-mail: info@meridianpub.com

978-9941-25-348-5

9 789941 253485